

ISSN : 2458-7680

E-ISSN : 2458-9705

KAREN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Technical University
The Journal of Institute of Black Sea Studies

Yıl/Year : 2023

Cilt/Volume : 9

Sayı/Number : 20

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: 9 SAYI / NUMBER: 20

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. İsmail KÖSE

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖR / EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Doç. Dr. Hülya Çalışkan AKGÜL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadi ve İdari Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADIGAROĞLU

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŞENER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Dilek BEYAZLI**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV**
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
- Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR**
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE**
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
- Prof. Dr. Haşim KARPUZ**
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU**
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ**
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mesut ÇAPA**
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Murat ARSLAN**
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Murat KEÇİŞ**
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Özgür YILMAZ**
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK**
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ**
☞ Samtskhe-Javakheti State Uni. / GEORGIA
- Prof. Dr. Rustam SHUKUROV**
☞ Lomonosov Moscow State Uni. / RUSSIA
- Prof. Dr. Süleyman ERKAN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Şerife TALİ**
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Assoc. Prof. Dr. Liliana Elena BOSCAN**
☞ Bucharest University / ROMANIA
- Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Coşkun ERÜZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Vahit GÜNTAY**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ali AKAR**
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN**
☞ University of Oslo / NORWAY
- Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Enis ŞAHİN**
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Faruk BİLİCİ**
☞ Paris- INALCO / FRANCE
- Prof. Dr. Feridun EMECEN**
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Hakan KIRIMLI**
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU**
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kemal SAYLAN**
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kenan İNAN**
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ**
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet TEZCAN**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN**
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE**
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
- Prof. Dr. Nedim İPEK**
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Oktay BELLİ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Osman KARATAY**
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN**
☞ Rutgers University / USA
- Prof. Dr. Sergey P. KARPOV**
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
- Prof. Dr. Salim GÖKÇEN**
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Sezai BALCI**
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ülkü ELİUZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Osman EMİR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Sercan EROL**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Serkan DEMİREL**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Öğr. Gör. Veysel USTA**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: 9 SAYI / NUMBER: 20

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Abdullah AKAT**
☞ İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Erdal AKSOY**
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Esra BURCU**
☞ Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÇEVİK**
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet YAVUZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU**
☞ Erzurum Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK**
☞ Samsun Üniversitesi
- Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM**
☞ Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Şerife TALİ**
☞ Ordu Üniversitesi
- Doç. Dr. Burak ÇINAR**
☞ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
- Doç. Dr. F. Rezzan ÜNALP**
☞ Ufuk Üniversitesi
- Doç. Dr. Fikretin YAVUZ**
☞ Sakarya Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR**
☞ Artvin Çoruh Üniversitesi
- Doç. Dr. Muzaffer BASKAYA**
☞ Trabzon Üniversitesi
- Doç. Dr. Nazlı KASAPOĞLU**
☞ TOB, Su Ürünleri Merkez Araştırma Enstitüsü
- Doç. Dr. Resul ALKAN**
☞ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Doç. Dr. Resul YAVUZ**
☞ Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
- Doç. Dr. Taner YILDIZ**
☞ İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ali KELEŞ**
☞ Trabzon Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Begüm DEMİROĞLU**
☞ Yozgat Bozok Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Berk YILMAZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Hamiyet ÖZEN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Korkmaz ŞEN**
☞ Fırat Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİLGİN**
☞ İstanbul Aydın Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Raziye Çiğdem ÖNAL**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Uğur ASLAN**
☞ Trabzon Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilecek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

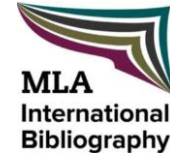
Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan hakemli akademik bir dergidir ve senede üç kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is a peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published three times in each year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon / TURKIYE*

Tel: +90 462 377 42 37

Fax: +90 462 325 86 88

<http://www.ktu.edu.tr/karen>

<http://dergipark.gov.tr/karen>

karen@ktu.edu.tr

karen.dergiler@gmail.com

karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680

E-ISSN: 2458-9705

Aralık / December 2023, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / Karadeniz Technical University Printing Office

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Sinem ÇİFTÇİOĞLU - Mehtap ÖZBAYRAKTAR Bolu/Seben/Alpagut Köyü'nün Kırsal Mimari- Kırsal Doku Özelliklerinin Belgelenmesi ve Korunması Üzerine Öneriler <i>Recommendations on Documentation and Conservation of Rural Architectural-Rural Texture Features of Bolu/Seben/Alpagut Village</i>	439-455	Mimarlık / Architecture
Mehmet Sami Bayraktar Sinop Ayancık Yenikonak (Otmanlı) Köyü'nde Geleneksel Kırsal Mimari II <i>Traditional Rural Architecture in Sinop Ayancık Yenikonak (Ottoman) Village II</i>	457-488	Sanat Tarihi / Art History
Burak Muhammet GÖKLER Arşiv Belgelerinde Kalan Bir Şaheser: Rize Hamidiye Camii Kebir ve Medresesi <i>A Masterpiece Remaining in Archive Documents: Rize Hamidiye Mosque Kebir and Madrasah</i>	489-522	
Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER Trabzon Halk Eğitimi Merkezi Bünyesinde Açılan Kursların, Kursiyerler ve Kurs Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi <i>The Evaluation of Courses Opened within Trabzon Public Education Centre by Trainees and Course Teachers</i>	523-555	Sosyoloji / Sociology
İlker AVCIOĞLU Giresun Halk Kültüründe Hava Tahminine Yönelik İnanışlar <i>Beliefs about Weather Forecast in Giresun Folk Culture</i>	557-571	Dil ve Edebiyat / Languages and Literature
Hilmi SAVUR - Rabia Gökçen KAYABAŞI Balkanlardan Anadolu'ya Kesik Baş Türbelerinin Türk Halk Kültüründeki Yeri <i>Head Tombs in Turkish Folk Culture from the Balkans to Anatolia</i>	573-583	
Mustafa ZENGİN - Nezih BİLECİK Egzotik bir tür olan Deniz Salyangozu Balıkçılığının Türkiye'nin Karadeniz Kıyılarındaki Tarihsel Serüveni <i>The Historical Adventure of Sea Snail Fishing, an Exotic Species, on Turkey's Black Sea Coasts</i>	585-619	Deniz Bilimleri / Marine Sciences
Aybüke GÜZAY Alfred Rosenberg'in Görev Birliği ve Kırım'daki Faaliyetleri <i>Alfred Rosenberg's Cooperation and Activities in Crimea</i>	621-632	
Hüseyin KARADENİZ Kıralzade Hasan Tahsin Bey'in Trabzon'un Eğitim ve İmar Hayatına Katkıları <i>Kıralzade Hasan Tahsin Bey's Contributions to the Education and Construction Life of Trabzon</i>	633-642	Tarih / History
Mustafa ARIKAN Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rize İskelesinin Limana Dönüşümü <i>Transformation of Rize Pier into a Port from the Ottoman to the Republic</i>	643-660	

KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmaktadır. / There are articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Çiftcioğlu, Sinem - Özbayraktar, Mehtap, “Bolu/Seben/Alpagut Köyü’nün Kırsal Mimari- Kırsal Doku Özelliklerinin Belgelenmesi ve Korunması Üzerine Öneriler”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.439-455. DOI: 10.31765/karen.1265936

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doktora Öğrencisi,
Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve
Tasarım Fakültesi, Mimarlık
Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE
✉ ozyurt_sinem@ibu.edu.tr

ORCID : 0000-0003-2352-6112

*** Doç. Dr.,
Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve
Tasarım Fakültesi, Mimarlık
Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE
✉ mehtap.ozbayraktar@gmail.com

ORCID : 0000-0003-4460-4968

Anahtar Kelimeler: Bolu/ Seben/ Alpagut Köyü, Kırsal Mimari, Kırsal Doku, Kırsal Mekan Belgeleme, Koruma

Keywords: Bolu/ Seben/ Alpagut Village, Rural Architecture, Rural Pattern, Rural Space Documentation, Conservation

BOLU/SEBEN/ALPAGUT KÖYÜ'NÜN KIRSAL MİMARİ- KIRSAL DOKU ÖZELLİKLERİNİN BELGELENMESİ VE KORUNMASI ÜZERİNE ÖNERİLER*

Sinem ÇİFTÇİOĞLU** - Mehtap ÖZBAYRAKTAR***

Öz: Bulunduğu yörenin yaşam kültürünü yansıtan, iklim, topoğrafya özellikleri gibi unsurlara bağlı olarak biçimlenen kırsal mimarlık; günümüzde çeşitli sebeplerle (küreselleşme ile köy sakinlerinin kentlere göç etmesi, ekonomik politikaların kent odaklı olması, ticari ve kamusal sektörlerdeki merkezileşme vb. gibi) giderek yok olmakta, ya da köhneleşmektedir. Bu yüzden köy yerleşmelerini korumak ve yaşatmak için, farklı disiplinlerden uzman kişilerin kırsal alanlarda çalışma yapması çok önemlidir. İçerisinde çok sayıda kırsal mimarlık örneği barındırmasına rağmen, bu alanda yapılan literatüre girmiş bilimsel çalışmaların yeterli olmadığı yerleşimlerden biri de Bolu ilidir (üç tez, iki makale, bir bildiri). Bu nedenle kırsal yerleşim özelliklerini günümüzde hala korumaya devam eden ve daha önce geleneksel konut dokusu üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış olan Bolu/ Seben/Alpagut Köyü inceleme alanı olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı; Alpagut Köyü'nün kırsal mimari ve doku özelliklerini analiz etmek, tespit edilen sorunlara öneriler geliştirmek ve bu yolla kırsal mekânı belgeleme çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Çalışma kapsamında Seben ve Alpagut Köyü'nün fiziksel özellikleri, coğrafi konumu, tarihi ve nüfus verileri incelenmiş, Bolu İl Özel İdaresi'nden temin edilen kadastro planı üzerinden yerinde tespit yapılarak çalışma alanının mevcut durumu dijital ortamda hazırlanmıştır. Alpagut Köyü'nün alan çalışması dört aşamada yapılmıştır: 1. Alpagut Köyü'nün mevcut durumunun Parsel öznitelik, kat adedi ve Yapı işlev analizleri, 2. Köyde bulunan konut, okul, cami gibi özgün yapıların envanter fişlerinin hazırlanması (65 adet geleneksel yapı), 3. İç mekanına girilebilen konutların fotoğraflanması, plan tipolojisini belirlemek amacıyla krokilerinin çizilmesi, 4. Alpagut Köyü sakinleri ile yapılan yüz yüze görüşmeler ve anket çalışması ile köyün sosyal ve demografik durumunun belgelenmesi. Çalışma sonucunda köyün sosyal ve demografik yapısı belgelenmiş, sorunları ortaya konulmuş, kırsal mimari ve doku özellikleri tespit edilmiştir. Yapılan belgeleme ve tespit çalışmaları üzerinden köyün korunmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

RECOMMENDATIONS ON DOCUMENTATION AND CONSERVATION OF RURAL ARCHITECTURAL-RURAL TEXTURE FEATURES OF BOLU/SEBEN/ALPAGUT VILLAGE

Abstract: Rural architecture, which reflects the life culture of the territory and is shaped depending on factors such as climate and

Geliş Tarihi / Received Date: 15.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.12.2023

topography; Today, it is gradually disappearing or becoming old for various reasons (Migration of village residents to cities with globalization, city-oriented economic policies, centralization in the commercial and public sectors, etc.). Therefore, it is very important for experts from different disciplines to work in rural areas to conserve and sustain village settlements. Although it contains many examples of rural architecture, Bolu province is one of the settlements where scientific studies in this field are not sufficient (three theses, two articles, one paper). For this reason, Bolu/Seben/Alpagut Village, which still conserves its rural settlement characteristics and has not been studied on traditional housing patterns before, was chosen as the working area. Purpose of the study; To analyze the rural architectural and pattern characteristics of Alpagut Village, to develop suggestions for the identified problems, and to contribute to the studies of documenting the rural space in this way. Within the scope of the study, the physical characteristics, geographical location, history, and population data of Seben and

Alpagut Villages were examined, and the current status of the working area was prepared in digital environment by making an on-site determination on the cadastral plan obtained from the Bolu Special Provincial Administration. The fieldwork of Alpagut Village was carried out in four stages: 1. Parcel feature, number of floors, and building function analysis of the current status of Alpagut Village, 2. Preparation of inventory cards of original buildings such as houses, schools and mosques in the village (65 traditional buildings), 3. Photographing the houses whose interior can get inside, drawing the sketches to determine the plan typology, 4. Documenting the social and demographic situation of the village through face-to-face interviews and surveys with the residents of Alpagut Village. As a result of the study, the social and demographic structure of the village was documented, its problems were revealed, and rural architectural and pattern characteristics were determined. Suggestions for the conservation of the village have been developed through documentation and on-site determination studies.

Giriş

Halk mimarlığı, yerel mimarlık, vernaküler mimari gibi farklı isimlerle de anılan “kırsal mimarlık”, yöreye özgü iklim, toprak, su, yeryüzü şekilleri gibi unsurlara bağlı olarak şekillenmektedir. Estetik kaygılardan ziyade işlevsel boyutun ön plana çıktığı kırsal mimarlık, bulunduğu yörenin yaşam kültürünü yansıtmaktadır. Kırsal alanlar; küreselleşme ile köy sakinlerinin kentlere göç etmesi, ekonomik politikaların kent odaklı olması, ticari ve kamusal sektörlerdeki merkezleşmenin kültürü standartlaştırarak kültürel çeşitliliğin yok olması gibi etmenler nedeniyle canlılığını yitirerek köhneleşme sürecine girmektedir. Yakın döneme kadar mimari mirasın önemsiz bir parçası olarak nitelendirilen köy yerleşmelerini korumak ve yaşatmak, kentleşme sorunlarına çözüm arayan dünyanın koruma politikalarına dâhil edilmiştir. Kırsal mimari miras üzerine yapılan araştırmalar geçmiş dönemlere ışık tutarken, gelecek kuşaklar için de bünyesinde önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu sebeple farklı disiplinlerden uzman kişilerin kırsal alanlarda yapacakları belgeleme ve koruma çalışmaları son derece önem arz etmektedir.¹ Günümüzde kırsal mimari mirasın korunması ve yaşatılması konusu gündemde olmasına rağmen, bünyesinde çok sayıda kırsal mimarlık örneği barındıran Bolu ili ile ilgili bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar oldukça kısıtlıdır (Tablo 1). Demirer,² “Bolu İli Seben İlçesi Güneyce Köyü’nün Geleneksel Konut Dokusunun Belgelemesi ve Koruma Önerileri” ile Çiftçioğlu,³ “Bolu İli Seben İlçesi Kozyaka Köyü’nün Geleneksel Konut Dokusunun İncelenmesi ve Koruma Önerileri” adlı yüksek lisans tez çalışmalarında Seben ilçesinde yer alan Güneyce ve Kozyaka köylerinin geleneksel evlerinin belgelemesini yaparak, ilgili köyler üzerine koruma önerileri getirmişlerdir. Gümüş Yıldırım⁴ ise, Göynük ilçesi Hisarözü Köyü’nü yüksek lisans tezine konu ederek benzer bir çalışma yapmıştır. Yüksek lisans tez çalışmaları haricinde, “Kırsal Mirasın Sürekliliği Üzerine Bir İnceleme: Göynük Hisarözü Köyü Örneği”⁵ ve “Seben

¹ ÇEKÜL Vakfı, 2015: 5, 42-43, 45, 53.

² Demirer, 2021.

³ Çiftçioğlu, 2019.

⁴ Gümüş Yıldırım, 2021.

⁵ Gümüş ve Kışal, 2018.

Geleneksel Konut Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler”⁶ makaleleri ile “Dörtdivan Geleneksel Konut Mimarlığı Üzerine Bazı Gözlemler”⁷ adlı bildirisinde Seben ve Dörtdivan ilçelerine bağlı köylerden özgün kırsal mimari örnekleri seçilmiş ve bu evlerin belgeleme çalışması yapılmıştır. Bolu ilinin kırsal yerleşmelerinde araştırma yapmak için çok sayıda özgün ev olmasına rağmen, literatüre giren çalışmalar son derece az sayıda ve yetersizdir. Bolu iline bağlı Gerede, Mudurnu, Kırbaşlı ve Mengen ilçelerinin kırsal mimarisi ise hiçbir bilimsel çalışmaya konu olmamıştır. Kırsal yerleşim özelliklerini günümüzde hala korumaya devam eden ve daha önce geleneksel ev dokusu üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış olan Bolu/Seben/ Alpagut Köyü inceleme alanı olarak seçilmiştir.

Tablo 1. Bolu İli Kırsal Mimari ile İlgili Yapılan Bilimsel Araştırmalar

Çalışmanın Türü	Çalışmanın Adı	Çalışmanın Amacı	Çalışmanın Sonuçları
Tez	<i>Demirer, Eray, 2021.</i> Bolu İli Seben İlçesi Güneyce Köyü'nün Geleneksel Konut Dokusunun Belgelenmesi ve Koruma Önerileri	Köydeki geleneksel konut dokusunun belgelenmesi, zamanla meydana gelen bozulmaların tespiti ve devamında yapıları korumaya yönelik önerilerde bulunulması	Yerel bilincin oluşması ile geleneksel yaşamın devamlılığının sağlanması, sürdürülebilir turizm türleri bağlamında alana ve yapılara yönelik müdahale kararları
	<i>Gümüş Yıldırım, Derya, 2021.</i> Kırsal Mirasın Korunması ve Sürekliliği Üzerine Bir İnceleme: Göynük Hisarözü Köyü Örneği	Köyün oluşumuna etki eden faktörlerin analiz edilmesi, yerleşimde görülen koruma sorunlarının tespit edilmesi ve yerleşimin sürekliliğini sağlamaya yönelik önerilerin ortaya konulması	Alanda görülen mevcut sorunların tespit edilmesi, bu sorunlara yönelik önerilerde bulunulması ve konuya yönelik aktör ve paydaşların tespit edilmesi
	<i>Çiftcioğlu, Sinem, 2019.</i> Bolu İli Seben İlçesi Koz-yaka Köyü'nün Geleneksel Konut Dokusunun İncelenmesi ve Koruma Önerileri	Köyde yer alan sivil mimarlık örneklerinin belgelenmesi, önerilen sürdürülebilir turizm türleriyle geleneksel yaşam biçiminin devamlılığının sağlanması	Köyün çevresel değerleri, potansiyelleri, fiziksel, sosyal ve mimari sorunlarının tespit edilmesi, geleneksel dokunun ve yaşam biçiminin devamlılığının sağlanması için köyün turizm potansiyelinin değerlendirilmesi
Makale	<i>Gümüş, Derya ve Kışalt, Emre, 2018.</i> Kırsal Mirasın Sürekliliği Üzerine Bir İnceleme: Göynük Hisarözü Köyü Örneği”	Alanda envanter çalışması yapılması, sorunların tespit edilmesi ve kırsal mimarisinin sürdürülebilirliği konusunda öneriler geliştirilmesi	Sorunların tespiti üzerinden, kırsal mimarinin sürdürülebilirliği çözümleri geliştirilmesi
	<i>Aktaş Yasa, Azize, 2016.</i> Seben Geleneksel Konut Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler	Seben ilçesine bağlı köylerden seçilen sivil mimarlık örneklerinin plan, malzeme-teknik ve bezeme bakımından belgelenmesinin yapılması	Seben ilçesinin köylerinden seçilen yapıların plan tipolojisi, cephe düzeni, yapım tekniği ile ilgili genel bir fikre sahip olunması
Bildiri	<i>Yazar, Turgay, Aktaş Yasa, Azize ve Doğan, Pınar, 2011.</i> Dörtdivan Geleneksel Konut Mimarlığı Üzerine Bazı Gözlemler	Dörtdivan'a bağlı köylerden seçilen kırsal mimari örneklerinin belgelenmesi	Dörtdivan konut mimarlığı ve Osmanlı konut mimarlığı arasında bağlantı kurulması, plan tipolojisi, cephe düzeni, yapım tekniği ile ilgili genel bir fikre sahip olunması

⁶ Aktaş Yasa, 2016.

⁷ Yazar vd. 2011.

Milattan önceki dönemlerden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılan Seben ilçesi, Bolu ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Eski bir yerleşim yeri olmasından dolayı ilçede çok sayıda tarihi kalıntı bulunmasının yanı sıra, inşa edildiği dönemin ve yöreye özgü yaşam kültürünün birer yansıması olan kırsal mimari örneklerine de sıkça rastlanmaktadır. Seben'e bağlı 29 köyden⁸ biri olan Alpagut Köyü'nde çok sayıda sivil mimari örnekleri bulunmaktadır. Özellikle tarım ve hayvancılık dışında iş sahasının olmayışı ve eğitim hizmetlerinin eksikliği gibi nedenlerden dolayı bölge sakinleri evlerini terk ederek kentlere göç etmişlerdir. Bu durum sonucunda devamlı olarak kullanıcısı olmayan evler köhneleşme sürecine girmiştir. Ayrıca yüksek onarım maliyeti, bilinçsizlik ve güncel malzemelere erişimin daha kolay olması gibi sebeplerle kullanıcılar, evlerin hasarlı olan bölümlerinde ve son dönemlerde inşa ettikleri yeni konutlarda geleneksel dokuya uygun malzemeler tercih etmemektedir. Tüm bunların sonucunda köyde bulunan nitelikli kırsal evlerin sayısı her geçen gün azalmakta ve köyün mevcut dokusu bozulmaktadır. Alanda köhneleşme sürecinin başlamış olması ve çalışmaya konu edilen alan ile ilgili daha önce herhangi bir araştırma yapılmamış olması gibi sebeplerden dolayı Alpagut Köyü'nün belgeleme çalışması önem teşkil etmektedir.

Yukarıda belirtilen sebeplerden hareketle çalışmanın amacı; Alpagut Köyü'nün kırsal mimari ve doku özelliklerini analiz etmek, tespit edilen sorunlara öneriler geliştirmek ve bu yolla kırsal mekânı belgeleme çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Çalışma kapsamında dört aşamalı bir süreç izlenmiş ve izlenen yöntem "2. Çalışmanın yöntemi" bölümünde detaylı olarak açıklanmıştır.

1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında Seben ve Alpagut Köyü'nün fiziksel özellikleri, coğrafi konumu, tarihi, nüfus verileri incelenmiş, Bolu İl Özel İdaresi'nden temin edilen kadastro planı üzerinden yerinde tespit yapılarak çalışma alanının mevcut durumu dijital ortamda hazırlanmıştır. Alpagut Köyü'nün alan çalışması; 1. Alpagut Köyü'nün mevcut durumunun parsel öznetelik, kat adedi ve yapı işlev analizleri 2. Köyde bulunan konut, okul, cami gibi özgün yapıların envanter fişlerinin hazırlanması (65 adet geleneksel yapı), 3. İç mekanına girilebilen geleneksel evlerin fotoğraflanması, plan tipolojisini belirlemek amacıyla krokilerinin çizilmesi, 4. Alpagut Köyü sakinleri ile yapılan yüzyüze görüşmeler ve anket çalışması ile köyün sosyal ve demografik durumunun belgelenmesi olmak üzere dört aşamada yapılmıştır. Kapsamlı literatür çalışması sonucunda mekan analizlerinde TÜBA⁹- TÜKSEK¹⁰ kırsal mimarlık yerleşme envanter fişi,¹¹ Eminağaoğlu¹² "Kırsal yerleşmelerde dış mekan organizasyonu, ilgili politikalar ve değerlendirmeler" doktora tezi, Bayram¹³ Ege'de kırsal mimari araştırmaları (Manisa- Kayacık Örneği) yüksek lisans tezi ve Erdoğan vd.¹⁴ tarafından hazırlanan "Tarihi İzmit Kent Merkezi Geleneksel Konutları" kitabındaki analizler referans olarak alınmıştır. Oluşturulan envanter fişlerine, alanda yer alan 65 adet geleneksel yapı işlenmiştir. Köyün sosyal ve demografik yapısını tespit edebilmek amacıyla alanın kullanıcıları ile yüz yüze görüşme yolu ile anket çalışması yapılmıştır. Anket formu Devrim Demirel'in¹⁵ "Development And Conservation Of Cultural Properties In Rural Areas Of Eastern Blacksea Region:A Case Study in Karacakaya Village", Bölükbaş Dayı'nın,¹⁶ "Kırsal Ölçekte Geleneksel Konutların İncelenmesi ve Çevre Koruma Önerileri İçin Bir Yöntem Araştırması, Bağlıca Köyü- Nallıhan" ve Yeşilyurt'un,¹⁷ "Conservation in Rural Areas: A Case Study in Örenli Village in Kepsut, Balıkesir" yüksek lisans tezlerinden

⁸ URL-1.

⁹ Türkiye Bilimler Akademisi

¹⁰ Türkiye Kültür Sektörü

¹¹ Akın vd., 2003: 53-72.

¹² 2004: 74.

¹³ Bayram, 2012.

¹⁴ Erdoğan vd., 2011: 12-39.

¹⁵ Devrim Demirel, 2010.

¹⁶ Bölükbaş Dayı, 2011.

¹⁷ Yeşilyurt, 2012.

yararlanılmıştır. Yapılan anket çalışmasında evlerin kullanıcılarının ekonomik ve demografik yapısını, köyde yaşama sebepleri ve memnuniyet durumlarını, evlerin tadilat durumunu, köy dışına çıkma sıklığı ve sebeplerini, temel geçim kaynaklarını ve köyün genel sorunlarını belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Çalışmanın sınırlılıkları, köyde bulunan evlerin sahiplerinin vefat etmesi ya da köyde ikamet etmemesi gibi nedenlerle az sayıda evin içine girilebilmesidir. Çalışma 2021-2022 bahar döneminde¹⁸ yapılmış; alan gezileri 6 Mart 2022, 2 Nisan 2022 ve 24 Nisan 2022 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Anket ve analiz verileri ışığında istatistiksel grafikler oluşturulmuştur.

2. Alan Çalışması: Bolu/ Seben İlçesi Alpagut Köyü

Bolu iline 54 km mesafede Köroğlu Dağları'nın güney ucunda Aladağ Çayı vadisinde konumlanan Seben, Bolu-Nallıhan yolu üzerinde bulunmaktadır.¹⁹ 665 km² yüzölçümüne sahip ilçenin deniz seviyesinden yüksekliği 625 m'dir. İlçe sınırlarının büyük bölümünü Köroğlu Dağları'nın güney ve batı uzantıları olan tepeler oluşturmaktadır.²⁰ Sakarya Irmağı'nın kollarından birisi olan Aladağ Çayı ilçenin en önemli akarsuyudur.²¹

Günümüzde Seben ilçe sınırları içerisinde olan 29 adet köy (Alpagut Köyü, Bakırlı Köyü, Bozyer Köyü, Çeltikdere Köyü, Dedeler Köyü, Değirmenkaya Köyü, Dereboy Köyü, Ekiciler Köyü, Gerenözü Köyü, Gökhaliller Köyü, Güneyce Köyü, Haccağz Köyü, Hoçaş Köyü, Kabak Köyü, Karaağaç Köyü, Kaşbıyıklar Köyü, Kesenözü Köyü, Kızık Köyü, Korucuk Köyü, Kozyaka Köyü, Kuzgölcük Köyü, Musasofular Köyü, Nimetli Köyü, Solaklar Köyü, Susuz Köyü, Tazılar Köyü, Tepe Köyü, Yağma Köyü, Yuva Köyü) 16 yüzyılda Bolu-Viranşehir, Mudurnu ve Kırbaşlı ilçelerine bağlı olarak yer almıştır.²² 1911 senesinde Çarşamba ismiyle anılmaya başlanan Seben'e 1923 yılında ilk kez fırın ve kahve kurulmuş, 1924 senesinde ise 4 adet köyde ilkokul açılmıştır.²³ 4869 sayılı kanun ile 1946 yılında ilçe olan Seben ilçesine ilk kez imar planı 1949 yılında yapılmıştır.²⁴

Bolu'nun Seben ilçesine bağlı Alpagut Köyü, ilçe merkezine 3 km, il merkezine 52 km (Şekil 1) uzaklıkta konumlanmıştır.²⁵ Dağlık ve engebeli bir arazi üzerinde bulunan köyün güneyinde Gökhaliller, kuzeyinde Solaklar, batısında Seben ilçe merkezi, doğusunda ise Yuva köyleri yer almaktadır.²⁶ Köy sakinleri tarafından yaz aylarında kullanılan Alpagut Köyünün Seben Gölü'nün güneydoğusunda yaylası bulunmaktadır.²⁷ Ayrıca köyün kuzeyinde "Nevruz Tepesi" olarak adlandırılan alanda, eski bir Türk geleneği olan "Nevruz Günü" kutlamaları yapılmaktadır.²⁸ 2013 yılında TRT tarafından çekilen "Yol Arkadaşım" isimli programda Alpagut Köyü'nün tanıtımı yapılmış ve Nevruz kutlamaları hakkında bilgilere yer verilmiştir.²⁹ 2013-2015 yılları arasında "Doğadaki İnsan" köy kalkındırma projesi kapsamında Alpagut köyü örnek alan seçilmiş, projeye katılan öğrencilerin doğayı sevmesi, köy kültürünü tanıması, geçmişe ait değerlerin ve geleneksel Türk aile yaşayışını tanıması amaçlanmıştır. Aynı zamanda da köyün turizme kazandırılması, kalkındırılması, ülkeye tanıtılması ve kente göçlerin azalması sağlanmaya çalışılmıştır.³⁰ 2015 yılında ise "Bolu Seben Alpagut Köyü Sürdürülebilir Yaşam Sosyal Sorumluluk Projesi" kapsamında birkaç özel kolej ve lisenin sorumlu öğretmen ve

¹⁸ Makale 2021-2022 bahar döneminde KOÜ Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümünde açılan "Mimarlıkta Kırsal Mekan ve Kırsal Yaşam Üzerine Analizler" dersi sürecinde yapılan çalışmaların ürünü olarak elde edilmiştir.

¹⁹ Tatar, 2003: 79; Tunçay 2016a: 21; URL-2. <https://maps.app.goo.gl/CEXiAeUmGadkPz6Eg>

²⁰ URL-3.

²¹ URL-3.

²² Tunçay 2016a: 31.

²³ Bolu Valiliği, 1973: 84.

²⁴ Bolu Valiliği, 1973, 84; Yurt Ansiklopedisi, 1982: 14939.

²⁵ URL-4; URL-5.

²⁶ URL-6.

²⁷ Tunçay, 2016b: 4.

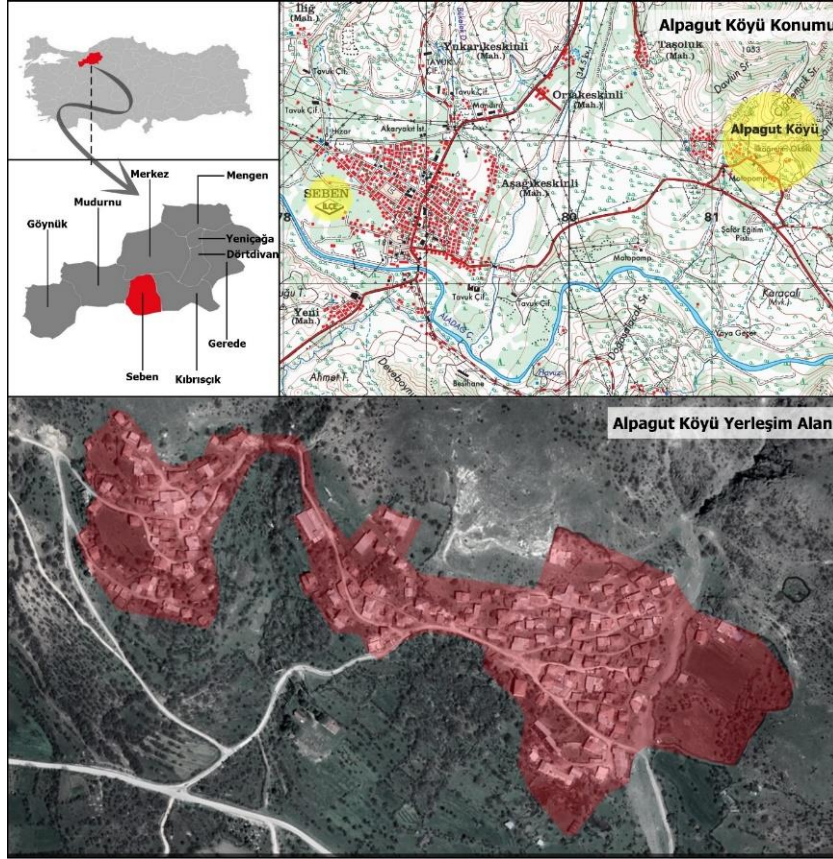
²⁸ Tunçay, 2016a: 87,88,91.

²⁹ Tetik, Yasin (Yönetmen), 2020, 4 Ağustos.

³⁰ URL-7.

öğrencileri alanda sebze-meyve fidesi dikimi, tarla sürülmesi, tarla sulama, ağaç budama işlemleri gibi permakültür çalışmaları yapmışlardır.³¹

Köyde yaşayan kişilerden edinilen bilgilere göre “Milli Mücadele” döneminde Çerkes Ethem tarafından çıkarılan ayaklanmalar esnasında köyün bir bölümünde yangın çıkmış ve evlerin çoğu bu yangında zarar görmüştür. Bu nedenle evlerin yapım tarihi (1920’ler) genellikle bu yangın sonrasına tarihlenmektedir.

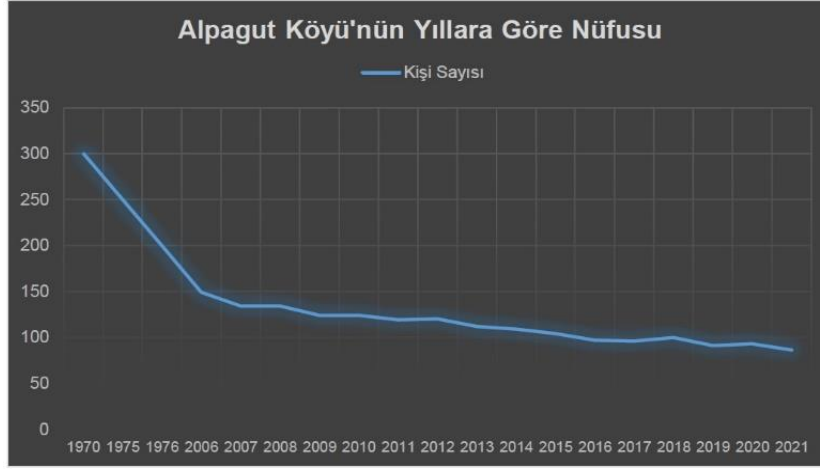
Şekil 1. Alpagut Köyü Konumu³²

1970 yılında 300 olan köyün nüfusu göç nedeniyle yıllara bağlı olarak düzenli bir biçimde azalmıştır (Şekil 2). Bolu İl Özel İdaresi’nden alınan son verilere göre 2021 yılında köyün nüfusu 86 kişidir.³³ Fakat köyde düzenli olarak ikamet eden kişi sayısı geçim sıkıntısı ve işsizlik gibi nedenlerden dolayı çok daha azdır.

³¹ URL-8.

³² Bolu İl Özel İdaresi’nden temin edilen kadastro planı üzerinden yapılmıştır.

³³ Bolu İli Özel İdaresi Arşivi, 06.03.2022.

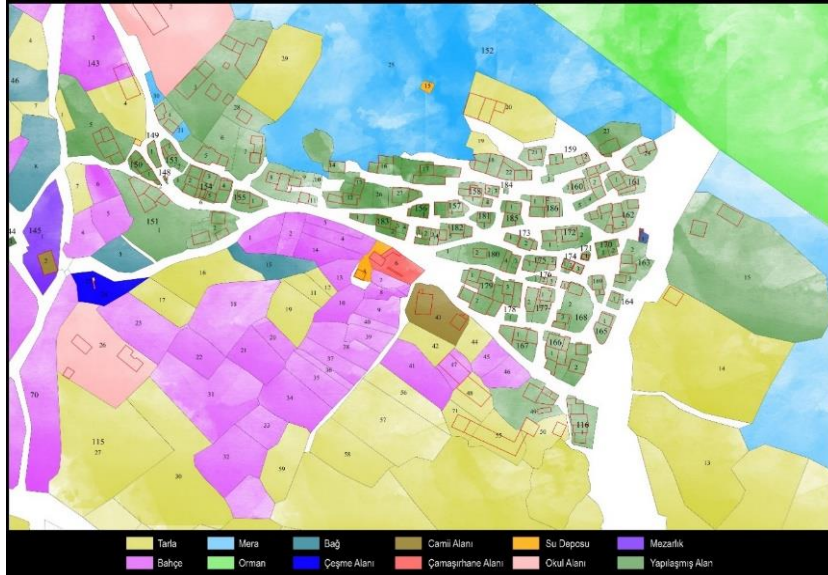
Şekil 2. Alpagut Köyü Nüfusunun Yıllara Bağlı Nüfus Grafiği³⁴

2.1. Birinci Aşama: Alpagut Köyü Kırsal Yerleşim Dokusu Analizleri

Alpagut Köyü'ne ilişkin alan çalışmaları Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün "Parsel Sorgulama Uygulamasından"³⁵ yararlanılarak ve yerinde tespit yöntemiyle yapılmıştır. Bu bağlamda yapım tekniği fark etmeksizin çalışma alanında bulunan tüm yapılara (60 adet konut ve eklentileri) parsel öznitelik analizi, kat adedi analizi ve yapı işlev analizi yapılarak analiz paftaları oluşturulmuş, elde edilen veriler grafik gösterimler ile ifade edilmiştir.

2.1.1. Parsel Öznitelik Analizi

Parsel öznitelik analiz sonuçlarına göre çalışma alanında tarla, yapılaşmış alan (konut ve eklentileri), bahçe, mera, orman, okul arazisi, bağ, camii alanı, mezarlık, su deposu ve çamaşırhane alanı bulunmaktadır (Şekil 3). Analiz yapılan alanda en fazla tarla niteliğine sahip araziler yer alırken, analiz paftasında yollar ve artık parseller beyaz renkte gösterilmiştir (Şekil 4).

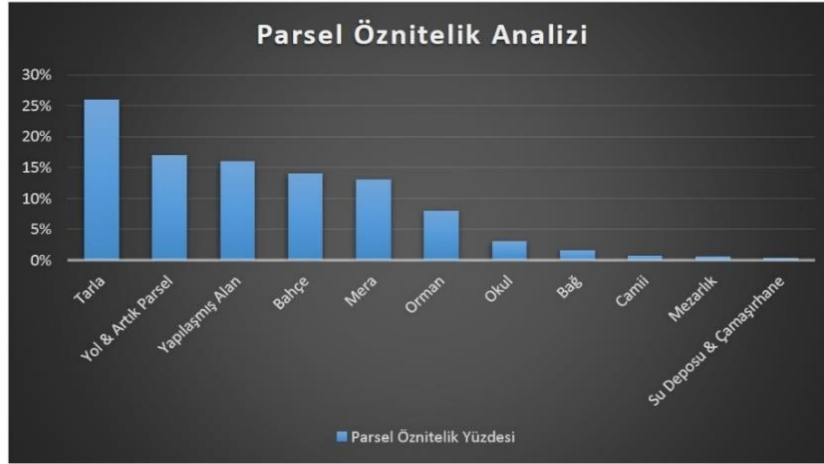

Şekil 3. Parsel Öznitelik Analizi³⁶

³⁴ Bolu İl Özel İdaresi'nden temin edilen nüfus verileri baz alınarak yapılmıştır.

³⁵ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Parsel Sorgulama Uygulaması (Erişim Tarihi: 15.03.2022)

³⁶ Analiz Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün "Parsel Sorgulama Uygulamasından" yararlanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Şekil 4. Parsel Öznitelik Analizi Grafiği³⁷

2.1.2. Kat Adedi Analizi

Konutlar genellikle 2 katlı olsa da 3 katlı ve tek katlı örnekler de alanda mevcuttur. Eklenti yapılarının ise büyük bir bölümü tek katlıdır. Yapılan kat adedi analizinde çalışma alanında bulunan 182 adet yapıdan; 1 katlı 118 adet (%65), 2 katlı 56 adet (%31) ve 3 katlı 8 adet (%8) yapı olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Kat Adedi Analizi³⁸

2.1.3. Yapı İşlev Analizi

Alpagut Köyü'nde evler ile samanlık, ahır, depo gibi eklentiler dışında Alpagut Köyü Camii, su deposu ve günümüzde kullanımda olmayan 2 adet taş camii, ilkököl, lojman, çamaşırhane ve ihtiyar heyeti binaları bulunmaktadır (Şekil 6). Bu bağlamda alanda 60 adet konut, 52 adet samanlık, 26 adet depo, 14 adet ahır, 13 adet saya,³⁹ 5 adet kuruluk,⁴⁰ 3 adet camii, 3 adet okul ve eklentileri, 2 adet odunluk, 1 adet ihtiyar heyeti, 1 adet imam evi, 1 adet su deposu ve 1 adet çamaşırhane yapısı yer almaktadır (Şekil 7).

³⁷ Grafik yazarlar tarafından üretilmiştir.

³⁸ Analiz Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün "Parsel Sorgulama Uygulamasından" yararlanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

³⁹ Çatısı sebze, meyve kurutmak amacıyla kullanılan çeşitli alet edevatın konulduğu depo/odunluk

⁴⁰ Dış ortam şartlarından korunması gereken eşyaların muhafaza edildiği üst örtüyle kapatılmış alan

Şekil 6. Yapı - İşlev Analizi⁴¹Şekil 7. Yapı - İşlev Analizi Grafiği⁴²

2.2.İkinci ve Üçüncü Aşama: Alpagut Köyü'nün Kırsal Mimari Analizi

İkinci aşamada köydeki konut, okul, cami gibi özgün yapıların envanter fişleri hazırlanmış, üçüncü aşamada ise hazırlanan envanter fişleri yanında, iç mekanına girilebilen ve krokileri çizilen evler üzerinden Alpagut köyü evlerinin kırsal mimari analizleri yapılmıştır.

2.2.1. Köy Evi Yerleşimi

Alpagut Köyü'nde bulunan evler toplu bir yerleşim düzeninde inşa edilmiştir. Evler ayrı nizamda yapılırken, evlere ait eklentiler bitişik ya da ayrı nizamda olabilmektedir (Şekil 8). Köyün genel yerleşimi engebeli topografyaya uygun bir biçimde, organik bir düzendedir. Evlerin önemli bir bölümünün sokağa cephesi bulunurken, bazı evlerin daha iç kısımlarda ve sokaktan bağımsız konumlandırıldığı görülmektedir. Yapı parsel ilişkisi incelendiğinde evlerin genellikle tek taraftan sınıra ve sokağa dayalı olduğu söylenebilmektedir.

⁴¹ Analiz Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün "Parsel Sorgulama Uygulamasından" yararlanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

⁴² Grafik yazarlar tarafından üretilmiştir.

Şekil 8. Alpagut Köyü Genel Görünüm⁴³.

2.2.2. Ev Tipolojisi

Çalışma kapsamında 60 adet geleneksel ev ve bu evlere ait eklentiler incelenmiştir. Bu bağlamda geleneksel tarzda yapılan evler, farklı taşıyıcı sistemler ile yapılmış evler ile farklı yapı tipindeki binalar için de “kırsal yapı envanter fişleri” oluşturulmuştur. Elde edilen veriler ışığında Alpagut köyü’nde bulunan geleneksel evlerin genel özellikleri aşağıda sıralanmıştır.

- *Kat adedi ve kat kullanımları*

Çalışma alanında incelenen geleneksel evlerdeki kat adedi analizine göre; 8 adet evin 3 katlı, 47 adet evin 2 katlı, 5 adet evin ise 1 katlı olduğu tespit edilmiştir. 2 katlı ya da 3 katlı olan evlerin alt katlarında ahır, samanlık, depo gibi hane halkının geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılıkla ilgili mekânlar yer almaktadır. Yaşam alanı olarak kullanılan üst katlarda ise yörede “hayat” olarak adlandırılan sofadan odalara dağılım gerçekleşmektedir. Zemin katla, 1. kat bağımsız olabildiği gibi ahşap merdivenle bağlantı kurulan örnekler de bulunmaktadır. Alanın genelinde kot farkı bulunduğu için birçok evde zemin ve üst katlara aynı anda ulaşım sağlanabilmektedir (Şekil 9).

- *Yapım sistemi*

Evlerin yapım sistemi genellikle alt katlar yığma taş, üst katlar ahşap karkas-ahşap dizeme biçimindedir. Alt katlarda ahşap karkas ya da ahşap karkasla ve yığma taşın birlikte kullanıldığı örnekler de görülmektedir. Ahşap payanda ve dikmelerle oluşturulan karkas sistemde dolgu malzemesi olarak çoğunlukla “dizeme ahşap” tercih edilmiştir. Fakat dolgu malzemesi olarak dolu tuğlanın da kullanıldığı örnekler çalışma alanında yer almaktadır. Onarıma ihtiyaç duyulan bölümlerde ise, evlerin özgün haline uygun malzemeler yerine delikli tuğla kullanılmıştır. Birkaç özgün olmayan uygulama haricinde yapıların dış duvarlarının genellikle sıvasız olduğu görülmektedir (Şekil 9).

⁴³ URL-9.

Şekil 9. Çalışma Alanından Kırsal Mimari Örnekleri⁴⁴

- *Cephe özellikleri*

Evlerin çatı biçimleri beşik ya da kırma çatı, özgün kaplama malzemesi ise alaturka kiremittir. Onarım yapılan çatılarda alaturka kiremit yerine marsilya tipi kiremit ya da galvaniz trapez sac gibi metal esaslı malzemeler kullanılmıştır (Şekil 9).

Evlerin bina giriş kapıları genellikle tek kanatlı olup, sade geometrik formlarla bezenmiştir. Kasa ve kanat malzemesi ahşap olan kapılarda ahşap ya da metal malzemeden yapılmış kilit türleri yer almaktadır. Yalnızca bir evde el biçiminde metal malzemeden yapılmış bir kapı koluna rastlanmıştır. Çalışma alanında bulunan evlerin özgün olan pencerelerin ahşap doğrama ve farklı tip ve boyutlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Bazı evlerin zemin katlarının dış duvarlarında küçük ebatlarda pencere açıklığı bulunurken, tamamen sağır olan örnekler de yer almaktadır (Şekil 9).

- *Oda kullanımı ve detaylar*

Sofa geleneksel konutlarda odalara, merdivene ve ıslak hacimlere erişimi sağlamaktadır. Odaların konumları ve sayısı sofanın şekline göre belirlenmektedir. Tüm geleneksel evlerde olduğu için Alpagut Köyü'nde de en önemli birim oda olup, içinde yemek yeme, uyuma, oturma, yıkanma, depolama gibi günlük hayatta ihtiyaç duyulan aktivitelerin tamamı yapılabilmektedir. Odaya plan tipolojisine bağlı olarak dik açılı ya da diyagonal olarak girilebilmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. Oda ve Sofa Örnekleri⁴⁵

⁴⁴ Kaynağı belirtilmeyen fotoğraflar yazarlara aittir (02.04.2022)

⁴⁵ Kaynağı belirtilmeyen fotoğraflar yazarlara aittir (02.04.2022)

Kapının karşı tarafında yer alan duvar boyunca depolama amaçlı kullanılan “yükçük”, yörede “cin dolabı” olarak adlandırılan banyo dolabı ve ısınma amaçlı kullanılan “ocak” yer almaktadır. Kapının yan tarafında ise dekoratif amaçlı üzerine saat, ayna gibi objeler koyulan “çiçeklik” bulunmaktadır. Genellikle pencerelerin altında yer alan “sedir” oturma amacıyla kullanılmaktadır. Bazı odalarda ise üzerine birtakım eşyaların konulmasına imkân veren “sergen” görülmektedir. Odada bulunan yükçük, cin dolabı, çiçeklik, sergen, sedir gibi tüm elemanlar ahşap malzemeden yapılmıştır. Pencereler odanın konumuna göre tek ya da iki tarafta olabilmektedir. Konutların pencereleri genellikle giyotin pencere tipinde olup, çift ya da 3 kanatlı ahşap pencereler de yer almaktadır. İç mekânda yer alan kapıların ahşap malzemeden ve bezemesiz sade formlarda olduğu görülmektedir. Odanın yer kaplama ve tavan malzemesi diğer tüm elemanlar gibi ahşaptır. İç mekânına girilebilen 2 adet odanın tavanında ahşap malzemeden göbek motifi bulunmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. Tavan, Çiçeklik ve Sergen Örnekleri⁴⁶

- *Plan tipolojisi*

Terkedilmiş ya da sadece yazları kullanılan evlerin fazla sayıda olması sebebiyle iç mekân tespiti kısıtlı olarak yapılabilmektedir. Çalışma alanında incelenen evlerin orta sofalı ya da dış sofalı plan tipinde olduğu saptanmıştır. İç mekânına girilebilen 6 adet evin 2 tanesi dış sofalı, 3 tanesi eyvansız-orta sofalı, 1 tanesi ise eyvanlı-orta sofalıdır (Şekil 12).

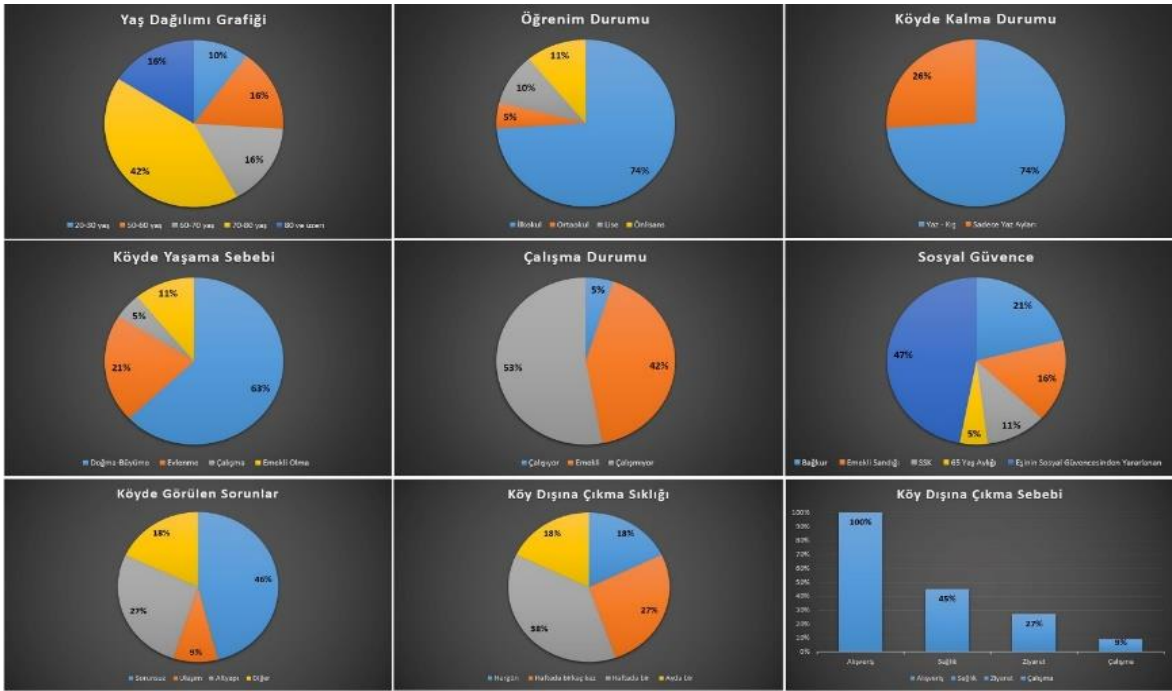
⁴⁶ Kaynağı belirtilmeyen fotoğraflar yazarlara aittir (02.04.2022)

Şekil 12. İç Mekânına Girilebilen Kırsal Evlerin Plan Tipolojisi

2.3. Dördüncü Aşama: Alpagut Köyü Sakinleri ile Yüz yüze Görüşme ve Anket Çalışması

Köyün sosyal ve demografik yapısını tespit etmek amacıyla anket çalışmasını kabul eden 19 kişi ile yüz yüze görüşme ve anket çalışması yapılmıştır. Bu kişilerden 8 kişi 70-80 yaş aralığında, 3 kişi 80 yaş ve üzeri, 3 kişi 60-70 yaş aralığında, 3 kişi 50-60 yaş aralığında ve 2 kişi 20-30 yaş aralığındadır. Ankete katılan kişilerin 14'ü ilköğretim mezunu, 2'si lise mezunu, 2'si ön lisans mezunu ve 1'i ortaokul mezunudur. Sadece yaz aylarında köye gelen 3 kişi olmasına karşın, sürekli olarak köyde yaşayan 16 kişi bulunmaktadır. Ankete katılan 19 kişiden 12'si Alpagut Köyü'nde doğmuş ve devamlı olarak burada yaşamıştır. Bu kişiler geçim ekonomisini genel olarak tarım ve hayvancılıktan sağlamaktadır. 4 kişi evlenme, 2 kişi emekli olma, 1 kişi ise çalışma sebebiyle köyde yaşamaktadır. Köyde yaşayanlardan emekli olan 9 kişi, herhangi bir işte çalışmayan 9 kişi, aktif olarak çalışan ise 1 kişi olduğu tespit edilmiştir. Eşinin sosyal güvencesinden yararlanmakta olan 9 kişi, BAĞ-KUR'dan emekli olan 4 kişi, Emekli Sandığı'ndan emekli olan 3 kişi, SSK'dan emekli olan 2 kişi, 65 yaş aylığı alan ise 1 kişi olduğu saptanmıştır. Ayrıca anket uygulanan 3 kişi altyapıyla ilgili, 1 kişi ulaşım ile ilgili, 2 kişi ise köyün terk edilmesi hususunda sorun görmekte iken; 5 kişi köyde herhangi bir sorun görmemektedir. Ankete katılan köy sakinlerinden 2 kişi her gün, 3 kişi haftada birkaç kere, 4 kişi haftada bir kere, 2 kişi ise ayda bir kere köy dışına çıkmaktadır. Anket uygulanan kişilerin tamamı alışveriş yapmak için köy dışına çıkmak durumunda kalmaktadır. Ayrıca bunlardan 5 kişi sağlık hizmetlerinden faydalanmak, 3 kişi köy dışında yaşayan kişileri ziyaret etmek ve 1 kişi ise çalışmak amacıyla köy dışına çıkmaktadır (Şekil 13).

Şekil 13. Anket Verileri

3. Alpagut Köyü Kırsal Mimari Mirasının Koruma Sorunları

Günümüzde özellikle ekonomik, eğitim/sağlık tesislerinin olmayışı gibi nedenlerle köyden farklı kentlere yoğun göçler gerçekleşmektedir. Gerek Alpagut köyü nüfus istatistiklerinden, gerekse anket sonuçlarından anlaşıldığı üzere köy nüfusu her geçen gün azalmakta, köyün nüfusunu ise çoğunlukla emekli ve 50 yaş üzeri nüfus oluşturmaktadır. Bu durum sonucunda geleneksel evler terkedilme sebebiyle köhneleşme, geleneksel doku ise yeni yapılan yapıların malzeme ve yapım tekniği bakımından dokuya uyumsuz olması sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Alan çalışmasında da terkedilmiş ya da sadece yazları kullanılan evlerin fazla sayıda olması nedeniyle iç mekan tespit çalışmaları yetersiz kalmıştır. Zaman içinde terkedilen evlerin yıkılması ise köyün özgün dokusunun sürdürülebilirliğinin risk altında olduğunu göstermektedir.

Köyde bulunan çevresel değerlerin yanı sıra çalışma alanında birtakım sorunlar da yer almaktadır. Köy yollarının yer yer malzeme ve genişlik bakımından araç trafiğine uygun olmaması ve ilçe merkezine toplu taşıma araçları ile ulaşım sağlanamaması köye erişilebilirlik açısından sorun oluşturmaktadır. Ayrıca alanda ve yakın çevrede market, sağlık ocağı, eczane gibi birimlerin olmayışı, köy halkını özel araç kullanmaya mecbur bırakmaktadır. Çalışma alanında tarım ve hayvancılık dışında iş sahasının olmaması, köyün sürekli göç vermesine sebep olmakta ve bu durum köyün terkedilmesine yol açmaktadır. Bu durum sonucunda evlerin kullanıcı kalmamakta ve evler köhneleşme süreciyle karşı karşıya kalmaktadır.

Sonuçlar ve Öneriler

Yukarıdaki alan çalışması sonuçlarından da görüldüğü üzere (Bölüm 3.1., Bölüm 3.2., Bölüm 3.3.) köyde en fazla tarla niteliğine sahip arazilerin yer alması ve ekimin yapılması; envanter çalışmasında 2 katlı ya da 3 katlı olan konutların alt katlarında tarım ve hayvancılığa ait ahır, samanlık, depo mekanlarının bulunması, kırsal yaşam ve mekanın birbirine uygun olarak hala devam ettiğini ve tarıma dayalı bir yaşam biçiminin sürdürüldüğünü göstermektedir. Anket sonuçları da köyün geçim ekonomisini genel olarak tarım ve hayvancılığın oluşturduğunu desteklemektedir.

Çalışma alanında hala özgün yapısını sürdüren geleneksel evlerin (65 adet) bulunması da Alpagut köyünün kırsal mimari özelliklerinin tespitinin yapılmasını sağlamıştır:

- Evlerin önemli bir bölümünün sokağa cephesi bulunmaktadır. Bazı evler daha iç kısımlarda ve sokaktan bağımsız konumlandırılmıştır. Yapı parsel ilişkisinde evlerin genellikle tek taraftan sınıra ve sokağa dayalı olduğu söylenebilmektedir.

-Evlerin yapım sistemi genellikle alt katlar yığma taş, üst katlar ahşap karkas-ahşap dizemedir.

- Evlerin çatı biçimleri beşik ya da kırma çatı, özgün kaplama malzemesi ise alaturka kiremittir.

- Pencere odanın konumuna göre tek ya da iki tarafta olabilmektedir. Evlerin pencereleri genellikle giyotin pencere tipinde olup, çift ya da 3 kanatlı ahşap pencereler de yer almaktadır.

İnşa edildikleri dönemin izlerini taşıyan birer belge niteliğinde olan bu karakteristik evlerin yok olmadan önce belgelenmesi ve gelecek nesillere yaşatılarak aktarılması son dönemlerde daha önemli bir hale gelmiştir. 2013 yılı itibariyle gerek tanıtım amaçlı TV programları gerek öğrenci ve eğitimci tarafından yürütülen permakültür/köy kalkındırma projeleri ile Alpagut Köyü ülkeye tanıtılmaya ve kalkındırılmaya çalışılmıştır. Fakat bu projeler sadece başlatıldığı dönemle sınırlı kalarak günümüzde geçerliliğini yitirmiştir.

Alpagut Köyü'nün çevresel değerleri, sorunları (Bölüm 4) ve potansiyelleri (Bölüm 3.1., Bölüm 3.2.) doğrultusunda köyün korunmasına yönelik birtakım öneriler getirilmiştir. Öncelikle çalışma alanında 65 adet yöreye özgü yapım teknikleri ile inşa edilmiş ev yer almaktadır. Bu evlerin meydana getirdiği kırsal dokunun yanı sıra, köyün engebeli yapısından dolayı nitelikli bakı noktaları bulunmaktadır. Ayrıca köyün ormanlık ve dağlık bir alanda yer alması sebebiyle çalışma alanının bozulmamış bir doğaya sahip olduğu görülmektedir. Köyde yaz kış yaşayan az sayıda kişi bulunmasına rağmen, bu kişiler köy hayatını ve geleneğini devam ettirmektedir.

Köyde kırsal mimari mirası koruma sorunları olmasına rağmen, köyün mevcut potansiyelleri doğrultusunda turizm faaliyetleri geliştirilebilir. Bu sayede tarım ve hayvancılık ile elde edilen ürünlerin satışı ile yöre halkı kalkınabilir, köyde yaşayan kişiler için yeni iş sahaları meydana gelebilir. Geleneksel yapılarda yapılacak birtakım düzenlemeler ile konaklama, yeme-içme, alışveriş yapma gibi eylemler gerçekleştirilebilir. Ayrıca köyün sahip olduğu çevresel değerler, doğal peyzaj, flora ve fauna sayesinde doğa yürüyüşü, yaban hayatı gözlemciliği, yayla turizmi, çiftlik turizmi, kamp-karavan turizmi gibi faaliyetler yapılabilir.

Günümüzde bir yandan kentleşme sorunlarıyla boğuşurken, diğer yandan kültürel birikimimizin yansımaları olan kırsal mimari miras örnekleri bütün zorluklara rağmen korunmaya ve yaşatılmaya çalışılmaktadır. Gelecek kuşaklar için doğal çevrenin korunması ne kadar önemli ise, tarihsel dokunun ve kırsal mimari mirasın korunması da o derece önem arz etmektedir. Küreselleşmenin meydana getirdiği etkilerle, köyler nüfus kaybına uğramış, kırsal ekonomi olumsuz anlamda etkilenmiş, kentler kontrolsüz olarak genişlemeye başlamış, tarımda modern yöntemlerin kullanılması ile doğal çevre zarar görmüş, yerel yaşam kültüründeki çeşitlilik standartlaşmaya başlamıştır. Günümüzde Türkiye dışında gelişmiş birçok ülke de kırsal alanlarla ilgili olarak benzer problemler yaşamaktadır. Bu nedenle Avrupa Köy ve Küçük Ölçekli Kentler Birliği (ECOVAST) 1994 yılında "Kırsal Avrupa için Strateji" adlı bir rapor hazırlamıştır. 2006 senesinde tekrar güncellenen bu rapor kapsamında kırsal mimarinin tanımlanması, korunması ve onarılması amaçlanmıştır. Türkiye'de ise Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 2001-2023 yılları arasını kapsayan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanmıştır. Bu raporla, kırsal kesimin gelir düzeyinin ve yaşam kalitesinin artırılması, doğal ve kültürel varlıkların korunması amaçlanmıştır. Türkiye'de kırsal alan hala önemli bir ölçüde canlılığını korumaktadır. Bütüncül bir koruma anlayışı ve sürdürülebilirliğin esas alındığı bir yönetim modeli ile doğal çevre ve yerel kültürün devamlılığı sağlanarak kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek mümkün olabilir.⁴⁷

⁴⁷ ÇEKÜL Vakfı, 2015: 3.

KAYNAKÇA

Akın, Günkut, Akın, Nur ve Eres, Zeynep (2003), *Kırsal Mimarlık Envanteri Fiş Örnekleri ve Kullanım Kılavuzu*, TÜBA-TÜKSEK Türkiye Kültür Envanteri Kılavuzu, İstanbul: TÜBA-TÜKSEK Yayınları.

Aktaş Yasa, Azize (2016), “Seben Geleneksel Konut Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 45-70.

Bayram, Göze (2012), *Ege’de Kırsal Mimari Araştırmaları (Manisa Kayacık örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Bolu İli Özel İdaresi Arşivi, (06.03.2022)

Bolu Valiliği (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Bolu*, 1973 İl Yıllığı, Bolu: Kemal Matbaası.

Bölükbaş Dayı, Esin (2011), *Kırsal Ölçekte Geleneksel Konutların İncelenmesi ve Çevre Koruma Önerileri İçin Bir Yöntem Araştırması Bağlıca Köyü- Nallıhan*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

ÇEKÜL Vakfı (2015), *Anadolu’da Kırsal Yaşam ve Mimarlık*, İstanbul: ÇEKÜL Vakfı Yayınları.

Çiftcioğlu, Sinem (2019), *Bolu İli Seben İlçesi Kozyaka Köyü’nün Geleneksel Konut Dokusunun İncelenmesi ve Koruma Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Demirer, Eray (2021), *Bolu İli Seben İlçesi Güneyce Köyü’nün Geleneksel Konut Dokusunun Belirlenmesi ve Koruma Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Devrim Demirel, Gül (2010), *Development and Conservation Of Cultural Properties in Rural Areas Of Eastern Black Sea Region: A Case Study in Karacakaya Village*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Eminağaoğlu, Zehra (2004), *Kırsal Yerleşmelerde Dış Mekân Organizasyonu- İlgili Politikalar ve Değerlendirmeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.

Erdoğan, Nevnihal, Özbayraktar, Mehtap ve Ayyıldız, Sonay (2011), *Tarihi İzmit Kent Merkezi Geleneksel Konutları*, İstanbul: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Gümüş Yıldırım, Derya (2021), *Kırsal Mirasın Korunması ve Sürekliliği Üzerine Bir İnceleme: Göynük Hisarözü Köyü Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Gümüş, Derya ve Kışal, Emre (2018), “Kırsal Mirasın Sürekliliği Üzerine Bir İnceleme: Göynük Hisarözü Köyü Örneği”, *İdealkent* 9/25, 909 – 940.

Tatar, Yusuf (2003), *Bolu İl Gelişme Planı Çevre ve Mekânsal Yapı*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı 79.

Tetik, Yasin (Yönetmen) (2020, 4 Ağustos), *Alpagut Köyü Tanıtım Belgeseli* [Video], <https://www.youtube.com/watch?v=YJl3tb46rDo>, (Erişim Tarihi: 16.09.2022)

Tunçay, Hüseyin (2016a), *Bolu'nun Saklı Cenneti Seben*, Bolu: Tunçay Yayıncılık, Seben Belediyesi Yayınları.

Tunçay, Hüseyin (2016b), *Köroğlu'nun İzinde Seben Yaylaları*, Bolu: Tunçay Yayıncılık, Seben Belediyesi Yayınları- 14.

URL-1. Seben Köyleri, <http://seben.gov.tr/ilce-tarihi> (Erişim Tarihi: 02.08.2023)

URL-2. Bolu Merkez-Seben Merkez Arası Mesafe, <https://maps.app.goo.gl/CEXiAeUmGadkPz6E9> (Erişim Tarihi: 13.03.2023)

URL-3. Yer Şekilleri ve Topografya, <https://maps.app.goo.gl/CEXiAeUmGadkPz6E9> (Erişim Tarihi: 12.03.2023)

URL-4. Seben Merkez-Alpagut Köyü Arası Mesafe, <https://maps.app.goo.gl/pu8cKtzdtdncR3w7A> (Erişim Tarihi: 12.03.2023)

URL-5. Bolu Merkez-Alpagut Köyü Arası Mesafe, <https://maps.app.goo.gl/XKVFJxKrQqhtjssN8> (Erişim Tarihi: 12.03.2023)

URL-6. Kozyaka Köyü'nün ve Yaylasının Konumu, <http://www.webcitation.org/query?url=http%3A%2F%2Fgezilecekyerler.com%2Fseben%2Fseben-haritasi%2F&date=2019-03-29> (Erişim Tarihi: 29.03.2019)

URL-7. Notre-Dame de Sion Özel Fransız Lisesi (2022a, 25 Eylül), Çevre Kulübü Köy Kalkındırma Projesi (2013-2015), <https://www.nds.k12.tr/CEVRE-KULUBU-KOY-KALKINDIRMA-4220>, (Erişim Tarihi: 25.09.2022)

URL-8. Notre-Dame de Sion Özel Fransız Lisesi (2022b, 25 Eylül), Bolu Seben Alpagut Köyünde Permakültür Çalışmaları, <https://www.nds.k12.tr/BOLU-SEBEN-ALPAGUT-KOYUNDE-PERMAKULTUR-CALISMALARI>, (Erişim Tarihi: 25.09.2022)

URL-9. Seben Alpagut Köyü Resimleri, <https://www.koylerim.com/seben-alpagut-koyu-resimleri-1400g.htm>, (Erişim Tarihi: 16.09.2022)

Yazar, Turgay, Aktaş Yasa, Azize ve Doğan, Pınar (2011), "Dörtdivan Geleneksel Konut Mimarlığı Üzerine Bazı Gözlemler", 21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları, Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-18 Ekim 2009, Bolu, Dörtdivan), Bolu: Abant izzet Baysal Üniversitesi, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 690-728.

Yeşilyurt, Gülsüm Hande (2012), *Conservation in Rural Areas: A Case Study in Örenli Village in Kepsut*, Balıkesir, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yurt Ansiklopedisi (1982), "Türkiye/Genel, Dünyü, Bugünü, Yarını", İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmacılar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bayraktar, Mehmet Sami, "Sinop Ayancık Yenikonak (Otmanlı) Köyü'nde Geleneksel Kırsal Mimari II", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.457-488.
DOI: 10.31765/karen.1227237

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Doç. Dr.,

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Samsun/TÜRKİYE

✉ msami.bayraktar@omu.edu.tr

ORCID : 0000-0001-8454-4045

Anahtar Kelimeler: Sinop, Otmanlı, Kırsal
Mimari, Ambar, Çeşme

Keywords: Sinop, Otmanlı, Rural Architec-
ture, Warehouse, Fountain

Geliş Tarihi / Received Date: 30.12.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.12.2023

SİNOP AYANCIK YENİKONAK (OTMANLI) KÖYÜ'NDE GELENEKSEL KIRSAL MİMARİ II*

Mehmet Sami BAYRAKTAR**

Öz: Sinop İli Ayancık İlçesi'ne bağlı Yenikonak Bucağı'nın Merkez Köyü olan Otmanlı, Ayancık'ın 10 km güneyinde yer alır. Köyde halen konut, ahır - ağıl - samanlık, odunluk, ambar, fırın, çeşme, kuyu, menfez, atölye kümesi ve çardak olmak üzere 13 tür geleneksel kırsal yapı bulunmaktadır. Evler ve ev altı kesiminde bulunan ahır - ağıl - samanlıklar ilk makelenin, bunların dışında kalanlar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Yakın bölge ve Karadeniz Bölgesi ağırlıklı bir değerlendirme yapılarak yapı türlerinin karakteristik özellikleri ve geleneksel kırsal mimarideki yerleri konusunda analizler yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma, Sinop yöresi geleneksel kırsal mimarisinin belgelenip değerlendirmesine katkı sağlayacaktır. Çalışma alanında bulunan yapıları konu alan bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır.

Köy sakinlerinin verdiği bilgilere ve yapıların mimari özelliklerine bakılarak en eski yapıların 17. yüzyıla tarihlediğimiz Meydan Çeşmesi ile 18. yüzyıla tarihlediğimiz 1 Numaralı Fırın olabileceğini düşünmekteyiz. Diğer yapılar 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl ortalarına kadar geçen dönemde yapılmış olmalıdır.

Otmanlı Köyü'ndeki geleneksel kırsal yapılar, köy ölçeğinde zamanla biriken halk mimarlığı kültürün bir yansımasıdır. Yapım sistemi bakımından incelenen yapılarda üç ayrı tip ile karşılaşılır. Kâgir yığma, ahşap karkas ve ahşap yığma (çanti). Tipler, çoğu kez aynı yapıda farklı kesimlerde karma şekilde uygulanmıştır. Ancak ahşap yığma ve ahşap karkas, kâgir (Otmanlı'da taş kâgir) sisteme göre çok daha baskındır.

Mekân düzeni bağlamında evlerde olduğu gibi her yapı türünde birbirine benzer bir tiplleşmeden söz edilebilir. Ahır - ağıllar - samanlıklar aynı çatı altında bütünleşik karakterli yapılardır. Doğu Karadeniz Bölgesinde serender adıyla bilinen yapıların yalın benzerleri olan ambarlar, direklik ile bunun üstünde yer alan ambar katından oluşan iki katlı yapılardır. İkiz ve tek fırın şeklinde görülen fırınlar; kare mekânli ve kubbeli ana yapı ile bunun önündeki sundurmadan oluşmaktadır. Çeşmeler; ilki avlu duvarına yaslı, salma lüleli/çoban çeşme, art arda sıralı uzun yalın, diğeri depolu meydan çeşmesi olmak üzere iki tiptir. Etkileyici çatı, kütle, malzeme-tekni ve figürlü bezeme unsurlarıyla köyün en dikkat çeken yapısı olan Meydan Çeşmesi, taşra ölçeğinde özenli ve gösterişli bir örnektir. Demirci atölyesi, kuyu ve menfezler son derece yalın yapılardır.

TRADITIONAL RURAL ARCHITECTURE IN SINOP AYANCİK YENIKONAK (OTMANLI) VILLAGE II

Abstract: Otmanli, which is the Central Village of Yenikonak Subdistrict of Sinop Province, Ayancik District, is located 10 km south of Ayancik. There are still 13 types of traditional rural buildings in the village, including houses, barns - sheep pen - hayloft, woodsheds, warehouses, ovens, fountains, wells, culverts, workshops, coops and arbors. The houses and Barns - sheep pen in the under-house section is the subject of the first article, and the rest of them are the subject of this study. By doing a comprehensive analysis of the neighborhood and the Black Sea Region, analyzes were made about the characteristic features of the building types and their place in traditional rural architecture. The study will contribute to the documentation and evaluation of the traditional rural architecture of the Sinop region. There is no scientific study on the structures in the study area. We believe that the Meydan Fountain, which we date to the 17th century, and the Oven No. 1, which we date to the 18th century, may be the oldest constructions based on the information provided by the people and the architectural characteristics of the buildings. Other structures must have been built between the 19th century and the middle of the 20th century.

The traditional rural buildings in Otmanli Village are a reflection of the culture of folk architecture that has accumulated over time on the village scale. In the structures examined in terms of construction system, three different types are encountered. Masonry, wood frame

and wood masonry (bag). Types were applied in a mixed manner in different sections of the same structure. However, wood masonry and wood carcass are much more dominant than the masonry (stone masonry in Otmanli) system.

In the context of spatial layout), a similar typification can be mentioned in every building type, as in houses. Barns - sheep pen - hayloft are structures with an integrated character under the same roof. Warehouses, which are simple similar to the structures known as serender in the Eastern Black Sea Region, are two-storey structures consisting of a pole studding and a warehouse floor above it. Ovens seen as twin and single kilns; It consists of the main structure with a square space and a dome and the porch in front of it. Fountains; It is of two types, the first of which is leaning against the courtyard wall, with a keel bowl, a long trough in a row, and the other is a square fountain with a Warehouse. The Square Fountain, which is the most staring structure of the village with its impressive roof, mass, material-technical and figural decoration elements, is a meticulous and ostentatious example at the provincial scale. Blacksmith's workshop, wells and culverts are very simple structures.

The construction system, plan, material-technical, architectural elements and ornamentation features of the traditional buildings of Otmanli Village reflect the rural character of the Central Black Sea Region. Similar structures are also seen in Sinop and neighboring provinces. The stone roof cladding, which also attracts attention with its "support dowel" detail, is the most unique architectural element of the research area.

Giriş

1. Konunun Kapsamı, Amacı, Sınırlılıklar ve Önemi

Otmanlı Köyü'nde günümüze ulaşan kırsal yapı türleri; konut, ahır - ağıl - samanlık,¹ odunluk, ambar, fırın, çeşme, kuyu, menfez, atölye kümes ve çardak olmak üzere 13 türdür (Tablo 1). Konuyla ilgili ilk makalemiz, bu yapılardan evleri ele almış iken bu çalışma, geri kalan kırsal yapıları kapsamaktadır.² Köyde bazı evlerin avlusunda yer alan birkaç çardak, kümes ve çeşme,

¹ Ahır - ağıl - samanlık yapıları, aynı çatı altında bütünlük bütünü bir yapı (kompleks) görünümündedir.

² Bu makale, 24-26 Ekim 2018 tarihlerinde, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından düzenlenen 22. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'na "Sinop Ayancık Yenikonak (Otmanlı) Köyü'nde Geleneksel Kırsal Yapı Türleri" adıyla sunulan bildiri metninden geliştirilerek yeniden ele alınmıştır. Sempozyum bildirilerinin basılmaması ayrıca, Sempozyum yazım kurallarının belirlediği sayfa sayısının son derece yetersiz kalması nedeniyle konu iki ayrı makale şeklinde tekrar ele alınmıştır. Bu çalışma, "Sinop Ayancık Yenikonak (Otmanlı) Köyü'nde Geleneksel Kırsal Mimari I - Evler" adlı 1. makaleyi takip eden 2. makaledir. Evlerin alt katlarında bulunan ahırlar, evin bütünü içerisinde olduğundan bunlar 1. makalede incelenmiştir. Evlerin oturduğu bahçe ve avlu içerisinde bulunan ve ev yapısından müstakil inşa edilen ahır, odunluk, fırın, ambar gibi ev eklentisi yapılar ile köy çeşmesi gibi diğer yapılar bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızın alan araştırması 18 Şubat ve 21 Ekim 2018 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızla ilgili olarak; saha çalışmasına katılarak çizimleri gerçekleştiren Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi Sayın Alper Atıcı, saha araştırmasına katılan aynı bölüm öğretimi

geleneksel tarza benzeyen fakat yenilenmiş yapılar olduğundan bu çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.³ Basım için belirlenen sayfa sınırını aşmamak için yapıların ayrıntılı bir şekilde ele alındığı katalog düzeni yerine eserler işlevlerine göre gruplandırılarak tanıtılmıştır. Köyde bulunan geleneksel kırsal yapılar mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve belgelenmiştir. Karşılaştırma değerlendirme bağlamında yakın bölge ve Karadeniz Bölgesi ağırlıklı bir değerlendirme yapılarak yapı türlerinin karakteristik özellikleri ve geleneksel kırsal mimarideki yerleri konusunda analizler yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma, Sinop yöresi geleneksel kırsal mimarisinin belgelenip değerlendirmesine katkı sağlayacaktır.

2. İlgili Literatür

Çalışma alanında bulunan yapıları konu alan bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Sinop yöresi geleneksel kırsal yapılarını ayrıntılı bir şekilde ele alan bir çalışma da bulunmamaktadır. Sinop yöresi kırsal mimari bağlamında üretilen sınırlı sayıda çalışmanın hemen tamamı konuları ele almaktadır.⁴

3. Otmanlı Köyü'nde Bulunan Geleneksel Kırsal Yapılar

Sinop İli Ayancık İlçesi'ne bağlı Yenikonak Bucağı'nın Merkez Köyü olan Otmanlı, Karadeniz sahilindeki Ayancık'ın 10 km. kadar güneyinde, 150 m rakımda kurulmuş 102 haneli bir köydür.⁵

İlk makalede ele alınan 10 konut hariç tutularak, 2 ahır-ağıl-samanlık, 1 odunluk, 6 ambar, 7 fırın, 2 çeşme, 3 kuyu, 1 demirci atölyesi ve 1 menfez çalışma konumuzu oluşturmaktadır (Tablo 1). Köy sakinlerinin yakın zamanlarda yıkıldığını⁶ belirttiği birer kâgir değirmen, ahşap köprü ve ahşap yatır, köyün bilebildiğimiz kırsal mimari mirasının yitikleridir.

3.1. Ahır – Ağıl - Samanlıklar

Konum: Otmanlı Köyü evlerinin bazılarında ahır - ağıllar - samanlıklar⁷ ev altı adı verilen kesimde; bir giriş mekânı ve gerisindeki iki veya üç hücreden oluşur. Alt katının ahır - ağıl ve buna bağlı olan samanlık olarak düzenlendiği bu tip evlerden başka⁸ diğer bir grup geleneksel evde ahır - ağıl - samanlıklar evin yakınında avlu içinde müstakil bir yapı olarak yapılmaktadır.⁹ Köyde bu tipte iki yapı incelenmiştir.

İnşa Malzemesi ve Teknik: Ahır - ağıl - samanlıklar ağırlıklı olarak ahşap olmak üzere ahşap ve taş malzeme ile inşa edilmiştir (Foto. 1-7). Çatıların özgün kaplama malzemesi say taşıdır¹⁰ (Foto. 7-8). Ancak 1 numaralı ahırda kaplama Marsilya kiremit olarak değiştirilmiştir (Foto. 2).

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Kabaca kırılmış harçsız moloz taş taş (kâgir yığma) bir subasman üzerinde yükselen yapılar, kara boğaz geçmeli ahşap yığma (çanti) duvarlara sahiptir (Foto. 2,10). Subasman arazinin eğimine göre 50-60 cm kadar yükselebilmektedir (Foto. 10).

Ahır - ağıl - samanlık işlevlerinin tek çatı altına alınarak bir tür bütünleşik/kopmleks yapı karakteri taşıyan bu yapı grubunda mekân düzeni bakımından iki ayrı tip tespit edilmiştir (Çizim 1-2). 1 numaralı yapıda; büyükbaş hayvanların bulunduğu ahır ile küçükbaş hayvanların yer aldığı ağıllar zemin katta yan yana birer birim halinde inşa edilmiş, bu birimlerin

elemanlarından Sayın Dr. Öğretim Üyesi Şuayip Çelemoğlu, lisans öğrencileri Sayın Emrah Keçeli ve Abdülkadir Ay, yapılarla ilgili bilgi veren köy sakinleri Sayın Kazım Yüksel (73), Yusuf Özcan (59), Cemil Başar (58) ve Cemal Gülen'e (66) katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

³ Bayraktar, 2022: 566.

⁴ İlk makalemizde konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bayraktar, 2022: 541.

⁵ Köyün coğrafi konumu ve tarihçesi bkz. Bayraktar, 2022: 541-542).

⁶ Kazım Yüksel, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1949, İlkokul, Çiftçi.

⁷ Ahırları sığır gibi büyükbaş hayvanlar, ağılları ise koyun keçi gibi küçükbaş hayvanlar için yapılan barınaklar olarak kabul etmekteyiz. Köyde birçok evde her iki hayvan grubu yakın zamanlara kadar yaygın olarak beslenmektedir.

⁸ Bu tip, 1. makalede anlatılmıştır.

⁹ Bu tip ahırlar bu makalede ele alınmıştır.

¹⁰ Say taşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için ilk makaleye bakılabilir. Bayraktar, 2022: 572.

üstündeki çatı katı, tek birim halinde samanlık olarak yapılmıştır. Bu yapıda, zemin kotu itibariyle dikdörtgen şeklinde üç birimli bir mekân düzeni görülür (Çizim 1). Ön cephenin kenarındaki basit tek kanatlı bir kapı ile ulaşılan toprak döşeli giriş mekânı, yatık dikdörtgen şeklindedir (Foto. 2-3). Bu mekânın gerisinde, birer kapı ile ulaşılan, yan yana birer dikdörtgen şeklinde ahır ve ağıl mekânları bulunur (Foto. 4). Bunlar, hayvanların durumuna göre yukarıda değinilen şekilde ahır ve ağıl olarak kullanılmaktadır.¹¹ Tahta döşeli ahır- ağılların uzun kenarı boyunca yemlikler bulunur. Yemlikler dikdörtgen şeklinde, basitçe tahtaların kesilip çakılması suretiyle yapılmıştır. Ahır ve ağılın girişin aksi istikametinde bulunan duvarında birer küçük pencere bulunmaktadır. Duvarları oluşturan perdelerin kesilmesi suretiyle oluşturulan bu pencereler, havalandırma ve ışıklandırma maksatlı kanatsız basit açıklıklardır.

Zemin katta takriben 1.90 m kotunda tüm birimlerin üzerinde, kirişler üzerine çakılan tahta tavan bulunur (Foto. 3-4). Giriş mekânının 1.10 m kadar genişlikteki orta kesiminde tavan bulunmaz. Bu kesimdeki açıklık, çatı katında bulunan samanlığa açılan kapı açıklığına ulaşımı sağlamaktadır (Foto. 5). Samanlık, ahır - ağılın üstünde beşik çatıya kadar uzanan tek birim halindedir. Samanlığın giriş cephesinde, çantı duvardaki perdelerin kesilmesi suretiyle açılan, yukarıda değinilen kanatsız kapı açıklığı bulunur (Foto. 5). Bu açıklık sayesinde, zemine konulan seyyar ahşap dayama bir merdivenle ahır - ağıl üzerinde bulunan samanlığa ulaşılmaktadır.

Ahır ve ağıl birimlerinin duvarları köşelerde karaboğaz geçmeli ahşap çantıdır (Foto. 2-5). Perde kalınlıkları 15 cm'dir. Perde aralarındaki eğriliklerden kaynaklanan küçük boşluklar elle sıvanan çamurla kaplanmıştır. Giriş mekânının yapım sistemi, dolgusuz, tahta kaplamalı ahşap karkas esastır. Bu kesim, ahşap direkler arasına çekilen yatay ve düşey konumda çakılan tahtalarla sarılmıştır (Foto. 1-3).

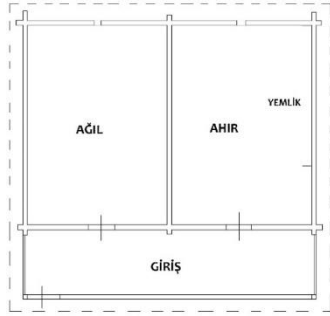
2. tip ahır - ağıl yapısı zemin kotta iki mekândan oluşmaktadır (Çizim 2). Yapı, kuru duvarlı¹² ve 50 cm kadar yükselen taş bir subasman üzerinde ahşap yığma olarak inşa edilmiştir (Foto. 7-10). Dikine dikdörtgen planlı yapının önünde direklerle taşınan ahşap karkas esastır bir giriş bulunur (Foto. 9). Önü cepheye açılan girişin iki yanı dıştan çakılan tahtalarla kapalıdır. Giriş mekânında ön cephenin sol kenarındaki tek kanatlı ahşap kapı ile ikinci kısmı oluşturan ahır - ağıla geçilir. Ahır - ağıl duvarları, köşelerde karaboğaz geçmeli çantı sistemdedir (Foto. 10). Perde kalınlıkları 10-12 cm civarındadır. Her iki bölümün üzeri say taşları kaplı beşik çatıyla örtülüdür (Foto. 7-8). Döşemeler, perde aralarındaki çamur sıvama ve yemlik düzeni 1. tipteki ahır - ağıl gibidir. Çatı katında 1. tiptekinin benzeri bir samanlık bulunur (Foto. 9). Samanlığa ön cephede çatı hizasında perdelerin kesilmesi ile oluşturulan tek kanatlı basit bir kapı açıklığı ile girilmektedir. Samanlık kapısına giriş bölümünde zemine konulan seyyar dayama bir merdivenle ulaşılmaktadır.

Tarihlendirme: Yapıların inşa tarihi ile ilgili net bir saptama yapmak mümkün olmamıştır. Köy sakinlerinin ifadelerinden¹³ yapıların 70-80 yıl kadar önce 1960'lı yıllarda yapıldığı öğrenilmiştir. 1. yapının çatı hizasında 30 yıl kadar önce yaşanan bir yangının izleri -kısmen yanmış halde perde ve aşıklar- görülmektedir.

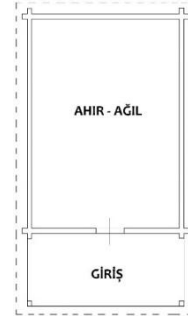
¹¹ 1 numaralı ahırda sağdaki mekân ahır, soldaki ise özgün halde ağıl olması gerekirken artık küçükbaş hayvan yetiştirilmediğinden günümüzde samanlık olarak kullanılmaktadır. Çatı katında yer alan samanlık ise ardiye olarak kullanılmaktadır.

¹² Harçsız kara duvar.

¹³ Yusuf Özcan, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1963, İlkokul, Çiftçi.

Çizim 1. 1. Tip Ahır - Ağıl - Samanlık yapısının (1 numaralı ahır- ağıl-samanlık) şematik zemin kat krokisi (kilitli olduğundan ağılın içine girilememiştir)

Çizim 2. 2. Tip Ahır - Ağıl - Samanlık yapısının (2 numaralı ahır- ağıl-samanlık) şematik zemin kat krokisi

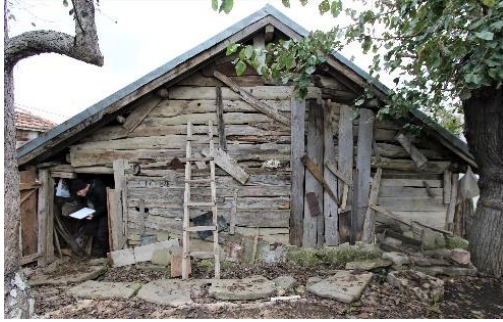

Foto. 1. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısının ön cephesi

Foto. 2. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısının ön ve yan cepheleri

Foto. 3. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısının cepheye açılan kapı ile ulaşılan giriş mekânı

Foto. 4. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısının ahır kesimi içi

Foto. 5-6. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısında giriş mekânından samanlığa açılan kapı ve samanlık içine bakış

Foto. 7. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısı giriş ve yan cepheler

Foto. 8. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısı arka ve yan cepheler

Foto. 9. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısı ön cephe

Foto. 10. 1 Numaralı Ahır - Ağıl - Samanlık yapısı arka cephe

3.2. Odunluk

Konum: Çalışma kapsamında geleneksel yapım özellikleri gösteren bir odunluk belirlenmiştir. Odunluk, bağlı olduğu evin birkaç metre yakınında müstakil olarak inşa edilmiştir (Foto. 11-13).

İnşa Malzemesi ve Teknik: Ahşap karkas sisteme sahip yapının kiriş, dikme, payanda ve çatı unsurlarında ahşap, subasman kesiminde kuru duvar teknikli moloz taş, çatı kaplamasında Marsilya kiremit kullanılmıştır (Foto. 11-13).

Mimari ve Süsleme Özellikleri: 40 cm kadar yükselen taş bir subasman üzerinde tek katlı yapı dikine dikdörtgen planlı tek mekândan oluşmaktadır. Taş subasman üzerindeki kirişlere oturan dikme, ara dikme, payandalar çatıya kadar uzanır. Ön cephe ortasındaki kapı açıklığı dışında kalan kesimlere yatay tahtalar çakılarak kapatılmıştır (Foto. 11). Tahta kaplamanın yer yer özgünlüğünü yitiren kesimlerinde eski kapı kanatlarının bunların yerine çakılarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Cepheleri saran dikmeler üzerinde kirişler, bunların da üzerinde ahşap beşik çatı yükselmektedir. Çatı saçakları ön cephede 1.20 arka cephelerde 90 cm kadar uzatılmıştır (Foto. 11-12). Geniş saçaklar, özellikle ön cephede bir tür kapı sundurması işlevi yüklenmiştir. Yan cephelerde saçak duvarlardan 45 cm civarında bir taşıntı yapar. Yapının çatı kaplaması aslî halde say taşı olmalıdır. Giriş cephesinde sağ yarı kesimde çatı kısmen yıkılmış haldedir (Foto. 11). Saçakların geniş tutulması nedeniyle artan ağırlığı karşılamak üzere ön ve arka cephede payandalara yer verilmiştir. Zemin ile saçak ve mahya aşıkları arasına uzatılan payandaların ön cephenin sağ kesiminde bulunan, yıkılan çatı unsurlarıyla birlikte ortadan kalkmıştır (Foto. 11). Sağır tutulan cephelerde giriş kapısı haricinde bir açıklık bulunmamaktadır.

Tarihlendirme: İnşa tarihi konusunda net bir tespit bulunulamamıştır. Geleneksel karakter ve yıpranmışlık durumunu göz önüne alarak yapının 1970-1980 yılı dolaylarında inşa edilmiş olabileceği düşünülebilir.

Foto. 11. Otmanlı Köy/Çeşme Meydanının 50 m kadar kuzeyinde bulunan geleneksel bir odunluğun ön ve yan cepheleri, Foto. 12-13 Aynı odunluğun arka ve yan cepheleri

3.3. Ambarlar

Ambarlar, çeşitli tarım ürünlerini yaban hayvanları ve kemirgenlerden uzak tutarak depolamak için yapılmaktadır. Ambarlar, gerektiğinde çeşitli malzeme ve eşyaların konulduğu ardiye (alt veya üst kat) görevi de üstlenmektedir. Ambarın ahşap direkli alt katı ya boş bırakılmış veya odunluk veya tarım aletleri gibi bazı eşyaların konulduğu ardiye olarak işlevlendirilmiştir. Köy halkının “ambar/hambar” şeklinde ifade ettiği ambarlar, her ev için ya müstakil veya yakındaki akrabalık bağı bulunan bir başka ev ile ortak inşa edilmekte ve kullanılmaktadır. Köyde aslı halini büyük ölçüde koruyan 6 ambar tespit edilmiş ve ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir (Çizim 3-8, Foto. 14-49).

Konum: Otmanlı Köyü ambarları konutların önündeki avlu içinde eve 5-10 metre mesafede eve yakın bir konumda inşa edilmiştir.

İnşa Malzemesi ve Teknik: Ambarların inşasında kullanılan ana yapı malzemesi ahşaptır. Kullanılan ağaçlar kestane, karaağaç, gürgen¹⁴ ve çamdır. Direklerde gürgen, çantı duvarlarda öncelikle kestane, sonra çam kullanılmıştır. Az sayıdaki ambarda görülen subasmanda, direklerin altlıklarında bazı direklerin başlıklarında ve çatı kaplamasında taş malzeme görülür (Foto. 14-19,26,29). Taşlar, kabaca kırılarak istenilen biçim ve boyuta getirilmiştir. Subasmanlarda harç olmaksızın kuru duvar tekniği uygulanmıştır.

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Ambarların tamamı, araziye konulan birkaç taş blok üzerindeki ahşap direkler ve kirişlere oturan, ahşap yığma/çantı tekniğinde inşa edilen fevkani yapılarıdır. Yapının alt katı; iri taşlara oturan, ahşap direklerin sınırını belirlediği, sıkıştırılmış toprak zeminli, etrafı açık dikdörtgen bir mekândır (Foto. 15,20,33,37). 5 ve 6 numaralı ambarların zemin kat direkleri arasına sonradan tahta kaplama çekilmiştir (Foto. 44-47). Bu durum, ambarların özgün işlevini kaybettikten sonra ardiye olarak kullanılmaya başlamasının bir sonucudur.

Ambarların oturma alanı büyüklerde 5 x 6.5 m, küçüklerde 6 x 10 m civarındadır. Alt kat yüksekliği¹⁵ 1.50 - 1.90 m dolayında, üst kat duvar yükseklikleri 1.90 m civarındadır. Çatı yüksekliği ise 1.20 m dolayındadır.

Arazinin eğimli olduğu bazı ambarlarda, eğimin olduğu cephede, direkler arasına çekilmiş taş bir subasman görülmektedir (Foto. 29). İri ve kabaca kırılmış taşlarla harçsız olarak yapılan subasman 40-50 cm yükselmektedir.

Kabaca yatık dikdörtgen şeklinde, kırılarak üst üste konulan ve sayısı 1-5 arasında değişen ve her sırada bir adet bulunan taşlardan oluşan direk kaidelerinin yüksekliği 20-75 cm, kenar uzunlukları ise 40-80 cm arasında değişmektedir. Bunların üzerinde; yukarıya doğru incelen, kare veya kareye çok yakın şekildeki baltayla şekillenen ahşap direklerin uzunlukları 1.40-1.70 m arasında değişmektedir (Foto. 24,26,34,37,43,47). Direklerin kenar uzunlukları altta 40 m, üstte 20 m dolayındadır.

¹⁴ Köy halkı “gürgen”i “kayın” şeklinde de adlandırmaktadır. Kazım Yüksel, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1949, İlkokul, Çiftçi.

¹⁵ Zeminden döşemeye kadar olan yükseklik.

Direklerin üzerinde taş veya ahşaptan yapılan yuvarlak şekilde takriben 10 cm kalınlıkta, çapları 65-80 cm arasında değişen başlıklar bulunmaktadır (Foto. 19,27,33,41,44,49). Bunlar, fare gibi kemirgenlerin ambara ulaşmasını engellemektedir. Başlıkların üzerinde bazı ambarlarda, taban kirişleriyle kanallı geçme yapan ahşap yastıklar görülür. Yastıkların üzerinde, kalınlıkları 15-22 cm arasında değişen, çoğu kareye yakın dikdörtgen veya yamukça yuvarlak kesitli ve ambarın uzun kenarına paralel olarak duvar boyunca uzatılan taban kirişlerine yer verilmiştir (Foto. 22,25,32,47). Kalınlıkları 16-28 cm arasında değişen taban kirişlerinin üzerinde, alttaki kirişlerin aksi istikametinde yerleştirilen, genelde biraz daha ince tutulan bir başka kiriş katı görülmektedir (Foto. 27). Ambar döşemesinin çakılı olduğu bu kirişlerin üzerinde, köşelerde kurtboğazı geçmelerle tutturularak üst üste yığılan ahşap perdelerle duvarlar tamamlanır (Foto. 16,17,20,25,47,48).

Muntazam şekil ve düzgün yüzeylere sahip perdeler hızarla biçilmiş tahtalardır (Foto. 16,20,37,44,48). Perde kalınlıkları 6-7 cm arasında değişmektedir. Kurtboğazı geçmeli çanti duvarların köşelerinde, perde başlarının duvar yüzeyinden 20-25 cm kadar taşırıldığı, çatıya yakın perdelerde taşıntının biraz daha fazla olduğu dikkat çekmektedir (Foto. 18,20,46). Bunlar yalın cephelere bir nebze hareket katan unsurlardır.

Çanti duvarların bazılarında, başta kuzey olmak üzere bol yağış ve rüzgâr alan cephelere muhdes galvanize sac kaplanmıştır (Foto. 23,37,38). 5 numaralı ambarın iki cephesi sonradan düşey tahtalarla kaplanmıştır (Foto. 43-44).¹⁶

Ambarların fevkani katına, alt katta bulunan taşınabilir dayama ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Bir ambarın zeminde; merdiven ayaklarının içine yerleştirilmesi için oyukları bulunan bir taban taşı görülmektedir (Foto. 35). Merdivenin sabit kalmasını sağlayan bir emniyet ögesi olması yanı sıra nemli topraktan uzak tutulan ahşap unsurların çürümesine de tedbir olmaktadır.

Çatı saçağı, tüm yönlerde duvarlardan yaklaşık olarak 40 cm kadar taşıntı yapar. Çatı kaplamasını oluşturan say taşları (marla taşı) aşık ve mertekler üzerine çakılan pedavralar üzerine istiflenmiştir (Foto. 15,17). Sadece 3 numaralı ambarın özgün halde say taşlarıyla kaplı olduğu anlaşılan özgün çatı kaplaması bitümlü oluklu levhalar ile değiştirilmiştir (Foto. 29). Diğerlerinin özgün kaplaması yerindedir. Yaklaşık 35° civarında olan çatı eğimleri dik olarak kabul edilebilir.

Otmanlı ambarlarında oda sayıları tek, iki, dört ve altı olarak değişmektedir. Odalar, kalınlığı 3.5 cm civarındaki yığma ahşap bölme duvarlarıyla meydana getirilmiştir. Bazı ambarlarda, döşeme zemininden 0.60 m kadar yüksekte, seki gibi çakılmış tahtalar ve raflar görülmektedir (Foto. 28). Bunlar, eşya koymaya yönelik unsurlardır.

Tahıl depolanan üst (fevkani) katta döşeme ahşaptır. Çatının altında tavan görülmez. Ambarın içinde, çatının mertek, aşık, seyrek çakılmış padavra tahtaları ve say taşları görülebilmektedir (Foto. 17).

Duvarı oluşturan perdelerin kesilmesi suretiyle oluşturulan dikdörtgen açıklıklı ve tek kanatlı kapılar, kısa veya uzun kenarda açılabilir (Çizim 3-8, Foto.14,20,21,30,37,42,45). Kapı sayısı en az bir, en fazla ikidir. Bazı kapı açıklıklarının üstü basık kemerli görünüm verecek şekilde kavislidir (Foto. 24,37).

Duvarlarda, her oda için birer veya ikişer tane ve küçük ölçülü, kanatsız dikdörtgen açıklık (havalandırma deliği) bulunur (Foto. 16,22,29,32,36,38,40,44). Bazı havalandırma delikleri, ahşap perdelerin basamaklı üçgen şeklinde kesilmesi suretiyle oluşmuştur (Foto. 29,36).

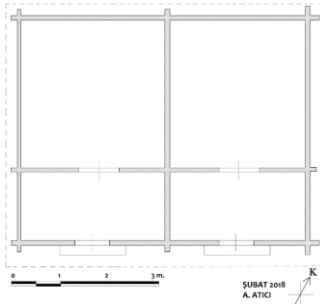
Ahşap işçiliğin ayrıntılarına bakıldığında yaygın geleneksel uygulamalara rastlanır. Yastıklar, taban ve döşeme kirişlerinde kanallı geçmeler (Foto. 19,27,48), duvarları oluşturan ahşap

¹⁶ Özgün işlevini yitirmesi üzerine bu ambarın altındaki direkler arasına mundes bir tahta kaplama çekildiği ve basit bir kapı yapılarak aslı halde açık olan bu kesimin kapatıldığı görülmektedir.

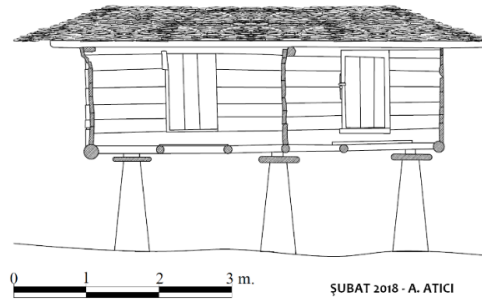
perdelerde kurtboğazı geçmeler kullanılmıştır (Foto. 15,18,24,41). Çatı merteklerinde pahlı uç birleştirme, merteklerle mahya aşığı arasında kertmeli uç birleştirmeler görülür.

Bazı kiriş ve perde başlarında basit profiller veya kertmelere rastlanmaktadır. Bazı ambarlarda, ambarı taşıyan direklerin köşelerindeki pahlar ve kertmeler, yalınlığı gidermeye yönelik dekoratif sayılabilecek uygulamalardır (Foto. 18,24,33).

Tarihlendirme: Ambarların ve bağlı oldukları evlerin inşa tarihi konusunda herhangi bir belge bulunamamıştır. Hane sahibinin ve köy sakinlerinden ambarların inşa tarihi ile ilgili net bir bilgi edinilememiştir. Mimari özellikleri ve yapı malzemesinin durumuna göre ambarların 19. yüzyılın sonları ile 1970'li yıllara kadar yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.

Çizim 3. 1 Numaralı Ambar 1. kat planı

Çizim 4. 1 Numaralı Ambar güney cephe görünüşü

Foto. 14. 1 Numaralı Ambarın güney ve doğu cepheleri

Foto. 15. 1 Numaralı Ambarın güney ve batı cepheleri

Foto. 16. 1 Numaralı Ambarın doğu cephesi

Foto. 17-19. 1 Numaralı Ambarın üst kat içinden ayrıntı (üstte) kurtboğazı geçme ile direk başlığı yastık kiriş ayrıntıları

Foto. 20. 2 Numaralı Ambarın ön ve sol yan cepheleri

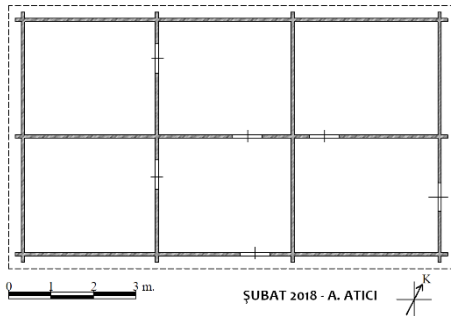
Foto. 21. 2 Numaralı Ambar sol yan cephe

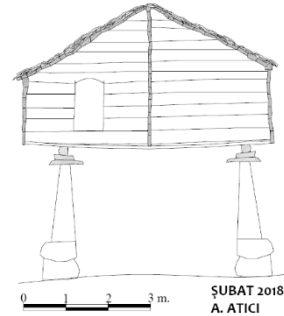
Foto. 22. 2 Numaralı Ambar sağ yan cephe

Foto. 23. 2 Numaralı Ambarın arka ve sol yan cepheleri

Çizim 5. 2 Numaralı Ambar 1. kat planı

Çizim 6. 2 Numaralı Ambar doğu cephe görünüşü

Foto. 24. 2 Numaralı Ambarın ön cephe

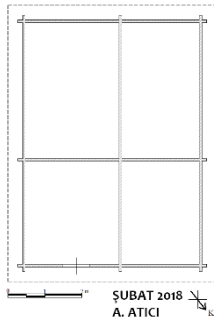

Foto. 25. 2 Numaralı Ambarın üst kat döşeme ve cephe ayrıntıları

Foto. 26. 2 Numaralı Ambarın direk ayrıntısı (solda)

Foto. 27-28. Aynı ambarın direk başlığı ve taban kiriş ayrıntısı (ortada) ile ambarın içi (sağda)

Çizim 7. 3 Numaralı Ambar 1. kat planı¹⁷ **Foto. 29.** 3 Numaralı Ambarın ön ve sağ yan cepheleri

Foto. 30. 3 Numaralı Ambarın ön cephesi

Foto. 31. 3 Numaralı Ambarın arka ve sol yan cepheleri

Foto. 32. 3 Numaralı Ambarın arka ve sağ yan cepheleri

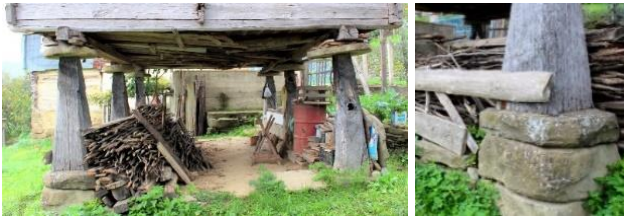

Foto. 33-34. 3 Numaralı Ambarın alt kat ve kaide-direk ayrıntısı

Foto. 35-36. 3 Numaralı Ambarın ön cephesinde bulunan ambara çıkış sağlayan ahşap sey-yar dayama merdivenin konulduğu taban taşı ve cephede pencere açıklığı ayrıntısı

¹⁷ 1. katta girişin önündeki oda haricinde kalan diğer odalara eşya yığını nedeniyle girilemediğinden kapılar ve ayrıntı gösterilememiştir.

Foto. 37. 4 Numaralı Ambarın ön ve sol yan cepheleri

Foto. 38. 4 Numaralı Ambarın arka ve sağ yan cepheleri

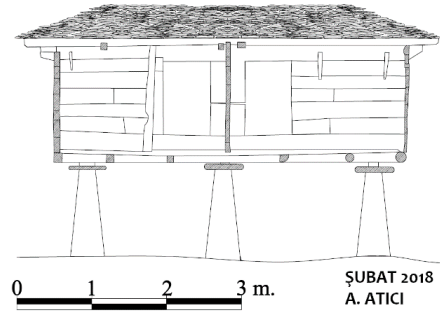
Foto. 39. 4 Numaralı Ambarın ön ve sol yan cephe

Foto. 40-41. 4 Numaralı Ambarın ön cephesi ve direk başlığı ve taban kirişi kesimi

Foto. 42. 5 Numaralı Ambar ön cephesi

Çizim 8. 5 Numaralı Ambar ön cephesi görünüşü

Foto. 43. 5 Numaralı Ambar arka ve sol yan cephe

Foto. 44. 5 Numaralı Ambar arka ve sağ yan cephe

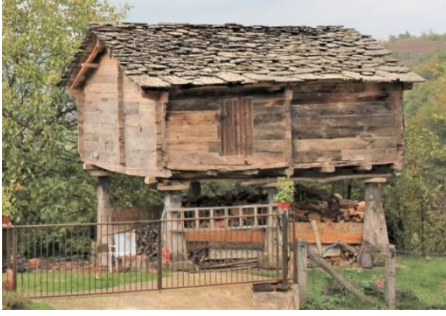

Foto. 45. 6 Numaralı Ambar ön ve sol yan cephe

Foto. 46. 6 Numaralı Ambar ön ve sol yan cephe

Foto. 47-49. Aynı ambarın sağ yan cephesi (solda) duvar ve direk başlık ayrıntıları (orta ve sağda)

3.4. Fırınlara

Otmanlı Köyü'nde ambarlarda olduğu gibi; bir eve mahsus fırınların yanı sıra birbirine yakın birkaç ev için ortaklaşa yapılan ve kullanılan fırınlar bulunmaktadır. Köyde 4 adet tek fırın, 3 adet ikiz/çifte fırın tespit edilmiştir (Çizim 9-10).

Konum: Fırınlara bağlı oldukları ev veya evlere birkaç metre mesafede avlu içerisinde genelde giriş cephesinin önünde bulunmaktadır (Foto. 50-87).

İnşa Malzemesi ve Teknik: Fırınlara ekmek pişirilen pişirme hücresinde toprak harçlı moloz taş ve az miktarda kireç harçlı kaba yonu taş (Foto. 50,54,56,59,67,70,73,85,86), pişirme hücresi ve sundurmanın üstünü örten oturtma esaslı çatıda ahşap ve say taşı (çatı kaplamasında) kullanılmıştır (Foto. 61-63,71,79,83).

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Fırınlara esasını kâgir esaslı kare mekânlı bir pişirme hücresi ile bunun önünde yer alan sundurma alanı oluşturmaktadır (Çizim 9-10). Fırın ağzının bulunduğu ön cephede yer alan dörtgen şeklindeki sundurma, fırın çalışmasının bulunduğu alandır. Taş kaidelere oturan ahşap direkler ve pişirme hücresi duvarlarına oturan oturtma ahşap çatı, pişirme hücresi ve sundurma üzerini kapatır (Foto. 68,72,79). Sundurma pişirme ile ilişkili bazı işlerin gerçekleştirildiği yer olmasının yanı sıra fırın çalışmasını güneş ve yağmurdan koruma sağlamaktadır. Sundurma döşemesi özgün halde say taşı veya topraktır. Bazı fırınlarda bu kesimde muhdes beton şap görülür (Foto. 60,68,71,79,84). 4 numaralı fırında basit ahşap bir oturma sekisi bulunur (Foto. 68). Özgün halde sundurma içinde kalas şeklinde basit bir oturma sekisi kullanılıyor olmalıdır.¹⁸

Pişirme hücresi moloz taşlarla örülen kubbeye örtülüdür (Foto. 5). Sundurmanın ahşap çatısı say taşlarıyla kaplıdır. 1, 2 ve 6 numaralı fırınlara çatıları yıkılmış haldedir. 2 numaralı fırının yıkılan çatıya ait kaplama taşları ve ahşap unsurlarının büyük bir kısmı fırın etrafında mevcuttur.

Pişirme hücresi kare olan fırınlara oturum alanı sundurma ile birlikte uzunlamasına dikdörtgendir. Dışta kare şeklinde olan pişirme hücresi içten dairevi tabanlı ve yarım küre şeklinde olup

¹⁸ Bazıları artık bir ardiye şeklinde kullanılan fırınlara sekileri ortadan kalkmıştır.

kubbe ile örtülüdür (Çizim 9-10). 1-4 numaralı fırınlar belirtilen tipte tek, diğerleri aynı tipi yan yana (fırın 5 ve 6) veya 90 derecelik açıyla (fırın 7) birleşerek ikiz şekilde gerçekleştirmektedir.¹⁹

Fırınların oturduğu alanın kenar uzunluğu sundurma hariç 2.50-3 m civarındadır. Sundurma derinliği 1.20-2.30 m arasında değişmektedir. Duvar yüksekliği 1.60-2.20 m. dolayındadır. Zeminde itibaren beşik çatının tepe noktasına kadar olan yükseklik ise 3-3.60 m civarındadır. Nispeten küçük sayılabilecek fırınlarda işlevsellik ön plandadır. Fırın ağzının genişlik ve yüksekliği 0.50-0.60 m civarındadır.

Ön cephede, fırın ağzı ve iç tabanın olduğu kesimin altına kadar 0.70-0.80 m kadar düz olarak yükselen duvarlarda, belirtilen hizada duvardan 0.20 m kadar ileri taşan kalınca ve bir taş çıkma (tezgâh) bulunur (Çizim 9,11-12, Foto. 51,56,60,68,71,78,85). Bir örnekte (fırın 5) bu hizada duvar dokusunda ahşap hatıl kullanılmıştır (Foto. 74). Tezgâh çıkmasının bir benzeri, yine ön cephede fırın ağzı üstünde sadece 3 numaralı fırında bulunur (Foto. 60). Tezgâha göre daha az derinlikte (10-15 cm kadar) olan bu çıkma/raf, geleneksel evlerdeki sergenlerdeki gibi eşya, alet koyma işlevine sahiptir. 1 numaralı fırında olduğu gibi bazı fırınların duvar köşelerinde ve fırın ağzında, diğer kesimlerden daha büyük boyutlu kaba yonu taş işçilik görülür (Foto. 51,56).

3 numaralı fırında, sundurmanın bulunduğu kenarlardan birinde, fırının yan cephesinin devamı şeklinde yarım boyu aşan bir duvara yer verilmiştir (Foto. 60, Çizim 13). Bu duvarın, rüzgârı perdeleyerek yanma kalitesine katkı sağladığı düşünülebilir.

Çatının ahşap aksamındaki ahşap elemanlarda ve çatı ile ahşap direkler arasında, geleneksel geçme ve birleştirme teknikleri kullanılmıştır. Bunlar kanallı geçme, pahlı/şevli boy birleşme, kertmeli uç birleştirmelerdir (Foto. 64-67,76-77,83).

Fırın içine açılan tek açıklık, kemer biçimi verilen taşlarla belirlenen fırın ağzıdır (Çizim 9, 11-13, Foto. 51,56,60,69,75,78,84). Fırın ağzı kullanılmadığı zamanlarda, hayvanların girmemesi ve temiz kalması için plaka şeklinde bir say taşı, tahta veya demir sac esaslı bir kapak ile kapalı tutulur (Foto. 69,71,75,79,84,85). Kapak taşı, tezgâh çıkmasına oturur. 4,5 ve 7 numaralı fırının yenilenen kesiminde görülen menteşeli demir kapakların yenilenme ürününün olabileceği düşünülebilir (Foto. 69,75,79,84).

2 numaralı fırında pişirme hücresi tabanında -kısmen yok olmuş olmakla birlikte- say taşının döşeli olduğu görülmektedir (Foto. 59). Buna bakılarak pişirme hücresi tabanının özgün halde taş olduğu söylenebilir. Ancak birçok fırının pişirme hücresi tabanı muhdes beton şap ile kaplıdır (Foto. 70,86,87).

Pişirme hücresinde baca bulunmaz.²⁰ Yanma, fırın ağzından yapılır. Duman da buradan tahliye edilir. Bir müddet sonra közler fırın ağzında toplanır ve ekmekler vb. fırına yerleştirilerek pişirme başlatılır.²¹ Pişirme hücresinde biriken ısı ve közler pişirme için yeterli olmaktadır.

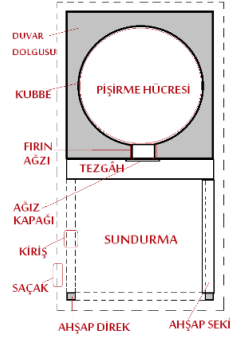
Tarihlendirme: 1 numaralı fırın diğerlerine nispetle daha eski olabileceği izlenimi vermektedir (Foto. 51-54). Bu yapının taş işçiliği daha düzgün ve bir nebze daha iri boyutlardadır. Ayrıca fırın ağzının sağ yanındaki büyükçe blok kaba yonu taş üzerinde harfleri kalan bir kitabe bulunmaktadır (Foto. 51-53). Taş yüzeye oyularak yazılan Osmanlı Türkçesi ve taşra karakterli kitabe yapının Osmanlı döneminden kaldığına işaret etmektedir. Ancak yazı karakterinin taşra karakter taşıması ve birkaç harf dışında bir metin içermemesi nedeniyle net bir tarihlere imkân vermemektedir. Bu fırının 18. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. 7 numaralı ikiz fırının büyük olanı yakın zamanlardan kalmadır (Foto. 79-87). Diğer fırınların 20. yüzyıl başları ile 1970'li yıllar arasında inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz.²²

¹⁹ 7 numaralı ikiz fırının küçük olanı eski diğeri buna sonradan bitleştirilen bir fırındır.

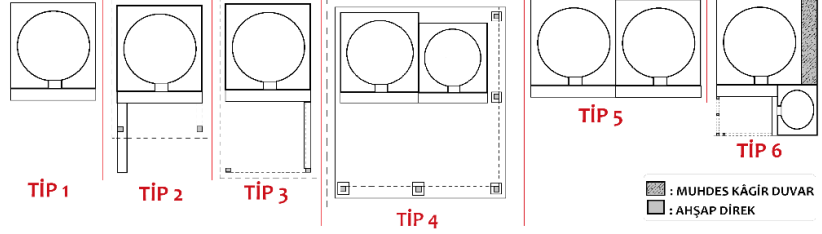
²⁰ Yeni ve tadilat görmüş 4 numaralı fırında muhdes baca bulunmaktadır.

²¹ Cemil Başar, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1964, Lise, Çiftçi/Muhtar.

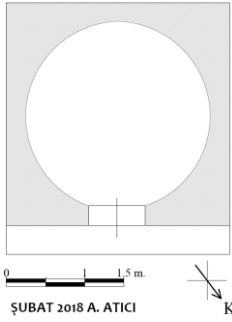
²² Araştırmamız esnasında, birçok fırın sahibinin il dışında ikamet etmeleri nedeniyle, fırın sahiplerinin çoğuyla görüşme imkânımız olmamıştır. Köy sakinlerinin verdikleri bilgiler, tarih konusunda net bir saptamaya imkân vermemiştir.

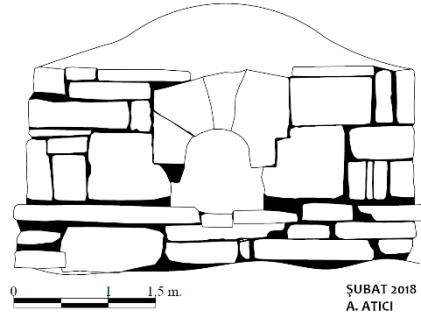
Çizim 9. Şematik plan kroki üzerinde Osmanlı Köyü fırınlarının bölümleri

Çizim 10. Günümüzdeki durumları itibariyle, şematik plan krokileriyle Osmanlı Köyü fırın tipleri (Tip 1: 1 ve 2 numaralı fırınlar; Tip 2: 3 numaralı fırın; Tip 3: 4 numaralı fırın; Tip 4: 5 numaralı fırın; Tip 5: 6 numaralı fırın; Tip 6: 7 numaralı fırın)

Çizim 11. 1. Numaralı Fırın planı

Çizim 12. 1 Numaralı Fırın cephe görünüşü

Foto. 50-51. 1 Numaralı Fırının ön ve yan cepheleri

Foto. 52. 1 Numaralı Fırın arka cephe

Foto. 53. 1 Numaralı Fırının ön cephe-
sindeki kitabe

Foto. 54. 1 Numaralı Fırının pi-
şirme hücresi

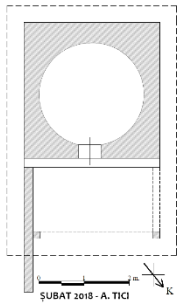
Foto. 55. 2 Numaralı Fırının ait olduğu evlerin önündeki konumu (ön cepheden)

Foto. 56. 2 Numaralı Fırın ön cephe

Foto. 57-59. 2 Numaralı Fırın ön ve sağ yan cephe ile pişirme hücresi içi

Çizim 13. 3 Numaralı Fırın planı

Foto. 60. 3 Numaralı Fırın ön cephe

Foto. 61-62. 3 Numaralı Fırın arka (üstte) ve sol yan cephe

Foto. 63. 3 Numaralı Fırın çatı ayrıntısı

Foto. 64-67. 3 Numaralı Fırın ahşap kanallı birleştirme ayrıntıları ve pişirme hücresi içi

Foto. 68. 4 Numaralı Fırın ön ve sol yan cephe

Foto. 69-70. 4 Numaralı Fırın ön cephe ve çatı ayrıntısı ile pişirme hücresi içi

Foto. 71. 5 Numaralı İkiz Fırın ön cephe

Foto. 72. 5 Numaralı İkiz Fırın ön ve sağ yan cephe

Foto. 73. 5 Numaralı İkiz Fırın sağ yan cephe

Foto. 74. 5 Numaralı İkiz Fırın sol yan cephe

Foto. 75-77. 5 Numaralı İkiz Fırının soldakinin fırın ağzı ile kanallı ahşap birleştirme ayrıntıları

Foto. 78. 6 Numaralı ikiz Fırın ön cephe

Foto. 79. 7 Numaralı İkiz Fırın ön cephe

Foto. 80. 7 Numaralı İkiz Fırın ön ve sağ yan cephe

Foto. 81. 7 Numaralı İkiz Fırın sağ yan ve arka cephe

Foto. 82. 7 Numaralı İkiz Fırın sol yan cephe

Foto. 83. 7 Numaralı İkiz Fırın çatı ayrıntısı (kanallı birleştirmeler)

Foto. 84. 7 Numaralı İkiz Fırın ön cephe ayrıntıları (sağ eski fırın, sol yeni fırın)

Foto. 85. 7 Numaralı İkiz Fırında eski fırın ön cephesi

Foto. 86-87. 7 Numaralı İkiz Fırın pişirme odaları içi (soldaki eski fırın)

3.5. Çeşmeler

Otmanlı Köyü'nde aslı görünümünü koruyarak günümüze ulaşan iki çeşme bulunmaktadır (Çizim 14-16, Foto. 88-102). Çeşme meydanı içindeki çeşmeler ve kuyular köyün ortak malı olarak kabul edilmektedir.

Konum: Yukarıda değinilen iki çeşme, köy meydanında duvarlarla çevrili dörtgen bir meydana, köye ulaşan ana yol²³ üzerinde konumlanmıştır (Foto. 88).

İnşa Malzemesi ve Teknik: Çeşmelerde ağırlıklı olarak moloz taş işçilik görülür (Foto. 88-91). Ancak meydan çeşmesi (2. Çeşme) cephelerinde yer yer kireç harçlı muntazam kesme taş (Foto. 93-100), su deposu üstünde ve ahşap çatı kaplamasında say taşı (Foto. 92,96,101), çatı kesiminde ve saçağa destek veren payandalarda ahşap kullanılmıştır (Foto. 93-101,102).

Mimari ve Süsleme Özellikleri:

Merkez mahallede, duvarlarla çevrili bir alanın içerisinde bulunan ve köy sakinlerinin “meydan/çeşme meydanı/köy içi” şeklinde adlandırdığı alanda iki çeşme ve iki kuyu bulunmaktadır (Çizim 14, Foto. 88).

Çeşmeler ve kuyuyu çeviren duvarlarla sarılı ve bir ucu eğik biçimli dikdörtgen alan (çeşme meydanı), 15.85²⁴ x 10.50 m ölçülerindedir (Çizim 14, Foto. 88). Etrafına nispetle hafif çukurda kalan meydana, kuzey duvarı ortasında açılan bir kapı açıklığıyla girilmektedir. Kapının betonarme çevreliği yenidir (Foto. 88).

Doğu avlu duvarı, aralarında 1,2 m kadar mesafe bulunan iki kademeli bir duvardır (Foto. 88,92,96,98). Arazi eğiminden dolayı farklı kot ve yükseklikte bulunan bu duvarlardan içteki çimento esaslı, dıştaki köyün bahçe duvarlarında görüldüğü gibi iri moloz taşlarla yapılan kuru

²³ Mevcut halde taşıt yolu olan bu yolun, tarihi süreçte, köyün mahallelerine uzanan kolların bağlandığı ana yol olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴ Kuzeydeki uzun kenar.

duvar işçiliklidir. İçteki duvarın muhdes olabileceği veya yakın zamanda yenilenmiş olabileceği akla gelmektedir. Tek kademeli diğer yönlerdeki duvarlarda çimento esaslı işçilik görülür (Foto. 88-89). Bunların ilk inşadan sonradan yapılmış olabileceği veya özgün halde olup yakın zamanlarda yenilenmiş olması mümkündür. Güney ve doğudan diğer yönlere doğru alçalan arazide kot farkından dolayı sadece güney ve doğu yönlerde duvara ihtiyaç olduğu, diğer kesimlerde hem buna ihtiyaç bulunmadığı görülmektedir (Foto. 88). Ayrıca eskiden sayıca kalabalık olduğu anlaşılan hayvanların meydana girip çıkması bağlamında bu kesimlerin açık bulunmasının daha işlevsel olacağını, dolayısıyla batı ve kuzey duvarlarının muhdes olabileceğini düşünmekteyiz.

Meydanın güney duvarının iç yüzünde, duvar boyunca art arda sıralanmış dikdörtgen biçimli üç kurna/yalaklı bir çeşme görülür (Çizim 14-15, Foto. 89-91). Güneydoğu köşesindeki basit yeni madeni bir borudan suyun akararak yalıkları doldurduğu çeşme, salma lüle esaslı ve hayvanların sulanması için yapılmış bir çeşmedir.²⁵ Salma lüle kesimindeki, ayna/zank taşı üzerine yazılı yeni kitabeden, çeşmenin 1964 yılında elden geçirildiği anlaşılmaktadır (Foto. 91).

Avlunun kuzeydoğu kenarında; doğu cephesi yarı boya kadar avlu duvarına yaslanmış haldeki depolu meydan çeşmesi "Otmanlı/Meydan Çeşmesi" adlarıyla anılmaktadır. Çeşmenin suyu kesilmiş haldedir.

Yakın zamanlarda dökülen beton kaplamayla meydan zemini yükseldiğinden çeşmenin kurnalarının büyük bir kısmı, belirtilen dolgu içerisinde kalmıştır (Foto. 92,97-98). Özgün kot, muhtemelen 40-50 m kadar daha aşağıda bulunmalıdır. Alanın aslı halde, taş döşeli olabileceği akla gelmektedir.

Depo kesimi 1.95 x 1.80 m ölçüsünde bir alana oturan çeşmenin üstünde, depo köşelerine denk gelen kesimde altı ahşap direk taşıyan ve 3. 85 m yüksekliğe ulaşan topuz çatı bulunmaktadır (Çizim 15-16, Foto. 88,92-93). Ahşap direkler arasında depo duvarları üzerine uzatılan gergi kirişleri üzerinde oturtma esaslı olarak inşa edilen çatıda; gergi kirişleri, dikme, aşık, mertek, kaplama altı tahtaları yer almaktadır (Foto. 98,101,102). Kesme taşla kaplanan deponun üzeri geniş plaka şeklindeki say taşlarıyla kapalıdır (Foto. 101). Geniş tutulan saçaklar ve çok fazla ağırlığa sahip say taşlarıyla kaplı çatının yükünü karşılamak için ahşap direkler ve payandalara ihtiyaç duyulmuştur. Saçaklara destek veren ve zemindeki basit taş kaideler üzerinde yükselen ahşap direklerin her birinde birer ahşap payanda bulunur (Çizim 15-16, Foto. 92,93,98).

Dört cepheli ve kare planlı çeşmenin doğu haricindeki cephelerinde, birer salma lüle ve yalak yer alır (Foto. 94,97,99-100). Çeşmenin cepheleri sarımtırak ve gri renkli kesme taşlarla kaplanmıştır. Taşlar büyük parçalar halinde kesilmiştir. Yer yer tahribat ve küçük tadilat izleri görülen cephelerden kuzey ve güneydeki, birer sivri kemerle kuşatılmıştır (Foto. 93-94,98,99). Deponun kuzeydoğu köşesinde korniş hizasında açığa çıkan bir demir kenete bakılarak, taş bloklar arasında, bağlayıcı olarak, kireç harcıyla birlikte demir kenetlerin de kullanıldığı söylenebilir (Foto. 103).

Güney cephede, lüle çevresinde kaş kemer görünümlü bir ayna taşı görülürken kuzey ve batı cephelerde bu kesim tahrip olmuştur (Foto. 94,97,100). Aslı halde, bu cephelerde de benzer bir düzen olmalıydı.

Kuzey cephede kuşatma kemerinin hemen bitiminde ortada yer alan bir hayat ağacı motifinin iki yanında birbirine bakar vaziyette simetrik yerleştirilmiş iki aslan kabartmasına yer verilmiştir (Foto. 93-95, Çizim 17). Aslanlar birbirlerine doğru yönelmiş, kuyrukları havaya kalkmış vaziyette resmedilmiştir. Hafif kabaca işlenen ağız, göz, kulak ve çene ayrıntılarında eğri kesim oyma tekniği dikkat çekmektedir.

²⁵ Çoban çeşme şeklinde de adlandırılan bu tip çeşmeler, hayvan sulama yanı sıra insanların çeşitli işleri için de kullanılmaktadır.

Çeşmenin ahşap topuz çatısının bazı elemanlarının kömürleşmiş yüzeyleri yakın zamanlarda yaşanan bir yangından kalan izlerdir (Foto. 104-105). Köy sakinleri, yapıya fazlaca bir zarar vermeden yangının erken müdahale ile söndürüldüğünü ifade etmektedir. Çeşmenin ahşap elemanlarda kertmeli uç ve kanallı birleştirme teknikleri görülmektedir.

Çatıyı taşıyan direk, payanda, kiriş ve dikmelerde geleneksel kanallı (Foto. 104-107) ve kertmeli uç birleştirmeler görülür (Foto. 108-111). Çatı kaplamasını oluşturan say taşlarının kaymasını engellemek için, bir tür sabitleyici olarak nitelendirebileceğimiz, yaklaşık olarak 2-3 cm kalınlık, 10 cm uzunlukta, kavila benzeri bazı küçük ahşap elemanlar dikkat çekicidir (Foto. 112). Çatı uçlarında say taşının altında bulunan gergi kirişlerinde açılan çentik ile say taşı arasında dik konumda yerleştirilen bu elamanın yörede bilinen bir adına rastlanılmamıştır.

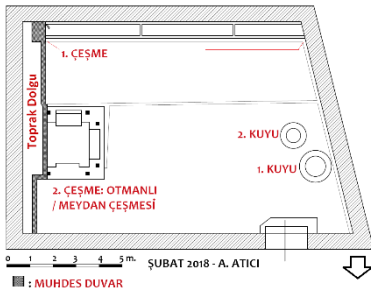
Tarihlendirme: Yöre sakinlerinin ifadesine göre köy halkının ortak kullandığı çeşmeler, köy sakinleri tarafından imece usulüyle inşa edilmiştir.²⁶ Yapıların inşa tarihini aydınlatacak herhangi bir belge veya rivayete rastlanılmamıştır. Yöre sakinlerine göre yapılar, çok eskiden beri kullanılmakta olup birkaç yüzyıllık olmalıdır. Kanımızca çeşmelere köyün ilk iskân edildiği dönemden beri ihtiyaç duyulmuş olacağından yapılar ilk iskânı takip eden yıllarda yapılmış olmalıdır.²⁷ Ancak köyün ilk iskân tarihi de bilinmemektedir. Meydan Çeşmesi'ndeki figürlü bezemenin taşra karakteri belli bir tarih vermeye imkân tanımamakla birlikte geleneksel bir çizgi taşıdığı, köyün orta kesiminde ortak kullanıma mahsus bir çeşmeye ilk iskân yılları itibariyle ihtiyaç duyulacağı savı ve yapının mevcut görünümü ilk inşasının 17. yüzyıla kadar inebileceği izlenimi vermektedir. Diğer çeşmenin de aynı tarihlerde yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Ancak yukarıda değinilen kitabeye göre 1. Çeşme 1964 yılındaki tadilatla özgünlüğünü kısmen kaybetmiş haldedir.

Foto. 88. Otmanlı Köy/Çeşme Meydanı'na kuzeybatıdan bakış

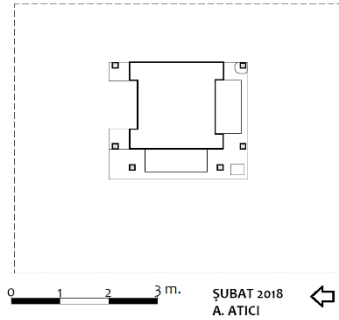
Foto. 89. Köy Meydanında bulunan 1. çeşme

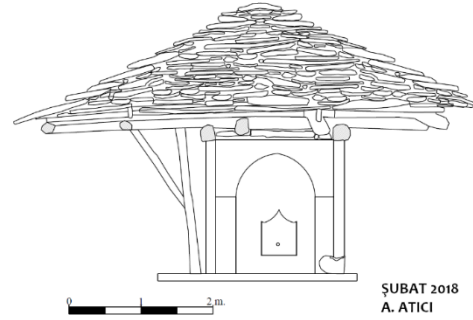
Çizim 14. Otmanlı Köy/Çeşme Meydanı'nda bulunan çeşme ve kuyuların konum planı **Foto. 90-91.** Köy meydanı içindeki 1. Çeşme (salma lüle çember içinde gösterilmiştir)

²⁶ Kazım Yüksel, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1949, İlkokul, Çiftçi.

²⁷ Bölgedeki en eski köylerden biri olduğunu bildiğimiz Otmanlı Köyü'nde ilk iskânın ne zaman gerçekleştiği konusunda bir bilgi veya belgeye rastlanılmamıştır. Ancak bölgedeki Türk yerleşiminin Beylikler dönemine kadar inmesi mümkündür.

Çizim 15. Köy meydanı içindeki Otmanlı Çeşmesi planı (2. çeşme)

Çizim 16. Otmanlı Çeşmesi (2. Çeşme) güney cephe görünüşü

Foto. 92. Otmanlı Çeşmesi (2. Çeşme) kuzeydoğudan

Foto. 93. Otmanlı Çeşmesi kuzey cephe

Foto. 94. Otmanlı Çeşmesi kuzey cephe

Foto. 95. Çizim 17. Otmanlı Çeşmesi kuzey cephe taş bezeme ayrıntısı

Foto. 96. Otmanlı Çeşmesi batı cephe

Foto. 97. Otmanlı Çeşmesi batı cephe

Foto. 98-100. Otmanlı Çeşmesi güney ve doğu cephe (solda)

Foto. 101-102. Otmanlı Çeşmesi hazne üstü ve çatı ayrıntıları

Foto. 103. Otmanlı Çeşmesi taş doku içinde demir kenet

Foto. 104-107. Otmanlı Çeşmesi ahşap kanallı birleştirme ayrıntıları

Foto. 108-111. Otmanlı Çeşmesi ahşap kermeli uç birleştirme ayrıntıları

Foto. 112. Otmanlı Çeşmesi saçakta destek kavilası

3.6. Kuyular

Zaman zaman yaz aylarında kısa sürelerle su kıtlığının yaşandığı²⁸ köyde, bahçe ve hayvanları sulamak için kuyular yapılmıştır. Yukarıda değinilen meydanda, duvarla çevrili alanın içinde batı duvarı yakınında yer alan iki kuyunun bilezikleri (futun), mevcut zeminden 60 cm kadar yükselen 1.15 ve 1.40 m çapında yuvarlak gövdeli basit unsurlardır (Foto. Çizim 14, Foto. 113-116). Betonarme harçla sıvalı yüzeylere sahip kuyulardan meydan girişine yakın olanında “1967” tarihi yazılıdır. Köy sakinleri bu tarihin tadilat tarihi olduğunu, kuyuların ilk inşa tarihinin bilinmediğini ifade etmektedir. İlk inşanın çeşmelerle birlikte 17. yüzyıla inebileceği düşünülebilir. Birbirlerine 40 cm mesafeyle inşa edilen kuyuların derinliği 3.15 m’dir. Duvar kalınlığı kuyu ağzında 0.25 m’dir. Herhangi bir süs unsurunun bulunmadığı kuyuların üzeri, yeni demir kapaklarla kapalıdır.

Köy halkının ortaklaşa kullandığı bu kuyulardan başka ayrıca az sayıdaki evin bahçesinde kuyulara rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi 1 m çapa sahip kullanılmayan; diğerlerine benzer şekilde basit bir kapakla örtülü tutulan Deniz Açıkgoz Evi bahçesinde bulunmaktadır (Foto. 117). Kuyuların hiç birisinde çıkırık düzeneği veya üst yapıya ait çatı veya benzeri bir unsur bulunmamaktadır.

²⁸ Kazım Yüksel, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1949, İlkokul, Çiftçi.

Foto. 113. Otmanlı Köy/Çeşme Meydanı'nda bulunan iki kuyu

Foto. 114-116. Kuyulara yakından bakış

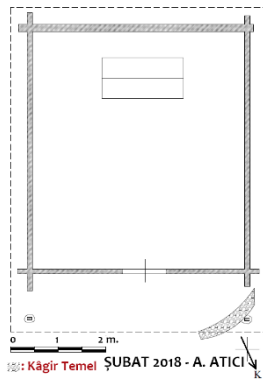

Foto. 117. Otmanlı Köyü Deniz Açıköz Evinin bahçesinde çardak altında bulunan kuyu kuyu (3. kuyu)

3.7. Demirci Atölyesi

Köy meydanının 20 m kadar batısında bulunan yapı, 1980'li yıllarda köy sakini Sadık Yüksel tarafından yaptırılmıştır. Geleneksel tarzda ahşap yığma (çantı) tekniğinde inşa edilen yapı, dikdörtgen planlı bir ana mekân ile bunun önünde yer alan 0.95 m derinlikteki giriş sundurmasından oluşmaktadır (Çizim 18, Foto. 118-121). Beşik çatıyla örtülü yapının sundurmayla birlikte ölçüsü 6.20 x 4.65 m'dir. Köşelerde kurtboğazı geçmelerle tutturulan 10 cm kalınlıktaki ahşap perdelerle inşa edilen duvarlar, araziye oturan moloz taşlara basan kirişler üzerinde yükselir. Arazinin eğiminden dolayı batı yönde, 1 m yükseklikte, kuru moloz taş işçilikli kâgir bir subasmana yer verilmiştir (Foto. 119).

Kuzeye bakan giriş cephesi ortasında bir kapı açıklığı, kapının sol yanında kepenkli bir pencere bulunmaktadır (Foto. 118). Diğer duvarlarda herhangi bir açıklık bulunmaz. Yapının ahşap yapı elemanlarında, kanallı ve kurtboğazı geçmeler görülmektedir. Çatı, say taşlarıyla kaplanmıştır. Yapının içerisinde orta kesimde bir ocak yer alır (Foto. 121).²⁹

Çizim 18. Otmanlı Köyü Demirci Atölyesi (Demirhane) planı

Foto. 118. Demirci Atölyesi (Demirhane) ön ve sol yan cephe

²⁹ Kilitli olan yapının sahibinden içeri girme izni alamadığımızdan yapının iç ayrıntılarını kapı aralığından gözlemlemekle yetindik.

Foto. 119-120. Demirci Atölyesi arka ve sağ yan cephe (solda), sol yan cephe

Foto. 121. Demirci Atölyesi iç mekân

3.8. Menfez

Köyde, arazinin eğimiyle birlikte hızlanan yağmur suyunun ev arsalarına girmesini önlemek için yapılan son derece yalın bir menfez örneğine rastlanılmıştır. Cemal Gülen Evi yakınlarında yol kenarındaki kuru moloz taş duvar işçilikli menfez, suyun geçmesi için bırakılan 0.70 m kadar genişlikte bir açıklık üzerinde bulunan 4.15 m genişlikte ve 5.70 m uzunlukta bir tabliyeden oluşmaktadır (Foto. 122-123). Tabliye su yatağından 0.75 m kadar yükselir. Menfez açıklığı büyük moloz taşlarla düz atkı şeklinde geçilmiştir (Foto. 123). Su yatağının bir kenarına, yine kuru moloz taş işçilikli bir set duvar çekilmiştir (Foto. 123). Yapının 20. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.

Foto. 122-123. Otmanlı Köyü'nde Cemal Gülen Evi yakınında menfez

Değerlendirme ve Sonuç

Otmanlı Köyü kırsal yapıları, ayakta kalan örneklere göre 13 türe sahiptir (Tablo 1). Yakın zamanlarda ortadan kalkan 4 tür ile birlikte toplam sayı 17'ye ulaşmaktadır. Türlerimize ait yapı sayıları sınırlı düzeydedir. Değişen yaşam tarzının geleneksel birçok yapıya olan ihtiyacı ortadan kaldırması veya sınırlaması, bu yapıların kullanılmaması ve korunmaması sonucunu doğurmuştur. Bu da yapı türü ve türlerimize ait örneklerinin sayıca azalmasına neden olmuştur.

Tablo 1. Sinop Ayancık Yenikonak (Otmanlı) Köyü'nde İncelenen Geleneksel Kırsal Yapıların Bazı Özellikleri

Yapı Türü / Adet	İnşa Tarihi	Kat Düzeni	Yapım Sistemi	Örtü
1-3 Ahır - Ağıl - Samanlık / ²	1960'lı yıllar	Tek katlı: Zemin kat	Subasman: Kuru (harçsız) moloz taş kâgir yığma Ana Duvar: Karaboğaz geçmeli tomruk perdeli ahşap yığma (çanti) ve Dolgusuz tahta kaplı ahşap karkas karması Çatı: Ahşap karkas	Say taşı kaplı beşik çatı (bir örnekte çatı kaplaması muhdes Marsilya kiremitli)
4 Odunluk / ¹	1970-1980	Tek katlı: Zemin kat	Subasman: Kuru (harçsız) moloz taş kâgir yığma Ana Duvar: Dolgusuz tahta kaplı ahşap karkas	Say taşı kaplı beşik çatı (muhdes Marsilya kiremitle değiştirilmiş)

				Çatı: Ahşap karkas	
5	Ambar / ⁶	19. yüzyılın sonları ile 1970'li yıllar arası	İki katlı: Zemin kat (direklik) + 1. kat (ambar odası/odaları)	Direklik: Taş temele basan direkler üzerine ahşap kirişleme şeklinde ahşap karkas Ambar Katı: Kurtboğazı geçmeli tahta perdeli ahşap yığma (çanti) Çatı: Ahşap karkas	Say taşı kaplı beşik çatı
6	Fırın / ⁷	1. fırın 18. yüzyıl, diğerleri 20. yüzyıl başları ile 1970'li yıllar arası	Tek katlı: Zemin kat	Ana Duvar: Moloz taş ve kesme taş kâgir yığma (toprak harçlı) Pişirme Hücresi İç Çeperi: Harman tuğla kâgir yığma (kireç harçlı) Çatı: Ahşap karkas	Pişirme Hücresi: Tuğla ve moloz taş kâgir kubbe Dış (Çatı): Say taşı kaplı beşik ve topuz çatı
7	Çeşme / ²	2. çeşme 17. yüzyıl (?) diğeri ilk inşa 17. yüzyıl (?) 1964'de yenilenme	Tek katlı: Zemin kat	Ana Duvar: Kesme taş ve moloz taş kâgir yığma (kireç harçlı) Çatı: Ahşap karkas	Say taşı kaplı topuz çatı
8	Kuyu / ³	İlk inşa çeşmelerle birlikte 17. yüzyıl (?) 1967'de yenilenme	-	Moloz taş kâgir yığma	-
9	Demirci Atölyesi / ¹	1980'li yıllar	Tek katlı: Zemin kat	Subasman: Kuru (harçsız) moloz taş kâgir yığma Ana Duvar: Kurtboğazı geçmeli tahta perdeli ahşap yığma (çanti) Çatı: Ahşap karkas	Say taşı kaplı beşik çatı
10	Menfez / ¹	20. yüzyılın ilk yarısı	-	Kuru (harçsız) moloz taş kâgir yığma	-
11-13	Konut / ¹⁰ Kümes / ¹ Çardak / ¹	Konutlar 1. makalede incelenmişti. Kümes ve çardak özgünlüklerini çok büyük ölçüde yitirmiştir. Birer ahşap cami, kâgir değirmen, ahşap köprü ve ahşap yatır, yöre sakinlerinin ifadesine göre yakın zamanlarda yok olan, belgeleyemediğimiz diğer bilinen türlerdir.			

Köy dahilinde ziraat ve hayvancılığa -toprağa- dayalı kırsal yaşamdan gittikçe daha hızla uzaklaşan yaşam biçimi, köy dışında artan ikamet ve istihdam nedeniyle kimi köy sakinlerince köyün yarı zamanlı yaşanılan bir yere dönüşmesi (sadece yazın), hane başına düşen fert sayısının azalması mimariyi de etkilemiştir. Geleneksel yaşamda vazgeçilmez olarak görülen ahır, ağıl, kümes, samanlık, fırın, ambar çeşme, kuyu ve atölye gibi yapılar artık ya hiç ihtiyaç duyulmayan veya son derece sınırlı düzeyde bir ihtiyaç sebebiyle inşasına pek gerek duyulmayan yapılara dönmüş durumdadır.

Geleneksel yapıların çoğu kez sunmadığı kolaylıkları görece sağlayan betonarme yapı tercihi, geleneksel tarzın yok olma sürecine yukarıdakilerle birlikte olumsuz etki yapan bir başka mühim olgudur. Betonarme yapının, korunaklı yapısı sayesinde ambara, modern su tesisatı sayesinde avluda çeşmeye ihtiyaç bırakmaması gerek gibi unsurlar, ev eklentisi yapı sayısını azaltmaktadır.

Köyde, kitabe³⁰ veya belgeye dayalı olarak tarihi bilinen bir yapı bulunmamaktadır. Yapıların tarihlendirilmesine yardımcı olabilecek ayırıcı bir plan, mimari, teknik, süsleme veya üslup özelliği görülmemektedir. Köy sakinlerinin verdiği bilgilere ve yapıların mimari özelliklerine bakılarak en eski yapıların 200- 300 yıllık olabilecekleri (Meydan Çeşmesi 17. yüzyıl ve 1 numaralı fırın 18. yüzyıl) düşünülebilir. Ancak birçok yapı daha yakın zamanlardan; 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl ortalarına kadar geçen dönemden kalmış olmalıdır. En yakın tarihli yapılar 30 yıl öncesine (demirci atölyesi gibi) gitmektedir. Özellikle 1970'li yıllardan sonra geleneksel inşanın yerini, ülke genelinde olduğu gibi betonarme yapı tekniği almıştır.

Otmanlı Köyü'ndeki geleneksel kırsal yapılar, köy ölçeğinde zamanla biriken halk mimarlığı kültürünün bir yansımasıdır. Tüm kırsal alanlar için geçerli olduğu üzere, yaşam düzeninin gerektirdiği yapılar, bölgede bulunan malzemelerle üretilmiştir. Bir bakıma iklim ve coğrafyanın şartları ve sunduğu imkânlar yöredeki kırsal mimariyi şekillendirmiştir.

Yapıların ustaları ismen bilinmemekle birlikte köyden veya yakın köylerden yöre sakinleridir. Bu şahısların tecrübe birikim ve paylaşımlarını kuşaktan kuşağa aktararak yapı inşasında ustalaştıkları ve yöre mimarlığını şekillendirdikleri anlaşılmaktadır. Yörenin yapı ustalarının yakın zamanlara kadar geleneksel usulde yapılar inşa ettikleri bilinmektedir. Yapılar, özellikle yakın akrabalarla başlayıp köy ölçeğinde hayat bulan imece usulüyle yapıldıklarından, ortaklaşa gerçekleşen inşa eylemi nedeniyle yöre sakinlerinin az veya çok belli düzeyde halk mimarlığı konusunda tecrübe edindikleri söylenebilir. Köyün ortak malı olarak yapılan değirmen, çeşme vb. yapıların şekillenmesinde ortak mülkiyet ve kullanım nedeniyle köy halkının her birinin, inşayı belirleyecek tercihlerde bulunmaları mümkündür.³¹

Kullanım bakımından haneye mahsus veya köyün ortaklaşa kullandığı yapılar olarak iki grup yapıdan söz edilebilir. Yapı türlerin büyük bir kısmı haneye mahsus; şahıslara ait konutlarla ilişkili olarak yapılan ev eklentisi yapılarıdır. Bunlar; ahır - ağıl - samanlık, odunluk, ambar, fırın, çeşme, kuyu, demirci atölyesi, kümes ve çardak olarak çeşitlenmektedir.³² Diğerleri köye mahsus; köy halkının ortaklaşa kullandığı yapılarıdır. Bu yapılar; çeşme, kuyu ve menfezdır. Yakın zamanlarda ortadan kalkan çantı bir cami, kâgir bir değirmen, ahşap bir köprü ve ahşap bir yatır bu gruba dahil eserler idi.³³ Görüldüğü üzere çeşme ve kuyu yapılarının hem haneye mahsus olarak ev eklentisi şeklinde yapılanları hem de köy ortak kullanımına mahsus olanları (köy meydanında) bulunmaktadır. Haneye mahsus yapılar olarak ambarlar, ya tek bir hane ya da birkaç hanenin ortaklaşa kullanıldığı yapılarıdır.

Yapım sistemi bakımından incelenen yapılarda üç ayrı tip ile karşılaşılır (Tablo 1). Ahşap yığma (çantı), ahşap karkas ve kâgir yığma. Birinci grubu oluşturan ahşap yığma (çantı) sistem iki şekildedir. İlki, karaboğaz geçmeli tomruk perdeli olup ahır-ağıl-samanlıkların ana duvarlarında uygulanmıştır. İkinci tür, kurtboğazı geçmeli tahta perdeli olarak ambarların ambar katında ve demirci atölyesinde ana duvarında görülür.

İkinci tip olan ahşap karkas sistem, bazı yapıların üç farklı kesiminde görülür (Tablo 1). İlki, dolgusuz ve dıştan tahta kaplı ahşap karkas şeklinde, ahır-ağıl-samanlık ve odunluk ana duvarlarında görülür (Tablo 1). İkincisi, kuyu ve menfez hariç tüm türlerin oturtma esası

³⁰ Köyde, Meydan yakınında bulunan bir fırının cephesinde görülen ve taş üzerine Arapça harflerle yazılı büyük ölçüde silinen kitabe dışında bir kitabeye rastlanılmamıştır. Kitabe, aslı halde bir iki kelime ve tek satırdan oluşmakta iken sonundaki dört harfin haricinde kalanı aşınarak dökülmüş haldedir.

³¹ İmece usulünün sadece köy mülkü kabul edilen ve ortaklaşa kullanılan yapılar için değil, şahıslara ait yapılar için de geçerli olduğuna ilk makalede değinilmişti.

³² Çeşme, kümes ve çardağın özgün örneğinin bulunmadığına değinilmişti.

³³ Bunlarla birlikte yapı türü sayısı on yediyi bulmaktadır. Yöre sakinlerinden Sayın Cemil Başar'ın verdiği bilgiye göre köyün şimdiki betonarme camisinin yerinde 1944 yılında yapılan bir önceki bulunmaktaydı. Bunun da yerinde, vaktiyle yörenin geleneksel çantı cami geleneği ürünü eski bir ahşap çantı cami mevcut idi (Cemil Başar, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1964, Lise, Çiftçi/Muhtar). Değirmen, ahşap bir köprü ve ahşap bir yatır hakkındaki bilgi Sayın Yüksel'den edinilmiştir. Kazım Yüksel, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1949, İlkokul, Çiftçi.

çatılarında kullanılmıştır. Üçüncüsü ise ambarlarda; taş temele basan direkler üzerine ahşap kirişleme şeklindedir (direklik katının bitiminde ambar katına geçişte).

Üçüncü tip olan kâgir yığma dört şekildedir. İlki kuru (harçsız) moloz taş kâgir yığmadır. Bunlara ahır-ağıl-samanlık, odunluk, menfez ve demirci atölyesinin subasmanlarında rastlanılır (Tablo 1). İkinci tür kâgir yığma; kireç harçlı kesme taş kaplamalıdır. Bu tür, Meydan Çeşmesi ve bazı fırınların ana duvarının farklı kesimlerinde görülür (Tablo 1). Üçüncü tür kâgir yığma; kireç veya çamur harçlı moloz taş kâgir yığmadır. Bu tür ana duvarlarda; Meydan Çeşmesinin farklı kesimlerinde (kireç harçlı) ve fırınlarda (çamur harçlı) görülür. Dördüncü tür kâgir yığma; kireç harçlı harman tuğla kâgir yığmadır. Bu tür, fırınlarda pişirme hücresi kubbesi iç çeperinde görülür (Tablo 1). Yukarıda değinilen tipler, çoğu kez aynı yapıda farklı kesimlerde karma şekilde uygulanmıştır (Tablo 1).

Otmanlı Köyü'nde bu sistemler konumuz kapsamındaki türlerin yanı sıra geleneksel Otmanlı evlerinde de görülür. Evlerde görülen yapıım sistemi; subasmanda kuru (harçsız) moloz taş kâgir yığma, zemin katta; karaboğaz geçmeli tomruk perdeli ahşap yığma (çantı), 1. katta; kurtboğazı geçmeli tahta perdeli ahşap yığma olmak üzere kâgir ve ahşap yığma karmasıdır. Belirtilen yapıım sistemleri benzer malzeme ve teknik özelliklerle, Sinop ve yakın çevresindeki kırsal bölgelerdeki çeşitli yapılarda kullanılmıştır. Ne var ki konuyla ilgili yayınlar son derece sınırlıdır.³⁴

Ülkemizde ve dünyada ormanlık kırsal alanların büyük çoğunluğunda olduğu gibi Sinop yöresinde de ağaç/ahşap yerel mimarlıkta en baskın yapı malzemesi konumundadır. Bu baskınlık Otmanlı ve yakın bölgede ahşap yığma ve ahşap karkas sistemlerle kendisini göstermektedir. Bu sistemler içinde ahşap yığma ve dolgunsuz ahşap karkas, tümüyle ahşap malzemeye gerçekleştirilen sistemler olarak daha fazla ahşap vurgulu bir görünüm vermektedir. Dünyanın birçok yöresinde benzer tip çantı ve ahşap karkas yapı geleneği ile karşılaşılmaması, ormanlık yörelerin ortak bir karakteri olarak yorumlanabilir.³⁵ Sinop yöresi kırsalında çantı yapı geleneğini, köy camileri başta olmak üzere bölgenin birçok yapı türünde gözlemlemek mümkündür.³⁶ Sinop'un komşu illerinde de çantı yapı geleneği benzer karakter taşımaktadır.³⁷

Hem çantı hem de ahşap karkas yapılarda taş ikinci sırada gelen ve daha çok temel, subasman veya araziye yakın alt katlarda kullanılan bir malzemedir. Bunun da büyük bir kısmı harçsız moloz taş şeklindedir. Az sayıda çeşme ve fırında; ilkinde kireç, fırında çamur harçlı muntazam kesme taş işçilik görülür. Çeşme ve fırınlar ana yapının, menfez ve kuyular tüm yapının taştan inşa edildiği yapılardır. Bu durumda köyde mevcut 13 tür kırsal yapının ikisinde ana yapı ikisinde tüm yapı taş olmaktadır. Diğer türlerde yukarıda değinilen ahşap malzemenin üstünlüğü söz konusudur.

Mekân düzeni bağlamında evlerde olduğu gibi her yapı türünde birbirine benzer bir tipleşmeden söz edilebilir. Ahır-ağıllar³⁸-samanlıklar aynı çatı altında bütünleşik karakterli yapılardır. Bunlar ya ev altında³⁹ ya da evden bağımsız ama eve yakın konumda olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. İlk makalenin konusu olarak ilk makalede ele alınan ev altında bulunan ahır- ağıllar-samanlıklar da olduğu gibi bir düzen müstakil ahır-ağıllar-samanlıkların bir kısmı için de geçerlidir. Önde bir giriş alanı, bunun gerisinde biri ahır diğeri ağıl olarak kullanılan yan yana iki birim ile bu iki birimin çatı katının samanlık olarak değerlendirildiği bir düzen (Çizim 1)

³⁴ Bayraktar, 2022: 541.

³⁵ Karpuz, 1999: 71-82; Davulcu, 2009: 687-706; Özudoğru ve Aygen, 2016: 146-151.

³⁶ Nefes, 2019; Türk, 2019.

³⁷ Özgüner, 1970: 34-36; Can, 1988; Ayverdi, 1989: 120-133; Can, 2003: 117-134; Bayhan, 2005: 1-22; Bayhan, 2006: 33-48; Çetin, 2007: 1-15; Bayhan, 2009: 55-84; Nefes, 2009a; Nefes, 2009b: 187-209; Nefes, 2010: 151-174; Nefes, 2012: 155-162; Dolu, 2015: 1685-1701; Bayraktar, 2016: 417-421; Bayraktar, 2018: 111-182; Uzun, 2019: 416,468,478,526,583,666-667; Karataş 2019; Tümer, 2020; Keskin 2022.

³⁸ Ahırları sığır gibi büyükbaş hayvanlar, ağılları ise koyun keçi gibi küçükbaş hayvanlar için yapılan barınaklar olarak kabul etmekteyiz. Köyde birçok evde her iki hayvan grubu yakın zamanlara kadar yaygın olarak beslenmektedir.

³⁹ Otmanlı Köyü evlerinde zemin katta yer alan ev altı; bir giriş mekânı ve gerisindeki iki veya üç hücreden oluşur. Girişin gerisindeki kesim; ahır - ağıl ve buna bağlı olan samanlık olarak düzenlenmiştir.

yukarıda değinilen her iki ahır tipinde de geçerlidir. Bunu köy ölçeğinde ortak bir halk mimarlık tercihi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu makalede incelenen diğer müstakil ahır-ağıllar-samanlık yapısında öndeki girişin gerisinde tek mekânlı bir birim (Çizim 2) bulunur ki bu da benzer bir düzen içinde sayısal bir fark olarak yorumlanabilir. Ahır iç mekânının hücrelere bölünmesi samanlık, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların ayrı ayrı yerleşmesine imkân vermektedir. Beslenen hayvanların durumuna göre bu birimlerin ahır, ağıl veya samanlık olarak kullanım şeklinin gerektiğinde kolayca değiştirilebileceği de görülmektedir. Ahır katı fazla yüksek tutulmayarak kolayca ısınması sağlanmıştır.⁴⁰ Otmanlı ahırlarının benzerlerini yine Samsun gibi komşu illerde görmek mümkündür. Hem evin alt katında hem de eve yakın konumda bahçede görülebilen Samsun Tekkeköy ahırları buna örnek verilebilir. Ahşap karkas ve çantı sistem, beşik çatı, bölmelerin ahır, ağıl veya samanlık olarak kullanılması gibi değişken işlevsel yaklaşım, her iki bölgenin ortak özellikleridir.⁴¹

Foto. 124-125. Samsun Alaçam İlçesi Pelitbüküsekecek Köyü alt katı ahır olan çantı bir ev (solda) ve aynı köyde müstakil ahır - ağıl

Geleneksel özellik taşıyan köydeki tek odunluk tek katlı, dikine dikdörtgen planlı ve beşik çatıyla örtülü tek mekândan oluşan basit bir yapıdır.

Birbirlerini tekrarlayan yapım sistemi özellikleriyle dikkat çeken ambarlar, direklik olarak adlandırabileceğimiz alt kat ile bunun üstünde yer alan tahıl depolama işlevini üstlenen ambar katından oluşan iki katlı yapılardır. Direklik katı ya boş bırakılmış ya da odunluk veya ardiye olarak kullanılmıştır. Kullanacak hane sayısına göre depolama için duyulan ihtiyaç, ambarların boyut ve oda sayılarını belirlemektedir. Ambarlar belirtilen nedenlerle büyük veya küçük, tek veya çok odalı/bölmeli olarak çeşitlenmektedir. Tamamı dikdörtgen planlı olan ambar katının iç mekân birim sayıları tek, iki, dört ve altı olarak değişmektedir. Birimler ince ahşap bölme duvarlarıyla oluşturulmaktadır.

Otmanlı ambarları Doğu Karadeniz Bölgesinde serender/serander adıyla bilinen yapıların benzerleridir⁴² Ancak Doğu Karadeniz Bölgesi seranderlerinin Otmanlı ambarlarına nispetle daha teferruatlı ve gösterişli oldukları dikkat çeker.⁴³ Dahası balkon çıkması, bol oymalı kesimleriyle Doğu Karadeniz örneklerini, gelişmiş ve köklü bir geleneğin uzantısı olarak yorumlamak mümkündür. Otmanlı ambarlarının yakın benzerleri yine il sınırları dahilinde ve Orta Karadeniz'in çoğu Sinop'a komşu olan yakın şehirlerde görülmektedir⁴⁴ (Foto. 126-128). Serander benzeri ambar yapılarına az çok değişikliklerle birlikte tüm dünyada rastlanmaktadır.⁴⁵

⁴⁰ Sümerkan, 1998: 30.

⁴¹ Bayraktar, vd., 2021: 232-234.

⁴² Sinop ve çevresindeki Samsun ve Çorum gibi diğer Orta Karadeniz şehirlerinde yaygın olarak karşılaşılan zeminden hafifçe yükselen taş ayaklar üzerinde bulunan taban kirişlerine oturan ambar örnekleri bu köyde bulunmamaktadır. Belirtilen tipteki ambar örnekleri için bkz. Özüdoğru ve Aygen, 2016: 151-155; Polat, 2016: 230-243.

⁴³ Özgüner, 1970: 50-65; Tunç, 2019; Kandemir, 2019.

⁴⁴ Bayraktar, vd., 2021: 223-228; Çelemoğlu, 2022: 394-398.

⁴⁵ Özüdoğru ve Aygen, 2016: 150-151; Kukoğlu 2019: 41-44.

Foto. 126-127. Samsun Merkez Canik İlçesi Gölalan Köyü (solda) ve Ordu İkizce İlçesi'nde geleneksel çanta ambarlar

İkiz ve tek fırın şeklinde görülen fırınlar; kare mekânlı ve kubbeli bir pişirme hücresinin bulunduğu ana yapı, bunun önündeki sundurma alanı⁴⁶ olmak üzere iki birimden oluşmaktadır. Ahşap bir çatı bunların ikisini birden üstten kapatır. İkiz fırınlarda yan yana veya L şeklinde bir sıralama düzeni görülür. Ambarlarda olduğu gibi fırınlarda ihtiyaca göre büyük veya küçük olarak yapılabilmektedir. Ancak boyut fark ambarlardakine nispetle daha azdır. Ayrıca fırınlarda görülen ikiz yapı, diğer türlerde görülmeyen ayrı bir çözümdür. Fırınlara benzerleri Sinop'un diğer kesimlerinde (Foto. 129) ve Samsun gibi komşu illerde de görülmektedir.⁴⁷ Kâgir esaslı pişirme hücresi, bunun üzerinde yer alan ahşap esaslı çatı, yapının önündeki sundurma, Otmanlı Köyü fırınlarıyla örtüşen ortak genel özelliklerdir.

Foto. 128. Sinop Ayancık İlçesi Kurtköy'de geleneksel çanta bir ev ve ambar (kaya, 2019, 149)

Foto. 129. Samsun Kavak İlçesi Çakallı Bel-desi geleneksel bir fırın (sağda)

Yöre sakinlerinin ifadelerinden vaktiyle köyde; köy meydanında, sokak kenarlarında ve evlerin avlu içlerinde olmak üzere dört tür çeşme bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çeşmelerden sadece köy meydanında bulunan ve iki farklı tür olarak değerlendirilebilecek iki örnek günümüze ulaşmıştır. Diğer çeşmeler ya yıkılmış ya da orijinalliği bütünüyle bozulmuş haldedir. Günümüze ulaşan çeşmeler iki farklı tipe sahiptir. İlk tip avlu duvarına yaslı, salma lüleli/çoban çeşme, arda arda sıralı 3 uzun yalıklı, hem insan kullanımı hem de hayvan sulama işlevlidir. Diğeri sadece insanlara dönük tasarlanan depolu meydan çeşmesidir. Özgün özellikleri sonraki müdahalelerle zedelenmiş görünen ilkinin son derece yalın tutulduğu görülmektedir. Esasen tüm Anadolu kırsalında bu tip çeşmelerin geneli bu şekilde yalındır. Diğeri etkileyici çatı, kütle, malzeme-teknik ve bezeme unsurlarıyla köyün en dikkat çeken yapısıdır. Meydan (Otmanlı) Çeşmesi, taşra ölçeğinde özenli ve gösterişli bir örnek olarak kabul edilmelidir.

⁴⁶ Samsun Çarşamba ve Salıpazarı ilçelerinde geçerli olduğu üzere bazı yörelerde bu kesime "kuruluk" adı verilmekteyse de Otmanlı Köyü'nde bu veya farklı bir isim -en azından günümüzde- kullanılmamaktadır.

⁴⁷ Bayraktar, vd. 2021: 228-230; Güneş ve Bayraktar, 2023.

Kuyu ve menfez örnekleri son derece yalın yapılardır. Demirci atölyesi, köyün çantı evlerine benzeyen tek mekânlı, ahşap beşik çatıyla örtülü dikdörtgen planlı yalın bir yapıdır.

İncelenen örneklerden ahır - ağıl - samanlık odunluk, ambar, fırın, çeşme ve demirci atölyesinde, beşik ve topuz çatılar görülür. Evlerde bunlara benzer olarak; üç ve dört omuzlu kırma çatı, topuz, beşik ve sundurma çatılarla karşılaşılır. Evler çatı tipleri bakımından incelenen örneklerle nispetle daha zengindir. Çatılar özgün halde say taşı kaplı iken evlerde de görüldüğü üzere sonraki tadilatlarla bunların bir kısmı kiremitlerle değiştirilmiştir. Çatı, Otmanlı Köyü'nde kaplama malzemesine dayalı olarak kendine has yöresel bir görünüm kazanmıştır. Yörede, "say taşı" şeklinde ifade edilen bu taş, Kastamonu ve Sinop bölgesinde; İnebolu, Bozkurt, Abana, Çatalzeytin, Türkeli, Ayancık, Boyabat, Erfelek ilçelerinde, geleneksel çatı kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır.⁴⁸

Çam, karaağaç, meşe, gürgen ve kestane köyde en yaygın kullanılan ahşap malzemelerdir. Geleneksel kırsal Anadolu mimarlığında yaygın görülen kara boğaz ve kurt boğazı geçmeler ile pahlı (şevli) boy, pahlı uç kermeli uç ve kanallı birleştirmeler köydeki kırsal yapılarda da görülmektedir.

Ahşap yığma duvarlarda, ahşap perdeler arasında kullanılan kavilalar (ağaç çivi) bir başka yaygın geleneksel uygulamadır. Bunun şeklen benzeri bir ahşap unsur; çatılarda say taşının kaymasını engellemek için bir tür sabitleyici olarak kullanılmıştır. Çatı uçlarında say taşının altında bulunan kirişlerde açılan çentik ile say taşı arasında dik konumda yerleştirilen bu elemanın yörede bilinen bir adına rastlanılmamıştır. Literatürde rastlamadığımız bu çatı elemanının adlandırılması gerekmektedir. Kavilaya benzerliğinden ötürü bu elemanın "destek kavila" şeklinde adlandırılabilceğini düşünmekteyiz.

Otmanlı Köyü yapılarında işlevsellik ön plandadır. Evler de dahil olmak üzere son derece sınırlı ölçüde ahşap ve taş süsleme unsurları söz konusudur. Ahşap bezeme unsurları evlerde görülmekte olup taşra karakterli sınırlı uygulamalardır. Taş bezeme, Otmanlı Çeşmesi'nde cephe-lerde yer alan aslan figürleri ve basit kartuşlardan ibarettir. Figürlü bezemenin özellikle Osmanlı mimarisinde çok kısıtlı olarak; çoğu kez taşra yapılarında görüldüğü bilinmektedir. Aslan figürlerinin biçim dili, geleneksel üsluba uygundur. Osmanlı mimarisinde 19. yüzyılda aslan figürünün önceki dönemlere nispetle daha sık görülmeye başladığı, örneklerin geç dönem örnekleri olmasına karşın stilize üsluplarıyla Selçuklu karakterini sürdürdüğü bildirilmektedir.⁴⁹ Belirtilen husus, buradaki figürler için de geçerlidir. Bezemenin bu denli sınırlı tutulduğu bir köyde rastlanan bu figürleri, saray ve taşra çevrelerinin figürlü bezemeye yaklaşımlarından farklı bir tercih yansıması olarak okumak mümkündür.

Otmanlı Köyü geleneksel yapılarının, yapım sistemi, plan, malzeme-teknik, mimari eleman ve süsleme özellikleri, Orta Karadeniz Bölgesinin kırsal yapı karakterini yansıtmaktadır. İncelenen yapı türlerinin yakın benzerleri Sinop ve komşu illerde de görülmektedir. "Destek kavila" ayrını-tısıyla ayrıca dikkat çeken say taşlı çatı kaplaması, araştırma alanının en özgün mimari unsurudur.

KAYNAKÇA

Ayverdi, E. Hakkı (1989), *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüda-vendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Bayhan, A. Ali (2005), "Ordu / İkizce'de Bir Ahşap Camii: Laleli (Eski) Camii", *Atatürk Üniver-sitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 14, Erzurum, 2005: 1-22.

⁴⁸ Yılmaz, 2015: 389.

⁴⁹ Tuncer, 2012: 151-155.

_____ (2006), "Ordu'da Yeni Tespit Edilen Ahşap Camiler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 16, Erzurum: 33-48.

_____ (2009), "Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, (Karadeniz Sosyal Araştırmaları Özel Sayısı), 2/7, 55-84.

Bayraktar, M. Sami (2016), *Samsun'da Türk Devri Mimarisi*, Samsun: Canik Belediyesi.

_____ (2018), "Çarşamba'da Tarihi Yapı Mirasımız", *Tarih Boyunca Çarşamba*, (Ed. İbrahim Tellioglu), Serander Yayınları, Trabzon: 111-182.

_____ (2022), "Sinop Ayancık Yenikonak (Otmanlı) Köyü'nde Geleneksel Kırsal Mimari I - Evler", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/16, Trabzon: 539-578 . DOI: 10.31765/karen.1082649

Bayraktar, M. Sami-Atıcı, Alper-Çelemoğlu, Şuayip-Yiğitpaşa, N. Tuğba (2021), "Tekkeköy'de Tarihi Yapı Mirası", *Tarih Boyunca Tekkeköy* (Ed. İbrahim Tellioglu), Serander Yayınları, İstanbul: 131-290.

Can, Yılmaz (1988), *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Samsun: Etüt Yayınları.

_____ (2003), "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15, Samsun: 117-134.

Cemil Başar, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1964, Lise, Çiftçi/Muhtar.

Çelemoğlu, Şuayip (2022), "Fatsa Kabakdağı Kırsal Mimarisi", *Fatsa ve Yöresi Tarihi - II*, (Ed. Sadullah Gülten vd.), Fenomen Yayınları, Samsun: 369-404.

Çetin, Yusuf (2007), "Kuruluş Dönemi Osmanlı Mimarisine Ait İki Çantı Camii: Sakarya Büyük Tersiyeye (Büyük Esence) Köyü Orhan Gazi Camii ve Büyük Kaynarca (Topçu) Köyü Şeyh Muslihuddin Camii", *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 18, Erzurum: 1-15.

Davulcu, Mahmut (2009), "Sakarya Yöresi Kırsal Yerleşmelerinde Konut Mimarisi ve Ustalık Geleneği Üzerine Bir İnceleme", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17/2, 687-706.

Dolu, Y. Burak (2015), "Kocaeli ve Çevresinde Çandı (Ahşap Yığma) Teknikle Yapılmış Camiler", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli: Kocaeli Belediyesi, 1685-1701.

Erdem, Ayten (2020), "Boyabat Köylerinde Geleneksel Kandil Evler ve Koruma Sorunları", *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 21, 105-129. DOI: 10.22520/tubaked.2020.21.006

Güneş ve Bayraktar, "Samsun Salıpazarı Alan Köyü Geleneksel Fırınları", *10. International Atlas Congress On Social Sciences Humanities* (March 9-10, 2023), (Ed. Ahmet Kardeşler), Konya: İksad Yayınları, 508-534.

Kandemir, Ercan (2019), *Şalpazarı'nda Bulunan Serenderler (Tekirler)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale 2019. 2012.

Karataş, Emre (2019), *Safranbolu Kırsalındaki Geleneksel Çantı Evlerin Tespiti, Korunmaları ve Restorasyonları İçin Öneriler: Akkışla, Cabbar, Cücahlı ve Gökpınar Köyleri Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı.

Karpuz, Haşim (1999). "Serander' ve 'Loft': Türk ve Norveç Halk Mimarisinde Eşdeğerli İki Yapı", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19/1-2, 71-82.

Kazım Yüksel, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1949, İlkokul, Çiftçi.

Keskin, Şükran (2022), *Salıpazarı Geleneksel Kırsal Konut Oluşumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı.

Kukoğlu, Sibel (2019), *Geleneksel Yapı Olarak Serenderlerin Ekolojik ve Sürdürülebilirlik Kapsamında İncelenmesi: Trabzon Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Avrasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık ve Yapılı Çevre Anabilim Dalı.

Nefes, Eyüp (2009a), *Samsun Yöresindeki Son Dönem Ahşap Camiler*, Samsun: Etüt Yayınları.

_____ (2009b), “Giresun’da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/3, 187-209.

_____ (2010), “Samsun’da Ahşap Bir Osmanlı Eseri Ayvacık / Tiryakioğlu Camii”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 28, Samsun: 151-174.

_____ (2012), “Samsun/Çarşamba’da Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş İki Ahşap Camii Ustacalı Köyü Camii ve Kocakavak Köyü Camii”, *Vakıflar Dergisi*, S. 38, Ankara: 155-162.

_____ (2019), *Sinop’ta Geleneksel Ahşap Köy Camileri*, İstanbul: Kriter Yayınları.

Özgüner, Orhan (1970), *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.

Özüdoğru, Ali, ve Aygen, Zeynep (2016), “Yokolmaya Yüztutmuş Bir Kültür Mirası: Çorum Çandı Tahıl Ambarları”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu (28 - 30 Nisan 2016) Bildiriler Kitabı*, (Ed. Zekeriye Işık), II, Çorum: 145-157.

Polat, Selahattin (2016), “Uşak İlinde Bir Ev Eklentisi Olarak Ambarlar”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 34, 230-243.

Sümerkan, M. Reşat (1998), “Trabzon’da Köy ve Yayla Mimarisi”, *Arkitekt*, 458, 27-34.

Tuncer, Akın (2012), *Anadolu Türk Dönemi Sanatında Aslan Figürü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Tunç, Zübeyde Yeşilyurt (2019), *Trabzon’da Serender Yapılarının İncelenmesi ve Yeniden İşlevlendirme Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı.

Tümer, Şerif (2020), *Bafra Kırsal Konut Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Türk, Merve (2019), *Sinop Boyabat Yayla Yerleşimlerindeki Kırsal Mimari, Koruma Sorunları ve Çözüm Önerilerinin Alıç Yaylası Örneğinde İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Programı.

Uzun, Hilal (2019), *Ağaköy (Bartın-Ulus) Geleneksel Konutları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Yılmaz, Cevdet (2015), “Sinop Yöresi Ahşap Kır Meskenlerinde Taş Çatı Örtüsü”, *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Ed. Alpay Tırıl, Evrim Sönmez, Süleyman Özdemir, Hünkar Avni Duyar), Ankara: Sinop Üniversitesi Yayını, 389-399.

Yusuf Özcan, Sinop / Ayancık / Otmanlı Köyü, 1963, İlkokul, Çiftçi.

Gökler, Burak Muhammet, “Arşiv Belgelerinde Kalan Bir Şaheser: Rize Hamidiye Camii Kebir ve Medresesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.489-522.
DOI: 10.31765/karen.1355296

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE
 burak.gokler@atauni.edu.tr

ORCID : 0000-0002-5035-6756

Anahtar Kelimeler: Güneysu, Hamidiye Camii, Lazistan, Medrese, Osmanlı, Sultan Abdülhamid, Rize

Keywords: Güneysu, Hamidiye Mosque, Lazistan, Madrasah, Ottoman, Sultan Abdülhamid, Rize

Geliş Tarihi / Received Date: 05.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.12.2023

ARŞİV BELGELERİNDE KALAN BİR ŞAHESER: RİZE HAMİDİYE CAMİİ KEBİR VE MEDRESESİ *

Burak Muhammet GÖKLER **

Öz: Anadolu’da coğrafyası, kültürü ve vernacular sanat anlayışı ile önemli bir yere sahip olan Rize, 1461’den sonra Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Bölgede inşa edilen dini, sivil ve eğitim yapıları yerel ustaların ellerinde şekillenmiş ve karakteristik bir özellik ortaya koymuştur. Güneysu (Potamya) İlçesi’nde inşa edilen Potamya Camii ve Medresesi’de bunlardan birisidir. Araştırmalara göre 1798’de inşa edilen cami ve medrese zamanla kullanılamaz hale gelmiştir. 1907 tarihine geldiğinde caminin ve medresenin yeniden inşa edilmesi düşünülmüştür. Halkın yardımlarıyla yapılması planan eser için yardımların yetersiz kalması nedeniyle dönemin padişahı Sultan Abdülhamid Han’dan yardım talep edilmiştir. Bunun için hazine nazırı Ohannes’in ve Lazistan Sancağı Mühendisi Ferid isimlerinin bulunduğu, yapıların plan ve çizimlerinin yer aldığı keşif defteri düzenlenerek yollanmıştır.

Onaltı vesikanın yer aldığı bu keşif defterindeki cami, medrese ve müstemilatı için 184.344 kuruş gerektiği tespit edilmiştir. Ancak belgede planı ve çizimleri aktarılan cami ve medrese, maddi kaynak aktarılmadığı için inşa edilememiştir. Bu sebeple Hamidiye Camii Kebir ve Medresesi, çizimleri ve görüntüleri ile birlikte Rize’nin yapılamamış bir şaheseri olarak kayıtlara geçmiştir.

İnşa edilmesi düşünülen cami ve medresenin Rize’de bulunan Osmanlı dönemi eserlerinden farklı planlandığı açıktır. Caminin dış mimari kurgusu ve minare tasarımı ile medresenin U plan şeması, başkent üslubuna yakın özellikler taşımaktadır. Bölgenin yerel mimarisini ve yerleşik sanatı içerisinde irdelendiğinde, her ne kadar inşa edilememiş olsa da, eserler ile ilgili hazırlanan plan ve şemalar, yapı mimarları ve sanatçıların başkent eserlerine ait birikimlerinin ve başkent üslubunu takip etmeye yönelik çabalarının olduğunu göstermektedir. Bu önemli durumu merkezine alarak hazırlanan bu çalışma ile başkente mesafe açısından uzak olan Rize gibi bir taşra kentinde, Osmanlı sanatının sürekliliğinin ve “yerel”in “ulusal”ı takibinin altı çizilmeye çalışılmıştır. İlgili belgelerin çevrilmesi suretiyle elde edilen bu bilgilerin yanı sıra dönem içerisinde yapılması planlanan eserler ile ilgili devlete gönderilmek üzere hazırlanan “Keşf-i Evvel” defterinin tercümesi de yapılarak okuyucuya bir örnek olması açısından makaleye eklenmiştir.

A MASTERPIECE REMAINING IN ARCHIVE DOCUMENTS: RİZE HAMİDİYE MOSQUE KEBİR AND MADRASAH

Abstract: Rize, which has an important place in Anatolia with its geographical structure, culture and vernacular art understanding, became an Ottoman territory after 1461. Religious, civil and educational structures built in the region were shaped by the hands of local masters which showed a characteristic feature. Potamya Mosque and Madrasah (Muslim theological school) built in Güneysu (Potamya) District is one of them. According to researches, the mosque and madrasah built in 1798 became unusable over time. By 1907, it was thought that the mosque and the madrasah should be rebuilt. However, the donations proved insufficient for the work, which was planned to be made with the help of the public, and help was requested from the sultan of the period, Sultan Abdulhamid Han. As a result, the survey book containing the names of the Treasury Minister Ohannes and Lazistan Sanjak Engineer Ferid, and the plans and drawings of the structures, was prepared and dispatched.

In this survey book containing sixteen documents, it was determined that 184,344 kuruş (pennies) was required for the mosque, madrasah and their annexes. However, the mosque

and the madrasah, of which plans and drawings are given in the document, could not be built because the aid was not sent. For this reason, Hamidiye Mosque Kebir and Madrasah, together with its drawings and images, has been recorded as an unfinished masterpiece of Rize.

It is obvious that the mosque and madrasah to be built were planned differently from the Ottoman period works in Rize. The exterior architectural design and minaret design of the mosque and the U-plan scheme of the madrasah are similar to the capital style. When evaluated within the local architecture and established art of the region, the plans and schemes prepared for the monuments, even though they were not built, show that the building architects and artists had knowledge of the works of the capital and made efforts to follow the style of the capital. With this study, which is centered on this important situation, it is tried to underline the continuity of Ottoman art in a provincial city like Rize, which is far from the capital city, and the follow-up of the "local" to the "national". In addition to this information obtained by translating the relevant documents, the translation of the "Keşf-i Evvel" book prepared to be sent to the state regarding the works planned to be built during the period is also included in the article as an example for the reader.

Giriş

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin önemli kıyı kentlerinden birisi olan Rize, 1461 tarihinde Trabzon'un fethedilmesinden sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹ Osmanlı'nın hâkimiyeti ile birlikte bölgeye tımar sistemi getirilmiş ve imar faaliyetleri başlamıştır. Fetihden XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sınırlı sayıda kalan mimari yapılar, bölgedeki Müslüman hane sayısının artmasıyla çoğalmıştır.

Rize'de inşa edilen sivil ve dini mimari örnekler vernacüler anlayışın birer yansımasıdır. Merkez ve diğer ilçelerin yayla köylerine kadar yerel veya bölgesel ustaların ellerinde şekillenen camiler hem mimari hem de süsleme kompozisyonları açısından da birbirlerinin tamamlayıcısı ve tekrarı niteliğindedir. Dışarıdan sade olarak ele alınan camilerin mihrap, minber, vaaz kürsüleri ve mahfilleri belirli bir tip içerisinde tasarlanmıştır. Genellikle kapı kanatlarından başlayan iç mekân bezemeleri ahşap oyma sanatının çeşitli tekniklerindeki süslemelerden oluşmaktadır.

Bölge ile ilgili yapılan incelemeler ve arşiv çalışmalarında 1923 yılına kadarki süreçte Rize'de yüzlerce cami inşa edildiği, bunların bazılarının yıkıldığı, bazılarının günümüze ulaşmadığı, bazılarının ise yenilendiği ortaya konulmuştur.² Genellikle bölgenin eğimli topografik yapısından dolayı fevkanî olarak şekillenen yapıların alt katları mektep, medrese veya bodrum katı olarak kullanılmıştır. Tekil olarak inşa edilmiş ve günümüze ulaşabilmiş medrese sayısının ise yok denecek kadar az olması dikkat çekicidir.

¹ Emecen, 2020: 459.

² Gökler, 2022: 1521.

Çalışmaya konu olan Hamidiye Camii ve Medresesi, kayıtlarda yarım bırakılmış bir eser olarak geçmektedir. Ancak planları, çizimleri ve arşivdeki görselleri ile esasında yapılması planlanan bir yapı grubu/külliyeye olarak görülmektedir. Bu kapsamda sultana gönderilen ve yapılması planlanan cami ile medresenin gerekli yardımların gelmemesi sebebiyle inşa edilemediği bunun yerine yine halkın kendi gayret ve çabalarıyla yerel ustalar tarafından bölgenin mimarisine ve süsleme kompozisyonuna uygun farklı bir yapı ortaya konulduğu, bu yapının da daha sonrasında yıkılarak tamamen yenilediği anlaşılmaktadır.

On altı belgeden oluşan arşiv çalışmasının öncelikle tercümesi yapılmıştır. Çevrilen metinlerden ön plana çıkan üç vesika, cami ve medresenin değerlendirmesinde yorumlanarak gerekli bilgiler sadeleştirilerek aktarılmaya çalışılmıştır. On üç vesikadan dördü yapı grubunun çizim ve görsellerine aitken bir vesikada herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Geri kalan dokuz belge yapıda kullanılacak malzeme, miktar, ölçü ve fiyatları içermektedir ki bunlarda tablolar halinde verilerek ön plana çıkanlara değerlendirme kısmında değinilmiştir.

1. Hamidiye Camii Kebir ve Medresesi

Cami ve medrese arşiv kayıtlarına göre Rize merkez ilçenin doğusunda, denize kıyısı bulunmayan Güneysu'da (Potamy) yer almaktadır. Bölge ile ilgili yapılan araştırmalarda tarihi Potamy Cami'sinden bahsedilmektedir. 1798 tarihli olan bu cami, 109 yıl hizmet vermiş, 1907'de³ Salarhalı Civelekzade Hacı Sabit Efendi döneminde yenilenmiştir. Bugünkü mevcut cami ise 1991 tarihine aittir.⁴ 1907 tarihindeki caminin eski fotoğrafına bakıldığında ise kayıtlarda belirtilen cami ile hem dış cephe hem minare açısından benzer olmadığı görülebilmektedir (Foto. 1).

Foto. 1. Eski Camiye Ait Kitabe ve Görüntü (Hiçyılmaz)

Caminin yakınında bulunan ve Potamy Medresesi⁵ olarak belirtilen yapı içinde herhangi bir tarih veya fotoğraf söz konusu değildir. Ancak cami ile birlikte 1798 tarihinde yapıldığı ileri sürülmüştür. Medresede, Setozlu (Ortaköy) Mollamehmetzade ailesinden Molla Hasan'ın oğlu Ali Efendi, Ali Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi, Mustafa Efendi'nin oğlu Hacı Mustafa Efendi, Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu Hacı Mehmet Ali Efendi olmak üzere 1888 tarihine kadar farklı kişiler hocalık icra etmiştir. Bahsi geçen isimlerden sonra Civelekzade Hacı Sabit Efendi yukarıda bahsi geçen cami ve medresenin eskimesi sebebiyle yenisinin yapılması planlamıştır. 1907'de tamamlanan yeni caminin karşısına bir medrese yapılması düşünülmüş, bunun için Sultan Abdülhamid'in medreseye adı verilmek koşuluyla yardım talep edildiği ifade edilmiştir.⁶ Bu talebin ulaşılabilmüş mevcut vesikalar ışığında karşılık bulmadığı anlaşılmaktadır.

³ Ak, 1994: 34.

⁴ Hiçyılmaz, 2019: 218.

⁵ Ak, 1994: 34.

⁶ Hiçyılmaz, 2019: 19.

Medrese ile ilgili bir diğer araştırma “*Potamya Medresesi’nin*” 1976’dan önce kurulmuş olduğu ile ilgilidir. Ayrıca bilinen ilk müderrisinin Setozlu Hacı Mustafa Efendi daha sonrada Salarha Müderrisler Köyü’nden Hacı Sabit Efendi olduğu belirtilmiştir. Buna ilaveten eski medresenin caminin avlusunda olduğu ve dört odadan oluştuğu açıklanmıştır. 1920’de ise 10 odalı bir medresenin yapıldığı dile getirilmiştir.⁷ 1940’da medresenin bulunduğu arsaya ilkokul inşa edilmiş, daha sonra da bu arazide Belediye Binası yapılmıştır.⁸

Arşiv vesikaları incelendiğinde 12 Rebiülahir sene 326 / 14 Mayıs 1908 tarihli⁹ birinci belgede; Rize’de zamanla harap olmuş ve bölge halkının yardımları ile yenileme işleri, tadilat, tamirat yapılır iken halkın yardımlarının yetersiz kalmasıyla tamiratı yarım kalan cami ve yanındaki medresenin tadilat işlemlerinin devam etmesi ve tamamlanması için devletten yardım istenmiştir. Bu minvalde devletten gelen 19 Eylül 1323 tarihli cevap tezkiresiyle Trabzon vilayeti ile haberleştirilmiş ve hazine tarafından inşaatın tamamlanması için gerekli masrafın belirlenme işlemi gerçekleştirilmiştir. Hazinenin yaptığı işlem neticesinde cami-i şerif tamiratı için 184.344 kuruş gerektiği tespit edilmiştir. Yapılan bu işlemlerin defterleri devlete gönderilerek tamirat durumunun ne olacağı (devam edilmesi veya durdurulması) konusunda padişahın emir ve ferman beklenmiştir. İkinci belgede Trabzon Vilayeti ’ne bağlı Lazistan Sancağının Potamya nâm mevkiinde tamamlanacak olan Hamidiye Camii Kebir ve Medresesinin Mühendislik mektebi tarafından tanzim kılınan detaylı keşif defteridir. 24 Nisan 1906 tarihli olan bu belgede, mühendis ismi olarak “Ferid” adı geçmektedir.¹⁰ Üçüncü metinde gayretle yapılan incelemeler ve keşifler neticesinde inşaatın tamamlanması için padişahın kendi hazinesinden yardım talep edilmiş, belge 1908 tarihinde mühürlenip imzalanarak sunulmuştur.¹¹

Keşif defterlerinde cami, medrese ve müstemilatı için verilen ayrıntılarda ön plana çıkan bazı detaylar söz konusudur. Bunların başında çalışanlar yevmiyesi gelmektedir. Ustabaşının 15, ustanın 12,5, kalfanın 10, amelinin ise 6,5 olduğu görülmektedir.¹² Ayrıca hafriyat masraflar, nakliye ücretleri, kullanılacak kireç miktarları, su ve nakliye işlemleri, dere kumu miktarı ve fiyatları, harçlar, kırma ve kesme taş, tuğla, kireç ve ebatları, ahşapların kalitesi ve nereden alınacağına dair bilgiler, tavan işçiliği, beton, macun, astar, sıva, boya, kiremetik, kat kornişleri, kemer ve sütunlar, pencere sövelikleri, döşeme işlemleri, korkuluklar, merdivenler, cam ve çerçevelere kadar birçok detay bütün ayrıntıları ile verilmiştir. (Ek 2-2.10)

1.1. Caminin Özellikleri

Belge üzerinde verilen çizimler ve bilgiler ışığında cami, dikdörtgen planda ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 2). Yapının cephelerinde açılan iki katlı pencere düzenlemesinden alt kattakiler dikdörtgen çerçeveli ve yuvarlak kemerli bir form ortaya koymaktadır. Üst kat pencereler ise dairesel tasarımıyla ön plana çıkmaktadır. Caminin kuzeybatı köşesine konumlandırılan ve beden duvarıyla bitişik beşgen kürsülü minaresi tek şerefelidir. Minarenin külâhı Batılılaşma sürecinde tercih edilen boğumlu formuyla dikkat çekmektedir.

⁷ Ak, 2019: 61.

⁸ Ak, 1994: 35.

⁹ BOA, Y.MTV 00309.00092.001.001.

¹⁰ BOA, Y.MTV 00309.00092.002.001.

¹¹ BOA, Y.MTV 00309.00092.002.010.

¹² BOA, Y.MTV 00309.00092.002.002.

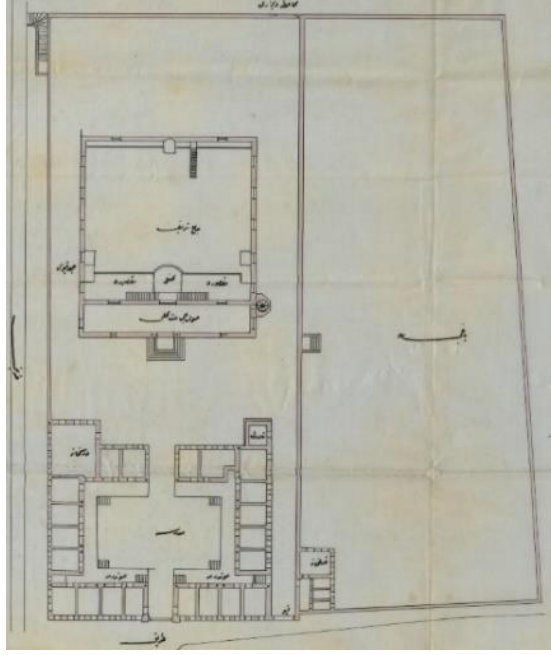

Foto. 2. Cami, Medrese ve Gasilhanenin Planı (BOA)

Caminin kuzey cephesinde üç yönden merdivenle ulaşılabilen beş gözlü, iki katlı bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Üst katı, bölgedeki diğer camilerle birlikte değerlendirildiğinde mahfile dahil edilmiş olmalıdır. Son cemaat mekanının doğu ve batısındaki birleşim yerlerindeki “S” “C” kıvrımlı süslemeler bezemesel detaylar olarak karşılaşılrken ikinci kat seviyesinde gösterilen sütun başlıklarında koç boynuzları ve çizgisel motifler görülebilmektedir. (Foto. 3-4)

Foto. 3-4. Hamidiye Camii Kebir'in Dış Görünümü (BOA)

Caminin harim mekânında vurgulanan iki önemli mimari öge bulunmaktadır ki bunlardan birincisi giriş kapısı eksenine yerleştirilen mihrabıdır. Mihrap ile ilgili “*Mihrâbın iki ciheti dört aded (Korentin) tarz-ı mi'mârîsi başlıklı ve şîşhâneli yarım sütun ve üzerinin kitâbesi ve mihrâbın dâhilinin stalaktit işlenmesi*” ifade geçmektedir. Buradan kitabeli ve iki yandan yarım silindirik ve korint başlıklı sütunlarla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Mihrabın niş bölümünün ise stalaktit tanımlamasından¹³ mukarnas kavsarlı olarak düzenlendiği, iki yönden sarkan bezemenin perde olduğu düşünülmektedir ki erken dönemden itibaren hem başkentte hem Anadolu genelinde hem Rize¹⁴ ve Trabzon'da¹⁵ bu tip mihraplar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Foto. 5).

¹³ Arseven, 1947: 953.

¹⁴ Gökler, 2022: 1627-28.

¹⁵ Önal, 2021a: 904; Önal, 2021b: 180-198.

Mihrabın doğusuna konumlandırılan minberin cephe çiziminde aynalık ve süpürgelik bölümü yuvarlak kemerli geçitlerle şekillendirilmiştir (Foto. 5). Bu tip uygulamalar Rize'deki örneklerden ziyade ziyade İstanbul'daki klasik dönem minberleriyle bir benzerlik ortaya koymaktadır.¹⁶ Ancak, süpürgelik ve aynalık bölümü olmayan farklı tipteki geçitli minber formlarıyla daha çok Trabzon'da karşılaşılabilmektedir.¹⁷

Minberin korkuluk kısmı üstten ve alttan yumurta dizisi ile çevrelenmiştir. Korkuluğun hemen altındaki beş panonun içleri yürek, "S-C" kıvrımları ve net anlaşılamayan motiflerle dolgulanmıştır. Minberin köşk bölümü baldaken tarzda ele alınmış ve üstte bölgede sıkça karşılaşılmayan soğan kubbe ile tamamlanmıştır. Köşk altında ise yuvarlak kemerli büyük bir geçit ve üstüne bezemeli bir pano yerleştirilmiştir.

Foto. 5. Caminin Mihrap ve Minberi (BOA)

Harimin kuzeyine doğu ve batı yönde olmak üzere iki merdivenle çıkılan kadınlar mahfili konumlandırılmıştır.

Yapı içten ahşap tavan dıştan ise dört yöne meyilli kırma çatıyla kapatılmıştır (Foto. 2-4).

1.2. Medresenin Özellikleri

Caminin hemen kuzeyine konumlandırılan medrese, doğu-batı ekseninde dikdörtgen planda ele alınmıştır. Dikdörtgen söveli pencereleri ve kırma çatısı ile dış mimarisi belirlenen medresenin açık avlulu ve tek katlı bir düzenleme gösteren yapının güneyde ve kuzeyde olmak üzere iki girişi vardır. Kuzey yani yol tarafındaki giriş kapısı yuvarlak kemerli ve demir parmaklı olarak düzenlenmiştir. Kapının iki yanında dışa doğru taşıntı yapan ampir esintili eklentilere rastlanmakta, üstünde ise çatı penceresi söz konusudur. Kapılardan açık avlu bölümüne geçiş sağlanmaktadır. Avlunun doğu ve batı yönden dörder, güneyden yedi, kuzeyden sekiz olmak üzere toplam 23 oda ile çevrelenmiştir. Güneydoğu köşe dersane, güneybatı köşede ise kapalı olarak şadırvana yer verilmiştir. Kayıtlarda birde kütüphaneden bahsedilse de hangi odanın tahsis edildiği kesin değildir. Diğer bölümler de öğrenci odası olarak düzenlenmiş olup ocak nişleri bulunmaktadır (Foto. 6-7). Medresenin kuzeybatısında bir geçiş mekânı ve dört odadan müteşekkil gasilhane yerleştirilmiştir (Foto. 8).

¹⁶ Dağlı, 2015: 194.

¹⁷ Taşkan, 2016: 633.

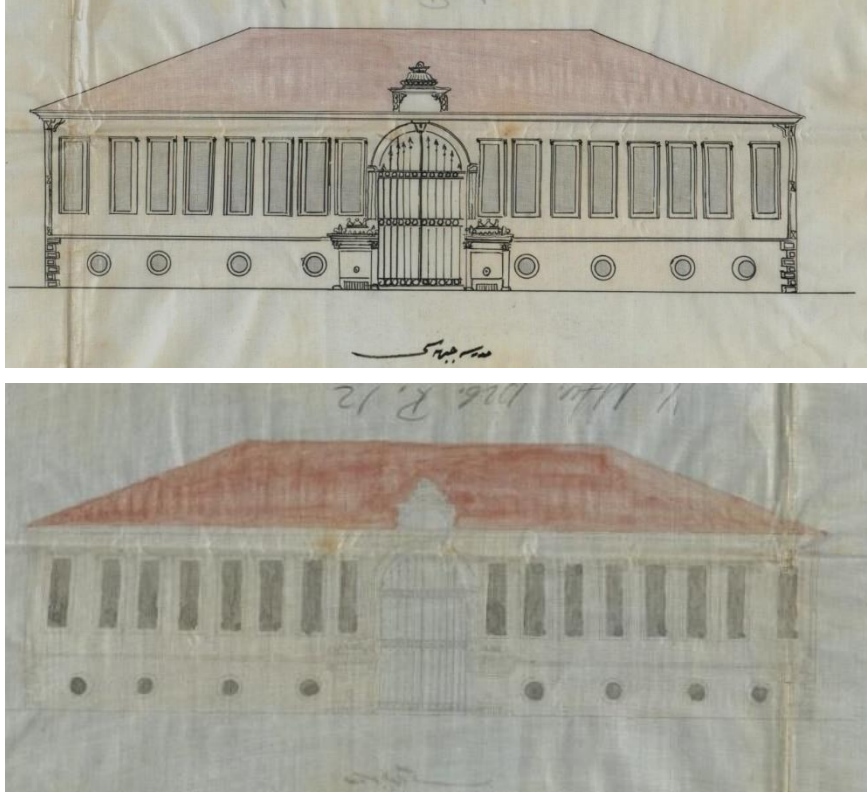

Foto. 6-7. Medresenin Cephe Görünümü (BOA)

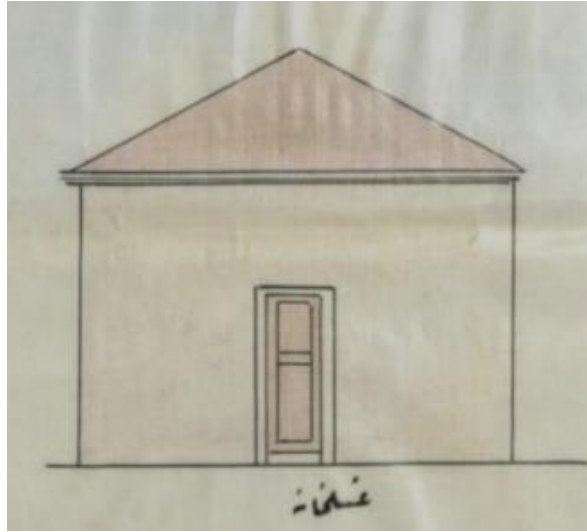

Foto. 8. Gasilhane

2. Arşiv Belgelerinin Çevirileri

2.1. Y.MTV 00309.00092.001.001

Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne, Tahrîrât Kalemi, Aded 319

Devletlü efendim hazretleri

Rize'de mürûr-ı zamân ile müşrif-i harâb olan ve i'âne-i ahali ile tecdîden ve tevsî'an inşâsına mübâşeret olunduğu hâlde i'ânenin hitâm bulmasıyla nâ-tamâm kalan câmi'-i şerîf ile

ittisâlindeki medresenin nâm-ı mes'adet-ittisâm-ı hazret-i mülûkâneye izâfetle ikmâl-i inşââtı zımında mahalliyle bi'l-muhâbere iktizâ-yı hâlin îfâsı şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî îcâb-ı âlisinden bulunduğu 19 Eylül sene 323 tarihli tezkire-i aliyye-i dâverilerinde teblîğ ve izbâr buyrulması üzerine Trabzon vilâyeti ile cereyân eden muhâberât ve hazînece icrâ edilen tedkikât neticesinde mezkûr câmi'-i şerîf için yüz seksen dört bin üç yüz kırk dört guruş sarfı îcâb eylediği anlaşılaraq ol bâbdaki defter ile resmin leffen arz ve takdîmine ibtidâr kılınmış olmağla emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî her ne vechile şeref-müte'allik buyrulur ise mantûk-ı münîfine tevfiik hareket olunacağı muhât-ilm-i âlî buyruldukda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir. Fî 12 Rebiülahir sene 326 (1908) ve fî 29 Mayıs sene 324 (1906), Nâzır-ı hazîne-i hâssa bende Ohannes.

2.2.Y.MTV 00309.00092.002.001

Trabzon Vilâyeti, Lazistan Sancağı

Bâ irâde-i seniye-i hazret-i hilâfet-penâhî ikmâl kılınacak olan Potomya nâm mevki'deki Hamidiye câmi'-i kebîr ve medrese ve teferru'ât-ı sâirenin keşf-i evvel defteridir. Taraf-ı çâkerîden tanzîm kılınmıştır. Fî 24 Nisan sene 324, Hendese-i mülkiye-i şâhâne me'zûnlarından Lazistan sancağı mühendisi bende Ferid.

2.3. Y.MTV 00309.00092.002.010

Hayrat ve meberrât-ı seniyye-i cenâb-ı mülûkâneye ilâveten hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâret-i celîlesince ikmâl-i inşâât etdirilecek olan Lazistan sancağı merkez kazâsına mülhak Potomya nâm mevki'deki (Hamidiye) câmi'-i kebîr ve medresenin ve teferru'ât-ı sâiresinin keşfi meclis-i idâre-i livânın fî 4 Mart sene 324 tarih ve on bir numarolu karârı mücebince mahall-i mezkûre bi'l-azîme tedkikât ve keşfiyât-ı lâzîme bi'l-icrâ taraf-ı çâkerîden tanzîm kılınan proje üzerine keşfi sîm mecidiye yirmi guruş hesâbıyla yalnız yüz yetmiş yedi bin beş yüz dokuz guruş olmağla işbu keşf defteri bi't-tanzîm temhîr ve takdîm kılındı. Fî 24 Nisan sene 324, Hendese-i mülkiye-i şâhâne me'zûnlarından Lazistan sancağı mühendisi Ferid.

Değerlendirme

Doğu Karadeniz'de Lazistan Sancağı sınırlarında bulunan Rize'nin Osmanlı topraklarına katılmasından 1923 yılına kadarki geçen süreçte bölgenin karakteristik özelliklerini yansıtabilecek dini, sivil ve eğitim yapıları inşa edilmiştir. Özellikle yerel ustalar tarafından vernacular anlayışta ele alınan cami ve medreseler mimari ve süsleme kurgusu açısından birbirilerini devami niteliğindedir.

Rize'nin Potomya (Güneysu) olarak kayıtlara geçen yerleşim yerinde yirmi üç tarihi cami tespit edilmiştir. Bu camilerden üçü özgün, on yedisi tamamen yenilenmiş, üçü ise günümüze ulaşmamıştır.¹⁸ Cami dışında kayıtlara geçen medrese sayısı altı olarak belirtilmiştir.¹⁹ Bu medreselerden günümüze ulaşabilmiş bir örnek söz konusu değildir.

Güneysu ile ilgili yapılan çalışmalarda kayıtlara geçen tarihi yapılardan birisi de Potomya Camii ve Medresesi'dir. Yapılan araştırmalar neticesinde caminin ve medresenin 1798 tarihinde inşa edildiği 1907'de yenilenme sürecine girdiği, caminin son halini 1991'de aldığı, medresenin ise 1920'lere kadar hizmet verdiği ortaya konulmuştur.

Potomya Camii değerlendirildiğinde, araştırmalar ve fotoğraflarıyla birlikte var olduğu kesindir. 1798'lere kadar inen tarihi de bölge camilerinde sıkça karşılaşılabilen bir durumdur. Ancak medrese hususunda eski bir görüntü söz konusu olmasa da varlığı kaynaklarla sabittir. Her iki yapısında zaman içerisinde eskimesi veya tamire ihtiyaç duyması bakımından 1907'de yenilenme yoluna gidilmiştir. Bu yenilenme vesikadaki görüntülerle değerlendirildiğinde tamamen

¹⁸ Gökler, 2022: 1521.

¹⁹ Tavukçuoğlu, 1996: 115.

yeniden inşa edilmesi şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bölge cami ve medresesinin genel karakteristik özellikleri göz önüne alındığında bu şekilde bir dış mimari, minare veya medrese söz konusu değildir.

Bilgiler dahilinde bölgedeki yapıların geneli, dönemin ileri gelenleri veya halk tarafındam inşa edilmiştir. Benzer durum Potamya Camii ve Medresesi içinde uygulanmak istenmiştir. Ancak vesikalarda geçen kayıtlarda halk yardımının yetersiz kalması sebebiyle devletten yardım istenmiş, her iki yapının maliyeti ise 184.344 kuruş olarak belirlenerek, hazine nazırı Ohannes ve Lazistan Sancağı mühendisi Ferid'in ismi not düşülmüştür. Kayıtlarda dikkat çeken husus cami ve medrese ismi için Potamya Camii veya Medresesi ibaresi yerine Hamidiye Camii Kebir ve Medresesi şeklinde verilmesidir. Bu husus "*Sultan Abdülhamid'in medreseye adı verilme koşuluyla*" yapıldığı ileri sürülmüş olsa da²⁰ konuyu doğrulayacak net bir bilgi geçmemektedir.

Caminin kitabesi ve eski görüntüyle birlikte 1907'de yenilendiği açıktır. Ancak arşiv vesikalardaki mimari anlayışın oldukça uzağındadır. Ahşap tavanlı veya destekli olarak yapıldığı düşünülen caminin dış mimarisindeki yuvarlak kemerli iki kat pencere sistemi, sade girişi ve klasik tek şerefeli minaresi çizilen proje ile alakasızdır. Projede çizilen dairesel üst kat pencereleri, Batı karakterli minaresi, mihrabı ve minberi Rize'deki yerel ve geleneksel cami mimarisinin ötesindedir.²¹ Bu da istenilen yardımın onaylanmadığını bu sebeple de *Hamidiye Camii* ismi yerine eski adının kullanılmaya devam ettiği ihtimalini ortaya çıkartmaktadır. Aynı kurgu medrese içinde geçerlidir. Medresenin mevcut plan ve mimari yapısı irdelendiğinde bölgede bu tarz bir yapının olmadığı söylenebilir. Yeni medresenin de tıpkı cami de olduğu gibi başkent üslubuna yakındır.

Araştırmalarda medresenin 1920'lere kadar hizmet ettiği yazılsa da inşa edilen medresenin belirtilen projeye uygun yapıp yapılmadığı, plan ve mimarisinin nasıl olduğu konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat eski medresenin dört odalı olduğunun bilinmesi ve bölgedeki yaygın medrese plan tipinin fikir vermesi aynı tarzda yenilendiğini düşündürmektedir. Rize'nin dışında Trabzon yöresinde bulunan camilerin hemen yan tarafında inşa edilmiş medreselerin varlığı, bölgede yerleşik bir plan tipinin olduğunu göstermektedir. Trabzon merkezinde²² ve özellikle Of, Çaykara, Dernekpazarı²³ ile Tonya²⁴ başta olmak üzere diğer ilçelerinde bulunan yatay dikdörtgen planlı, iki katlı, ön kısmı revaklı olan kırsal medrese plan tipinin bölgede esas alınmış olabileceği akla yatkındır.

Trabzon'dan gönderilen ve her bir detayı verilen cami, medrese ve gasilhane projesi için yapılan keşif defterinde ön plana çıkan bazı unsurlar vardır. Bunların başında fiyatlar gelmektedir. Ustabaşının, ustanın, kalfanın ve amele yevmiyeleri belirlenmiş, cami için gerekli malzemelerin temini, fiyatları ve ne kadar lazım oldukları, aynı şekilde minarenin, medresenin, gasilhanenin, yapı topluluğunun yol istinat duvarlarına kadar yapılacak işlemleri, fiyatları ve ölçüleri tek tek kayda geçilmiştir.

Kayıtlarda, yapının inşasında kullanılan taş, tuğla, ahşap, harç, cam, kiremit, bakır, demir ve beton gibi ayrıntılara değinilmiştir. Bu ayrıntılarda birçok ahşabın Sinop'un 1. ve 2. malından, Mapavri'nin (Çayeli) taşından, Rusya çimentosundan, Kamanto tuğlasından, kestana ağacından ve avandalıklı çerçeveden gibi pek çok belirleyici unsurla karşılaşılmıştır.

Bir diğer önemli husus usta adına yer verilmemiş olmasıdır. Genellikle bölge camilerindeki kitabelerde sıkça usta adına rastlanmaktadır. Keşif defterinde kitabeliğin malzeme ve

²⁰ Hiçyılmaz, 2019: 219.

²¹ Doğu Karadeniz camileri yerel ustaların ellerinde şekillenmiş, gösterişten uzak dış mimarisi ve cephe düzenleri, basit minare tasarımları ile ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte iç mimarisi ahşap süsleme sanatının en güzel örneklerine sahip olup kompozisyonlar da başkent üslubunun uzağında bölgesel etkilerle şekillenmiştir.

²² Terzi ve Öztürk, 2023: 401-428; Yazıcı Metin, 2022: 185-212.

²³ Zorlu ve Keskin, 2019: 38-63.

²⁴ Önal, 2023: 165-196.

ölçülerine kadar verilmesine karşılık bir usta adı yazılmamıştır. Bölge için usta isimleri oldukça değerlidir ve yapıların tamamı yerel ustalar tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Burada usta adı yerine sancak mühendisi Ferid'in adının belirtilmesi dikkate değer bir durumdur. Ayrıca mühendis için "*Padişah'ın Mülkiye Mektebi mezunlarından Lazistan Sancağı Mühendisi*" ayrıntısı geçmektedir.

Sonuç

Güneysu'da var olan bir cami ve medresenin doğal veya dış etmenlerden dolayı ihtiyaca cevap veremeyeceği anlaşılmış, 1907'de yenilenmesi/yeniden inşa edilmesi icap etmiştir. Bunun için halkın yardımının yetersiz kalması nedeniyle dönemin sultanı, Sultan Abdulhamid Han'dan yardım talep edilmiş, keşif defteri hazırlanmış ve inşa edilecek cami ile medreseye ait çizimler eklenmiştir. Devletin o dönemde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumdan veya başka nedenlerden dolayı bu talebe cevap verilemediği görülebilmektedir.

Keşif defteri kapsamındaki eserlerin yapılması durumunda bölgenin en önemli şaheseri ve Sultan Abdulhamid Han'ın adıyla anılacak olan cami ve medrese istenildiği şekilde yapılamamıştır. Arşivde kalan bir yapı olarak kayıtlara geçmiştir. Bölgede bütün ayrıntıları ile birlikte keşif defteri hazırlanan, mühendisi ve mimarı belli olan tek eser olması açısından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Ancak yapının imarı gerçekleşmemiş bunun yerine eski cami ve medrese yine, halkın gayretleriyle bölgenin karakteristik anlayışına uygun tarza yenilenmiş, daha sonra ise bu özelliklerini de tamamen kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Kitap ve Makaleler

Arseven, Celal Esat (1947), *Sanat Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ak, Orhan Naci (1994), *Rize Medreseleri ve Medrese Alimleri*, Trabzon: Kemal Ofset.

_____ (2019), *Rize Güneysu Tarihi*, İstanbul: Revak Yayınları.

Dağlı, Hakan (2015), *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Camii'lerinin Minber Bezemeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Emecen, Feridun M (2020), *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, İstanbul: Turkuvaz Medya.

Gökler, Burak Muhammet (2022), *Rize'de Osmanlı Dönemi Camileri*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hiçyılmaz, Murat Ümit (2019), *Güneysu Seyahatnamesi*, İstanbul: Revak Yayınları.

Önal, Raziye Çiğdem (2021a), *Trabzon Mihrapları*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2021b), "Trabzon/Araklı'da Geç Dönem Osmanlı Camii Mihraplarında Tipoloji ve Bezeme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, s. 180-198.

_____ (2023), "Geç Dönem Osmanlı Yapılarına Trabzon'dan Bir Örnek: Tonya/Kozluca Mimari Manzumesi", *Sefad*, 49, s. 165-196.

Terzi, Mustafa Zeki ve Öztürk Hayrettin (2023), "Sâlnâmelere Göre Osmanlılar Döneminde Trabzon'da Medreseler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 34, s. 401-428.

Tavukçuoğlu, Hakan Şeker (1996), *Her Yönüyle Güneysu Rize*. İstanbul: Güneysu Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Yayınları 1.

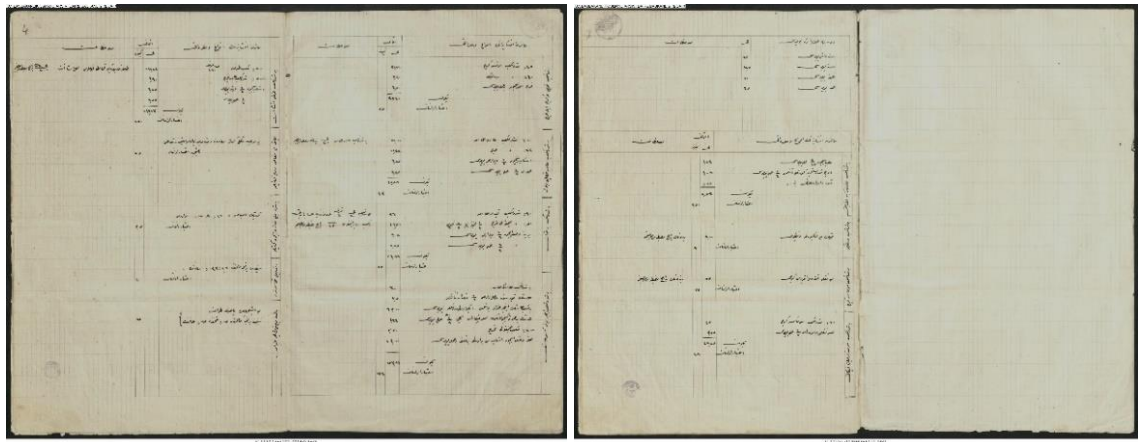
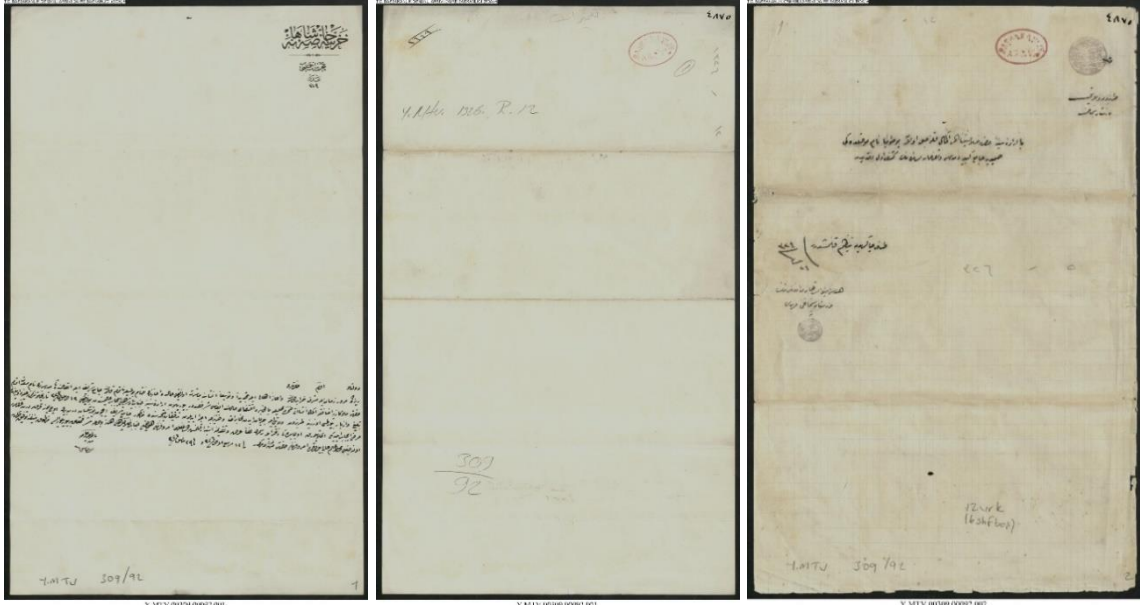
Taşkan, Demet (2016), *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler*, Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazıcı Metin, Nurcan (2022), "Trabzon'da Günümüze Ulaşmayan Saraçzade / Hacı Pir Medresesi ve Mimarisi", *Erdem Dergisi*, 83, s. 185-212.

Zorlu, T. ve Keskin, H. (2019), "Kültürel miras olarak kırsal medreseler: Trabzon yöresi kırsal medreseleri", *I. Uluslararası Mimari Sempozyumu Bildirileri*, s. 38-63.

EKLER

Ek 1. Arşiv Belgeleri

Handwritten manuscript page 5, left side. The page contains a table with several columns and rows of text in Ottoman Turkish script. The text is densely packed and appears to be a detailed record or account.

Handwritten manuscript page 5, right side. The page contains a table with several columns and rows of text in Ottoman Turkish script. The text is densely packed and appears to be a detailed record or account.

Handwritten manuscript page 6, left side. The page contains a table with several columns and rows of text in Ottoman Turkish script. The text is densely packed and appears to be a detailed record or account.

Handwritten manuscript page 6, right side. The page contains a table with several columns and rows of text in Ottoman Turkish script. The text is densely packed and appears to be a detailed record or account.

Handwritten manuscript page 7, left side. The page contains a table with several columns and rows of text in Ottoman Turkish script. The text is densely packed and appears to be a detailed record or account.

Handwritten manuscript page 7, right side. The page contains a table with several columns and rows of text in Ottoman Turkish script. The text is densely packed and appears to be a detailed record or account.

Ek 2. Keşif Defterinin Açıklaması

- Y.MTV 00309.00092.002.002

Malzeme-i inşâiyyenin envâ' ve müfredâtı		Esmânı		Mülâhazât
		Fî	Yekûn	
Bir metre mik' ab âdî turâb hafriyâtı	Hafriyesiyçün 3/15 amele yevmiyesi	1,29		
	Üç metre mesâfeye kürekle atılması 1/6 amele yevmiyesi	1,08		
	Âlât ve edevât masrafı %10	0,22		
	Yekûn (toplam)	2,59		
	İ'tibâr olunan		2,50	
Bir metre mik' âb dere kumu	Kumun ma'a kalburlama ve nakliyesi	8,00		Rize'nin râyic mazbatası müce- bince
	İ'tibâr olunan		8	
Bir metre mik' ab sönme- miş kireç	Ma'a nakliye Kandeve karyesi kireci	75		Rize'nin râyic mazbatası müce- bince
	İ'tibâr olunan		75	
Bir metre mik' ab sönmemiş kirecin fiyatı	0,60 metre mik'ab sönmemiş kireç	45		
	Su nakli ve söndürülmesi 1/2 amele yevmiyesi	3,25		
	Yekûn	48,25		
	İ'tibâr olunan		48	

- Y.MTV 00309.00092.002.003

Malzeme-i inşâiyyenin envâ' ve müfredâtı		Esmânı		Mülâhazât
		Fî	Yekûn	
Bir metre mik' ab kum ve kireç ile harc	0,45 metre mik'ab sönmüş kireç	21,71		
	0,90 metre mik'ab dere kumu	7,20		

	Harc i'mâliyçün bir amele yevmiyesi	6,50		
	Yekûn	35,41		
	İ'tibâr olunan		35	
Bir metre mik' ab âdî harçlı divar	1,10 metre mik'ab âdî taş	22,00		Bir metre mik'ab âdî taş fî 20 Rize'nin mazbatası mücebince
	0,33 metre mik'ab harc	11,38		
	Üstadiyesiyçün 1/2 divarcı yevmiyesi	6,25		
	Amelesi 1/2 amele yevmiyesi	3,25		
	Yekûn	42,88		
	İ'tibâr olunan		43	
Bir metre mik' ab beton	0,90 metre mik'ab kırma taş	26		Taş mik'ab fî 20 kırılması 8 guruş üzerine hesâb edilmiştir. Bir mik'ab Rusya çimentosu 250 guruş râyic mazbatası mücebince
	0,50 metre mik'ab çimentolu harc 1/3 çimento x 2/3 kum	46,50		
	Yerine vaz'ı için 1/6 divarcı yevmiyesi	2,08		
	Yerine vaz'ı için 1/3 amele yevmiyesi	2,25		
	Yekûn	76,88		
	İ'tibâr olunan		77	
Bir metre mik' ab ince yonma kesme taşı	Bir metre mik'ab taşlama taş	60		
	Taşın tesviyesinden hâsıl olacak 1/8 miktar tenâkıs	7,5		
	Bir mik'ab taşın ince tarak yonulması iki usta dört kalfa yevmiyesi	65,00		
	Taşın birinci ve ikinci katlarda mahalline çıkarılması için 2/3 amele yevmiyesi	4,66		
	0,100 mik'ab çimentolu harc	7,70		
	Mahalline vaz'ı için üstadiyesi bir usta bir kalfa bir amele yevmiyesi	29,00		
	Yekûn	173,86		
	İ'tibâr olunan		174	
Bir metre mik' ab tuğla inşâat	0,800 mik'ab tuğla / tuğla aded 480	133,33		Tuğlanın beher bini Kamanto tuğlası mahall-i inşâatda fî bin 200 râyic mazbatası mücebince
	0,200 metre mik'ab âdî harc	6,90		
	Üstadiyesiyçün 1/2 usta yevmiyesi	6,25		
	1/2 amele yevmiyesi	3,25		
	Yekûn	149,73		
	İ'tibâr olunan		150	

Çatı ma' a makas bir rub' kirişleme	Ber müceb-i şekl kereste eb'adında bir metre murabba'a Polonev sisteminde makas			
	Bi't-tecrübe i'tibâr olunan		25	
Bir metre murabba' döşeme için kirişleme	Kirişin eb'adı = 0,18 x 0,07 olarak			
	İ'tibâr olunan		7,5	
Bir metre murabba' tahta döşeme	Sinop'un birinci mälından 0,28 x 0,03 eb'adında			
	İ'tibâr olunan		10	
Bir metre murabba' kirişleme tavan	Ma'a işçilik pasalı tavan			
	Sinop birinci malından 0,05 tahtında 0,015 arzında		15	

- Y.MTV 00309.00092.002.004

Malzeme-i inşâiyyenin envâ' ve müfredâtı	Esmânı		Mülâhazât
	Fî	Yekûn	
Bir metre murabba' döşeme ince yonma kaplama taş	Döşemeden mukaddem altına 0,15 tahtında beton	11,55	
	Üzerinin taş kaplaması 0,15 tahtında	18,00	
	Üstadiyesi 1/3 usta yevmiyesi	5,00	
	1/6 amele yevmiyesi	1,08	
	yekûn	35,63	
	İ'tibâr olunan		35

Beher murabba'ı taşlama halinde Mepavri'den mübâya'ası 15 guruş / nakliyesi 3 guruş râyic mazbatası mücebince

Minare için bir mik'ab ince yonma taş	Ber vech-i bâlâ bir mik'ab ince yonma kesme taş	174		
	Sûret-i muntazamada taş alınıp mekâre vesâire ile yukarı verilmek için 4 amele yevmiyesi	26		
	Her ciheti işleneceğinden fark olarak sekiz usta yevmiyesi dört amele yevmiyesi farkı	126		
	İ'tibâr olunan	326	326	
Bir metre tûlünde sıvalık ince yontma taş	Taşlama olarak beher metre tûlü 0,20 x 0,20 eb'adında olarak 0,20 x 0,15 eb'adında olarak	10		
	İşlenmesi 1/5 usta yevmiyesi	2,5		
	Mahalline vaz'iyyesi kendi sâire sarfı dâhil olarak 1/5 usta yevmiyesi	2,5		
	Yekûn	15		
	İ'tibâr olunan		15	
Ma'a işçilik bir mik'ab dikme taban ve kirişleme	Mik'ab-ı i'tibârisi taslak	250		
	İşçilik	75		
	Yekûn	325		
	İ'tibâr olunan		325	
Bir metre murabba' cam çerçeve	Bartın orta hatılından (Sağırana) ma'a Cille			
	İ'tibâr olunan		25	
Bir metre murabba' sıva ma'a badana	İki kum bir kireçden mürekkebe halis harçla i'tibâr olunan		2,5	
Bir metre murabba' yağlı boya	Ma'cumı	1,00		
	Asdarı	1,00		
	Üzerinin iki kat boyası	2,00		
	İşçiliği	2,00		
	Yekûn	6,00		
	İ'tibâr olunan		6,00	
Bir kıyye parmaklık köşebend ve cıvata gibi demirin fiyatı	Bir kıyye şeburt (?) demirinin eğinmesi	1,50		Râyic mazbatası mücebince
	İşlenip mahalline vaz'iyyesi	1,00		

	İ'tibâr olunan	2,50	2,50	
Üzerinin bir metre murabba yerli kiremid	Bir murabba' mahall için 50 aded kiremid	3		Beher bini 150 guruş râyic mazbatası mücebince
	Kiremidin çatıya verilerek ferşi	1		
	Yekûn	4		
	İ'tibâr olunan		4	

- Y.MTV.00309.00092.002.005
- Câmî-i şerîfin nevâkıs (noksan) inşââtı keşfi

Cins ve nev'-i inşâât	Aksâm-î mü-teşâbihe	Eb'âd-ı selase			Mekâdir mik'ab veya murabba'	Mekâdir-i sâfiye	Fiyat-ı vâhid	Guruş	İcmâl	Mülâhazât
		Tûl metre	Arz metre	Umk veya irtifâ' metre						
Kargîr inşâât										
Kemer başları fevkinden kat korniş fevkine kadar birinci katdan noksan kalan kısmın kargîr inşââtı		66,80	0,60	0,60	24,048	24,048				
İkinci katın kargîr inşââtı saçağa kadar		73,80	0,50	3,50	129,15					
On sekiz aded müdevver pencere boşluğu olup minhâ					18,09					
					111,06					
Beher metrede vaz' olunacak iki sıra tuğla hatılı olup minhâ	2	48,80	0,50	0,14	6,83					Pencere hizalarına gelen hatıl kısmı ba'de't-tenzil devr-i sâfi 48,80 olmuştur
					104,23	104,23				
Son cema'at mahallinin sütunlar re'sinden kemerler					7,00	7,00				

re'sleri arasındaki kısımlar										
Son cema'at mahallinin ziyâ'iyeye divarları					7,00	7,00				
						142,27	43	6117,61		
2 Tuğla inşâatı										
İkinci kat divarının tuğla hatlı	2	48,80	0,50	0,14	6,83	6,83	150	1024,50		
3 İnce yonma kesme taş inşâatı										
Birinci katın cephedeki cümle kapısı siva ve başlıkları ve fevkânî müzeyyen kitâbeli								Semeni 1500		
Mihrâbın iki ciheti dört adet (Korentin) tarz-ı mi'mârîsi başlıklı ve şîşhâneli yarım sütun ve üzerinin kitâbesi ve mihrâbın dâhilinin stalaktit işlenmesi								Semeni 2500		
İkinci kat müdevver pencere sevelikleri	18	Muhîti vasatı 5,49	0,25	0,20	Tûl 98,82					
Birinci kat kornişi		Devren 66,80	0,20	0,20	66,80					
					165,62	165,62	15	2484,30		
Saçak kornişi		Devren 67,20	0,30	0,40	67,20	67,20	45	3024,00		Toskan tarz- 1 mi'mârîsinde olacaktır

Birinci kat cephesinin kemerleri	4	3,5	0,30	0,30	1,62					
Birinci kat cephesinin orta kemeri	1	3,00	0,30	0,30	0,27					
					1,89	1,89	174	328,86		
İkinci kat cephesindeki orta yarım müzeyyen sütunlarla köşelerde oyma taşdan olan çiçeklerin işlenmesi								Semeni 1000,00		
								17979,27	17979,27	Diğer sahifeye nakl-i yekûn

Cephedeki kemerler altının dört aded (kornitsa) tarz-ı mi'mârîsi başlıklı ve kürsülü murabba'î makta'lı sütun	4						semeni 700	2800		
Câmi'-i şerîfin ince yonma memlû cephe merdiveni üç taraflı olacak yani ayaklar kaplama olunmayıp dolgun olacak ve satırlar ise 0,15 tah-tında kap-lama taşdan alınları ise harçlı divar olacaktır								Semeni 2000		
Cenâhiyye kapıları önündeki tek cephe merdivenler ber vech-i bâlâ inşâ kılınacaktır	2						Se- meni 500	1000		
Câmi'-i şerîfin son cemâ'at		16,20	3,70	0,15	8,99	8,99	77	692,23		

mahallinin taş kaplaması altına beton										
Üzerinin taş kaplaması ve aralarının çimento ile		16,20	3,70	0,15	59,94	Murabba' 59,94	35	2097,90		
4 Ahşab inşaat										
Câmi'-i şerifin döşeme kirişlemeleri altına vaz' olunacak yasdık kirişlemesi iki taraflarıyla orta yerine vaz' olunacaktır	3	16	0,15	0,12	0,868 0,075					
Câmi'-i şerifin döşeme kirişlemeleri	32	16,20	0,18	0,07	6,530					
Müezzin mahfelinin dikmelerinin altına vaz' olunacak taban kirişleri					0,191					Aşağıdaki başlı tabanları mecmû'unun aynı olduğundan ol vechile alınmıştır
Müezzin mahfelinin dikmeleri	8	0,12	0,12	4,00	0,460					
Müezzin mahfelinin dikmeleri üzerinin ufki başlı tabanları	2	5,00	0,15	0,15	0,220					
Müezzin mahfelinin dikmeleri üzerinin ufki başlı tabanları	3	2,50	0,15	0,15	0,169					
Mahfel kısmının kirişlemeleri	32	2,80	0,18	0,07	1,128					
İkinci kat son cemâ'at mahallinin kirişlemeleri	32	3,20	0,18	0,07	1,300					
					10,073	10,868 10,073	325	3531,45		Zammı lazım gelen
Câmi'-i şerifin döşemesi ma'a süpürgelik		15,50	16,00	0,03	248					
Mahfel kısmının döşemesi ma'a süpürgelik					32					
İkinci kat son cemâ'at					52					

mahalli kısmının süpürgecik										
					332	332	10	3320		
Câmi'-i şerîfin ma'a koltuk silmesi ve kirişlemesi tavanı (yamalı)		18,30	16,00		292,80	292,80	15	4392		
Müezzin mahfelinin yalnız koltuk silmesiyle tavanı (yamalı)		16,20	2,60		42,12					
Son cemâ'at mahallinin yalnız koltuk silmesiyle tavanı (yamalı)		16,20	2,80		45,36					
					87,48	87,48	10	874,80		
								17176,93	17176,93	
									35156,20	Diğer sahîfeye nakl-i yekûn

o Y.MTV.00309.00092.002.006

Cins ve nev'-i inşâât	Aksâm-1 mü-teşâbihe	Eb'âd-ı selase			Mekâdir mik'ab veya murabba'	Mekâdir-i sâfiye	Fiyat-1 vâhid	Guruş	İcmâl	Mülâhazât
		Tûl metre	Arz metre	Umk veya irtifâ' metre						
									35156,20	Diğer sahîfeden nakl-i yekûn
Müezzin mahfeline çıkılacak tarafeynin merdiveni	2						Se- meni 400	800		
Maksûre kısmının parmaklığı		20			Tûl 20					
Mumluk kısmının parmaklığı		16			16					
Müezzin mahfeline çıkılacak tarafeyn merdiven parmaklığı	2	08			16					
Müezzin mahfelinin parmaklığı		16			16					Parmaklık 0,15 santim mesafe ile

										vaz' olunup üzerlerinin küpeştesi dâhildir
					68	68	8	544		
Ber müceb-i şekl müzeyyen minberi								Semeni 3000		
Çerçeveler										
Ma'a cam birinci katın çerçeveleri	14	1,25	2,75		Murabba' 48,20					
Ma'a cam ikinci katın müdevver çerçeveleri	18			Beheri murabba' 1,76	31,68					
					79,88	79,88	25	1997		Zammı lazım gelen
Câmi'-i şerifin cephe-deki cümle kapısı çerçeve tahmini 0,06					Murabba' 06,00					
Câmi'-i şerifin cenâhiye cümle kapıları çerçeve tahmini 0,06	2				8					
Kapılar yekünü					14	Murabba' 14	60	840		Kapılar kestane ağacından ayineli ve güzel avadanlıkları ve çerçevesi olacaktır
Câmi'-i şerifin ber müceb-i şekl çatısı		21,5	19,50		419,25	Murabba' 419,25	25	10481,25		
Çatı kaplaması yani kiremid altlığı ikinci Sinop malından olacak						419,25	6	2515,50		Tahtanın eb'adı 4 x 0,09 x 0,28

Üzerinin kiremid ferşi						419,25	4	1677,00		
Cephe kemerlerinin tiran (?) demirleri	4	Beheri 4		16						0,05 x 0,05 tiran makta'ı
Cephe-deki orta kemerinin demirleri	1	2,5		2,5						
				18,5	Beher metresi kıyyesi 10	Kıyye 185	1,5	277,50		
5 Câmî-i şerîfin sıvası										
Dâhilinin tûlânî beden divarları sıvası	2	18,30		7,5	274,5					
Dâhilinin mihrâb ciheti sıvası		16,20		7,5	121,5					
Dâhilinin maksûre bölme divarı tarafeyni sıvası	2	16,20		7,5	243,0					
Cephe-deki kemer abidelerinin kısm-ı dâhilîsi					7					
Hâricen tûlânî beden divarlarıyla mihrâb ciheti ve cephe kemerleri arası hârici yani boşlukları olup minhâ					472,76					
			1118,88	=	1125,76					
					79,88	1039		2597,5	17	Tenzili lâzım gelen
					1045,88	1045,88	2,5	2614,70		
								22749,95	22749,95	

										57906,15	Diğer sahîfeye nakl-i yekûn
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	----------	-----------------------------

										57906,15	Diğer sahîfeden nakl-i yekûn
Câmi'-i şerîfin yağlı boyası											
Dâhilen tavanların yağlı boyası					292,80						
Dâhilen mahfel kısmının kat tavan boyası					32,00						
Umûmen parmaklıkların ve dikmelerin boyası					70,00						
Son cema'at mahalli tavanının boyası					52,00						
Umûmen çerçevelerin dâhil ve hâricen boyası					79,88						
Minberin tarafeynin ve külâhının boyası					30,00						
Cümle kapılarının tarafeynlerinin boyası					28,00						
					584,68	584,68	6	3508,08	3508,08		
Câmi'-i şerîfin nevâkısının ikmâli masrafı yekûn										61414,23	

- Y.MTV 00309.00092.002.007
- Minârenin Keşfi

Cins ve nev'-i inşâât	Aksâm-î müteşâbihe	Eb'âd-ı selase			Mekâdir mik'ab veya mu-rabba'	Mekâdir-i sâfiye	Fiyat-ı vâhid	Guruş	İcmâl	Mülâhazât
		Tûl metre	Arz metre	Umk veya irtifâ' metre						
Minârenin ikmâl-i nevâkısı inşââtı										Minârenin kısm-ı üstüvânevî meydana kadar olan kâ'ide kısmı inşâ kılınmıştır
1	Şerefe kornişi altına kadar kısm-ı üstüvânevî	Üstüvânevî kısm-ı muhîti Zar tahta	Aded-i basamak Basamak se-meni							
Şerefe kornişi altına kadar kısm-ı üstüvânevîni	11 (4,40x0,20)+55 [0,20 (0,12+0,30 / 2) 0,60] 11,07									

n mîkdârı (zar (?) ve merdiven ve tavan)										
	Korniş irtifâ'ı	Muhît								
Şerefe kor- nişi kısmı	1,00 [6,59 (0,60+0,20 / 2)] + 5 [0,20 (0,12+0,30 / 2) 0,60] 2,64									
Şerefe kor- nişi mey- dandan ge- len kısma meydana kadar olan kısım-ı üs- tûvânevî	4 (4,40 x 0,20) + 20 [0,20 (0,12+0,30 / 2) 0,60] 4,02									
				17,73	17,73	326	5779,98			
Şerefe kor- kuluğu cephesi kitâbeleri işlemeli		Muhît 8,79		1,00	Mu- rabba' 8,79	8,79	50	439,50		Kitâbe taşları- nın tahtı 0,12 ola- cak Ma- pavri ta- şından tahtânî ve fevkânî yekdiğē- rine ke- ned ve şerefeye içeri doğru ke- nedlene- cektir
Minarenin ber müceb- i şekl kü- lah kısmı								Semeni 3000,00		
Kened ve kurşun masrafıyla taşların yekdiğē- rine ir- tibâtı için lamba asıl- ması ve çî- mento kul- lanılması vesâiresi için								Semeni 2500		
Minarenin âlemi								300		Sarı ba- kırdan olacaktır
Minarenin ikmâl-i nevâkısı inşââtı masrafı yekûnû								12019,4 8	12019,4 8	

Su bas- mandan i'tibâren saçağa kadar olan kar- gir inşâât Şadırvan dahi dev- ren dâhil		102	0,45	3,50	160,65 165,65	5 tenzil				
Dâhilî be- den di- varı		49	0,45	3,50	77,17 78,17	1 tenzil				
					243,82					
Pencere boşluğu olmağla minha	43	2,00	0,75	0,45	29,02					
					214,80					
Dâhilî kısmın kapı boş- lukları olup minhâ					15,87					
					198,93					
Hatılı için divar aralarına her bir metrede vaz' olu- nacak tuğla ha- tıl	3	Dev- ren 70	0,45	0,14	13,23					
					185,70	185,70				
						401,73 6	43	17016 17274,39		258 guru- şun tenzili lâzım gelir
						395,73		17447,46	17447,46	Diğer sahîfeye nakl-i yekûn

• Y.MTV 00309.00092.002.008

Cins ve nev'-i inşâât	Aksâm-1 mü- teşâbih e	Eb'âd-1 selase			Mekâdi r mik'ab veya mu- rabba'	Mekâdir -i sâfiye	Fi- yat-1 vâhi d	Guruş	İcmâl	Mülâhazâ t
		Tûl metre	Arz metre	Umk veya irtifâ' metre						
									17447,4 6	Diğer sahîfeden nakl-i yekûn
5 İnce yonma inşâât										
İki aded cephe kö- şeleri	2	0,50	0,35	1,50	0,52	0,52	174	89,48		
Dâiren- mâdâr	43	Dev- ren	0,15	0,20	Tûlen 266,50					

hârici beden divarları pencere sövelikleri		6,200								
Su basman kısmının nefeslik müdevver sövelikleri	28	Muhît 0,78	0,15	0,20	21,84					
					288,34	Tûlen 288,34	15	4325,50		
Dâhili oda kapılarının sövelikleri	22	Devren 6,20	0,20	0,20	136,40	Tûlen 136,40	15	2046,00		
6 Tuğla inşâât										
Beden divarlarının tuğla hatlı	3	Devren 70	0,45	0,14	13,23					Pencere hizalarına gelen hatlı kısmı bi't-tab' tenzîl kılınmıştır
Hâricen beden divarlarının dâiren-mâdâr saçak kornişi		103,50	0,50	0,25	12,93					
Kat kornişi		Devren 102	0,21	0,14	3,00					
Yekûn tuğla inşâât					29,16	29,16	150	4374		
7 Ahşab inşâât										
Bölme kısmının ufki taban ve dikmeleri ve başlık ufki kirişleri ve çaprazlamalarıyla araları harçlı taş dolma olacaktır	Bölme 16	Tûl 2,80	00	3,50	Murabba' 156,80	Murabba' 156,80	15	2352		Diğer taban ve başlık birinci Sınop malı Eb'ad 0,15 / 0,123 Çaprazlama 0,15 x 0,08
Döşeme kirişlemelelerinin yastık için ufki tûlânî kirişleme	Oda 19	2,20	0,15	0,12	0,752					
Kütübhâne kirişlemelelerinin yastık için ufki tûlânî kirişleme	1	3,00	0,15	0,12	0,054					

Kütübhaneye muttasıl oda kirişlemelerinin yasdik için ufki tûlânî kirişleme	1	3,40	0,15	0,12	0,061					
Dershane kirişlemelerinin yasdik için ufki tûlânî kirişleme	1	5,00	0,15	0,12	0,090					
Umûm döşeme kirişlemeleri	86	3,10	0,18	0,07	3,359					
Kütübhanenin döşeme kirişlemeleri	9	4,60	0,18	0,07	0,521					
					4,837	4,837	325	1572		Zammı lazımlı gelen
Odaların döşemesi	Oda 19	2,40	3,00		Murabba' 136,80					Süpürge-lik dâhil-i hesâbdır
Kütübhanenin döşemesi	1	3,00	3,40		10,20					
Kütübhanenin yanındaki oda döşemesi	1	3,80	3,00		11,40					
Dershânenin döşemesi	1	4,80	5,40		25,92					
					184,32	184,32	10	1843,20		
						184,32	15	2764,80		
								17794,98	17794,98	
									35242,44	

									35242,44	Diğer sahîfeden nakl-i yekûn
Sundurmanın ahşab dikmeleri altına vaz' olunacak ufki tûlânî taban		Devren 34	0,15	0,12	0,612					
Sundurmanın dikmeleri	16	3,50	0,15	0,12	1,008					
Dikme üzerinin başlık ufki tabanları		34	0,15	0,12	0,612					
					2,232	2,232	325	725,40		

Sundurmanın ma'a ki-rişleme ta-vanı		36	1,5		Mu-rabba' 54	Mu-rabba' 54	15	810,00		
Medresenin sundurma ve şadırvan ve dersane üzerleri be-raber olmak üzere makas mertek eşik vesâiresi berâberen umûm çatısı					305	Mu-rabba' 305	25	7625		Mertekler 0,15 x 0,06 eb'adında makas ve eşik eb'adı ber müceb-i şekl
Sundurma gezenti ma-hallinin beton ferşi		Dev-ren 34	1,50	0,15	7,65	7,65	77	589,5		
Kiremid alınlığı tahta kap-lama					Mu-rabba' 305	Mu-rabba' 305	6	1830,00		Sinop ikinci ma-lından câmi'-i şerîfin çatı alınlığının aynı ola-caktır
Üzerinin yerli kire-midi ferşi					Mu-rabba' 305	Mu-rabba' 305	4	1220,00		
Ma'a cam medresenin çerçeveleri	43	2	0,80		68,80	Mu-rabba' 68,80	25	1720		Bartın orta hatılından
Medresenin dâhili oda kapıları	22	2	0,80		35,20	Mu-rabba' 35,20	40	1408		
Sundur-maya çıkıla-cak dört aded kargir divar üzeri kaplama taş merdiven	4						Se-meni 200	800		
Her odaya yapılacak ma'a baca ocak	22						Se-meni 100	2200		
8 Umûm Sıva										
Umûm oda-ların dâhilî sıvası	Aded-i oda 21	Dev-ren oda 96		3,50	705,60					
Dershâne-nin sıvası		Dev-ren 19,60		3,50	68,60					
Şadırvan dâhilinin su kireci sıvası		Dev-ren 8,00		3,50	<u>28,00</u>					
					802,20					
Hâricen umûm sıva					<u>488,50</u>					Dâhil-i pencere ve kapı boş-lukları içle-rine mukâbil tu-tulmuşdur

					1290,70					
Hâricen pencere ve kapı satıh boşluğu olup minhâ	65	Ma'a sövelik 2,40	Ma'a sövelik 1,20		187,20					
Umûm sıva					1103,50	Murabba' 1103,50	2,5	2758,75		
Medresenin demir ber müceb-i şekl cümle kapısı						Kıyye 150	2,50	375,00		
								22061,65	22061,65	
									57304,09	Diğer sahifeye nakl-i yekûn

• Y.MTV 00309.00092.002.009

Cins ve nev'-i inşâât	Aksâm-ı müteşâbihe	Eb'âd-ı selase			Mekâdir mik'ab veya murabba'	Mekâdir-i sâfiye	Fiyat-ı vâhid	Guruş	İcmâl	Mülâhazât
		Tûl metre	Arz metre	Umk veya irtifâ' metre						
									57304,09	Diğer sahifeden nakl-i yekûn
Medresenin cümle kapısı tarafındaki ince yonma (Mepavri taşdan) ayineli ve başlık kitâbeli iki adet çeşme	2						Semeni 500		1000,00	
Medresenin mesârif-i inşâiyyesi yekûnü									58304,09	Yalnız elli sekiz bin üç yüz dört gurusdur
Gasilhâne ve helâların keşfi										
Etraf beden divarları temel hafriyatı		Devren 19	0,60	0,60	6,84					
Bölme divarları temel hafriyatı		10	0,35	0,40	1,40					
Hafriyat yekûnü					8,24	8,24	2,5	20,60		

2 Temel İnşââtı										
Hafriyat misillü					8,24					
Fevka'l-te- mel etraf beden di- varları		Dev- ren 19	0,50	3,5	33,25					
Fevka'l-te- mel helâ ile ga- silhâne arası di- varı		3,00	0,50	3,5	5,25					
Fevka'l-te- mel helâların bölme di- varları		7,00	0,30	2,50	5,25					
					51,99					
Mik'ab Kapı boş- luğu 5,44 Pencere boşluğu 5,25 10,69 kapı ve pencere boşluğu olup minhâ					10,69					
Kargir inşâât yekünü					41,30	41,30	43	1775,9 0		
3 Aksâm-ı ahşabiye										
Mahall-i mezkûrun ma'a kiriş- leme ta- vanı					Mu- rabba' 17,10	Mu- rabba' 17,10	15	256,50		
Ma'a cam çerçeve- leri	7	1,5	0,8		8,40	Mu- rabba' 8,40	25	210,00		
Pencereler- in taş sö- veliği	7	Dev- ren 5,50			Tûl 38,50					
Cümle ka- pısı söve- liği	1	6,80			6,80					
					45,30	45,30	15	679,50		
Cümle ka- pısı ayi- neli ava- danlıklı					Mu- rabba' 1,60	Mu- rabba' 1,60	40	64,00		
Dâhilî helâ kapıları cam	4				1,60	Mu- rabba' 6,40	15	96,00		

tahtasın- dan arka- ları kiriş- leme kol- larla merbût											
								3102,5 o	3102,50		Diğer sahîfeye nakl-i yekûn

Ma'a mertek ve eşik mezkr gasilhâne ve helânın çatısı					Mu- rabba' 26,5	Mu- rabba' 26,5	25	662,50			
Kiremid altlığı						Mu- rabba' 26,5	6	159,00			
Üzerinin kiremidi						Mu- rabba' 26,5	4	106,00			
Umûm sıvası											
Dâhilen ma'a bölme arzânî	6	3,00		3,5	63						
Dâhilen tûlen iki yüz	2	6,00		3,5	42						
Hâricen		Dev- ren 18		3,5	63						
Umûm sıvası					168	Mu- rabba' 168	2,5	420,00			
Gasilhâne altının taş döşemesi altına beton		3	2	0,15	0,90	0,90	77	69,30			
Gasilhâne altının taş döşemesi		3	2		6,00	Mu- rabba' 6,00	35	210,00			
Helaların taş fer- şinden evvel altına beton ferşi	3	2	1	0,15		0,90	77	69,30			
Helaların taşının vaz'ı	3						Se- meni 150	450			
								2146,10	2146,10		
Gasilhâne ve helâların mesârif-i inşâiyyesi yekûnû									5248,60		

• Y.MTV 00309.00092.002.010

Cins ve nev'-i inşâât	Aksâm-ı mü- teşâbih e	Eb'âd-ı selase			Mekâdir mik'ab veya mu- rabba'	Mekâdir -i sâfiye	Fiyat- ı vâhid	Guruş	İcmâl	Mülâhazâ t
		Tûl metre	Arz metre	Umk veya irtifâ' metre						
Etrâf-ı erba'a di- varları										
Câmi'-i şerîf ile aşağı sol tarafdaki uçurum		75	0,50+1,2 5 / 2	4,5	294,86					Ma'a te- mel te- mel irtifâ' bir

cihetine ve yol kenarına inşâ kılınacak olan istinâd divarı										metre olacaktır
Ma'a temel câmi'-i şerîfin sağ cihe- tindeki istinâd divarı		75	0,60	3,50	157,50					Mezkûr divar temel 0,60 santim olacaktır
Üç cihe- tin ma'a temel dâiren- mâdâr bağçe muhâfaza divarı		Dev- ren 148	0,50	3,00	222,00					Temel elli san- tim ir- tifâ'ında olacaktır
					674,36	674,36	43	28998,48	28998,48	
Şadırvana isâle olunacak su										
Su menba'ın dan şadırvana kadar olan 300 metre mesafeye top ile künk vaz'ı ve hafriyât icrâsı		300	Kutru 0,10				Be- her metr e tûlü 5	1500	1500	Mesârif-i inşâiyye- siyle berâber

Hülâsa-i keşf-i umûmî

	Sim mecdiye yirmi guruş hesâbıyla
Câmi'-i şerîfin nevâkısı inşâât mesârifi	61414,23
Minarenin nevâkısı inşâât mesârifi	12019,48
Medresenin müceddeden inşâât mesârifi	58304,09
Gasilhâne ve helaların inşâât mesârifi	05248,60
Bağçe muhâfaza divarıyla istinâd divarları mesârifi	28998,48
Şadırvana isâlesi icâb eden su boruları	<u>01500,00</u> 167484,89
Yüzde üç mesârif-i gayr-ı melhûz karşılığı	5024,54
Medrese ve câmi'-i şerîfin ve teferru'âtının ikmâl-i inşââtına muktezi meblağ	172509,43
Ber müceb-i mazbata kısmen inşâ olunan câmi'-i şerîf için henüz tes- viye olunmayıp esnâfa kalan borç olmağla	<u>5000,00</u> 177509,43
	6835
	184344,43
	Sim mecdiye yirmi guruş hesâbıyla yüz yetmiş yedi bin beş yüz dokuzdur

Gözübüyük Tamer, Mine, “Trabzon Halk Eğitimi Merkezi Bünyesinde Açılan Kursların, Kursiyerler ve Kurs Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.523-555. DOI: 10.31765/karen.1338679

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Prof. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Trabzon/TÜRKİYE

mgozubuyuk74@hotmail.com

ORCID : 0000-0001-6362-7626

Anahtar Kelimeler: Halk Eğitimi, Yetişkin Eğitimi, Halk Eğitim Merkezi, Andragoji

Keywords: Public Education, Adult Education, Public Education Center, Androgogy

TRABZON HALK EĞİTİMİ MERKEZİ BÜNYESİNDE AÇILAN KURSLARIN, KURSİYERLER VE KURS ÖĞRETMENLERİ TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ *

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER**

Öz: Bu araştırma ile Trabzon ili Ortahisar ilçesinde Halk Eğitim Merkezi bünyesinde açılan kursların, kursiyerler ile kurs öğretmenleri (usta öğreticiler) tarafından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, yetişkinlere yönelik kurslara (sanat ve tasarım, el sanatları vb.) katılan kursiyerlerin genel görünümünün belirlenmesi, kurs deneyimlerinin (kurs hakkında genel bilgi, kursa katılma nedenleri, kurslara katılımın bireysel/gündelik ve sosyal yaşamlarına katkısı, ilgililere öneri ya da tavsiyeler vb.) ortaya konması ile usta öğreticilerin deneyimlerinden hareketle kursların değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın anlaşılmasına temel oluşturmak ve anlam karmaşıklığını gidermek amacıyla çalışmada sıkça kullanılan kavramlara- *yaygın eğitim, halk eğitimi, yetişkin eğitimi vb.*- yer verilmiştir. HEM bünyesinde açılan kurslara katılan kursiyerler genelde ‘yetişkin’ grubuna girdiğinden kurs süreçleri yetişkin eğitimi ve öğrenimiyle ilgilenen yaklaşımlar üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle tarihsel süreçte yetişkin eğitimi konusunda yapılan çalışmalara kısaca değinilmiş ardından Malcolm S. Knowles’in “Andragoji Teorisi”ne yer verilerek konunun kuramsal zeminde işlenmesine yönelik bir yol haritası sunulmuştur. Araştırmanın saha boyutunun gerçekleştirilmesini teminen nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu Trabzon İli Ortahisar İlçesi Halk Eğitim Merkezi’nin çeşitli kurslarına (sanat ve tasarım, el sanatları vb.) devam eden 24 gönüllü kursiyerden ve altı usta öğreticiden oluşmuştur. Araştırmadan elde edilen veriler, derinlemesine görüşme tekniğiyle toplanmış ve betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları paylaşılmış ve öneriler sunulmuştur.

THE EVALUATION OF COURSES OPENED WITHIN TRABZON PUBLIC EDUCATION CENTRE BY TRAINEES AND COURSE TEACHERS

Abstract: This study aims to evaluate the courses opened within the Public Education Center in Ortahisar district of Trabzon province by the trainees and course teachers (master instructors). For this purpose, it was aimed to determine the general outlook of the trainees participating in courses for adults (art and design, handicrafts, etc.), to reveal their course experiences (general information about the course, reasons for attending the course, the contribution of partici-

Geliş Tarihi / Received Date: 06.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.12.2023

pation to their individual / daily and social lives, suggestions or recommendations to those concerned, etc.) and to evaluate the courses based on the experiences of master instructors. In order to provide a basis for understanding the study and to eliminate the complexity of meaning, frequently used concepts - non-formal education, public education, adult education, etc. - are included in the study. Since the trainees participating in the courses opened within the HEM are generally included in the 'adult' group, the course processes were tried to be understood through approaches that deal with adult education and learning. In this context, firstly, the studies on adult education in the historical process were briefly mentioned, and then Malcolm

S. Knowles' "Andragogy Theory" was included and a road map was presented for the theoretical processing of the subject. In order to realize the field dimension of the research, phenomenological design was used by adhering to the qualitative research method. The study group of the research participated in various courses (art and design, handicrafts, etc.) of the Public Education Center of Ortahisar District of Trabzon Province and six master trainers. The data obtained from the research were collected by in-depth interview technique and analyzed by descriptive analysis technique. Research results were shared and recommendations were presented.

Giriş

21.yüzyıl, dijitalleşme ve yapay zekânın toplumsal yaşamdaki etkilerinin her yönüyle hissedildiği, büyüme ve kalkınma ile birlikte toplumun yaşam kalitesini artırmayı amaçlayan bir toplum modelini (Toplum 5.0'ı) ortaya koymuştur. İnsanı odağına alan Toplum 5.0, bireyleri "zihinsel, sosyal ve duygusal" olarak güçlü, sağlık ve kişisel gelişimlerini dikkate alarak yetiştirmeyi hedeflemektedir. Kurumsallaştırılmış örgün eğitim yanında yaygın eğitim kurumları içinde yer alan halk eğitim merkezleri de yetişkinlere sunduğu program ve kurslar yoluyla geniş kitlelere ulaşmakta ve aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın itici gücü olmaktadır. Geçmişte okuma-yazma, biçki-dikiş-nakış gibi el beceri kurslarıyla anılan bu merkezler, günümüzde çok geniş bir yelpazede birbirinden farklı alanlarda açılan kurslarla her yıl milyonlarca insanı bir araya getirmektedir. Gereksinimlere göre değişen ve gelişen, hayat boyu devam eden sürekli bir etkinlik olarak dizayn edilen halk eğitim merkezlerindeki kurslarla toplumun eğitim gereksinimlerine, bireylerin ilgi ve isteklerine bir ölçüde cevap verilmeye çalışılmaktadır. Hayat boyu öğrenme sürecinin önemli ve işlevsel mekanizmalarından halk eğitim merkezlerinin özelde bireylerin genelde toplumun yaşam kalitesinin artırması, bireylerin zihinsel, sosyal ve duygusal yönden yetiştirilmesi hedefleri de Toplum 5.0'ın hedefleriyle uyum içerisindedir.

Günümüzde halk eğitimi ve yetişkin eğitimi programları, dünya genelinde yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Modern anlamda bu eğitim programlarının resmi olarak ilk kez uygulanmaya başlandığı yerler ve zamanlar farklılık göstermektedir. Halk eğitimi tarihinin, 19. yüzyılda İskandinav ülkelerinde başladığı görülür. Danimarka, Norveç ve İsveç, köylü nüfusun okuryazarlığını artırmak ve yaşam becerileri kazanmalarını sağlamak amacıyla halk eğitimi programları geliştirmiştir. Daha sonra, halk eğitimi hareketi diğer Avrupa ülkelerine ve dünya geneline yayılmıştır. Yetişkin eğitimi ise 1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde popüler hale gelmiş, sertifika programları, meslek kursları ve hobi kursları gibi çeşitli eğitim seçeneklerini içermiştir. İngiltere'de, yetişkin eğitimi hareketi, 19. yüzyılın sonlarında İngiliz toplum eleştirmeni ve yazar John Ruskin (1819-1900) ve Sanatlar ve Zanaatkârlar akımına öncü olmuş tasarımcı, el sanatçısı ve yazar William Morris (1834-1896) gibi sosyal reformcular tarafından başlatılmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin halk eğitimine yönelik pek çok alanda farklı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Yetişkinlere okuma-yazma öğretme ve onlara genel ve pratik meslek becerisi kazandırma çabaları, Cumhuriyetin ilk yıllarında başlamıştır.¹ Okuma yazma programlarının yanı sıra yetişkin eğitimi, Cumhuriyet'in ideallerini ve değerlerini halka tanıtmak ve ülkeyi kalkındırmak için en önemli araç olarak görülmüştür. Bu amaçla çeşitli

¹ Ültanır ve Ültanır, 2005:9.

kurumlar kurulmuştur:² Millet Mektepleri (1928), Erkek Akşam Meslek Okulları (1928), Kadın Akşam Meslek Okulları (1929), Halk Okuma Odaları (1930), Halkevleri (1932), Eğitimci Eğitimi (1936), Köy Kursları (1939), Köy Enstitüleri (1940), Akşam Okulları (1942), Halk Kursları ve Dershaneleri (1953), Toplum Kalkınması Çalışmaları (1961). Yetişkinlere yönelik bu eğitimler ilk yıllarda “Halk Eğitimi”, sonra “Yaygın Eğitim” olarak adlandırılmış ve yakın dönemde “Yetişkin Eğitimi” veya “Hayat Boyu Eğitim” olarak adlandırılmaktadır. Yetişkin eğitiminin tarihsel süreçteki kurumsal çalışmaları ise önce Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü (1960-1983), ardından Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü (1983-2011) bünyesinde gerçekleşmiştir. 2011 yılından itibaren de kurumsal çalışmalar, Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) yeniden yapılanma süreci akabinde Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü çatısı altında sürdürülmektedir.

Türkiye’de halk eğitimi merkezi (HEM), 81 ilde vatandaşların hayat boyu öğrenme kapsamında eğitim taleplerini karşılamaktadır. MEB’e bağlı 997 halk eğitimi merkezi tarafından sunulan programlar, diğer yetişkin eğitimi etkinlikleri içinde en önemli paya sahiptir. Yetişkinlere yönelik programlar “Genel Eğitim Programları” ve “Mesleki-Teknik Eğitim Programları” olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır. Okuma-yazma kursları ile sosyal-kültürel kurslar genel eğitim programları içinde yer alırken bir meslek edinmeye ve belli alanlarda bilgi ve beceri kazandırmaya yönelik kurslar mesleki-teknik eğitim programları içinde yer almaktadır. 2022 yılı itibarıyla, Yaygın eğitim kurumlarında açılan toplam kurs sayısı 3682 olup bu kursların 2578’i mesleki, 1104’ü genel kurslardır.³ 2022 yılının ilk üç ayında halk eğitimi kurslarından 2 milyon 641 bin 613 kişi yararlanmıştı.⁴

1. Kavramsal ve Kuramsal (Teorik) Çerçeve

Halk eğitimi kavramı, hayat boyu öğrenme/yaşam boyu öğrenme/eğitim, sürekli eğitim, yaygın eğitim, yetişkin eğitimi, toplum eğitimi gibi kavramlarla birlikte anılmakta hatta bazı çalışmalarda bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ülkemizde en çok “yaygın/halk/yetişkin” eğitimi terimlerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir.⁵ Bu başlık altında çalışmanın anlaşılmasına temel oluşturmak ve anlam karmaşıklığını gidermek amacıyla çalışmada sıkça kullanılan kavramlara- *yaygın eğitim*, *halk eğitimi*, *yetişkin eğitimi* vb.- yer verilmiştir. HEM bünyesinde açılan kurslara katılan kursiyerler genelde ‘yetişkin’ grubuna girdiğinden kurs süreçleri yetişkin eğitimi ve öğrenimiyle ilgilenen yaklaşımlar üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle tarihsel süreçte yetişkin eğitimi konusunda yapılan çalışmalara kısaca değinilmiş ardından Malcolm Shepherd Knowles’ın (1913-1997) “Andragoji Teorisi”ne yer verilerek konunun kuramsal (teorik) zeminde işlenmesine yönelik bir yol haritası sunulmuştur.

Kavramsal çerçeve bahsinde ilk olarak “*yaygın eğitim*” kavramına açıklık getirmek gerekir. Bunun için Türk milli eğitim sisteminin genel yapısı hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olabilir. Zira kavram, Türk millî eğitim sistemi içinde daha net bir şekilde anlaşılabilir. Türk millî eğitim sisteminin genel yapısı örgün (resmi/formal) ve yaygın eğitim (non-formal) olarak ikiye ayrılmaktadır.⁶ *Örgün Eğitim*, belirli yaş grubundaki ve aynı seviyedeki bireylere, amaca göre hazırlanmış programlarla okul çatısı altında düzenli olarak yapılan eğitimidir. *Yaygın Eğitim* ise örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır. Başka bir deyişle, örgün eğitim sistemine hiç girmemiş, herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademelerden birinden ayrılmış bireylere ilgi ve gereksinim duydukları alanda örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümüdür. Resmî makamlar tarafından onaylanan, denetlenen ve sertifikalandırılan her tür eğitim (halk eğitimi, çıraklık, hizmet-içi eğitim, meslek edindirme kursları, uzaktan eğitim: açık eğitim kursları,

² Miser ve ark. 2013:168.

³ <https://e-yaygin.meb.gov.tr>.

⁴ MEB, 2022:3.

⁵ Geray, 2002:18.

⁶ Millî Eğitim Temel Kanunu, 1973:5104.

açık öğretim lisesi, açık öğretim fakülteleri, mesleki teknik açık öğretim okulu, vb.) bu kategoriye dâhil edilebilir.⁷ Yaygın eğitim kurumları, bireysel yeterliliklerin geliştirilmesi ve yeterliliğe göre bireysel yeniden yönlendirmeyi odağına almaktadır. Yaygın eğitimin temel işlevleri öncelik sırasına göre şu şekilde belirtilebilir: ‘okuma-yazma ve temel bilgiler kazandırma’ ile ‘mesleki bilgi ve beceri’ kazandırmadır.⁸ Yetişkinlere yönelik kurslar düzenleyen yaygın eğitim kurumları, genel ve mesleki eğitimi kapsayan çeşitli programlarla bireylerin kariyerlerinde ilerlemelerine, hızla değişen ve belirsiz bir dünyaya uyum sağlamalarına, toplumun sosyal refah ve mutluluğunu artırmaya yardımcı olmaktadır.

İkinci kavram ise hayat boyu öğrenme sürecinin önemli bileşenlerinden biri olan “*Halk Eğitimi (public education)*” kavramıdır. OECD’nin tanımına göre (1997) halk eğitimi, “zorunlu öğrenim çağının dışına çıkmış ve asıl uğraşısı okula gitmek olmayan bireylerin yaşamlarının herhangi bir kademesinde duyacakları öğrenme gereksinimlerini ve ilgilerini doyumak üzere özellikle düzenlenen etkinlikler ya da programlardan oluşan bir süreç”tir. MEB’in tanımı da bunu destekler mahiyettedir. Buna göre halk eğitimi, “herhangi bir örgün eğitim kurumuna gitmeyen veya bitiren ya da örgün eğitimin bir kademesinden ayrılan bireylerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamak ve belli bir meslek kazandırmaya yönelik olarak düzenlenen kısa süreli eğitim etkinlikleri” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹ İçerik olarak yaygın eğitimden daha geniş anlama sahip olan “halk eğitimi” kavramı, okul eğitimi yanında ve dışında her düzey ve kesimdeki bireylere veya topluma yönelik bir eğitim etkinliğidir. Halk eğitimi, yetişkinin değişmesini sağlayacak olan yeni bilgi ve becerinin kazandırılmasını amaçlar.¹⁰ Burada verilen eğitimlerle toplumun eğitim gereksinimlerine, bireylerin ilgi ve isteklerine bir ölçüde cevap verilmeye çalışılır.¹¹ Bu bağlamda, halk eğitimin temel işlevleri ‘mesleki bilgi ve beceri kazandırma’, ‘kişisel gelişmeyi sağlama’ ve ‘toplumsallaşmayı sağlama’ şeklinde özetlenebilir.

Türkiye’deki her yaş, eğitim, gelir, sosyal statü ve kültür düzeyindeki vatandaşlara onların ilgi, istek, yetenek ve beklentilerine yönelik mesleki, sosyal, toplumsal, ekonomik, sportif ve kültürel alanlarda ücretsiz kurslar düzenleyen yaygın eğitim kurumları olan *Halk Eğitim Merkezleri* de, özellikle yetişkin eğitimini sağlayan kurumlar olarak öne çıkmaktadır. MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü’nün il ve ilçelerde hayat boyu öğrenme faaliyetlerini yürüten taşra teşkilatı birimleri olarak görev yapan bu merkezler, hayat boyu öğrenme kapsamında açılan kurslar ile eğitici faaliyetlerin düzenlendiği kurumlar şeklinde tanımlanır.¹² Halk eğitiminin hedef kitlesi; yaş, eğitim düzeyi, öğrenme isteği, cinsiyeti ve farklı gereksinimi olan bireylerden oluşur. Böylesine farklı değişkenleri içeren hedef kitle, heterojen bir özellik gösterir.¹³ 18 yaş altında örgün eğitime dahil ya da dışında olan çocuklarda farklı eğitim programlarına ya da kurslara katılabilirler. HEM’lerde, örgün eğitime nazaran yaş ve öğrenme düzeyleri bakımından daha farklı gruplara, zaman ve mekân bakımından daha esnek davranılarak eğitimler verilmektedir. Kurslar hayat boyu öğrenme kurumlarında kadrolu veya ek ders ücreti karşılığında görevlendirilen ‘*Usta Öğreticiler*’ tarafından verilmektedir.¹⁴ Kurslara katılan kişiler ‘*Kursiyer*’ olarak anılmakta ve kursları başarıyla tamamlayanlar ‘*Kurs Bitirme Belgesi*’ almaya hak kazanmaktadır. Ayrıca, başarı değerlendirmesi yapılmayan, kurumlar tarafından düzenlenen eğitim faaliyetine katılanlara da ‘*Katılım Belgesi*’ verilmektedir.

Bir diğer önemli kavram, “*Yetişkin Eğitimi (adult education)*” kavramıdır. Bu noktada “*yetişkin (adult)*” terimi ile ne kast edildiği önem kazanmaktadır. Yetişkin terimi, Latince ‘büyümek (adolescence)’ fiilinden gelmektedir. Yetişkin kimse denildiği zaman, fiziksel ve psikolojik

7 Gözübüyük Tamer, 2022:6.

8 Celep, 2003:9.

9 MEB, 2018:3.

10 Geray, 2002:43.

11 Kılıç, 1981:3.

12 MEB, 2018:2.

13 Celep, 2003:7.

14 HBÖ Kurumları Yönetmeliği, 2018.

gelişimini tamamlamış, olgunluğa ulaşmış olduğu varsayılır.¹⁵ Yetişkin kavramı tanımlanırken *biyolojik, hukuki (yasal), sosyal ve psikolojik* boyutlarına gönderme yapılır.¹⁶ Bu noktada, *biyolojik tanım* üreme fonksiyonları ile ilişkili iken *yasal tanım* bazı insan haklarıyla (oy kullanma hakkı, iş kurma hakkı, evlenme yaşı 18 yaş vb.) ilişkilidir. *Sosyal tanım* bazı sosyal rollerle (çalışan, ebeveyn, eş ve diğerleri vb.) ilişkili iken *psikolojik tanım* yetişkinler olarak, kişinin kendi sorumluluklarından sorumlu bir benlik kavramına ulaşması, kendi hayatını yönetme ve karar vermesi, yaşamı belirleme yeteneği gibi süreçlerle ilişkilidir. Öğrenmeyle ilgili olarak, en önemli olanın psikolojik tanım olduğu vurgulanır. Özetle, yetişkin genellikle yasal olarak belirlenmiş bir yaş sınırını geçmiş, ergenlik dönemini tamamlamış ve toplum tarafından bağımsız olarak kabul edilen bireydir. Ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılık göstermekle birlikte, genellikle 18 yaş ve üzeri bireyler yetişkin olarak kabul edilir.

Yetişkin Eğitimi terimi ise genelde halk eğitimi terimi yerine kullanılsa da farklı şekilde tanımlanabilir. Yunanca “andros (adam)” ve “agein (eğitim)” sözcüklerinden türemiş olarak “adam/yetişkin eğitimi” anlamına gelen Androgoji terimi,¹⁷ ilk kez 1833 yılında Alman bir spor salonu öğretmeni Alexander Kapp (1800-1869) tarafından kullanılmıştır. Daha sonraları Amerikalı eğitimci, yazar ve sosyolog Eduard C. Lindeman’ın (1885-1953) makalelerinde kullanılan bu terim, Lindeman’ın öncülük ettiği bir başka Amerikalı eğitimci ve yetişkin eğitimi uzmanı (andragog) Malcolm Knowles tarafından 1970’lerde İngilizce konuşulan dünyada genel olarak bilinir hale getirilmiştir.¹⁸ Dünya Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD), yetişkin eğitimi, “*zorunlu öğrenim çağının dışına çıkmış ve asıl uğraşısı okula gitmek olmayan kimselerin, yaşamlarının herhangi bir aşamasında duyacakları öğrenme gereksinimi ve ilgisini karşılamak üzere bu amaçla düzenlenen etkinlikler ve programlar*” şeklinde tanımlar. Bu bağlamda, yetişkin eğitimi alanının oldukça kapsamlı olduğu söylenebilir. Yetişkin eğitimi, katılımcılara bilgi ve becerilerini geliştirme, yeni kariyerlerine başlama veya mevcut kariyerlerinde yükselme fırsatı sağlayabilir. Ayrıca, yetişkin eğitimi, sosyal etkileşim, özgüven artırma ve öğrenme konusundaki tutkuyu yeniden canlandırma gibi avantajlar da sağlayabilir. Yetişkin eğitimi programları, yüz yüze sınıf eğitimi, online kurslar, seminerler, konferanslar, çalışma grupları ve hibrit öğrenme gibi çeşitli formatlarda sunulabilir. Bu programlar, bireylerin öğrenme tercihlerine, zamanlarına ve bütçelerine uyacak şekilde tasarlanabilir.

Sonuç olarak, günümüzde, öğrenme sürecini çocukluk ve gençlik dönemine havale eden tüm statik eğitim kavramları terk edilmekte, hayat boyu öğrenme anlayışı ile birlikte eğitimin sadece belirli bir zaman diliminde ve belirli mekânlarda olabileceği anlayışı sarsılmaktadır. Artık her yaşta her zaman farklı platformlarda öğrenmenin gerçekleşebileceği fikri giderek yaygınlaşmaktadır. Bu süreçte farklı örgütlenme, eğitim ve etkileşim süreçleriyle halk eğitimi ve yetişkin eğitimi gibi hayat boyu öğrenmeyi teşvik eden eğitim türleri de ön plana çıkmakta ve yaygınlaşmaktadır.

2. Tarihsel Süreçte Yetişkin Eğitimi ve Malcolm S.Knowles’ın “Androgoji Teorisi”

Yüzyıllardır öncelikli bir konu olmasına rağmen yakın zamana kadar üzerinde nispeten az çalışılan yetişkin eğitimi ile ilgili varsayımlar daha çok 1. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya atılmıştır. Bu konu özellikle, klinik psikoloji, gelişim psikolojisi, sosyal psikoloji, sosyoloji ve felsefe gibi farklı disiplinlerince ele alınmıştır. Yetişkin eğitimi çalışmalarına Avusturyalı filozof ve psikolog Sigmund Freud (1856-1939), İsviçreli psikiyatrist Carl Gustav Jung (1875-1961), Gelişim psikolojisinin kurucularından Erik Erikson (1902-1994), ihtiyaçlar hiyerarşisi ile tanıyan Abraham Maslow (1908-1970) ve Hümanist psikolojinin kurucularından Carl Rogers (1902-1987) gibi tanınmış klinik psikologların önemli katkıları olmuştur. Freud’un yetişkin öğrenmesinde bilinçaltının davranış üzerindeki etkisi; Jung’un insan bilincinin “duyum,

¹⁵ Celep, 2003: 40.

¹⁶ Knowles ve ark., 2005: 64.

¹⁷ Duman, 2007: 160.

¹⁸ Loeng, 2017: 651.

düşünce, duyu ve sezgi” şeklindeki dört işlevi olduğu söylemi; Erikson’un “insanın sekiz çağı” şeklindeki açıklaması; Maslow’un güvenliğin önemini vurgulaması ve Rogers’ın beş “temel ilkeye” dayanan öğrenci merkezli eğitim yaklaşımı hipotezler şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Gelişim psikologları yaşla ilişkili özellikler (örneğin, fiziksel yetenekler, zihinsel yetenekler, ilgi alanları, tutumlar, değerler, yaratıcılık ve yaşam tarzları) gibi konularda bilgi sağlamış; yaşam boyunca yaşla birlikte meydana gelen değişimler hakkında artan bilgi birikimi, fiziksel kabiliyetler, zihinsel yetenekler gibi özelliklerde açıklık, ilgi alanları, tutumlar, değerler, yaratıcılık ve yaşam tarzları gelişimsel psikolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. Sosyoloji ve sosyal psikoloji ise yetişkinlerde öğrenmeyi kolaylaştıran veya engelleyen faktörler de dahil olmak üzere grup ve sosyal sistem davranışları konusuna yoğunlaşmıştır. Sosyolojinin yetişkin öğrenmesi alanına katkısı daha çok yetişkinlere daha verimli, etkili ve anlamlı öğrenme deneyimleri sağlama potansiyeline ilişkindir.

Yetişkin eğitimi konusunda, 1920’lerde Basil Yeaxlee (1883-1967) ile sosyolog Eduard C. Lindeman’ın (1885-1953), 1930’larda ise Amerikalı psikolog Edward L. Thorndike’in (1874-1949) çalışmaları öncülük yapmıştır. Bu çalışmalar, yetişkinlerin öğrenmesinin çocuklardan farklı olduğu üzerine şekillenmiştir. Yetişkin eğitimi konusunda Lindeman, sistematik bir teorinin temelini atmıştır.¹⁹ Onun “*The Meaning of Adult Education*” (Yetişkin Eğitiminin Anlamı) adlı eseri,²⁰ bugün hala yetişkin eğitimi alanında en önemli temel referans olarak kabul edilmektedir. Kitapta, yetişkin eğitiminin tanımı, amacı ve yöntemleri tartışılmaktadır. Ona göre, yetişkin eğitimi, bireyin kendini keşfetmesine ve kendi potansiyelini geliştirmesine yardımcı olmakta; bireyin kişisel gelişimini teşvik etmektedir. Bununla birlikte, Lindeman, yetişkin eğitiminin bireysel faydaları yanında toplumsal faydaları da olduğunu vurgulamıştır. Yetişkin eğitiminin demokratik bir toplumun gelişiminde önemli bir rol oynadığını savunan Lindeman, bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirmelerinin, onların daha bilinçli ve aktif vatandaşlar haline gelmelerine yardımcı olduğunu ileri sürer. Bu da daha iyi bir toplumsal ve politik katılımı teşvik eder. Örgün eğitimin hayata hazırlık olabileceğini ama yetişkin eğitiminin hayatı değiştirmek için teşvik edici bir araç olduğunu söyleyen Lindeman,²¹ yetişkinlerin eğitim sürecine aktif katılımlarını vurgular. Yetişkinlerin öğrenme sürecine aktif bir şekilde katılarak kendi öğrenme hedeflerini belirlemesi gerektiğini savunur. Bu noktada, eğitimde katılımcı yaklaşımın önemine vurgu yapar. Katılımcı yaklaşım, eğitimin toplumsal bir etkinlik olduğu öğrenmenin sadece bireysel değil, aynı zamanda sosyal bir bağlamda gerçekleştiğini söyler. Pedagoji eğitimi ve yetişkin eğitimi arasındaki farklılıkları vurgulayarak, yetişkin eğitimi programlarının geliştirilmesinde pedagojik ve andragojik yaklaşımların farklılıklarını ve avantajlarını tartışmaktadır. “*Yetişkinlerin nasıl öğrendiği*” sorusu üzerine durarak yetişkin eğitiminde öğrenenlerin ilgi ve ihtiyaçlarının öğretim programını belirlediğini söyler. Başka bir deyişle, andragojik yaklaşımın yetişkin öğrenme programlarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığını ve öğretim programlarının belirlenmesinde yetişkinlerin öğrenme ihtiyaçlarının, ilgilerinin ve deneyimlerinin dikkate alınması gerektiğini vurgular.

1920’lerden 1940’lı yıllara gelindiğinde, yetişkin öğrenmesinin kavramsallaştırılması için gerekli unsurların çoğu keşfedilmişti. Ancak, bu parçalanmış unsurlar henüz entegre bir çerçeveye dahil edilmemişti. 1950’lerde sosyal bilimler, yetişkin öğrenimi ve daha yoğun eğitim konularını ele aldı ve araştırmalar başladı.

Lindeman’ın katılımcı yaklaşımı, Knowles’ın yetişkin öğrenme kuramının temel ilkelerinden biri haline gelmiştir. Knowles, Lindeman’ın katılımcı yaklaşımını geliştirerek, yetişkinlerin kendi öğrenme hedeflerini belirleme ve öğrenme sürecinde aktif bir rol oynama özgürlüğüne sahip olduğunu savunmuştur. Ona göre, yetişkinler öğrenmek istedikleri konuların ne olduğunu ve bu konuların ne zaman öğrenileceğini belirleme özgürlüğüne sahip olmalıdır.

¹⁹ Knowles ve ark, 2005: 70.

²⁰ Lindeman: 1926: 1.

²¹ Lindeman: 1926: 38.

Lindeman gibi Knowles da yetişkinlerin öğrenme tarzlarının çocuklardan farklı olduğunu belirten kişilerden biridir. 1950 yılında kaleme aldığı “*İnformal Yetişkin Eğitimi*” (*Informal Adult Education*) başlıklı çalışmasında²² yetişkinlerin en iyi gayriresmi, rahat, güvenli ve esnek ortamlarda öğrendiklerini dile getirmiştir. 1970 yılında kaleme aldığı “Yetişkin Eğitiminin Modern Uygulaması: Andragoji Pedagojiye Karşı” (*The Modern Practice of Adult Education. Andragogy versus Pedagogy*) başlıklı çalışmasında,²³ andragojinin pedagojiden farklılaştığı yönleri ile andragojinin temel prensiplerini açıklamıştır. Yetişkinlerin öğrenme motivasyonlarına, deneyimlerine ve sorumluluklarına vurgu yaparak, öğrenme sürecine aktif katılımlarını teşvik etmiştir. Çalışma ayrıca andragojinin yetişkinlere özgü öğrenme stillerini desteklediğini, deneyimsel öğrenme, sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi ve pratik uygulama gibi etkili stratejileri kullandığını belirtir. Çalışmanın sonuç bölümünde, andragojinin yetişkin eğitimindeki önemi ve uygulama alanları hakkında bir özet sunulmaktadır.

Knowles’in “*Yetişkin Öğrenci: İhmal Edilmiş Bir Tür*” (*The Adult Learner: A Neglected Species*) (1973;1990) başlıklı çalışması da²⁴ yetişkin öğrenmesi konusundaki en önemli eserlerinden biridir. Bu çalışması, yetişkin eğitimi ve andragoji alanında bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Öğrenme teorisini, andragojiyi ve insan kaynakları gelişimini araştırır. Knowles, eğitim sistemlerinin genellikle çocukları hedef aldığını ve yetişkin öğrenmesinin ihmal edildiğini belirtir. Bu nedenle, yetişkin öğrenmesine özel bir önem ve dikkat gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır. Knowles, bu çalışmasında öncelikle öğrenme teorilerinden bahsederek hayvanlar ve çocuklar üzerinde yapılan çalışmalara dayalı öğrenme teorilerini dile getirir, yetişkinler üzerinde yapılan çalışmalara dayalı öğrenme teorilerini açıklar. Knowles yetişkin öğrenmesinin özelliklerini, motivasyonunu ve öğrenme stillerini inceleyerek, yetişkin öğrenmesinin çocuklardan farklı olduğunu farklı olduğunu ve öğrenmenin yaşam boyu devam eden bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda yetişkinlerin öğrenme süreçlerinin ve yetişkinlere yönelik eğitimde farklı yaklaşımların kullanılması gerektiğini savunur. Andragojinin yetişkinlerin öğrenme potansiyelini tam olarak kullanmasına yardımcı olduğu ve yaşam boyu öğrenmeyi teşvik ettiği vurgulanmaktadır. Ancak sonraki on yıl boyunca, birçok öğretmen ilk ve orta dereceli okullarda ve üniversitelerde andragojik modelin bazı özellikleri uygulandığında çocukların ve gençlerin birçok durumda daha iyi öğrendikleri görülmüştür. Bu nedenle, Yetişkin Eğitiminin Modern Uygulaması (*The Modern Practice of Adult Education*) başlıklı eserinin gözden geçirilmiş baskısında (1980) kitabının alt başlığı Pedagojiden Andragojiye (*The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy*) olarak değiştirilmiştir.²⁵ Kitap, yetişkinlerin öğrenme süreçlerinin çocuklardan farklı olduğunu vurgular. Yetişkinlerin kendi deneyimlerine dayalı olarak öğrenmeyi tercih ettiklerini, pratik ve günlük yaşam bağlamında öğrenmenin önemini vurgular. Ayrıca, yetişkin öğrencilerin öğrenmeye katılımını artırmak için katılımcı odaklı yöntemlerin kullanılmasının gerekliliğini ele alır. Kitap, yetişkin eğitimi alanında çalışan eğitimciler, öğretmenler ve eğitim liderleri için bir rehber niteliği taşır. Yetişkin öğrenme süreçlerini anlamak, onları motive etmek ve etkili bir şekilde eğitim sağlamak isteyenler için önemli bir kaynaktır.

Knowles andragojiyi yetişkinlerin öğrenmelerine yardımcı olabilme bilim ve sanatı -yetişkin eğitiminin/ bilim ve sanatı-olarak tarif etmiş, pedagojik bakış açısı ile kıyaslamalarda bulunarak yetişkinler için andragojik ilkeler belirlemiştir.²⁶ Yetişkinlerin öğrenme sürecinin, çocuklarından farklı olduğunu ve öğrenme sürecinde kendi kendilerine öğrenme ve katılımcı öğrenme yöntemlerinin kullanılması gerektiğini savunmuştur. Knowles, andragojinin ana prensiplerini şöyle özetlemiştir: Yetişkin öğrencilerin kendi öğrenme hedeflerini belirlemelerine

²² Knowles, 1950:1.

²³ Knowles, 1970, 1980: 45.

²⁴ Knowles, (1973; 1990: 22).

²⁵ Knowles, 1980:1.

²⁶ Knowles, 1973; 1990: 32.

izin verilmelidir; öğrenme deneyimleri öğrencilerin yaşantılarına bağlanmalı; öğrenme deneyimleri, problem çözme veya işyerindeki durumlara dayalı olmalı ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerinden sorumlu olmaları sağlanmalıdır. Knowles, andragoji prensiplerini uygulayarak, öğrencilerin kendi kendilerine öğrenmelerini teşvik eden bir öğretim yaklaşımı olan “yetişkin merkezli öğrenme”yi de geliştirmiştir. Yetişkinlerin öğrenme ihtiyaçlarına ve beklentilerine dayalı bu yaklaşım öğrenme sürecinde öğrencilerin aktif katılımını teşvik eder. Bu kuram, yetişkin öğrenme sürecini tasarlayan ve yöneten eğitimciler için faydalı bir araçtır.

Knowles’in Andragoji Teorisi özetle aşağıdaki varsayımlara dayanmaktadır:²⁷

1. Bilme ihtiyacı (The need to know)
2. Öğrenenlerin benlik kavramı (The learners’ self-concept),
3. Öğrenenlerin deneyimlerinin rolü (The role of the learners’ experiences)
4. Öğrenmeye hazır olma (Readiness to learn)
5. Öğrenmeye yönelim (Orientation to learning)
6. Motivasyon (Motivation)

1- *Bilme ihtiyacı*; yetişkinlerin bir şeyi öğrenmeye başlamadan önce neden öğrenmeleri gerektiğini bilmeleri gerekir. Yeni aforizmalardan biri yetişkin eğitiminde, öğrenmeyi kolaylaştıran kişinin ilk görevinin öğrencilerin "bilme ihtiyacının" farkına varmalarına yardımcı olmaktır.

2- *Öğrenenlerin benlik kavramı*; Yetişkinlerin bir benlik kavramı vardır. Benlik kavramında değişimler olur. Birey kendi kararlarından ve hayatlarından sorumludur.

3- *Öğrenenlerin deneyimlerinin rolü*; her yetişkin yaşamı boyunca farklı alanlarda bilgi ve deneyim sahibi olur. Birey olgunlaştıkça, öğrenme için giderek daha zengin bir kaynak haline gelmesine neden olan genişleyen bir deneyim repertuar biriktirdiği ve aynı zamanda ona yeni kazançları ilişkilendirmek için genişleyen bir tabana sahip olur.

4- *Öğrenmeye hazır olma*; yetişkinler gerçek hayattaki durumlarıyla ilişkili olarak bir gelişim aşamasından diğerine geçerken öğrenmeye hazır hale gelir. Bu varsayımın anlamı, öğrenme deneyimlerinin bu gelişimsel süreçlerle/görevler örtüşmesi yani zamanlamanın önemidir. Kısaca, yetişkinler öğrenmek için hazır olduklarında öğrenme daha etkili olur.

5- *Öğrenmeye yönelim*; Öğrenmeye yönelim, çocuklar ve gençlerde konu, yetişkinlerde yaşam merkezlidir. Yetişkinler öğrenmenin performanslarına yardımcı olacağını algıladıkları ölçüde görevler veya yaşamlarında karşılaştıkları sorunlarla başa çıkma durumlarında öğrenmeye motive olurlar. Ayrıca, yeni bilgi öğrenir ve anlayış geliştirirler, beceriler, değerler ve tutumlar en etkili şekilde gerçek yaşam durumlarına uygulama bağlamında sunulmaktadır.

6- *Motivasyon*; bazı yetişkinler dış motivasyon kaynaklarına (yarışma, terfiler, daha yüksek maaş vb.) karşı duyarlı iken bazıları içsel motivasyonlara (farkındalık, kendini gerçekleştirme, daha kaliteli bir yaşam, iş yapma arzusu, iş tatmini, özsaygı, yaşam kalitesi ve sosyal yardımlarda artış gibi) duyarlıdır.

Knowles’ın bu altı varsayımı, yetişkin öğrenme sürecinde katılımcı odaklı, deneyimsel ve öğrenenin özerk olduğu bir yaklaşımı benimser.²⁸

3. Amaç

Bu araştırma ile Trabzon ili Ortahisar ilçesinde Halk Eğitim Merkezi bünyesinde açılan kursların, kursiyerler ile kurs öğretmenleri (usta öğreticiler) tarafından değerlendirilmesi

²⁷ Knowles ve ark., 2005:64-68.

²⁸ Knowles ve ark, 2005: 68

amaçlanmıştır. Bu amaçla, yetişkinlere yönelik kurslara (sanat ve tasarım, el sanatları vb.) katılan kursiyerlerin genel görünümünün belirlenmesi, kurs deneyimlerinin (kurs hakkında genel bilgi, kursa katılma nedenleri, kurslara katılımın bireysel/gündelik ve sosyal yaşamlarına katkısı, ilgililere öneri ya da tavsiyeler vb.) ortaya konması ile usta öğreticilerin deneyimlerinden hareketle kursların değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Kursiyerlerin ve usta öğreticilerin değerlendirmeleri, kursların kalitesini artırmak, öğretim yöntemlerini geliştirmek, öğrenme deneyimini iyileştirmek ve katılımı teşvik etmek için kullanılabilir. Trabzon özelinde yapılan bu alan araştırması, ilgili konuyu genelleştirme iddia ve amacını taşımamaktadır. Süreç içerisinde yetişkinlere sunulan hizmetlerin daha sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla verilerden elde edilen sonuç ve öneriler ilgili kurum ve kuruluşlarla paylaşılmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde ülkemizde uygulanmakta olan bu politika çeşidinin farklı boyutları ortaya konabilecektir. Ayrıca bu meyanda yapılacak çalışmalarla da kıyaslamaya gidilebilecektir. Her ildeki uygulamanın sosyal ve kültürel birçok nedenle farklı olmasının yanında, her bir uygulamanın sonuca dönük somut fayda içerebileceği öngörülmektedir. Ayrıca, daha sonra yapılacak araştırmalar için zemin/veri sağlaması arzu edilmektedir.

4. Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak fenomenolojik desen kullanılmıştır. Aşına olduğumuz fakat tam olarak anlamını kavrayamadığımız olay, deneyim, yönelim, durum şeklinde karşımıza çıkan olgular için fenomenoloji uygun bir araştırma temeli oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu; kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi ile seçilen, Trabzon İli Ortahisar İlçesi Halk Eğitim Merkezi'nin çeşitli kurslarına (sanat ve tasarım, el sanatları vb.) devam eden 24 gönüllü kursiyerden ve altı usta öğreticiden oluşmuştur. Araştırmacı yakın ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler, derinlemesine görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Görüşmeler 2022 yılının Kasım-Aralık aylarında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın saha boyutunun gerçekleştirilebilmesini teminen gerekli izinler alınmıştır. Araştırmacı tarafından ilgili alan yazın incelenerek hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kurslara katılan kursiyerlerin sosyo-demografik profili ile kurs deneyimlerini belirlemeye yönelik açık ve kapalı soruları içermektedir. Görüşmeler kursiyerlerin devam ettikleri kurs mekânlarında gerçekleştirilmiş, tüm görüşmeler kursiyerin ve usta öğreticilerin izni alınarak kaydedilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 30-40 dakika sürmüştür. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanan veriler betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir.

5. Bulgular

Bu bahiste araştırmaya katılan -kursiyerler ve usta öğreticilerden- alınan veriler ışığında öncelikle kursiyerlerin sosyo-demografik görünümleri ile kurs deneyimlerine ilişkin elde edilen verilerin analizi, ardından usta öğreticilerin genel görünümleri ile kurslara ilişkin değerlendirmelerin betimsel analizi yer almaktadır.

Tablo 1. Bulguların Sunumu

Başlık	İçerik/Alt Başlık
I-KURSIYERLERİN Genel Görünümleri ve Kurs/lara İlişkin Dene-yimleri	Sosyo-Demografik Görünüm Yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, eğitim düzeyi vb.
	Kurslara ilişkin bilgiler Kurs yeri/mekânı, türü, adı, süresi, katılımcı sayısı vb. Kursiyerlerin kurs/lardan haberdar olma kaynakları (eş-dost-akraba, komşu, bireysel vb.) Kurslara katılım önündeki engeller ve katılımı kolaylaştırıcı unsurlar Genel olarak kursların değerlendirilmesi (eğitim/öğretmen/mekân vb. açı-sından) İlgililere tavsiye ya da öneriler
	Kursa katılım nedenleri ve öğrenmeyi motive eden etmenler
	Kursların bireysel/gündelik sosyal yaşamlara katkısı
II-USTA ÖĞRETİCİLE-RİN Genel Görünümleri-Kursların/Kursiyerle-rin Değerlendirilmesi	Sosyo-Demografik Görünüm Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, kıdem vb.
	Usta öğreticiler açısından kursların/kursiyerlerin değerlendirilmesi İlgililere tavsiye ya da öneriler

Görüşme sırasında elde edilen veriler metin içerisinde aktarılırken verilerin hangi katılımcı-dan alındığını ortaya koymak amacıyla kursiyerler için -K harfi ve katılım sırasına göre K1, K2, K3...K24 şeklinde, kurs öğretmenleri ise usta öğretici vasfına sahip oldukları için (UÖ-harfleri ve katılımcı sıralarına göre UÖ1, UÖ2, UÖ3...UÖ6 şeklinde kullanılarak cümle sonlarına kısalt-malar konulmuştur.

5.1. Kursiyerlerin Sosyo-Demografik Görünümleri

Çalışma kapsamında 24 kursiyer ile görüşülmüştür. Bunların beşi erkek 19'u kadındır. Medeni durumları göz önüne alındığında dördü bekâr, 20'si evlidir. Bir kursiyer ortaokul, beş kursiyer lise ve bir kursiyer yüksekokul mezunu, iki kursiyer üniversite eğitimlerine yakın zamanda başlamış olup devam etmekte ve kalanı üniversite mezunudur. Eğitim düzeyinin üniversite mezunlarının çoğunlukta olması nedeniyle yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Kursiyerlerin/Katılımcıların Sosyo-Demografik Verileri

Kod	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durumu	Eğitim Düzeyi	Mesleği/ Yaptığı İş	Nereli	Hane Gelir Durumu	Devam Ettiği Kurs	Kursa Devam Süresi
K1	58	Erkek	Evli	Yükseko-kul	Emekli	Trabzon	11.000	Kaligrafi	2 yıl
K2	38	Erkek	Evli	Üniversite	Akademisyen	İstanbul	22.000	Kaligrafi	2 ay
K3	42	Kadın	Evli	Üniversite d.	Ev Hanımı	Erzurum	19.000	Kaligrafi	2 yıl
K4	31	Kadın	Evli	Üniversite	Mağazasında	Trabzon	17.000	Kaligrafi	2 ay
K5	44	Erkek	Evli	Üniversite	Öğretmen	Amasya	13.000	Kaligrafi	1 yıl
K6	20	Kadın	Bekâr	Ortaokul	Ev Kızı	Trabzon	9.000	Miyuki	6 ay

K7	38	Kadın	Evli	Lise	Ev Hanımı	Trabzon	11.000	Miyuki	2 ay
K8	35	Kadın	Evli	Üniversite	Restoran İşl.	Trabzon	20.000	Miyuki	2 ay
K9	47	Kadın	Bekâr	Üniversite	El Ürünleri	Trabzon	18.000	Miyuki	2 ay
K10	59	Kadın	Evli	Lise	Ev hanımı	Trabzon	12.000	Tezhip	6 ay
K11	40	Kadın	Bekâr	Üniversite d.	Tekstil Sek.	Trabzon	10.000	Deri	3 ay
K12	55	Kadın	Evli	Üniversite	Emekli	İstanbul	9.000	Sepet	3 ay
K13	70	Kadın	Evli	Üniversite	Emekli	Rize	8.000	Sepet	2 ay
K14	71	Kadın	Evli	Lise	Emekli	Trabzon	7.000	Sepet	2 ay
K15	27	Kadın	Evli	Üniversite	Öğretmen	Trabzon	9.000	Sepet	1 ay
K16	55	Kadın	Evli	Lise	Muhasebe	Trabzon	7.000	Çini	4 ay
K17	37	Kadın	Evli	Üniversite	Ev Hanımı	Trabzon	14.000	Çini	4 ay
K18	61	Kadın	Evli	Üniversite	Emekli	Trabzon	9.000	Çini	2 ay
K19	55	Kadın	Bekâr	Üniversite	Emekli	Trabzon	9.000	Çini	2 ay
K20	46	Kadın	Evli	Üniversite	Ev Hanımı	Trabzon	11.000	Çini	2 ay
K21	57	Kadın	Evli	Üniversite	Mühendis	Trabzon	18.000	Çini	2 ay
K22	46	Erkek	Evli	Üniversite	Öğretmen	Trabzon	14.000	Hat	3 ay
K23	42	Erkek	Evli	Üniversite	Öğretmen	Trabzon	15.000	Hat	3 ay
K24	66	Kadın	Evli	Lise	Emekli	Trabzon	8.000	Hat	3 ay

Yaş gruplarına paralel olarak katılımcıların/kursiyerin yedisi emeklidir. 11 kursiyer farklı mesleklerde ya da işlerde çalışmaya devam etmekte, altı kursiyer de ev hanımı/kızı şeklinde yaşamlarını sürdürmektedir. Katılımcıların yaşları 20 ile 71 arasında değişmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 46 olup hane gelir durumları 8.000-25.000 bin TL aralığında değişmektedir. Araştırmaya dâhil edilen kursiyerlerin 19'u Trabzon, diğerleri İstanbul, Rize, Amasya ve Erzurum doğumludur.

5.2. Kursiyerlerin Kurs Deneyimleri Üzerine

Trabzon ili Ortahisar ilçesi HEM bünyesinde farklı mekânlarda kurs/eğitim hizmetleri verilmele birlikte araştırmaya Alacahan ve Hamamizade İhsanbey Kültür Merkezindeki kurs ve kursiyerler dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan kursiyerlerin büyük bir bölümü (19'u) HEM bünyesinde Alacahan'da açılan farklı kurslara (Kaligrafi, Miyuki Takı Yapımı, Deri, Bambu Sepet, Çini) kurslarına katılmakta; üçü ise Hamamizade İhsanbey Kültür Merkezinde açılan Hat kursuna devam etmektedir. Bu kurs mekânları Ortahisar ilçesinin Meydan semtinde bulunmakta olup farklı ilçe ve semtlerde oturan kursiyerler, kurs yerlerine genellikle toplu taşıma araçları (dolmuş-otobüs) kullanarak gelmektedir.

Kursiyer sayısının kurs türüne göre değiştiği görülmekle birlikte bir kursun açılabilmesi için asgari katılımcı sayısının 12 olduğunu hatırlatmak gerekir. Talebin çok yüksek olduğu kurslarda kursiyerlerin belli günlere dağıldığı görülür. Genel olarak kursiyerlerin öncesinde farklı alanlarda kurs deneyimlerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Yalnızca üç kursiyer (K1,5, 6) uzun süredir belirli aralıklarla aynı kursa devam ettiklerini söylemişlerdir. Araştırmaya katılan kursiyerlerin kursa devam sürelerinin iki aydan-iki yıla değin değiştiği görülmektedir. Kurslar genelde hafta içi 09:00-16:00 saatleri aralığında gerçekleşmektedir. Kursa devam edilen gün ve saat aralığı kursiyer profiline göre değişmektedir. Ev hanımı olup okul çağında çocukları olan kursiyerlerin sabah dokuz gibi çocuklarını okula gönderdikten sonra kursa

geldikleri, ortalama dört-beş saat kursa katıldıkları ve çocukların okul dönüş saatine yakın bir saatte (öğleden sonra iki gibi) kurstan ayrıldıkları tespit edilmiştir. Diğer taraftan bekâr ya da çocukları büyük olan bazı kursiyerler kurslara başlangıcından sonuna kadar katıldıklarını söylemişlerdir. Emekli olan katılımcıların çoğunluğu ise kursa haftanın belli günlerinde (iki ya da üç gün) devam etmektedirler. Bu noktada kursa geliş nedeni de önem taşımaktadır. Kişisel gelişim, monotonluktan kurtulmak, rutinin dışına çıkmak, konfor alanının dışına çıkmak, mutlu olmak, sosyal çevre edinmek ya da sosyalleşmek amacıyla gelen kursiyerlerin daha esnek zamanlarda kursa katılımları söz konusudur. Kurs akabinde öğrendikleri bilgi ve becerileri yaşamlarına doğrudan aktarmak ve özellikle yaptığı ürünler karşılığında bir gelir elde etmek isteyen kursiyerlerin ise kurs gün ve saatlerine özenle riayet ettikleri görülmektedir.

Kursiyerlere “*HEM bünyesinde açılan kurslar hakkında nasıl bilgi sahibi oldukları ve kayıt yaptırdıkları*” sorulduğunda genelde çevrelerinde eş-dost, akraba, konu komşu ya da bireysel arayışları neticesinde kurslar hakkında bilgi sahibi oldukları ve kayıt yaptırdıkları şeklinde yanıt vermişlerdir. Kurslardan bireysel olarak haberdar olduğunu söyleyen iki katılımcı “*Alacahan’a nakış için geldim, kurs süresince diğer sınıfları gezerken sepet örücülüğünden haberdar oldum ve bu kursa da kayıt yaptırdım*” (K14) ya da “*Daha önce Hüseyin Kazaz’da Belediyenin korosuna katılıyordum, ara verildiğinde üst katta sergilenen ürünleri gördüm ve çok etkilendim. Sonrasında Çini kursuna katıldım*” (K16) derken eş-dost-akraba aracılığı ile kurslarla tanıştıklarını söyleyen iki katılımcı bunu şu sözlerle dile getirmiştir: “*Daha önce meraklıyım, görünümceğim bir arkadaşı var, o söyledi onun sayesinde geldim*” (K8); ve “*İlk başta ebru kursuna katılmıştım, iki aydır bu kursa geliyorum, komşum sayesinde başladım bu kursa*” (K19). Annesinin tavsiyesi ile kursa gelen bir katılımcı (K6) “*Bu kursa yazılmadan önce hiçbir uğraşım yoktu, Alacahan’da bu kursun düzenlendiğini annemden duydum. Daha önce kazaziye (pandemi süresinde bir yıl devam ettim) ve sepet örme kursuna-altı ay katıldım. Bu kurslarda kurs maliyetlerinin pahalı olması sebebiyle, takı kursuna geldim ve şimdi miyoki sanatını öğreniyorum. Takı-miyoki malzemeleri daha uygun, malzemeler-boncuk-taş vb. renkli ve dikkatimi çekti. Herkesin bir el uğraşı olsun, herkese tavsiye ederim* şeklindeki sözleriyle kursa katılım sürecini özetler.

Kursiyerlere, “*Kursa katılımda çevrelerinin (eş, dost, aile vb.) tepkisinin ne yönde olduğu sorulduğunda*” neredeyse tamamı ailelerinin ya da çevrelerinin kendilerini desteklediğini ve teşvik ettiklerini belirtmiştir. Başta aile olmak üzere yakın çevrenin desteği kursa katılımı kolaylaştırıcı unsurlar arasında sayılabilir. Yıllarca ev işleriyle meşgul olan ve hane içinde kendilerine bir konfor alanı oluşturan kadınlar, dışarıya fazla çıkmadıklarını söyleyerek alışıktı oldukları düzenden farklı bir ortama çıkmalarının genelde konu-komşu-akraba vs. desteği ile olabildiğini belirtmişlerdir. Bu döngüyü kırabilen kadınlar bunu “*Her gün aynı ve bitmeyen işler birbirini tekrarlamaya başladı mı hepten bunalıyorsun. Kimseyi de memnun edemiyorsun*” (K7). Ya da “*Hiç bitmeyen işler nefes almanı bile zorlaştırıyor. Yap yap nereye kadar. Kursa geldikten sonra gördüm ki hem işlerimi aksatmıyorum hem de kendim için bir şey yapıyorum, çok mutluyum*” (K20) gibi sözlerle dile getirmektedir. Özellikle kursiyerlerin kurslara katılımı birlikte dikkatlerini yaptıkları işlere yoğunlaştırıp daha önceden sorun olarak gördükleri birçok şeyi bertaraf etmeleri akabinde daha ılımlı ve olumlu bir tavır sergilemelerinin çevrelerince desteklediğini ve bu durumdan herkesin memnun olduğu dile getirilmiştir. Bir katılımcı “*Burası enerjisi sinerjisi olan mutluluk veren bir yer. Kursa geldiğim için keyif alıyorum, buradan gitmek istemiyorum. Ben mutlu, eşim ve çocuklarım mutlu*” (K12) şeklindeki sözleriyle kurs akabinde olumlu duygulara sahip olmanın hane içinde getirdiği yansımaları aktarmıştır.

Kursa katılımda ev yaşamından kaynaklanan ev işlerinden fırsat bulamama, ailede bakıma gereksinim duyan küçük bir çocuğun ya da yaşlının bulunması, evdeki koşulların öğrenme ya da pratik yapmaya elverişli olmaması gibi faktörlerin katılım önünde engel olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Bu bağlamda, kadınların kendilerine aşına oldukları durumların dışında farklı bir alan açmasının çok kolay olmadığı görülmektedir. Geleneksel rollerle harmanlanmış şekilde yaşamlarına devam eden ev kadınlarının çocuklarının büyümesi ya da okul çağına

gelmesi ile kurslara daha rahat katıldıkları görülür. Kadınların bir kısmı başlangıçta kursa katılma konusunda tereddüt ettiklerini ancak zamanı daha planlı kullanmaları ile birlikte bu sorunu aştıklarını dile getirmişlerdir. Farklı kurslara ev sahipliği yapan Alacahan ve Hamamizade İhsanbey Kültür Merkezinin herkesin kolaylıkla ulaşabileceği merkezi bir konumda bulunması, farklı ve çeşitli alanda açılan kurslarla bir çekim merkezi olması ve burada açılan kursların her yaştan, farklı kesimlerden bireylere hitap etmesi kursa katılımı arttıran faktörler arasında görülmektedir. Diğer taraftan, kurs yeri merkezde olsa da bir vasita (dolmuş, otobüs vb.) kullanılarak kurs yerine gidiliyor olması ve kurs türüne göre kurs malzemelerinin pahalı oluşu kursun cazibesini yitirmesine sebep olabilmektedir. Artan fiyatlarla birlikte daha maliyetli hale gelen kurslara talep azalmaktadır. Bir kursiyer *“Hobi amaçlı geliyoruz, bizim yaş grubumuz emekli, pandemi döneminde amatörce yaptığım ürünleri instagramda sayfamda sergiledim ama çok ilerletemedim. Şu an da ekonomik koşullar sebebiyle sadece kendi çalışmalarımızı yapıp fazlasını yapamıyoruz. Kursa gelmek sağlam bir bütçe istiyor. Aldığımız malzemeler maliyetli, bir de yaptığımız ürünü fırına veriyorsunuz onunda ayrı bir ücreti var. Pahalı bir hobi (K19)”* sözleriyle bu artan maliyetlere dikkat çeker. Bazı katılımcılar (K3,5,10) kurs merkezlerine vasita kullanmadan ulaşılmasının kursiyer sayısını artıracaklarını belirtmiştir. Bunun dışında, kurs mekânının daha geniş, ferah, havalandırılması ya da ışıklandırılması gibi etkenlerin iyileştirilmesi gereği de vurgulanmıştır.

“Kurslarda verilen eğitimlerin değerlendirilmesi” hususunda değerlendirme sürecinin kurs ortamı, kursun katkıları ve usta öğreticilerin yaklaşımları üzerinden yapıldığı görülmektedir. Kursiyerlerin çoğu, kurs ortamının öğrenmeye elverişli bir atmosfere sahip olması, enerjisi olan dinamik bir yer, huzur ve mutluluk veren bir mekân olması gerektiği konusunda hemfikirler. Kurs mekânını ev ortamı gibi gören bir katılımcı *“bu yüzden seviyorum ben burayı, örneğin yemek olayı hep beraber inip yemek yiyoruz, yani bizim burada böyle bir heyecanımız var. Bir senedir deriyle uğraşıyorum, işin kötü tarafı kopamıyorsun buradan”* (K11) şeklindeki sözleriyle durumu özetlemektedir. Kurs mekânları evden ya da iş yerinden farklı olarak kişisel hobilerin geliştirilebileceği mekânlar olarak görülmektedir. Bir katılımcı *“başkaları boş zamanında kahveye gidiyor, ben buraya geliyorum. Burası bizim stres atma yerimiz, evden farklı bir yerdesiniz, arkadaşlarınızla berabersiniz, burası bir anlamda özgürlük alanı gibi (K22)”* sözleriyle mekânın olumlu işlevine atıfta bulunmuştur.

Diğer taraftan her bir kurs farklı grupları içermektedir. Grup üyelerinin birbirleriyle iyi anlaşan- uyumlu bir ekip olması halinde öğrenme kolaylaşmakta ve zevkli hale gelmektedir. Kursiyerler birbirleriyle fikir alışverişinde bulunmakta, karşılıklı öğrenme ya da öğrenme süreçlerinde yardımlaşmaları söz konusu olmaktadır. Kurs sürecinde usta öğreticilerin içten, samimi ve anlayışlı yaklaşımları ile eğitim sırasında olumlu geribildirimler sunmaları, öğrenmeyi teşvik edici tutumları ön plana çıkmıştır. İki katılımcı da *“ilk defa İstanbul’dan dönünce araştırdım ne kursuna gidebilirim diye sepet kursuna geldim dört yıl önce. Hamamizade’de kursları gördüm, zaten istediğim bir kurstu, kursun hocası da dünya tatlısı. Hocalarımız çok iyi, zaten hocaların da negatif olmaması lazım, biz buraya stresten uzaklaşmak için geliyoruz, hoca çok önemli. Eğer hoca bana negatif bir enerji veriyorsa ben o kursa gelmek istemem, zaten mutlu olmak için gidiyorum”* (K12) ve *“kurs hocasının yaklaşımı çok önemli, kursiyeri kursa bağlayan, kursu sevdiiren, saatlerce çalışmalarını sağlayan hocaların tutumu (K9)”* şeklindeki sözleriyle usta öğreticilerin yaklaşımlarına dikkat çekmektedir. Son olarak, kurs seçiminde ilgi, istek ve beklentilerin yanında kursa yönelik bir yatkınlığın oluşunun devreye girdiği, devam edilen kurslara ilişkin kursiyerlerin katılım durumuna göre başlangıç seviyesinden orta ve ileri seviyeye doğru ilerlemeleri mümkündür. Kursiyerler sürekli katılım sağlamaları akabinde kurs içeriğine paralel bir şekilde kurslarda ilerleme kaydettiklerini beyan etmişlerdir. Kursların bireysel ve sosyal hayatlarına katkısı ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kursiyerlerden *“katıldıkları kursu veya buldukları ortamı bir canlıya ya da nesneye benzetmeleri”* istendiğinde ilginç cevaplar elde edilmiştir. Katıldıkları kursu bebeğe benzeterek

“gelişim için bebek gibi sürekli ilgilenmek gerektiğini” söyleyenler ile çiçeğe benzetenler “kursu, menekşeye benzetirim, çok iyi ayarlamamız gerekiyor, güneşi konumu vb. ilgi bekliyor” şeklindeki sözleriyle kurslarda ilerlemenin can alıcı noktasına dikkat çekmişlerdir. Bunun yanında genelde kurs mekânına (Alacahan’a) ilişkin farklı metaforların kullanıldığı görülmüştür. “Kuş, Çiçek, Ağaç, Çizgi Film Kahramanı (Bugs Bunny) ve Su” sıkça dile getirilen metaforlar olmuştur. Bugs Bunny’e benzeten katılımcı (K7) bunun nedenini “Bugs Bunny’e benziyor çünkü burada hiç durmuyor, sürekli birşeyler öğreniyor, amacınızın peşinden koşuyorsunuz” şeklinde açıklamaktadır. Yine katıldığı kurs mekânını (Alacahan’ı) suya benzeten bir kursiyer (K16) bunu şu sözleriyle açıklıyor: “Alacahan’ı medeniyet olarak suya benzettim. Medeniyet olarak ne kadar çok insanın buradan gelip geçtiğini temsilen. Doğduğu yerden denize ulaşana kadar bir sürü medeniyete katkısı olan su misali burası da öyle. Çini sanatıyla buluşma, çini biraz Osmanlıya dayandığı için ben de eskiyi sevdiğim için gelmek istedim”. Bir diğer katılımcı (K11) İstanbul’da katıldığı kurs mekânıyla bir kıyaslama yaparak kursu ve mekânı köklü bir ağaca benzetmiştir: “burada hayat var, ben İstanbul’da Kartal’dakine de gitmiştim, hani yine ortamlar güzel ama burada sınıftan çıkıp öbür sınıfa gidiyorsun, bu hocam ne yapıyor diye. Köklü bir ağaca benzetirdim. Çok farklı alanlarda çalışmalar yapılması sebebiyle Alacahan onların hepsini besleyen bir yer. Kökleri dallarıyla yapraklarıyla birbirini tamamlayan bir figür”. Alacahan’ı kuşa benzetenler buna ilişkin açıklamaları şu şekilde dile getirmişlerdir: “Kuş gibi, her odada farklı bir sesler ötüyor (K19), “kuş sesi nasıl huzur veriyorsa burası da öyle huzur veriyor”.

Kurs mekânının tarihi bir ‘han’ oluşu ve bu mekânın katılımcıların çoğunluğunda mistik bir ortamda bulunmanın huzur ve rahatlık hissi yaratması sıkça dile getirilmiştir (K3,4,8,12,19). Özellikle Han’ın mimarisi, üstü açık ve bir avluya sahip oluşu, kursiyerlerin çoğu tarafından Han’a ilişkin insanı rahatlatıcı ve farklı bir dünyaya alıp götürdüğü bir yer oluşu yönündeki görüşleri beraberinde getirmiştir. Bir katılımcının sözleri bunu teyit eder mahiyettedir: “Bir avlu hem kapalı hem açık üstten, taş olması ayrı bir şey, kubbeli oluşu odaları ferahlatıyor” (K5). Geçmişe dönük burada yaşanmışlıkları merak edenlerin sayısı da oldukça fazladır: “burada neler yaşanmış, kimler gelmiş, ne hayatlar gelmiş, geçmiş buradan vb.” (K13): “Doğduğu zamandan şimdiki zamana kadar üzerinden binlerce insan geçti, öğreten, öğrenen, konaklayan vb. Halen ben burada duvarlarının dili var gibi hissediyorum. Acaba burada nasıl bir hayat olmuştur, acaba burada neler yaşanmıştır (K16)” ya da “Alacahan insanı büyülüyor. Burada hep yaşanmışlıklar aklıma geliyor, kimler gelmiş, neler yaşanmıştır diye! (K12)” şeklindeki sözleriyle Han’daki geçmiş hayatlar sorgulanmaktadır. Yine burayı anıt ağaçlara benzeten bir kursiyer “eski yaşanmışlıklar var burada. Eskiden kalmışlık eski yaşanmışlıkları hatırlatıyor bana. Ben burayı kuzenim ve kardeşim sayesinde öğrendim. Çocukluğumuz buralarda geçti ama buralar harabeydi, içine girdiğiniz andan itibaren eski zamanlara gidiyorum birazcık” diyerek zaman tüneline geçtiğini söyler (K21).

Bu mekânın tarihi bir han olması yanında mimari özellikleri itibariyle de farklı seçenekler sunduğu söylenebilir. Zira kursiyerler verilen aralarda diğer odalarda yürütülen kursları görme imkânına sahip olabilmektedir. Burada farklı bir kursa devam eden katılımcı Alacahan’ın diğer odalarında kursları burada keşfettiklerini ve diğer bir kursa sonrasında devam ettiklerini ifade etmişlerdir. İki katılımcı “burada her bir oda ayrı bir dünya” (K11) ve “biz olgunlaşmada iken bir sınıfa girer o sınıfta devam eder aynı sınıfta bitirirdik, başka sınıf ya da katlara hiç bakmazdık. O sınıftaki arkadaşlarla birlikte zaman geçirirdik. Ama burada her sınıf yan yana olduğu için hepsini geziyorum/dalıyorum” (K14) şeklindeki sözleri ile Han’ın bu yönüne vurgu yapmıştır. “Burayı gördükten sonra normal bir binada kursa gidemem” (K20) şeklindeki sözlerle kurs ortamının ve mekânının önemine dikkat çekilmiştir.

Kursiyerlere “ilgililere tavsiye ya da önerileriniz var mıdır?” sorusu yöneltildiğinde örgün eğitim kurumlarında çocukların küçük yaşlardan itibaren motor/el becerileri, duygusal ve sosyal yönden gelişimlerini desteklemek üzere sanatın farklı dallarıyla buluşturulmaları, yaş ve gelişim özellikleri dikkate alınarak bu tarz kursların (kaligrafi, miyuki, sepet örücülüğü, çini,

seramik vb.) ders müfredatlarında yer alması tavsiye edilmiştir. Bu konuda kaligrafi kursuna devam eden bir kursiyer “Burada öğrendiklerimizi-öğretmen eksiği olan bir köye asker olarak gönderdiler, orada 6.7.8.sınıflarda güzel yazı dersi vardı. Köye geldiğimde zaten üç sınıfı var ortaokul düzeyinde. Bir şeyi fark ettim benden önceki arkadaş bu öğrencilerle hep dilbilgisi (zarflar- sıfatlar vb.) çalışmış, klasik şeyler yani, ben güzel yazı yapacağım dedim, onun kitapları vardı- divit söğüt dalından yapmayı öğrenmeye çalıştım-çocukların hepsiyle divit yaptık-mürekkebi hazır aldık, yani çocuklara haftada bir saat o dersi yaptık-kendim de öğrendim. Çocukların el yazıları düzeldi. Okullarda bu tarz kursların kesinlikle olması lazım. Okullardaki kurslara hem de usta öğreticiler yönlendirebilir. Öğretmen gözetiminde olsun ama onlar çalıştırsınlar diyorum (K5)” şeklindeki sözleriyle okullarda bu kursun yer almasının faydalı olduğuna dikkat çekmiştir. Bir diğer kursiyer “Geleneksel modernden daha iyi idi. Çocuklar yazı yazmıyor, el becerileri gelişmiyor. Bizim yazmaktan elimizde iz olurdu. Çocukları sınav yaparken test olmak istiyorlar, yazmak istemiyorlar” (K22) şeklindeki sözleriyle yazarak çalışmanın ve el becerisinin aktif hale getirilmesinin öneminden bahsetmiştir. Aslında burada dikkat çekilen husus el/yazma becerisi ile zihinsel kapasitenin işlerliği ve bağlantısı üzerinedir.

Bir diğer öneri insanların hayatlarına dokunabilecek kursların açılması ve bu kurslarla insanların tanıştırılması yönünde olmuştur. Bir kursiyer (K5) bunu şu sözleriyle özetler: “Mümkün mertebe ellerinden geleni klasik kurslar değil de insanların ilgi duyabilecekleri hayatlarına dokunabilecekleri kursları açmaları ve o kursu verecek olan kişi ile halkı buluşturmaları çok önemli. Gençlerle ayrı âlemlerin insanıyız. Gençlerin grafik tasarım-kaligrafi keşfetmesi gerekir, tanınması lazım, tanıştırmak lazım”. Kurs mekânı olarak tarihi bir han olan Alacahan’ın korunmasına ve farklı kullanımına yönelik öneriler sunulmuştur. Bir katılımcı (K21) “İtalya’ya gittiğimizde 250 yıllık bir binayı çok yeni diye yıkmak istiyorlardı. Yani o kadar eskiye meraklı ve eskiyi korumaya meraklılar. İspanya’da tarihi bir binaya el değdirmek mümkün değil biz de ise vur gitsin. Ayasofya’nın içindeki pencereyi pimapenden yapmışlar. Bence böyle yerleri korumak çok önemli, geçmişimize sahip çıkmamız lazım” sözleriyle mekânın korunması gerektiğini dile getirmiştir. Bir başka kursiyer “Burası zaten dışarıdan bakınca saklı bir yer gibi. Buranın daha da aktif olması lazım. Turizm şirketleri ile anlaşılması daha iyi olur” sözleriyle mekânın turizm sektöründe kullanılması gereğini ve görsel ilanlarla tanıtımının yapılmasını önermektedir (K21). Koşulların iyileştirilmiş olduğu tanıtımın daha iyi yapıldığı bir alan olması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bir diğer kursiyer (K17) “Alacahan çok güzel tarihi bir yer insanın ruhunu dinlendiriyor. Farklı bir yere gelmiş yere gelmiş hissi var. Buranın duvarlarından 1800’lerin dönemini anlatan resimler olmasını isterdim. Buraya mini bir müzik sistemi yapsalar-ney sesi dinletisi olsa çok daha güzel olur” şeklindeki sözleriyle mimarisiyle farklı bir konuma sahip olan Han’ın müzikle buluşturulmasıyla daha güzel olabileceğini belirtmiştir.

Kursta yaptıkları ürünleri satmak isteyen kursiyerler bu konuda yerel yönetimlerden, İş Kurumu (İŞKUR) ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) gibi kendilerine destek sunabilecek ya da yerel/ulusal girişimcilerle buluşturabilecek birimlerden destek alınması gereğini dile getirmişlerdir. Aslında kurslarda yapılan ürünlerin bir kısmı bunu satmak isteyen kursiyerler tarafından sosyal medya hesaplarından paylaşılmakta, zaman zaman siparişler üzerine ürün satışı gerçekleşmektedir. Ancak bunların çoğu kendi imkânları dâhilinde yaptıkları amatörce işler olup profesyonel desteğe ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu konuda bir kursiyer (K12) “Bu yaptıklarımı da bir süre sonra artık paylaşmak istiyorum, gelir kaynağı yapmak istiyorum, bir de emeklisin aldığım şeylerle küçük küçük hediyeler yapıyorum, para kazanmak kendi yaptığın ürünü kazanmak minik minikte olsa para kazanmak çok güzel. Ancak satacak yer yok, mesela belediyenin olduğu yerde tam göbekte bir bölüm yapılabilir ama ücret almadan ya da cuzi miktarda, denilebilir ki Halk eğitim kursundaki üretilen ürünlerin satış yeridir. Turistler yapılan ürünleri bilmiyor. Kimi miyoki kimi makrome yapar getirip orada satar” şeklindeki sözleriyle özetler. Kursların ve kurslarda yapılan ürünlerin tanıtımına dair çalışma yapılması gerekliliği de dile getirilmiştir. Bu konuda bir kursiyer

(K21) “koşulların iyileştirilmiş olduğu bir alan ve tanıtımının daha iyi yapılması gerekir. Kalabalık yolların kenarlarında billboardların (reklam panolarının) etkili olduğunu-görsel ilanlar üzerinden reklamı yapılmalı-Alacahan olarak tanıtılmalı” derken bir diğer katılımcı “Satış işi nasıl olmalı-reklam yok. Çevremizde bu işi yaptığımızı bilenler işimizi biliyor, sadece çevrenize ulaşabiliyorsunuz, uzaktakiler için internete girmeniz gerekiyor. Markam olsun, Logom olsun, kimse benim yaptıklarımı almadan vs. işin prosedürünü öğrenmek istiyorum. Hocamıza da söylüyorum ‘birlikte güçlerimizi birleştirelim-kadın kooperatifi kuralım” (K11) şeklindeki sözleriyle bir kadın kooperatifinin kurulmasını gündeme getirmiştir. Diğer taraftan kursiyerlerin bir kısmı Trabzon’un özellikle son yıllarda Orta Doğu ve Körfez ülkesinden binlerce turiste ev sahipliği yaptığına dikkat çekerek turizm gelirlerine HEM bünyesinde yapılan ürünlerin tanıtımının ve satışının yapılması ile turizm gelirlerine katkıda bulunulacağını dile getirmişlerdir. Bu konuda bir kursiyer “Ayasofya müzesinin olduğu yerde stantlarda ürünler sergilendi-Araplar-turlar geliyordu fiyatları pahalı buluyorlar-patentli ürün olsa satış daha iyi olur-marka tescilimiz var-HEM’M diye geçiyor. Ticari boyutun sosyal medyada olması gerekiyor, bu işin başında birilerinin olması gerekiyor. Web sayfası olmalı, bu sayfadan sorumlu bireyler olmalı” (K11) sözleriyle marka tescilli ürünlerin tanıtımlarının daha profesyonel düzeyde-süreklilik içinde ve daha fazla insana ulaşabilecek kanalların kullanılması aracılığıyla- yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bir kursiyer Trabzon’a özgü ürünlerin (hasır altın/gümüş setler vb.) öne çıkarılması ve tanıtımlarının yapılmasına işaret ederek “İnternet üzerinden tanıtım olmalı. Alacahan-KİGEM gibi bir sitesi var, buranın aktif hale getirilmesi lazım-mağazayı gör uygulaması olmalı-yetenekli öğrencilerin ürünleri sergilenmeli ‘bunlar neden gün ışığında değil’. Bir ara kadınların istihdamı için usta öğreticilerin öğrencileri için bir web sayfası düzenlendi ama sürdürülebilir olmadı” (K19) şeklindeki sözleriyle durumu özetlemiştir.

5.3. Kurslara Katılım Nedenleri ve Kursiyerleri Öğrenmeye Motive Eden Unsurlar

Öğrenme tek başına bir ferдин faaliyeti değildir, başkalarıyla birlikte iş yapmak için önemli bir araçtır. Öğrenmek bir insanın yeni icraat topluluklarına girmesini, bunlara katkıda bulunmasını ve sürekli olarak yerini gözden geçirmesini mümkün kılar.²⁹ Yetişkinlerin neden sürekli eğitime katıldıklarını ve nasıl öğrendiklerini araştıran Cyril O. Houle (1913-1998), 1961 yılında 22 denek üzerinde yürüttüğü bir araştırma sonrasında yetişkinlerin kurslara katılma nedenlerini üç kategoriye ayırmıştır: 1-Hedef odaklı, 2-Aktivite/Etkinlik Odaklı ve 3-Öğrenme odaklı.³⁰ Houle (1961) bunların saf tipler olmadığını, görsel olarak göstermenin en iyi yolunun kenarları üst üste binen üç daire şeklinde olacağını, ancak her bir tipin merkezi vurgusunun açık olduğunu söylemiştir.

Ona göre *Hedef odaklı* katılımcı grubu, eğitimi oldukça net hedeflere ulaşmanın bir aracı olarak kullanan gruptur. Bu tür insanların öğrenmelerinde düzenli, istikrarlı ve sürekli bir akış yoktur, ancak bu, yaşamlarının sürekli tekrar eden bir özelliğidir. İhtiyaç veya ilgi ortaya çıktığında bunu bir kursa katılarak, bir gruba katılarak, bir kitap okuyarak veya bir geziye çıkarak tatmin ederler. *Aktivite odaklı* katılanlar için öğrenmenin içerikle veya faaliyetin ilan edilen amacı ile hiçbir bağlantısı yoktur. Amaç, sosyalleşmek, ev ya da iş ortamından uzaklaşmak, sosyal çevre edinmektir. *Öğrenme Odaklı* katılanlar, bilgiyi kendisi için aramaktadır. Diğer tiplerin aksine, öğrenme odaklı yetişkinlerin çoğu hatırlayabildikleri kadar uzun süredir öğrenmeye kendilerini kaptırmışlardır. Öğrenme odaklı her bir eğitim deneyimi, hedefi olan bir faaliyettir, ancak bu tür deneyimlerin sürekliliği ve çeşitliliği, toplam katılım modelini parçalarının toplamından çok daha fazlası haline getirir.³¹ Houle’un bahsedilen bu kategorik tiplerinden hareketle araştırmaya katılan kursiyerlerin üç farklı öğrenme eğilimine sahip oldukları görülür. Kursiyerlerin farklı sosyo-demografik profile ve yaşam tecrübelerine sahip oluşu kursa katılım nedenlerini farklılaştırmaktadır. Ancak, genel itibarıyla kurslara katılma

²⁹ Kondu, 2017: 23.

³⁰ Gordon, 1993: 5-6; Knowles ve ark, 2005:54.

³¹ Gordon, 1992: 5; Knowles ve ark. 2005:56.

nedenlerinin öğrenme ve aktivite odaklı olduğu söylenebilir. Çalışmada, kursiyerlerin kurslara katılım nedenleri ve kursiyerleri öğrenmeye motive eden unsurlar sorgulanmıştır. Alınan cevaplar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 3. Kursiyerlerin Kurs/lara Katılım Nedenleri ve Öğrenme Motivasyon Kaynakları

Tema	Alt Tema
Kurslara Katılım Nedenleri ve Öğrenme Motivasyon Kaynakları	<u>Katılım Nedenleri</u> Kişisel gelişim (yeni şeyler öğrenme isteği, hobileri geliştirmek, yeni ilgi alanları keşfetmek, boş zamanı değerlendirme vb.) Sosyalleşme (sosyal becerilerini geliştirme, grup içinde yer alma vb.) Sosyal çevre edinme (yeni insanlarla tanışma, yeni bir ortama girme, farklı sosyal etkinliklere katılma vb.) Aile bütçesine katkıda bulunma
	<u>Öğrenme Motivasyon Kaynakları</u> Psikolojik olarak iyi hissetme/kursların 'terapi' işlevi görmesi Kurslara kişisel yatkınlık Yeni bir şeyler öğrenme/ kendini öğrenme/gerçekleştirme isteği Kursların yaratıcılığı ya da üretkenliği teşvik etmesi ve ortaya bir ürün çıkarma Kursiyerlerin ürünlerinin/yaptığı ürünlerin arkadaş, eş dost çevresinde beğenilmesi Kurs ortamının cazibesi ve usta öğreticilerin olumlu yaklaşımları Maddi gelir elde etme

Buna göre kursiyerlerin katılım nedenleri; kişisel gelişim, sosyalleşme, sosyal çevre edinme ve aile bütçesine katkıda bulunma şeklinde özetlenebilir. Kişisel gelişim için kurslara katıldığını söyleyen kursiyerler, yeni bir şeyler öğrenmek, yeni ilgi alanları keşfetmek, hobilerini geliştirmek ve boş zamanlarını verimli değerlendirmek için kurslara katıldıklarını söylemişlerdir. "Çocuklarını büyüttükten sonra evde boş durmamak adına" kursa geldiğini söyleyenler (K7,10,17) olduğu gibi "Evde boş kalan bir insan değilim, illa bir şey yapmam lazım, ya çizim yapardım, çocukken folyo kâğıtlarından çiçekler, boncuklardan bir şeyler yapar üretirdim, düşünüyorum hiç boş kalmamış hep üretiyordum. Burada öğrendiklerimle de yeni bir üretim sürecine girdim (K11)" şeklindeki sözleriyle zamanını verimli geçirmek üzere kurslara katıldıklarını söylemişlerdir.

Kursiyerlerin bir kısmı *aktivite odaklı katılımcı* olarak, eğitimden ziyade sosyalleşmek, bir gruba dahil olmak, ev ya da iş ortamından uzaklaşmak amacıyla kurslara katılmaktadırlar. Bir kursiyer kursa geliş nedenini "kursun rahatlatıcı, iş ortamının ya da ev ortamının yoğunluğundan kurtarması ve insanlarla daha iyi ilişkiler kurmaya vesile olması" şeklinde özetlemiştir. Bu yönüyle kurslar eğitim yanında yetişkinlerin sosyal ve kültürel etkinliklerde bulunduğu alanlar olarak öne çıkmaktadır. Kursiyerler kurslarda yeni insanlarla tanıştıklarını ve farklı sosyal etkinliklerle kurs deneyimlerinin zenginleştiğini ifade etmişlerdir. Öyle ki daha önce katıldıkları kursta tanışan kursiyerler bir sonra devam edecekleri kurslara birlikte karar verdiklerini söylemişlerdir. "Ebruya geldikten sonra baktık ki burası güzel bir yer, hem kafanızı dağıtıyor-sunuz hem arkadaşlıklar ediniyorsunuz, daha sonra sepet örücülüğüne geldik. Her bir dönem için farklı kurslara devam ediyoruz. Peştorğa gittik bu en son geldiğimiz kurs çini, arkadaş grubunu ayarlıyoruz. Grubu oluşturup günü kapatabiliyoruz. Beş arkadaş aynı gruba-enerjileri tuttuğu için-oluşturup haftanın belli günlerinden bir araya geliyorlar. Birbirimizi tanıyoruz, nazımız geçiyor, kuzenim, karşı komşum vb. Gruba yenileri gelince çember giderek genişliyor. Pandemi kurs yarım kaldı, sonra tekrar grubu oluşturduk (K19)." Öğrenme odaklı katılımcılar, kurslara hemen her gün devam ettiklerini, yeni şeyler öğrenmekten keyif aldıklarını ve sürekli olarak kendilerini geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Kurslarda bir ürün ortaya koymak ve bu

ürünlerin satışından elde edilen gelirle aile bütçesine katkıda bulduklarını ya da tabiri caiz ise harçlıklarını çıkardıklarını söyleyenler olmuştur.

Diğer taraftan, yetişkin eğitiminde motivasyon, öğrenme sürecini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Bir topluluğun icraatına katılmak isteyen ve yapacağı katkıları değerli kılacak yeni ve önemli bilgilere sahip kişilerin öğrenme motivasyonları yüksektir³². Motive olan yetişkinlerin, daha iyi öğrendikleri, engellerle başa çıktıkları ve kendilerini yönlendirdikleri araştırmalarla teyit edilmektedir. Yeni bilgiler edinmek, zihinsel olarak aktif kalmak ve kendilerini geliştirmek için kurslara olan ilgileri motivasyon kaynağı olabilmektedir. Yetişkin eğitiminde yetişkinler motive olduklarında öğrenmeye olan merak ve istekleri artmakta, yetişkinlerle iletişim kurmak kolaylaşmakta, eğitim düzenli bir halde yürümekte ve böylece öğrenme artmaktadır³³. Bunun yanında, kursun bireye kendisini iyi hissettirmesi, mutlu ve huzurlu duygu durumları kursiyerleri motive eden unsurların başında gelmektedir. Kursiyerlerin kurslara yönelik yatkınlığının olması yanında tamamen kendiliğinden gönüllü olarak severek bir işe yönelmeleri de motivasyonlarını artırmaktadır. Bir katılımcı bunu şu sözleriyle teyit etmektedir: *“Ortaokulda resme yatkınlığım vardı, abimde güzel sanatlarda ailecek de yatkınlık vardı. Hobi amaçlı keyif veren bir alan. Daha önce sepet örücülüğüne geldim bir yıl devam ettim, iki aydır da Alacahan’da çini için buraya devam ediyoruz. Bir yıl özel çinicilik kursuna devam ettim. Zevk alarak bir işi yapmak çok güzel. Haftada bir gün geliyorum (K16).”* Bir diğer katılımcı *“burada olmak çok güzel bir duygu öyle olmasa sabah kalkıp gelmeyiz. Buraya gelmeyi çok seviyorum” (K15)* sözleriyle olumlu duygularla kursa geldiklerini belirtmiştir.

Yeni bir şeyler öğrenen ya da yeteneklerini keşfeden kursiyerler kendini gerçekleştirme yönünde adım atmaktadırlar. Katıldıkları kurs türüne göre farklılık bulunsa da öğrenme ile birlikte kursların yaratıcılığı ya da üretkenliği teşvik etmesi ve ortaya bir ürün konması motivasyonları artırmaktadır. Ürün tasarımında hayal gücü ve imgelem geliştirme (ürün tasarım aşamasında) devreye girebilmektedir. Bunun dışında özellikle ortaya çıkan ilk ürünlerin kursiyerlerin çevrelerince (aile, eş-dost-komşu vb.) beğenilmesi ve akabinde bu ürünlerinde satışından elde edilen gelir öğrenme isteğini arttırmaktadır. Son olarak, kurs ortamının ya da içinde buldukları grubun işbirliği içinde uyumlu ve eğlenceli oluşu, usta öğreticilerin olumlu yaklaşımları kursiyerlerin motivasyonlarını artıran unsurlar arasındadır. İletişim becerileri yüksek, özverili ve alanlarında deneyimli usta öğreticilerin varlığı kursa katılımı arttıran faktörler arasında görülmektedir. *“Kurs hocasının yaklaşımı çok önemli, kursiyeri kursa bağlayan, kursu sevdiiren, saatlerce çalışmalarını sağlayan hocanın tutumu”* şeklinde durumu özetleyen çok sayıda kursiyer olmuştur.

5.4. Kursların Bireysel ve Sosyal Yaşama Katkısı

Kursiyerlere, *“katıldığınız kursların bireysel ve sosyal yaşamlarınıza katkısı nedir?”* sorusu yöneltildiğinde, alınan cevaplar kursa katılım nedenleriyle bağlantılı olarak kursların psikolojik ve sosyolojik yönlerine hitap etmiş, bu minvalde veriler iki alt temada değerlendirilmiştir.

³² Kondu, 2017: 23.

³³ Alper, 2004: 2-7.

Tablo 4. Kursların Bireysel/Gündelik ve Sosyal Yaşama Katkısı

Tema	Alt Tema
Kursların Katkısı	<p><u>Bireysel Açıdan:</u></p> <p>Yeni şeyler öğrenme, yeni beceriler edinme, boş zamanı verimli değerlendirme</p> <p>Bireysel yetenekleri fark etme, kişisel tatmin/doyum,</p> <p>Özgüven geliştirme/yükseltme (ürün ortaya koyma ve satışı ile birlikte)</p> <p>Kursların iyileştirici ve dönüştürücü gücü: Kursların “<i>Terapi</i>” gibi gelmesi</p> <p>Olumlu düşüncelere yönelme/kafa dağıtma, zihinsel dinginlik, mutlu ve huzurlu olma iyi hissetme vb.</p> <p>Stres azaltma ve rahatlama vb.</p>
	<p><u>Sosyal Açıdan:</u></p> <p>Sosyalleşme (sosyal becerileri kullanmayı, grup içinde yer almayı öğrenme vb.)</p> <p>Sosyal çevre edinme (yeni gruplara katılma, yeni insanlarla tanışma, farklı sosyal etkinliklere katılma, fikir alışverişinde bulunma, yaşam tecrübelerini paylaşma vb.)</p> <p>Sosyal bütünleşme, kültürel farklılıklarla bir aradalık-hoşgörü</p> <p>Geleneksel sanatların korunması</p> <p>Toplumsal katılımı artırma</p> <p>Girişimciliği özendirme- üretken bir yaşam-üretme ve ürün satışını öğrenme</p> <p>Maddi gelir elde etme - Aile bütçesine katkıda bulunma</p>

Bireysel Açıdan; kursiyerlerin büyük kısmı boş zamanlarını verimli bir şekilde değerlendirdikleri, yeni bir şeyler öğrenip yeni beceriler edinmelerinin kendilerini iyi hissettirdiği konusunda hemfikirdirler. Kurslar, bireylerin kişisel gelişimini desteklemektedir. Kurslara katılarak yeni beceriler öğrenmek ve mevcut yetenekleri geliştirmek, bireyin özgüvenini artırmaktadır. Bu konuda bir katılımcı “*Kendi işinizi kendiniz yapabilirsiniz, tekniğini öğrendikten sonra size kalmış. Bir şeyler üretince, hoşunuza gidince yapasınız geliyor, kendinize olan güveniniz artıyor. Gece ikiye kadar küçük sepetler yaptığımı bilirim (K15)*” şeklindeki sözleriyle bu durumu teyit etmektedir. Yeni bilgiler öğrenmek ve becerileri geliştirmek, bireyin kendini daha iyi tanımasına ve potansiyelini gerçekleştirmesine yardımcı olmaktadır. Yıllarca geleneksel ev içi rollerini yerine getiren kursiyerler farklı ve yeni bir sosyal çevreye girmenin kendilerine iyi geldiklerini, daha öncesinde el yatkınlığı olan alanlarda kendilerini geliştirdiklerini ya da ilk defa bu alanda bireysel yeteneklerini fark ettiklerini ya da geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Kurslar sayesinde, bireylerin yaratıcılığı ve kendini ifade etme becerileri de gelişmektedir. Bir kursiyer bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Bir yıldır geliyorum, ortam güzel hoca güzel. Tabak boyamak güzel, değişik renkler ve desenler çıkarıyorsun. Değişik objeleri üretiyorsun, tasarlıyorsun, olanı da yapıyorsun ve bunu nerede değerlendirirsin diye düşünüyorsun. Yaratıcılık olarak sizi açıyor. Bu tarz kültürel etkinlikleri seviyorum (K16)*”.

Bir kursu başarıyla tamamlayan kursiyerler, yeni bir yetenek veya bilgi kazanmakla birlikte kişisel tatmin yaşadıklarını da ifade etmişlerdir (K1,2,5,9,11,24). Bu başarı hissini, özgüvenlerini artırdığı ve daha fazla öğrenme isteği uyandırdığı ifade edilmiştir. Genç kursiyerlerden biri “*lise mezuniyeti sonrasında evde kaldıkça bunaldım, kafamı dağıtacak bir şey bulamadım, psikolojim bozuldu ama buraya geldiğimden beri kafam rahat, kafamı dağıtıyorum, evde boş durmuyorum ve haçlığımı çıkarıyorum”. Severe çalışıyorum, kafamı toparladım, kendimi buldum, farklı şeyler öğrenmek, kendi işimi kendim yapmak, kendini geliştirmek çok iyi bir şey, ortaya güzel şeyler çıkıyor ve hedefine ulaşıyorsun (K6)*” şeklindeki sözleriyle lise mezuniyeti sonrasında yaşadığı boşluk hissini ve bununla mücadele yolunu en güzel şekilde ifade etmiştir. Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokuluna devam eden bir kursiyer de “*Okul açısından baktığınızda ben okulda öğrenmediğimi burada öğrendim. Yeri geldiğinde sipariş yapabiliyorsun, fuarlarda*

sergiye katılabiliyorsun (K11)” şeklindeki sözleriyle kursta öğrendiği bilgi ve becerilerin okulda aldığı eğitime ve bireysel yaşamına katkısını özetler.

Diğer taraftan görüşülen kursiyerlerin büyük çoğunluğu kursların kendilerine adeta bir “*terapi*” gibi geldiğini ifade etmişlerdir. Terapi ile kast edilen kursların, kursiyerlerin fiziksel, mental ve duygusal hallerini olumlu yönde etkilemesi ve desteklemesidir. Özellikle iş ve ev yaşamının yoğunluğundan uzaklaşarak yaptıkları işe odaklandıklarında, kafalarındaki birçok olumsuz düşünceden/sorunlardan uzaklaştıklarını dile getirmişlerdir. Bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade eder: “*Kurs eşimle ayrılık sonrası terapi gibi geldi. Bu olayı İstanbul’da yap-saydım kafamı dağıttırdım, belki eşimle aramdaki şeyleri bu kadar görmezdim, bu kadar bat-mazdı bana, pandemi süresince evdesiniz hep berabersiniz. Kavga yoktu, sadece paylaşım yoktu aramızda. Eve getirdiğini tatlı dille yiyemedikten sonra, şaka yapamadıktan muhabbet kurama-dıktan sonra sadece özel anlamlı bir şeyler paylaşmak değil evlilik. Keşke bu kursa daha önce gitseydim*” (K11). Ayrıca, sanatın icrası sırasında dikkati ve odağı o anda yapılan işe verme-nin, hafızaya ve zihinsel berraklığa pozitif bir gelişim sağladığı dile getirilmiştir. Bu aynı za-manda derin bir rahatlama, huzur sağlamakta ve stresin azalmasına neden olmakta ve bireyin psikolojik açıdan kendini iyi hissetmesini sağlamaktadır. Hat, tezhip, çini sanatı vb. ile uğra-şanlar yaptığı işe odaklanmak suretiyle dış dünyayla irtibatlarını kestiklerini bunun da sorun-larından uzaklaşarak stresi azalttığı ve psikolojik olarak rahatlama anlamına geldiğini söy-lemişlerdir. Başka bir ifadeyle, yaptığı işe dalıp gidenler adeta işin içinde kaybolduklarını ve zihinlerini meşgul eden her şeyi unuttuklarını söylemiştir. Bir katılımcı “*Çini ile uğraşmak ke-yifli bir uğraş. Sanatın aslında her dalı keyifli ama çini bana kendimi çok iyi hissettiriyor (K21)*” derken diğer bir kursiyer “*Dinleniyorum, rahat veriyor, huzur veriyor (K11)*” şeklindeki sözle-riyle kursların rahatlatıcı yönüne dikkat çekmiştir. Diğer bir kursiyer “*El işine meraklıyım, kazaziyeye ve miyoki kursuna gidiyorum. Takıp takıştırmayı çok seviyorum, daha pozitif hisse-diyorum kendimi, çok hoşuma gidiyorum ve mutlu oluyorum. Yaptıkça hevesim artıyor ve yeni-lerini yapmak istiyorum*” (K9) sözleriyle kursa ilişkin düşüncelerini paylaşmıştır. Bir başka kursiyer “*Vaktimi verimli geçirmek, öğrenmek için hoşuma giden kurslara katılıyorum. Yaptığı-mız şeyleri de kendimiz kullanıyoruz veyahut hediye ediyoruz. Evde çok yapamıyorum, evdeki işlerden dolayı. Bir de ince iş olduğu için oturup odaklanmak gerekiyor. Yorganlamaya da gittim, hocalık yapabilirsin dediler ama istemedim. Psikolojik olarak doktora gitsem herhalde bu kadar iyi gelmez bana. Çok iyi, çok iyi hissettiriyor, tarih kokuyor burası. Buraya rahatlamak için ge-liyorum. Yaptığım şeyler hoşuma gidiyor (K20)*” şeklindeki sözleriyle kursun psikolojik katkı-sına dikkat çekmektedir. “*Öğrenmenin yaşı yok*” mottosuyla hareket ettiğini söyleyen 66 ya-şındaki bir kursiyer de “*İki yıl resim kursundan sonra Ressam Abit Güner’in öğrencisi oldum. Hocam gibi hiper realist tarzda resimler yaptım ve bu resimlerimi sergiledim. Hat öğrenmek üzere Alacahan’a geldim ve burada dersler aldım, yeniden kursa başladım. Kurslara katılmak beni mutlu ediyor, ruhumu besliyor ve çevremdeki insanlarla aynı dili konuşabiliyorum*” sözle-riyle kursun bireysel ve sosyal açıdan kendisine katkısını özetler.

Bunun yanında, psikolojik rahatsızlıkları olduğunu, ilaç kullandığını söyleyen kursiyerler, kursa katılım ile birlikte önce ilaç kullanmayı bıraktıklarını giderek kendilerini daha iyi his-settiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bir yakının (eş, ebeveyn, evlat vb.) kaybı ile birlikte depres-yona girdiklerini ya da hayattan kendilerini soyutladıklarını söyleyen kursiyerler, bu minvalde kursun kendilerine terapi gibi geldiğini söylemişlerdir. Bu konuda iki kursiyerin “*Kursa terapi gibi psikolojik sorunlarımı çözebilmek amaçlı gelmiştim, özellikle annemin vefatından sonra iyi geldi (K3)*” ve diğer kursiyerin “*gideni unutmak mümkün değil ama bu kurs, hayata bir şekilde tutunmama, evden dışarı çıkmama vesile oldu*” şeklindeki sözleri kursların yakınlarını kaybe-den katılımcılar için yas/kayıp ile başa çıkmada önemli bir yol olduğunu göstermektedir. Bir katılımcı “*kurslar psikolojik boyutta oğlunu kaybeden-yas halinde tedaviye yardımcı oluyor. Gelsin burada terapi olur dediğimiz insanlar var, kadın oğlundan sonra eline bir şey almamış ama sonradan çok güzel resimler yaptı. Bazısı çok tereddüt ediyor, ben elime hiç fırça almadım yapabilir miyim diyor ancak en çok yakınlar en güzel işlere imza atıyor*” (K21) sözleriyle

yakının kaybı ile baş etmede kursun önemini dile getirmiştir. Bunun yanında, stresin azalmasında da kursun önemli bir katkısı olduğu dile getirilmiştir. Bir kursiyerin “*Bunu yaparken (sepet örerken) kafamı tamamen buna veriyorum, o anki bütün stres ve gerginlikleri unuttuyorum (K15)*” sözleri buna örnek gösterilebilir. Yine kursların herkesi deşarj ettiğini söyleyen bir kursiyer “*bence tüm kadınlar katılmalı (K12)*” sözleriyle kursun önemli bir katkısını dile getirerek tüm kadınları kurslara davet etmiştir.

Bu bağlamda, kurslar, günlük stresi azaltmak ve zihni rahatlatmak için bir mola ve farklı bir etkinlik sunmaktadır. Kurslara katılmak, günlük yaşamın rutininden uzaklaşmayı sağlamaktadır. Kurslar sayesinde yeni bilgi ve becerileri öğrenen kursiyerler, bununla zihinlerinin meşgul olduğunu, akşamları evde dahi bunlarla uğraştıklarını dile getirmişlerdir. Çalıştığı için kendilerini dinç ve zinde hisseden kursiyerler bulunmakta ve bunu şu sözleriyle teyit etmektedir: “*Kurslara katılmak iyi, güzel bir duygu, geleceğimde anlama ve kavrama yeteneğim gelişti. Zihnim berraklaştı ve el becerim gelişti*” (K3) ve “*sosyalleşiyorsun, bir şeylerle uğraşmak zihni açıyor. Öğrenmek-kavramak-çözmek zekâyı güçlü kılıyor. Bir anlamda ileriye yatırım yapıyorsun, Alzheimer’a karşı tedbir alıyorsun. Babaannem 95 yaşında, gençliğinden bu yana iğne oyası-el becerisi ile uğraşır, hafızası çok güçlü, ben bu durumu el sanatları ile uğraşmasına bağlıyorum*” (K9). Son olarak bir kurumda çalışan ve öğlen arası mesaisini değerlendirmek isteyen bir kursiyer “*öğlen arasında bu kursa devam eden akrabalarımı/arkadaşlarımı görmeye-kafa dağıtmaya geliyorum. Kurs grubu bekârlıktan arkadaşlarım. Kardeşim bana çok yaptı ben de yapmak öğrenmek istedim. Kafamı dağıtıp işe dönüp projelerime devam edeceğim. Sepet kursuna da devam ediyorum. Sepet ile seramik kursunu birleştirip yeni ürünler tasarlayabiliyoruz. Yaratıcılık yeteneğini de geliştiriyor (K21)*” şeklindeki sözleriyle kursların sosyal bir ortam yarattığını, yetenekleri geliştirdiğini, kafa dağıtmaya ve rahatlamaya vesile olduğunu dile getirmiştir.

Kurslara katılmanın, bireysel/psikolojik katkıları yanında sosyal etkileşimi teşvik etmesi ve sosyalleşme kanallarını açması bakımından önemli katkıları bulunmaktadır. Sosyalleşme ile yalnızlıktan kurtulma, evden uzaklaşma, değişik ortamlara girme söz konusudur. Katılımcılardan biri “*Evde kalsam televizyon izleyeceğim, kadın programlarına ya da abuk sabuk dizilere bağımlı kalacağım, bunları yapmaktansa buraya gelmeyi tercih ediyorum (K5)*” derken bir diğer katılımcı “*evde yalnız kalıyorum, burası ev ortamından farklı oluyor ve yalnızlıktan kurtuluyorum*” (K1) şeklindeki sözleriyle ev ortamından uzaklaşmak ve sosyalleşmek için tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Kursların iletişimi geliştirmeye ve ilişkileri güçlendirmeye de yardımcı olduğu dile getirilmiştir (K9,21). Bir katılımcı bu durumu şu sözleriyle özetler: “*Burada aile gibi hissediyorsun. Aile ortamı gibi ortam sağlanmış, sosyalleşme var, buradaki hocalarla daha samimi oluyorsun, hepsi çok iyi burası özel okul gibi. Burada hanın bir sıcaklığı var, o sıcaklığı hissediyorsun. Diğer kurslarda hoca ile arada mesafe var. Ortam güzel insanlar güzel. Gönüllülük esasına dayandığı için insanlar rahat. Biz buraya geldiğimizde emrivakiyi kaldıracak ruh halleri ile gelmiyoruz, huzur arıyoruz, bir sorunlu insan oldu mu öteki insanları etkiliyor (K21)*. Kurs sayesinde ev yaşamının günlük rutin işlerinden sıyrılarak, monotonluktan kurtuldukları ve sosyalleştiklerini dile getiren kursiyerler farklı bir ortamda bulduklarını ifade etmişlerdir. Başlangıçta bu durum kendileri için zor gelse de bir nevi konfor alanlarından çıkmak suretiyle zamanla bir yaşam pratiği halini aldığı görülmektedir. Kursiyerlerden biri bu durumu şu sözlerle özetler: “*O kadar çok eve bağımlı olmuşuz ki çocuklar vs.- komşum gel dedi kafan değişir, kafan dağılır, bir şeyler yaparsın, ona heves ettim ve başladım. Ama başladığımda evden nasıl çıkacağım, o kadar eve alışmışız ki, komşum ablam olmasa gelmeyecektik. Evden çıkınca sanki o ev temizlenmeyecek, yemek yapılmayacak, değişik bir duygu. Geleceğim ama kaç gün gelsem diye düşünüyorum. Yeni başladım-birkaç ay oluyor. Ama iyi geldi. Bakıyorum şimdi moral olarak bir şey yapıyoruz, hocamızı sevdik, ortam çok güzel, ortam insanı değiştiriyor, sürekli evde yemek yap, çocuklarla ilgilen tabi ki bunlar görevimiz ama kendimize de vakit ayırmamız gerekiyormuş bunu anlamış oldum iyi ki gelmiş oldum. Baktıkça böyle güzel şeyler yapmaya çalışıyorsun, hani çok mükemmel yapamasan da. (K17)*”. Bu konuda ailesinin de teşvik ve

desteğini aldığını söyleyen kursiyer “Annem İstanbul’da, kendisi de orada kurslara gidiyor, o yaşta dikiş kursuna gidiyor. Bana telefonda sürekli kursa git, hep evdesin, çocukların okula gidiyor, neden evde oturuyorsun, çık evden, halen kursa yazılmadın mı diye? ısrar ediyordu. Şimdi keşke daha erken yazılsaydım diyorum. 1.sınıfa giden çocuğum var, kurstan erken çıkmak zorundayım. Ama iyi geldi (K17)” şeklindeki sözleriyle kurs sayesinde evin günlük rutin işlerinin sıyrılarak kendisini yeni bir öğrenme ortamının içerisinde bulduğunu anlatır.

Kurslarda kursiyerlerle daha kolay iletişim kurabilmek, kurs hakkında güncel bilgi ve gelişmeleri, kurs sürecinde ortaya konan ürünleri paylaşabilmek amacıyla Whatsapp grupları mevcuttur. Whatsapp grupları üzerinden birbirleriyle etkileşim halinde olduklarını ifade eden kursiyerler bu süreçte, katıldıkları grubun bir parçası olmakta, grubun paylaştığı normlara, değerlere ve davranışlara uyum sağlamaktadır. Özellikle grup uyumunun önemi vurgulanmıştır. Bir katılımcı “Grupta uyumsuz biri çıktığında ortam birden geriliyor ve bu durum hepimize yansıyor. O yüzden daha önceden tanıdık insanlarla kursa gelmek daha eğlenceli ve keyifli. Zaten kursa mutlu olmak, huzurlu olmak kafa dağıtmak için geliyorsunuz” sözleriyle grup ahenginin önemine dikkat çeker. Bir diğer katılımcı “Halk eğitimin diğer yerlerinde de kurslar var ama burada olmak farklı. Burası ev gibi, arkadaş gibi, yeri geliyor hep beraber kahvaltı da yapıyoruz, yeri geliyor acımızı da hüznümüzü de mutluluğumuzu da paylaşıyoruz. Yani buranın ambiansı çok farklı (K11)” sözleriyle grup içi iletişimin farklı boyutlarına işaret eder. Grup içindeki uyumla birlikte iletişim becerileri geliştirdiklerini ve grubun bir üyesi olarak zamanla aidiyet bağı kurarak grup içinde etkili bir şekilde yer aldıklarını belirtmişlerdir. Bir kursiyer “Güzel bir çevre edindim, güzel insanlarla tanıştım, güzel bir whatsapp grubuna katıldım-o gruptan çıkmak istemiyorum” sözleriyle durumu özetler. Whatsapp gruplarından bayram, etkinlik, doğum günü mesajları vb. de paylaşılmaktadır.

İnsanlar arasında sosyal etkileşimi teşvik eden kurslar, farklı yaş gruplarından ve farklı geçmişe sahip insanları bir araya getirerek, kursiyerlerin yeni insanlarla tanışmasını, etkileşimde bulunmasını ve sosyal ağlarını genişletmesini sağlamaktadır. Farklı kesimlerden insanların bir araya gelmesini sağlayan kurslar, kültürel farkındalığın artmasını, toplumsal değerlerin paylaşılmasını sağlamaktadır. Bu da toplumun birlik ve dayanışma duygusunu güçlendirmektedir. Sosyal çevre edinerek yeni gruplara katılma, yeni insanlarla tanışma ve farklı sosyal etkinliklere katılma, fikir alışverişinde bulunma, yaşam tecrübelerini paylaşma vb. gibi etkileşimler kurslar sayesinde mümkün görünmektedir. Özellikle süreç ilerledikçe yaşam deneyimlerinin paylaşılması benzer sorunları yaşayan insanlar için farklı ve derin anlayışlara vesile olmaktadır. Bir kursiyerin sözleri bunu teyit eder mahiyettedir: “Ortamdaki arkadaşlarla muhabbet sürecinde farklı hayatları öğreniyorsun. Mesela X bir arkadaşla konuşuyorsun onun başka bir hayatı var, bir muhabbet oluyor onun hayatındaki bir şeyden bir ders alıyorsun. Burada şunu gördüm ve içim rahatladı “sandım ki bunu sadece ben yaşıyorum ama şimdi gördüm ki herkes yaşıyormuş bunu, yani sırf benim hayatımda olan bir durum değilmiş bu, herkesin hayatında olabilecek şeymiş-içime su serpildi ve şimdi anladım buradan neden mutlu ayrıldığımı (K16)”. Dolayısıyla, kursiyerler arasındaki farklı deneyimlerin paylaşılmasının insanların hayata bakışını da olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Kurs sürecinde kurulan arkadaşlık ilişkileri kurs dışında da sürdürülmektedir. Kursiyerlerin bir kısmı kurs dışında farklı etkinliklerde bir araya geldiklerini -fuara/sergiye katılma, gün/mevlit vb.- dışarıda birlikte zaman geçirme - bir şeyler yiyip-içme, sohbet etme vb.- gibi etkileşimlerde bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu ise kursiyerlerin sosyal etkileşim ve sosyal iletişim becerilerinin güçlenmesine, sosyal çevrelerinin ve ağlarının genişlemesine ve dolayısıyla kişisel refahlarına katkıda bulunmaktadır. Bu sayede, sosyal bütünleşme artmakta ve toplumda daha fazla bağlantı ve dayanışma hissi olmaktadır.

HEM bünyesinde açılan kurslar, aynı zamanda geleneksel el sanatının korunmasına, yaşatılmasına ve yayılmasına yardımcı olmaktadır. Kurslarda geleneksel/yerel el sanatlarına ilişkin bilgi ve beceriler aktarılmaktadır. Bu da kültürel mirasın ve zenginliğin korunmasına ve

toplumun değerli sanat geleneğini sürdürmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, kursiyerler icra ettikleri el sanatlarını geçmişten geleceğe taşıyan gönüllü elçileri olarak görülebilir.

Halk eğitim merkezlerindeki kursların ekonomik açıdan da çeşitli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Özellikle burada açılan kurslar, insanların yeni beceriler kazanmalarına ya da becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Kursa devamda özen gösteren ve yüklendiği işleri yerine getirmede ustalık kazanmak isteyenler (K13, K15, K7, K6) kendilerine yeni bir gelir kapısı açmak konusunda oldukça isteklidir. Örneğin çini, bambu sepet örücülüğü, deri gibi dallarda bilgi ve becerilerin öğretildiği programlar, kursiyerlerin girişimcilik potansiyellerini açığa çıkarabilmektedir. Bu kurstan edindikleri bilgi ve becerilerle ürün ortaya koyabilen kursiyerler, bu ürünlerin satışından gelir elde etmekte ve ekonomik açıdan aile bütçesine katkı sağlamaktadır. Hatta burada kurslara devam edip ustalık sertifikası almayı hedefleyen ve usta öğretici olarak yaşamlarına devam etmeyi planlayanlar da bulunmaktadır. Bunu bir katılımcı şu sözleriyle özetler: *“Başlangıçta kafamı dağıtmak, bir şeyler öğrenmek için geldim başladım. Hocamız da yeri geldiğinde bir anne, bir arkadaş, bir yol gösterici, bir eğitimci olması hani bu işe atılınca deriyi sevdim. Buradan sertifika aldığımızda öğretmenlik yapabilme şansımız da var. Benim resim geçmişim, stilistik tasarımlar olduğu için ben bunu neden yapmayayım, sevdiğim işi yapayım, çıraklık-ustalık belgesine gitseniz dahi sizden önceki başvuruların bir sıralaması var, her eğitim, üniversite mezunusun ise 20-25 puan fark atıyorsunuz, belge kıdem vs. ayrı puanlanıyor. Hocam, çıraklık eğitimi vs. uğraşana kadar sen iki sene meslek yüksekokuluna gitsene dedi. Zaten kaç seneden itibaren girmek istiyordum, hocamın da teşviki ile birlikte girmiş buldum”* (K11). Bir diğer kursiyer *“burada her gün kurslar devam ediyor, yaz aylarında da devam edebiliyorsunuz, üretiyorsunuz* (K14)” sözleriyle üretim sürecini öne çıkarmıştır.

5.5. Kurs Öğretmenlerinin (Usta Öğreticilerin) Sosyo-Demografik Görünümleri

Çalışma kapsamında görüşülen altı kurs usta öğreticinin ikisi erkek dördü kadındır. Farklı branşlarda kurs veren usta öğreticilerin tamamı Trabzon doğumludur. Beş usta öğretici evli, bir usta öğreticinin ise eşi vefat etmiştir. Usta öğreticilerin ikisi üniversite mezunu (Sosyal Hizmet, Resim Öğretmenliği alanından) ikisi el sanatları alanında Meslek Yüksek Okul mezunudur. İki usta öğretici ise lise mezunudur. Usta öğreticilerin yaş ortalaması 47'dir.

Tablo 5. Usta Öğreticilerin Genel Görünümleri

Kod	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Düzeyi	Kurs Adı	Kurs Yeri	Nereli
UÖ1	58	Erkek	Evli	Lise	Kaligrafi	Alacahan	Trabzon
UÖ2	49	Kadın	Dul	Üniversite	Tezhip	Meydan	Trabzon
UÖ3	40	Erkek	Evli	Üniversite	Hat	Hamamizade	Trabzon
UÖ4	48	Kadın	Evli	Yüksekokul	Deri	Alacahan	Trabzon
UÖ5	38	Kadın	Evli	Lise	Miyoki	Alacahan	Trabzon
UÖ6	48	Kadın	Evli	Yüksekokul	Sepet	Alacahan	Trabzon

Her bir kurs belirli modüllerden oluşmaktadır. Belli bir zaman diliminde farklı modüllerle kursiyerlere hizmet verilmektedir. Bunun yanı sıra *“HEM tarafından modüller güncelleniyor, yani yıllarca aynı uygulamalara odaklanmıyoruz, sabit değiliz, sürekli yenilikler geliyor”* sözleriyle dinamik bir program akışından bahsedilmiştir. Usta öğreticiler, kurs verdikleri alanda bu işe yıllarını vermiş yetkin ustaları takip ederek, aynı zamanda kurumun sağladığı imkanlar ölçüsünde fuarlara katılarak, eğitimler alarak kendilerini geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Kurumda çalışabilmek için üç yıl çıraklık, kalfa kalfalık ve usta öğreticilik eğitimleri alınarak sınavına sınava girilmesi gerektiği belirtilmiştir; sınav sonrası alınan başarı belgeleri olmadan hocalık yapılamayacağı dile getirilmiştir. Ayrıca usta öğreticilerin kurumlarda çalışabilmek için usta öğretici sınavına her yıl girmeleri gerektiğini belirtmişlerdir.

Her bir usta öğreticinin çalıştığı kurstaki kursiyerlerle tanışması ve bu işi icra etme serüveni farklı bir görünüm arz etmektedir. Usta öğretici olma yolunda uzun yıllar eğitim alan katılımcılar mektepli ya da alaylı olarak bu camiaya girmişlerdir. Neredeyse 30 yıldır kaligrafi sanatıyla ilgili olan usta öğretici bu sanata dair tecrübesini şu şekilde dile getirmektedir: “1983 de kaligrafiye başladım.1991 yılında tabela dükkânımız vardı. 2001 yılında reklam firmamı kurdum. 1990-2015 yılları arasında 25 yıl kendi işimi yaptım. Bu süreçte her türlü yazıyı yazdım. Tabela sanatı, süsleme sanatı, kişiye/firmanın talebine özgü işler yapıldı. Kaligrafi eğitiminde Mustafa Erol Hoca’dan online/yüzyüze destek aldım. Halen (2023) vakıflarda ve HEM bünyesinde Kaligrafi kurslarını vermeye devam ediyorum. Bu kursu maddi bir kazanç elde etmek ya da para kazanmak amacı olmaksızın ileriye taşımak için yapıyorum” (UÖ1). Miyoki kurs-taki tasarımı usta öğreticisi ise kazaziye ve hasır konusunda genç yaşlardan itibaren HEM bünyesinde dört yıl üzerinde eğitim aldığını belirterek yaklaşık 15 yıl boyunca bu sanatla ilgilendiğini söyleyerek kurs öğretmenin eş tayininden dolayı Trabzon’dan ayrılması ardından bu sanatı veren kişi olarak göreve başlar. Bir diğer usta öğretici ise bu işe başlayışını şu şekilde özetler: “Kız meslek lisesi mezunuyum, daha önce el nakışı öğretmeni olarak halk eğitim merkezinde öğretilmişim. Arsin halk eğitimde gündüz çalıştım, akşamları Rize’de okudum. Arsin’de saat üçte işten çıkıyorum, servis beni Rize’ye götürüyor, gece 12’de 1’de ne zaman okul (Meslek Yüksek okulu) biterse eve dönüyorum. Bitirdiğim sene bunun kursunu açacağım dedim, Trabzon da merkezle konuştum, ilk açtığımda 1-2 kişi başka kimse yok, kursu kapatalım dedim. Müdür bey sana 5-6 ay daha süre tanıyalım bakalım dedi, sonra bir baktık sınıfta oturacak yer yok (UÖ4). Resim/grafik öğretmenliği bölümünden mezun olan bir usta öğretici de (UÖ3), üniversitede ilgisi olmasına karşılık fırsat bulamadığından geleneksel el sanatları dersini alamadığını belirtir. Hat sanatıyla 2017 yılında tanıştığını söyler. Eş durumundan dolayı tayini Trabzon’a geldiğinde, okulda ders yükünün az olması sebebiyle kendisini İslam sanatlarına verir. Önce tezhiple işe başlar, tezhibin kendisini minyatüre götürdüğünü, yaklaşık altı ay kurs aldığını, sonrasında kendi çaba ve gayretiyle bu sanata devam ettiğini söyler. Çalışmalarının Halk Eğitim Müdürlüğüne beğenilmesi üzerine kurs açması istenir ve minyatür kursu açar. Minyatür, tezhip ve hat sanatları konusunda alaylı olduğunun altını çizer. Bu sanatlara ilişkin pandemi döneminde 1-1,5 yıl özel dersler alarak kendisini geliştirir. Sonrasında da hat kursunu açtığını söyler.

Tezhip ve sepet örücülüğü kursunu veren usta öğreticilerin bu sanatla yollarının keşimesi de ayrı bir deneyimdir. Tezhip öğretmeni bu süreci şu şekilde özetler: “Ben hayatımı tezhiple kurdum, eşimi kaybettiğimde iki yıl ilaç kullandım, yataktan çıkmıyordum, benim gündüzlerim geceye, gecelerim gündüze karışmıştı. Bir arkadaşım sayesinde önce nakış kursuna başladım ve ilaçlarımı orada bıraktım, hayata tutunmayı orada öğrendim. Tezhiple tanıştıktan sonra benim yaşam kalitem çok değişti, bir şeyler öğrenip de birilerine bir şeyi aktarmak çok farklı bir duygu, benim amacım buradan gelir kazanmak değil, Allahın izniyle birilerine birşeyler öğretmek “Allah razı olsun” demeleri alabilmek benim için çok daha önemli. Çünkü ben hocamdan öyle öğrendim öyle de öğretilmeye devam edeceğim (UÖ2)”. Bambu sepet örücülüğü alanındaki usta öğretici de, evladını kaybettikten sonra üniversite sınavına girerek Meslek Yüksek Okulu’ndan mezun olduğunu, sonrasında bu işe sarılarak kursiyerlere bu işi öğretmek, onların yaşamlarına dokunarak acılarını bir nebze unuttuğunu ve yaralarını sardığını belirtir. Her iki öğretmen de bir yakınının kaybı sonrası kendilerini işe vermekle hayata döndüklerini ve kursiyerlere yaptıkları sanatın inceliklerini öğretmekle mutlu olduklarını dile getirmişlerdir (UÖ2-6).

5.6. Usta Öğreticilerin Kurslara ve Kursiyerlere İlişkin Genel Görüşleri

Görüşülen öğretmenlerin hepsi deneyimli, birikimli ve özverili insanlardır. Geleneksel el sanatlarının korunması ve yaşatılması için hizmet vermekte olduklarını dile getiren usta öğretmenlerin, yıllardır işlerini severek yürüttüğü görülmektedir.

Tablo 6. Usta Öğreticilerin Kurslara ve Kursiyerlere İlişkin Genel Görüşleri

Tema	Alt Tema
Usta Öğreticilerin Kurslara ve Kursiyerlere İlişkin Genel Görüşleri	<u>Kurs/Eğitim Ortamı/Kurs İçeriği/Öğretim Yöntemi/Materyal</u> Kurs/eğitim mekânı/ortamı Kurs içeriği/materyal temini Performans geribildirimini
	<u>Kurslarına katılan kursiyerlerin genel görünüşleri üzerine</u> Eğitim düzeyi yüksek Genelde orta ve üst yetişkin yaş grubundan (35 ve üzeri) Sanata düşkün, sanatın değerini bilen Her yaştan ve her kesimden kursiyerler
	<u>Kursların Katkıları</u> Boş zamanı değerlendirme Yaratıcı ve el becerilerinin geliştirilmesi Kişisel ve sosyal iletişim becerilerini geliştirme Maddi gelir elde etme/ aile bütçesine katkıda bulunma İlgililere öneri ya da tavsiyeler

Kursların içeriği, öğretim yöntemleri, materyaller ve öğrenme hedefleri gibi unsurlar, kurs modüllerinde yer almaktadır. Usta öğreticiler, modüllere uygun bir şekilde programlarını yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Bu noktada kursiyerlerin bireysel gelişim özelliklerinin de dikkate alındığı; öğrenme güçlüğü olan kursiyerler için kurs hedeflerine daha yavaş, el yatkınlığı ya da yeteneği olanlarda ise bu sürecin daha hızlı işlediği belirtilmiştir (UÖ5,6). Kurs malzemeleri genelde kursiyerlerin kendileri tarafından karşılanmaktadır. Bazı durumlarda örneğin Kaligrafi kursunda mürekkep satın almak yerine mürekkebin nasıl yapılacağı öğretilerek bu malzeme kursta üretilmektedir. Bu noktada mürekkebin üretimi ve satışında HEM desteğiyle kursiyerlere maddi katkı sağlanabileceği vurgulanmıştır (UÖ1). Usta öğreticiler kursiyerlere güçlü yönleri, geliştirmeleri gereken alanlar ve ilerlemeleri hakkında performans geri bildirimini sağlayarak, gelişimlerini desteklemekte ve öğrenme deneyimlerini iyileştirmektedir. Bunun dışında, usta öğreticilerin çoğu Alacahan'da kurslara tahsis edilen odaların küçük olması dışında bir sorun yaşamadıklarını belirtilmiştir. Kurslara aşırı talep olması durumunda bazen koridorlara ilave edilen masa/sandalye ile çözüme gidildiği görülmüştür. Bazı durumlarda ise haftanın belli günlerinde gelmek isteyen kursiyerlerin küçük gruplar halinde belli günlere dağıtılarak öğrenmeleri gerçekleştirilmektedir.

Usta öğreticilerin bir kısmı (UÖ1,2,3) kursiyerlerinin genelde sanata düşkün, eğitilmiş ve sanatın değerini bilen insanlar olduğunu dile getirmişlerdir. Genelde orta ve ileri yaş (daha çok emekli) kursiyerlerin geldikleri ifade edilse de her yaştan ve her kesimden insanların katıldığı belirtilmiştir. Bu konuda bir usta öğretici "60 yaş üzerinde sanatın özünü isteyenler geliyor. 20'li yaşlarda üniversite öğrencisi ilgisi de yoğun. Her meslek grubundan, her yaştan ve eğitim düzeyinden katılımcı mümkün. Diş hekimi, üniversite öğretim elemanları, öğretmen, mimar var. Mesela mimarların bir kısmı belli noktalarda çizimleri hayata geçirmek için yazı tekniklerini kullanıyorlar (UÖ1)" sözleriyle katılımcı profilini anlatmıştır.

"Kurslar herkes için uygun mu? Ya da herkes her sanatı icra edebilir mi?" sorusuna verilen yanıtlarda ortak nokta yetenek ve çabanın, sabırla buluşması halinde geliştirilebileceği yönündedir. Kursiyerin kursa gönüllü gelmesi, kurs ortamını beğenmesi, usta öğreticilerin olumlu ve cesaretlendirici geribildirimleri vermesi durumunda öğrenme yolunda önemli mesafeler katılmaktadır. Bir usta öğreticinin sözleri bunu teyit eder mahiyettedir: "Herkes bu sanatı

yapamaz, bir kere sevmek ve sabır lazım. Öğrenmek isteyen öğrenebilir, içindeki gizli yeteneği öğrenebilirsiniz. Mesela 3 yıl önce bir öğrencim vardı, bir kursa gitmiş hoca ona iki gün çizim yaptırdıktan sonra senden bir şey olmaz demiş, onun öğrenme isteğini köreltmiş, tevafuk olarak benimle tanıştı, buyrun gelin bakalım dedim. İlk başta çizimleri gerçekten çok kötüydü, daha güzel olacak, sen bunu yapabilirsin, şunu şu şekilde yapacaksın şeklinde geribildirimler verince inanın sergi zamanında çok güzel şeyler ortaya çıkardı. Önce kişiyi motive ettirmek yaptığı işi sevdirmek gerekiyor. Nasıl ki çocuklarımız için ilkökul öğretmeni çok önemli, eğer kişi öğretmeni severse bu sanatı da seviyor. Yani körlemeyeceksin karşısındaki kişiyi, hep yapıcı olmaya çalışacaksın, güzel şeyler verdiğinde karşısındaki de zaten güzel şeyler yapıyor (UÖ-2)". Kurslara katılımda devamlılık önem taşımakla birlikte grup çalışmalarında uyumun önemli olduğu da dile getirilen hususlar arasındadır. Kurslara devam öğrenme sürecini güçlendirmektedir. Bir usta öğreticinin "çini/seramik, kaligrafi gibi kurslara üniversitede öğrenim gören öğrencilerin ilgisi olmakla birlikte kursa katılımın düşük oluşu öğrenme sürecini olumsuz yönde etkilemektedir (UÖ2)" şeklindeki sözleri bunu teyit eder. Sanatı öğrenmek ve farklı şeyler üretmek isteyen kursiyerlerin kurslara daha yoğun bir ilgiyle devam ettiği belirtilmiştir. Bir usta öğretici bunu şu şekilde özetler: "Alacahan'ın kursiyeri bu işi -canım sıkıldı ne yapayım gideyim bir kursa iki havlu dikeyim diye gelenler değil-mahalle kursunda da öğretmenlik yaptım, oradaki öğrenciler bizi bu kadar yormazlar, buradaki öğrenciler sorguluyor, daha farklı şeyler istiyorlar. Burada öğrenip meslek haline getirmek isteyen grup var, buradakiler zorluyor. Öğrenmeye devam etmezsen bu işi yapamazsın. Göz-el koordinasyonuna sahip olması önemli. Kimisi bakar ama kimisi desene farklı bakar, onun kıvamı vardır, dövülecek yeri vardır, öne çıkacak yeri vardır (UÖ4)". Son olarak sanatın bir zekâ işi olduğuna dikkat çeken usta öğretici, "sanatı icra edecek bir zekâyâ ihtiyaç vardır. İlk önce kafada bitirmek gerekir. Zekâ özellikle sayısal zekâsı yüksek olanlar bu alanda çok iyi" (UÖ3) şeklindeki sözleriyle yetenek ve çaba yanında zekânın önemine vurgu yapmıştır.

Usta öğreticilerden "kursun katkıları üzerine bir değerlendirme yapmaları" istendiğinde, kursların maddi ve manevi getirileri olduğu; kursiyerler gibi kursların "terapi" işlevi gördüğü konusunda hemfikirdirler. Bir usta öğretici "Benim için bu sanatı icra etmek terapi gibi, belki fitratıma daha yakın olduğu için terapi gibi geliyor, herkes belki bir enstrüman çalarak stresini atar, ne bileyim futbol oynayarak ya da spor yaparak stres atar. Stres atmak istediğimde bu işlerde kendimi buluyorum, o yüzden bana terapi gibi geliyor. Okulun stresini, işin yükünü bunlarla çok daha kolay atabiliyorum. Kendimi buluyorum, üretiyorum ama çok isteyerek, aklım hem boş zamanlarımda, köyde vs. bunu yapabilirim, burada aslında şu çizgiyi de atabilirdim, kendimi bu noktada geliştirmek için yazdıkça daha da orada oluyorum, daha hoşuma gidiyor, aklımda olanı olsun ya da olmasın yaptığım zaman mutlu oluyorum, mutlu olduğumu hissediyorum" (UÖ3) şeklinde bu durumu özetler. Kurslarda iletişim kanallarını açık hale getirmek için kurulan whatsapp gruplarıyla paylaşımlar yapılmaktadır. Bir usta öğretici "Dersler keyifli ve verimli geçiyor, Whatsapp gruplarından paylaşımlar bilgilendirmeler yapılıyor. Öğrencilerimin hepsini tek tek zihnime yazıyorum, defterleri, çalışmaları üzerinden gelişimlerini takip ediyorum. Grup oluşturuyoruz. Yürüyüşler yapıp kaligrafi sanatını hoş sohbetler yapabiliyoruz (UÖ-1)" sözleriyle iletişim ve etkileşim süreçlerini dile getirmiştir. Bir diğer usta öğretici "Whatsapp grubumuz var-biz kursumuzda tam bir aile gibiyiz, yeri geldiğinde birbirimizin sıkıntılarını dinliyoruz, birbirimize terapi veriyoruz, yani biz bu işe tüm anlamıyla gönül verdik. Buradaki kursiyerlere/öğrencilere ailem gibi bakıyorum. Birbirimizi sevdiğimizde zaten herşey akıp gidiyor" (UÖ2) şeklindeki sözleriyle kursun iletişim ve etkileşim boyutuna vurgu yapar.

Kurslara katılmanın boş zamanı değerlendirmek için harika bir yol olduğu dile getirilmiştir. Kursiyerlerin el becerilerinin geliştirilmesi ve yaratıcılığı beslemesi açısından kayda değer katkısı olduğu vurgulanmıştır. Kursiyerlerin ilgi alanlarını geliştirmeye ve yeni insanlarla tanışmalarına olanak sağlayan kursların, sadece yeni beceriler kazandırmakla kalmayıp aynı kişisel gelişime de katkıda bulunduğu dile getirilmiştir. Yeni şeyler öğrenmenin, zihinsel ve duygusal olarak da kursiyerleri besleyebileceği söylenmiştir. Kursların sosyal beceriyi geliştirerek,

işbirliğini ve paylaşımı güçlendirdiği ifade edilmiştir. Kursa gelenlerin bir süre sonra bir aile ortamında bulunduğu gibi uyumlu, sohbet muhabbet eşliğinde sıcak bir ortamın yaratıldığı ve birlikte öğrenmenin daha keyifli olduğu vurgulanır. Bu konuda bir usta öğretici “*Komşusu aracılığıyla-akrabalar ve çocukluk arkadaşları üzerinden kurslardan haberdar olma durumları söz konusu. 20-30 yıllık bekârlık arkadaşlarıyla kursa geliyorlar. Herkesin hayatı farklı ama buldukları ortamda hiç kopmamışlar gibi-bunlar her gün bir arada sanıyorsunuz. Kaliteli düzey, kaliteli bağlar kurulmuş. Herkesin hayatı farklı ama buldukları ortamda sanki hiç kopmamışlar gibi. Her gün vıcık vıcık değil ama görüştükları zaman hiç öyle değil, Cuma’dan Cuma’ya buluşuyorlar*” (UÖ6) sözleriyle sosyal çevrenin ve birlikteliğin önemine dikkat çeker. Bir diğer usta öğretici de sosyalleşme unsuruna dikkat çekerek “*Kurs öğretmeni arkadaş ve dost-akraba olup uyumlu ekipte olanları aynı grupta topluyoruz. Aitlik hissiyatı oluyor. Salı günü geleni pazartesi günkü grubu almak istediğinde istemiyorlar. Güven ve huzur içinde birlikte olmayı tercih ediyorlar. Kendini gruba ait hissetmeyen kendisini mutsuz hissediyor. Onlarla birlikte olmak, birlikte kursa gelmek, dışarı çıkmak, çıkışta gezmek yemek yemek sosyalleşmek aslında*” şeklinde süreci özetler.

Kursiyerlerin bu atölyelerde yeteneklerini keşfettiklerini, estetik yönlerini keşfederek özgün ürünler oluşturdukları ifade edilmiştir. Sanatın bir derin düşünme gibi kendini bulma yolculuğu olduğunu ifade eden bir usta öğretici merak, sabır, azim ve işbirliği ile kursiyerlerin kendilerini olumlu yönde değiştirdiklerini ifade etmektedirler. Kursların olumlu düşüncelere yönlendirme gibi bir işlevi olduğu vurgulanmıştır. Kursların el becerilerini artırma, dikkat ve algıda ileri derecede gelişme sağladığı vurgulanmıştır. Miyoki kursuna katılan özel öğrenme güçlüğü bulunan bir kursiyerine dair usta öğretici “*Anne çalışıyor, kızı hafta içinde güvenli bir yere bırakmak adına buraya gönderiyor. Kursta kızın dikkatini tek bir noktaya odakladığını görmek mümkün. El becerisi ile birlikte dikkati gelişiyor ve yeni bir şey öğreniyor*” şeklindeki sözleriyle bunu teyit eder. Kursiyerler kendi tasarladığı modelleri ve desenleri yaptıkları ürünlerle ortaya koyabilmektedirler. Bu aynı zamanda onların zihinsel becerilerinin de gelişmesine vesile olmaktadır. Bir usta öğretici “*Bizim asla Alzheimer olmayacağımızı düşünüyorum, çünkü hergün yeni bir şey öğreniyor ve onunla meşgul oluyoruz. Öğrenmenin bir sınırı yok, yeni tasarımlar bireysel ya da ekip çalışmaları ile gündeme geliyor, geliştiriliyor ve sürekli kendini yenileyen, ileri taşıyan yeni modeller geliyor*” sözleriyle kursların zihinsel gelişime katkısına dikkat çeker.

Son olarak, halk eğitim merkezlerindeki kursların, ekonomik açıdan bireylerin yeteneklerini geliştirmesi, girişimciliğe teşvik etmesi, iş fırsatlarını artırması ve yerel ekonomik aktiviteyi teşvik etmesi bakımından katkılar sağladığı ifade edilmiştir. Bu kurslara gelerek meslek edinen kadınlar aile bütçesine katkıda bulunurken erkek kursiyerlerin kendi iş yerlerini açtıkları da görülmektedir. Pandemi döneminde bambu sepet örücülüğü kursuna gelip bu işin inceliklerini öğrenen bir kursiyerin sertifikasını alarak kendi iş yerini açması buna örnektir. Yine pandemi döneminde yerelde faaliyet gösteren bir mobilya firmasının sepet örücülüğü kurslarına Uzak Doğu’dan getirdiği kadın kursiyerleri göndermesi ve bu işi öğrenmeleri akabinde firmada bu kursiyerlerin işgücünden yararlanması buna örnek olarak verilebilir. Bunun dışında, kadın kursiyerlerin el becerilerine dayalı ürünlerini sosyal medya hesaplarından, sergilerden ya da online bir firma üzerinden satışa sunmaları sonrasında maddi gelir elde ettikleri de hatırlatılmıştır.

Usta öğreticilerin “*İlgililere tavsiyeleri*” ise şu şekilde özetlenebilir. Öncelikle, sanat ve sanata değer verilmesi gereği vurgulanmaktadır. Erasmus Yetişkin Eğitim Hareketliliği kapsamında yurt dışındaki faaliyetleri gözlemlene fırsatı bulan bir katılımcı “*En son İsveç’e gittik, adamlar elinde tek olan şey Kehribar. Kehribarı almış, şimdi bakıyorum işlem desem işlem yok, yüzük yapmış, sanat yok, işçilik yok. Ama adamlar sanatçı, sanatçıya değer verilmeli*” şeklindeki sözleriyle sanatın en ince ayrıntısına kadar detaylarına sahip olduğunu ve kursiyerleriyle bu bilgi ve deneyimlerini paylaştıklarını aktarır.

Kursiyerler gibi usta öğreticiler de HEM bünyesinde açılan kursların (kaligrafi, hat, tezhip, sepet örücülüğü, çini, seramik vb.) okul çağındaki çocuk ve gençlere verilmesi gereğini dile

getirmişlerdir. Bu konuda bir usta öğretici “çocukların ilgi çekici hale getirilmesi adına okulda tezhip hat ve minyatür sanatını bir araya getirerek çocuklara vermek istedim. 8.sınıfta sınav stresinden uzaklaştırmak adına, tasarımlar geliştirdim, çıktılar aldım, gidip onlara pasportu kağıtları aldım, mürekekep, altın yazdızlar kullanması zor diye sarı yaldız salon boyası var, onlarla yaptırдым çok mutlu oldular, çok sevdiler bazıları onları çerçeveleyip evine götürdüler, sergide sergilendi, ama devamı gelmiyor. Biraz bizim tetiklememizle, not kaygısıyla bunu yapıyorlar, çocukların tek düşündüğü şey oyun oynamak ya cep telefonu ya toplu, yani çocukların ne ders çalışmakla ilgili kaygıları var ne de sanatla” sözleriyle çocukların ilgisizliğini dile getirmiştir. Usta öğreticilik yanında okulda görev yapan bir öğretmen “Sanatı zaten veliler boş iş olarak görüyor, benim velilerimin yüzde doksanı resim dersi nedir, boşverin deyip, resimle bir şey yapmayın diyerek çocukların resim yapmaktan uzaklaştırıyor. O zihniyeti yıkamıyoruz. Çocuk resim yapmak istemiyor. Çünkü sebat etmek onların fitratında yok ya da başarıma duygusu onların fitratında yok. Çünkü kalmak yok. Yeteneği yok. Yeteneğini keşfedecek ortam hazırlasak bile çocuklar ona zaman harcamak istemiyorlar maalesef” şeklinde serzenişte bulunarak velilerin de bu duruma zemin hazırladıklarını ileri sürer.

Çocuk ve gençlerin bu kurslara yönlendirilmesi gereği üzerine öneriler getirilmiştir. Çocukların ufkunun açılmasını dile getiren bir usta öğretici bu konuda okullarda atölye çalışması (workshop) şeklinde tanıtım yapılmasını, uygulamalı bir giriş yapılmasını, çocukların gençlerin yanına gidilmesi gereğini vurgulamıştır (UÖ-1). Bir usta öğretici “buraya nasıl çekeriz, buraya gençlerden çok geliyorlar. Fakülteden buraya gelenler oluyor, tıptan, eczacılıktan gelenler resim bölümünü bitirip gelenler çok oluyor. Ama böyle çocukların dikkatini çeken kurslara geliyorlar, sepete, çiniye talep var ama iğne oyasına vs. talep az. Deriye de gelen var bir de tezhibe gelen oluyor. Bence burayı tanımıyorlar, üniversiteden buralara tanıtım amaçlı-Trabzon’a önemli tarihi binalara gezi düzenlemesi geliyor ama üniversiteden de gelmeli” sözleriyle kurslara yönelik tanıtımların yapılması gereğine dikkat çeker. Başka bir katılımcı “Bunların gençlere aktarılması lazım, liselere buradaki kursların tanıtımı yapılsın, akşam modülü ya da hafta sonu modülü getirilebilir. Çocuklar boşlukta ne yapacaklarını bilmiyor. Buradaki öğretmenler okulda bir saat ders versin, halk eğitimde görevlendirme lisede eğitimler verilebilir. Herşey geçmişe dönüyor, geçmişteki şeyler daha değerli oluyor” şeklinde alternatif çözümler sunar. Benzer şekilde bir katılımcı “Bizde hep büyüklere yönelik kurslar var, çocuklara yönelik kurslar açılmalı. Çocuklar artık akran zorbalığına kadar gittiler, ellerinden tableti düşürmüyorlar” ya da bir diğer katılımcı tarafından “yazın lise öğrencilerine kız çocuklarına açalım bir kursta eline iğne almayı öğrensinler. Bizim ortaokulda ev ekonomisi dersi vardı, erkek atölyesinde demir atölyesinde çalışırdım. Bu eğitimlerin içeriğini çeşitlendir. Kızım 24 yaşında iğnesiyle düğmesini eline almış yanına geliyor, anne dikebilir misin şunu diye. Otur dik, ama ben dikemem. Bir iğne iplik tutmayı bilmeli” sözleriyle çocukları bu sürece dahil etmenin önemi ve gereği vurgulanmıştır. Bunun yanında kurslara ilgi gösteren üniversite öğrencilerinin geliş nedeni şu şekilde açıklanmıştır: “diş hekimliğinde elin beş parmağını ayrı kullanılması çok önemliymiş, yazın tek tek kursları gezen öğrenci bu kursun elin beş parmağını çalıştırdığını öğrenerek kayıt yaptırdı ve yaz boyunca kursa katıldı”.

Kursta yapılan ürünlerin satışı pazarlaması konusunda öneriler sunulmuştur. İnternet üzerinden ürünlerinin yurt dışı-Ruslarla Araplar tarafından peynir ekmeği gibi satıldığını anlatan bir usta öğretici ürünün pazarlaması konusunda yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Kadınların kurs akabinde üretimde bulunmaları, el emeği ürünlerinin tanıtım ve satışını sağlamak üzere merkez bünyesinde bir birimin bu konuda odaklanması ve kadınlarla işbirliği içinde olması gereği vurgulanmıştır. Belediyeye ait kamuya açık bir alanda bu ürünlerin sürekli olarak satışa sunulduğu açık ve kapalı mekânların kullanıma açılması, haftanın belli günlerinde belli sanat alanlarına ait el becerilerinin satışa sunumunun sağlanması hatırlatılmıştır. Bu konuda bir katılımcı “Kadınların el emeğini sergileyeceği kalıcı stantların herkesin görebileceği ve ulaşabileceği yerde açılması ve kadınların bu yönde desteklenmesi gerekir. Bu stantlarda dükkânlarda üretilen el emeğinden ziyade HEM bünyesinde üretilen ürünlerin satılması gerekir. “Fabrikasyon

ürünler değil, HEM'in kendi el emeği ürünlerinin sergilendiği bir yer olsun" sözleriyle satış alanlarının olmasını vurgulamıştır. Bu noktada somut örnekler sunulmuştur. MEB-HEM'e bağlı atölyelerin açılması talep edilmektedir. "İSMEK gibi bir sürü kişiye fayda dokunsun. Bizim işimiz sabır işi, tezhip zaten süsleme sanatı, insan bunu yaparken huzur buluyor bir nevi terapi oluyor insanlara, sıkıntılarımızı bir köşeye bırakıp kendimizi tamamen sanata veriyoruz. İstedığımız şu, daha geniş çevrelere insanlara ulaşabilmek" ya da "BELMEK ve İSMEK gibi yerler olsun (UÖ2). Trabzon insanı sanata düşkün, üretmeyi sever, ürettiklerini satmada sıkıntı var. El emeği ürünlerin pazarlaması konusunda tavsiye, İstanbul'daki gibi, klasik sanatlar vakfı gibi yerlerin Trabzon'da bulunmasını çok isterim. Belediyenin de HEM bünyesinde böyle bir vakıf olsa çok güzel olacak" şeklinde tavsiyeler gelmiştir. Şehir dışlarına fuarlara gittiklerini, orada kendilerini tanıtmaya çalıştıklarını ileri süren usta öğreticiler bir nevi HEM bünyesinde kadınlarımızın daha ileri taşındığını söyleyerek, bunun daha aktif hale gelmesini istemektedirler.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde Toplum 5.0'a uyum sağlayabilen ve değişime öncülük etmeleri için de gereken bilgi ve becerileri kazanan bireylerin yetiştirilmesi giderek önem kazanmaktadır. Hayatboyu öğrenme kapsamında herkesin kendi kişisel deneyiminde hayat ve kariyerinin her gün yeniden kurulduğu görülmektedir. Halk eğitim merkezlerinde yetişkinlere yönelik olarak düzenlenen ve yetişkinin kendi isteği ile katıldığı kursların/eğitim faaliyetlerinin katılımcılara öngörülen bilgi, beceri ve yetkinlik kazandırması bakımından önemli bir yeri ve rolü vardır.

Knowles'ın (2012) yetişkin öğrenme kuramının temel bileşenlerinden hareketle; *bilme ve öğrenme ihtiyacı* yetişkin öğrenenlerin öğrenme motivasyonunu artıran temel bir bileşendir. Kursiyerlerin çoğunluğu bilme ve öğrenme ihtiyacını sıkça vurgulamışlardır. Boş zamanlarını faydalı ve en iyi şekilde değerlendirme, kendini geliştirme, keyifli vakit geçirme, yeni bir şeyler öğrenmek ve monotonluktan kurtulma ya da günlük rutinden uzaklaşma en çok dile getirilen motivasyon unsurları arasındadır. Gerçekten kurslara katılmak, kişisel gelişim ve ilerleme için fırsatlar sunmaktadır. Yeni bir beceri öğrenmek veya mevcut becerileri geliştirmek, kişinin kendini tanıması, sınırlarını zorlaması ve yeni hedefler koyması için bir yol olabilir. Kendini geliştirmek, motivasyonu artırırken yaşam kalitesini de yükseltmektedir. Knowles kuramında *öğrenenin benlik algılaması* yetişkin öğrenenlerin kendi kararları verebilmesi ve bu doğrultuda uygulamalar yapabilmesini dile getirmektedir. Kurs akabinde kursiyerlerin öğrendiklerini pratiğe dökmesi ve ortaya bir ürün çıkması Knowles'ın kuramıyla örtüşmektedir. Özellikle bir şeyler üretme, zaman ilerledikçe hazırlanan ürünlere kendilerinden bir şeyler katma yani üretimin yanında tasarım mekanizmasının da devreye girmesi kursiyerleri öğrenmeye motive eden en güçlü unsurlar arasındadır. Başarılı bir şekilde kursu tamamlamak ve yeni bir şeyler üretmek, bireylerin özgüvenini artırmaktadır. Buna ilaveten yapılan ürünlerden gelir elde etme de söz konusu olduğunda kursiyerler yaptığı işe daha çok motive olmaktadır. Bu, kişinin kendine olan inancını güçlendirmekte ve başarıya olan inancını pekiştirmektedir. Kısaca, öğrenme akabinde ortaya çıkarılan ürünler güdülenmenin başlıca lokomotifidir. Başlangıçta ortaya çıkan ürünler kursiyerlerin kendi yaşam alanlarında kullanıldığı ya da yakın çevrelere küçük hediyeler şeklinde sunulduğu ifade edilmiştir. Ancak zamanla bu işten para kazanabileceği fikri de olgunlaşmaktadır. Kursiyerlerin ortaya koydukları ürünlerin yakın çevrelerce beğenilmesi ve takdir edilmesi kursiyerlerin motivasyonlarını daha fazla arttırmaktadır. Yine *öğrenenlerin deneyimleri*, aslında yetişkin öğrenenleri güdüleyen en zengin kaynaklardan biridir. *Öğrenmeye hazır olma ve öğrenmeye uyum sağlama* kavramları da yetişkin öğrenmesinin temel bileşenleridir ve tüm bunlar bir bütün olarak incelendiğinde yetişkinlerin öğrenme sürecinde bu bileşenlerin görüldüğü ve bunun sonucunda verimli ve tatmin edici öğrenme çıktılarını elde edildiği görülmektedir. Yetişkinler gönüllü olarak katıldıkları kurslarda farklı insanlarla bir araya gelmekte onlarla aynı gün ve zaman dilimi içerisinde uzun saatlerde birlikte çalışabilmekte, ortama uyum göstermektedirler.

Knowles, kendi kendine öğrenmenin, yetişkinlerin öğrenme sürecinde önemli bir rol oynadığını söyler. Yetişkinlerin öğrenme sürecinde kendilerini yönetme özgürlükleri ve sorumlulukları olduğunu da vurgular. Ona göre, yetişkinlerin öğrenme motivasyonları, deneyimleri ve sorumlulukları farklıdır ve bu faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Yetişkinlerin öğrenme sürecinde kendi hedeflerini ve ilgi alanlarını tanımlamasını ve kendilerine öğrenme materyalleri seçmelerini önerilmektedir. Buna göre, her yetişkinin geçmişten getirdiği bilgi ve deneyimleri, hayata bakış açısı, ilgi ve tutumları, kalıplaşmış davranışları vardır. Bu durum öğrenme süreçlerinde kendini gösterir.³⁴ Bu çerçevede, araştırmada yetişkin kursiyerlerin özellikleri, motivasyonları, beklentileri, ihtiyaçlarının ve kurs deneyimlerinin farklı olduğu söylenebilir. Eğitim ortamında yetişkinlerin gerek fiziksel gerekse psikolojik özellikleri dikkate alınması vurgulanır. Usta öğreticilerin kursiyerlerin fiziksel ve psikolojik özellikleri yanında zihinsel özelliklerini de dikkate aldığı görülür. Kursiyerlerin öğrenmesini ve gelişmesini teşvik etmeye yönelik önlemler alır. Bu noktada Knowles'a atıfla eğitici sadece kurs mekânlarında öğretim rolünü üstlenen bireyler değil aynı zamanda kolaylaştırıcı rolüne de sahip bireylerdir. Bir kolaylaştırıcı olarak karşılıklı saygı, samimi ve işbirlikçi bir öğrenme ortamının oluşmasını sağlar. Bu ise kursa olan devamlılığı artıran unsurlardan biri olarak karşımıza çıkar.

Kursiyerlerin çoğunlukla aktivite odaklı kurslara katıldığı görülmektedir. Bireyin kurslara katılmasının sosyalleşme, sosyal ilişkiler, iletişim ve sosyal beklentilerle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Kursiyerler bu kurslara katılıp toplum içerisine karışmakta, yeni arkadaş ve çevre edinmektedir. Sosyal yönelimli kursiyerler, eğitim etkinliklerine katılarak diğer insanlarla etkileşim kurmak, yeni insanlarla tanışmak, grup çalışması yapmak veya sosyal ağlarını genişletmek gibi nedenlerle motive olmaktadır. Kursiyerler kurslara gelerek sosyal aktivitelerde de bulunmaktadır. Bu tespit alanda yapılan araştırmalarla da teyit edilmektedir. 1988 yılında Ayhan tarafından yürütülen araştırma³⁵ sonuçlarına göre; bireylerin kurslara katılma nedenleri; bireylerin boş zamanları değerlendirme, günlük yaşama bir değişiklik katma, yeni insanlarla tanışma ve arkadaş edinme, yaşlılıkta kendisini eğlendirebilecek bir uğraş edinme vb, şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada bireyler kendisinin ve ailesinin bazı ihtiyaçlarını karşılama, aile bütçesine katkıda bulunma, toplumsallaşma, kurs bitirme belgesinin ileride çalışılacak iş için gerekli olması, evde çalışarak para kazanma isteği, çevresinde bu kursta öğrenilen bilgi ve becerilere önem verilmesi gibi nedenlerle de kursa katıldıkları belirlenmiştir. 2011 yılında Karabacak tarafından yürütülen bir araştırmanın³⁶ sonucuna göre; kursiyerlerin boş zamanları değerlendirme, belge alma, yeni şeyler öğrenme isteği, öğrendiklerini gelire çevirme, evdeki konumunu güçlendirme, meslek kazanma ve sosyal ilişkileri geliştirme gibi nedenlerden kurslara katıldıkları belirlenmiştir. Ünal ve arkadaşları tarafından 2016 yürütülen bir araştırmada³⁷ ise kadın kursiyerlerin kursları sosyalleşme ortamı olarak gördükleri; kursların yaşam boyu öğrenmeye katkı sağladığı; kadınların yaşam boyu öğrenme becerilerini geliştirdiği (öğrenmeyi öğrenme becerisi, sosyalleşme becerisi, iletişim becerisi, girişimcilik ve teknolojik yeterlilik gibi) sonuçlarına ulaşılmıştır. Sert'in 2017 yılında tamamladığı araştırmanın³⁸ sonuçları da sosyalleşme amacıyla kurslara katılan yetişkin öğrenenlerin katılım örüntülerini: "Arkadaşlık ilişkisi kurma, sorunlardan uzaklaşma, hobi amaçlı ve boş zaman etkinliği, günlük rutinden sıkılma, eğlenme ve hoş vakit geçirme isteği ve gerçekleştirilememiş istekler" şeklinde altı grupta sınıflandırmıştır. Bunun yanında, kursiyerlerin sene sonunda ürünlerini sergileyebildikleri sergiler sosyal aktivitelerin başında gelmektedir. Kurs süresince doğum günü kutlamaları, mevlit katılımları, özellikle kadın kursiyerler arasında yapılan "gün" aktivitesi, ayrıca düzenlenen doğa gezileri, konferanslara katılarak kendilerini farklı konularda geliştirmekte ve sosyalleşmektedir. Psikolojik açıdan kursların terapi işlevi görmesi farklı

³⁴ Deveci, 2021:36.

³⁵ Ayhan, 1988: 24.

³⁶ Karabacak, 2011: 9-10.

³⁷ Ünal ve ark, 2016:919-920.

³⁸ Sert, 2017:102-109.

çalışmalarda³⁹ desteklenen bir sonuçtur. Bir yakının kaybı halinde yas ile mücadele de kursların önemli bir işlevi olduğu kursiyerler ve usta öğreticiler tarafından da dile getirilmiştir.

Hedef odaklı kurslara katılan kursiyerler genellikle mesleki gelişim, kariyer ilerlemesi veya kişisel hedeflerini gerçekleştirme amacıyla katılırlar. Başka bir deyişle, kursiyerler, eğitim etkinliklerine katılarak bilgi ve deneyimlerini artırmak, yeni yetenekler geliştirmek veya sadece ilgi duydukları bir konuda daha fazla bilgi edinmek gibi nedenlerle motive olurlar. Bu tür bir yönelime sahip olan bireylerin, kendi öğrenme deneyimlerini ve kişisel gelişimlerini önemse- dikleri görülür. Halk eğitim merkezlerindeki kurslar, yaratıcı ve el becerilerinin geliştirilme- sini sağlar. Bu beceriler de bireylerin sanatsal üretimler yapmasına ve bu üretimleri ticari olarak değerlendirmesine imkan tanımaktadır. Kursiyerler halk eğitim kurslarına katılarak daha girişimci olabilmekte, ürün tasarlamada yeni model geliştirme de ve bunları ürettikleri ürünlerle alana ve ekonomiye katkı sağladıklarını düşünmektedirler.

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak, geliştirilen öneriler üç başlık altında sunulabilir:

- ***Kursiyerlerin sosyal ve ekonomik açıdan güçlendirilmesi***

- Kursiyerlerin kurs akabinde üretimde bulunmaları, el emeği ürünlerini tanıtım ve satışını sağlamak üzere merkez bünyesinde bir birimin bu konuya odaklanması ve kursiyerle işbirliği içinde olması

- Kursiyerlerin ürettikleri el emeği ürünlerin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK) ya da Ankara'da Belediye Meslek Edinme Kursları (BELMEK) satış merkezlerinde olduğu gibi Trabzon için de "TRMEK" gibi bir merkezden doğrudan alıcıya sunulması

- Belediyeye ait mekânlarda/açık alanlarda/pazarlarda, kursiyerlerin stand açarak ürettikleri ürünleri satışa sunabilmesi, bu sayede müşteri kitlesini genişletme ve ürünlerin tanıtımını yapma imkânı bulabilmesi

- Kursiyerlerin, yerel ve ulusal ölçekteki mağazalarla anlaşarak ürünlerini satışa sunabilme ve bu sayede müşteri kitlesini genişletme imkânı bulabilmesi yönünde destek mekanizmalarının geliştirilmesi

- Kadın kursiyerlerin/girişimcilerin güçlendirilmesi ve desteklenmesi amacıyla Kadın Kooperatiflerinin/Birliklerinin kurulması

- ***HEM bünyesinde açılan kursların örgün eğitim kurumlarında yaygınlaştırılması***

- İhtiyaç duyulan şey, çocuk ve gençlerin kursların olanaklarını fark etmeleri, kendilerini bu kurslarla beslemeye ve geliştirmeye hazırlamak istemeleridir. Çocukların ve gençlerin ilgi ve isteklerine göre hazırlanacak kurslar, tam ve rahat öğrenme ortamları ve esnek zamanlama ile hayata geçmeli, bilgi, beceri ve uygulamaya dayalı programlarla katı ve kalıplaşmış bir eğitimden uzak olmalıdır. Bu çerçevede,

- İlköğretim ikinci kademe ve ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören çocukların bu kurslarla tanıştırılması, müfredatta seçmeli ve uygulamaya dayalı bir etkinlik olarak sunulması, uygun olması durumunda bu derslerin Alacahan gibi tarihi mekânlarda alınmasının sağlanması, ailelerin kursların katkısı ve işlevi konusunda bilgilendirilmesi

- "Ekrandan Uzak, Sanata Yakın" ve "Sandığında, Sandığından Fazlası var" başlıklı bir projelerle ilk ve orta öğretimde öğrenim gören çocukların/gençlerin yaz tatillerinde sanatla buluşturulması

³⁹ Alpaydın, 2006:69.

- Üniversite-HEM işbirliği bünyesinde burada görev yapan öğretmenlerin üniversite öğrencilerine yönelik “geleneksel el sanatları ve tasarım atölyelerinde” hafta 2-3 gün eğitimler verilerek kurslarla tanıştırılması. Bu konuda Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Trabzon İl Milli Eğitim Müdürlüğü/ Halk Eğitim Merkezi arasında yapılacak bir işbirliği protokolü ya da “Bir Diploma Bir Sertifika”, “Bir Diploma-Bir Sanat/Zanaat Sertifikası” vb. başlıklı bir proje ile bu konuda bir girişimin hayata geçirilmesi

- Malzeme temini konusunda destek mekanizmalarının geliştirilmesi

• **HEM bünyesinde açılan kursların etkinliği ve verimliliğinin artırılması**

- HEM bünyesinde üretilen el emeği ürünlerin tanıtım, pazarlama ve satışı konusunda takip ve destek mekanizmalarının geliştirilmesi

- HEM bünyesinde markalaşmanın/logo/tasarım/patent vb. öne çıkarılması, destek ve kalıcı mekanizmaların oluşturulması

- Erasmus Yetişkin Eğitimi programları vb. kapsamında yurt dışı kurumlararası iletişim ve işbirliğinin güçlendirilmesi, geleneksel el sanatlarının ülke sınırları dışında tanıtımlarının ve satışlarının yapılması

- Kurs mekânlarına ilişkin iyileştirmelerin/düzenlemelerin (mekânın boyutu, ışıklandırılması, havalandırılması vb.) yapılması

- Kurslara/mekâna/usta öğreticilere/programlara vb. ilişkin kursiyerlerden alınacak geribildirimler neticesinde düzenlemelerin yapılması

- Usta öğreticilerin her yıl yeniden atanma süreçlerinin usta öğreticiler üzerindeki olumlu/olumsuz yansımalarının değerlendirilerek bu sürecin yeniden yapılandırılması

- Kurslar sayesinde girişimcilik potansiyeli açığa çıkan ve hayatı değişen kursiyerlerin -“Yetiştirilen her kadın üretir, üreten her kadın bir değerdir” mottosu ve “Işıldayan Kadınlar” başlığıyla- kurs deneyimlerini ve akabinde değişen yaşamlarını anlatan -belgesel tarzı çekimlerin yapılması ve kamuoyuyla paylaşılması

- HEM’ler ile usta öğreticilerin rolü ve önemini ortaya koyan -“Hayatlara Dokunan Usta Eller” başlıklı -belgesel tarzı çekimlerin yapılması ve kamuoyuyla paylaşılması

- Halk eğitim merkezlerinin değerlendirilmesine ilişkin daha fazla karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, iyi uygulama örneklerinin paylaşılması ve yaygınlaştırılması

- HEM bünyesinde sunulan kursların, kursiyerler üzerinde eğitimsel, sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik yönden katkılarını ortaya koyan araştırmaların sayısının artırılması ve sonuçların paylaşılması

- Yetişkin eğitimi üzerine hizmet veren farklı kurumlar arasında işbirliği içinde olunması

- Daha fazla sayıda insanın kurslardan yararlanması amacıyla tanıtım çalışmalarının yapılması.

KAYNAKÇA

Alpaydın, Yusuf (2006), *Contribution of Municipalities to Adult Education: ISMEK Case*, Institute for Graduate Studies in Social Sciences in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts in Educational Sciences.

Alper, Züleyha (2004), “Yetişkin Eğitiminde Motivasyon ve Kolaylaştırma”, *Tıp Eğitimi Dünyası*, 14/14, 1-7.

Geray, Cevat (2002), *Halk Eğitimi*, Ankara: İmaj Yayınları.

Gordon, Howard R. D. (1993), *Houle's Typology: Time for Reconsideration*, Paper presented at the American Vocational Education Association Convention (Nashville, TN).

Gözübüyük Tamer, Mine (2022), *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Yayınevi.

Karabacak Aşır, S. (2011), *Mamak Halk Eğitim Merkezinde Açılan Kurslara Katılan Kadınların Eğitime Katılma ve Terk Nedenleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Knowles, Malcolm S. (1950), *Informal Adult Education*, New York: Association Press, Guide for educators based on the writer's experience as a programme organizer in the YMCA.

_____ (1970), *The modern practice of adult education: Andragogy versus pedagogy*, New York: Association Press.

_____ (1980), *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy*, New York: Cambridge Books.

_____ (1973; 1990), *The Adult Learner, A neglected species (4e)*, Houston: Gulf Publishing.

Knowles, S. M., Holton F. Elwood, Swanson, Richard A (2005), *The Adult Learner*, USA: Elsevier Inc.

Kondu, Cemal (2017), *Öğrenmeyi Öğrenme*, İstanbul: AZ Yayıncılık.

Lindeman, Edward C. (1926), *The Meaning of Adult Education*, New York: New Republic.

Loeng, Svein (2017), "Alexander Kapp-The First Known User of the Andragogy Concept", *International Journal of Lifelong Education*, 36/6, p. 629-643.

MEB Yönetmelik (2018), 30388 sayılı "Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği (Erişim Tarihi, 02.04.2023)

MEB, *Yaygın Eğitim İstatistikleri*, <https://e-yaygin.meb.gov.tr> (Erişim tarihi, 12.04.2023)

Millî Eğitim Temel Kanunu, 1973 (5101-5113)

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf> (Erişim Tarihi, 02.04.2023)

MEB (2022), *Halk Eğitimi Kurslarından Yararlanan Vatandaş Sayısı*.

<https://www.meb.gov.tr/halk-egitimi-kurslarindan-yararlanan-vatandas-sayisi-3-ayda-26-milyona-ulasti/haber/25835/tr>

Miser Rifat, Ural Ozana, and Ünlühisarıklı Özlem (2013), "Adult Education in Turkey", *Adult Learning*, 24/4, s.167-173

Sert, Nursaç (2017), *Sosyalleşme Amacıyla Yetişkin Eğitimi Etkinliklerine Katılım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yaşamboyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı Yetişkin Eğitimi Programı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ütanır, Emel ve Ültanır, Gürcan (2005), "Estonya, İngiltere ve Türkiye'de Yetişkin Eğitiminde Profesyonel Standartlar," *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1, s.1-23.

Ünal Fatma, Kalçık Cansu, Satuk Musa (2016), "Halk Eğitim Kurslarının, Kadın Katılımcıların Yaşam Boyu Öğrenme Becerilerine Katkısının Değerlendirilmesi", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/9 Spring, p. 905-930.

Avcıoğlu, İlker, “Giresun Halk Kültüründe Hava Tahminine Yönelik İnanışlar”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.557-571.
DOI: 10.31765/karen.1358756

Bu çalışma, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'nun 3 Mayıs 2023 tarihli ve 05/18 sayılı kararına göre uygun bulunmuştur.

This article was found appropriate according to the decision of Giresun University Social Sciences, Science and Engineering Sciences Research Ethics Committee dated May 3, 2023 and numbered 05/18.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Öğr. Gör.,

Giresun Üniversitesi, Şebinkarahisar Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Türk Dili Bölümü, Giresun/TÜRKİYE

✉ ilker.avcioglu@giresun.edu.tr

ORCID : 0000-0003-3028-8730

Anahtar Kelimeler: Giresun, Halk İnanışları, Halk Meteorolojisi

Keywords: Giresun, Folk Beliefs, Folk Meteorology

Geliş Tarihi / Received Date: 11.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.12.2023

GİRESUN HALK KÜLTÜRÜNDE HAVA TAHMİNİNE YÖNELİK İNANIŞLAR*

İlker AVCIOĞLU**

Öz: Halk bilgisi; toplum üyeleri arasında kuşaktan kuşağa aktarılan bilgilerin, becerilerin, inançların, ritüellerin ve öğretilerin bütünüdür. Binlerce yıllık tecrübelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan halk bilgisi ürünleri, toplumsal hafızanın oluşmasına katkı sağlar. Halkın hava durumu tahminlerine yönelik inanışları halk bilgisinin en ilgi çekici konularındandır. Bu inanışlar deneme yanılma yöntemi ile elde edilen ve sözlü aktarımla günümüze kadar ulaşan kadim bilgilerdir. Yağmurun ne zaman yağacağı, kış aylarının soğuk mu ılık mı geçeceği, yazın kuraklık olup olmayacağı, rüzgârın hangi yönden eseceği vb. gibi bilgilerin önceden tahmin edilmesi, halkın meteorolojik hadiselere karşı hazırlık yapmasını sağlar. Halkın doğa olaylarını gözlemlemesinin ve yorumlamasının bir sonucu olan halk meteorolojisi ile ilgili inanışlar, Türk halk kültüründe oldukça yaygındır. Bu çalışmada, Giresun ilinde yaşayan halkın hava tahminlerine yönelik inanışları konu olarak seçilmiştir. Çalışmada kaynak kişilerle yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak sözlü kültürde canlılığını koruyan geleneksel hava tahminleri ile ilgili inanışlar tespit edilmiştir. Çalışmanın Türklük bilimi araştırmalarına ve Giresun sözlü kültür envanterine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BELIEFS ABOUT WEATHER FORECAST IN GİRESUN FOLK CULTURE

Folklore; It is the totality of knowledge, skills, beliefs, rituals and teachings that are transferred from generation to generation among members of society. Folklore products, which emerged as a result of thousands of years of experience, contribute to the formation of social memory. People's beliefs about weather forecasts are among the most interesting topics of folklore. These beliefs are ancient knowledge obtained by trial-and-error method and have survived to the present day through oral transmission. When it will rain, whether the winter months will be cold or warm, whether there will be drought in the summer, which direction the wind will blow, etc. Predicting information such as this allows the public to prepare for meteorological events. Beliefs about folk meteorology, which is a result of people's observation and interpretation of natural events, are quite common in Turkish folk culture. In this study, the beliefs of the people living in Giresun province regarding weather forecasts were chosen as the subject. In the study, beliefs about traditional weather forecasts that remain alive in oral culture were identified by using

the semi-structured interview method with resource persons. It is thought that the study will

contribute to Turkology research and Giresun oral culture inventor

Giriş

İnsanoğlu, yaşamını devam ettirmek için doğayla sürekli mücadele içinde olmuştur. İnsanoğlu, bu mücadeleyi daha etkin ve verimli bir şekilde devam ettirmek amacıyla kendine özgü yerel sistemler geliştirmiştir. Halk takvimi ve halk meteorolojisi, halkın zamanı ve hava durumunu tespit etmek için kullandığı sistemlerdir. Halk takvimleri tohum ekmek, hasat etmek veya toplumsal uygulamalar ve ritüellerin zamanını belirlemek için kullanılır. Her topluluğun yaşamını sürdürdüğü doğal çevreye, yerel iklim koşullarına ve kültürel değerlerine göre halk takvimleri değişiklik gösterir.

Türk kavimlerinin bilinen en eski takvimi, güneş yılını esas alan on iki hayvanlı takvim sistemidir. On iki hayvanlı Türk takvimi, eski Türk uygarlıklarının astronomik gözlemleri sonucunda oluşmuştur. On iki yıllık evrelere ayrılan takvimde her bir yıl bir hayvan ile sembolize edilir.¹ On iki hayvanlı Türk takvimindeki bazı yıllar hayvanların özelliklerine göre uğurlu ya da uğursuz; zor ya da kolay olarak kabul edilir. Örneğin maymun, tavşan, tavuk, yılan, koyun, sığır yılları zor yıllar sayılır.² Geçmişten günümüze takvimler çevresinde oluşan halk inanışlarına halk meteorolojisinde de rastlamak mümkündür.

Halkın hava olaylarını kendi deneyimlerine göre değerlendirmesi ve çıkarımlarda bulunması halk meteorolojisi olarak adlandırılır. Halk, ekonomik (tarım ve hayvancılık) faaliyetlerini hava tahminlerine göre düzenlemiştir.³ Belirli bir coğrafi mekânda yaşamını sürdüren halkın gözlem ve yaşantılarına dayalı birikimleri zamanla halk meteorolojisini ortaya çıkarmıştır.⁴ Tarihsel süreç içerisinde halkın gözlem yoluyla elde ettiği halk takvimi ve halk meteorolojisi ile ilgili yerel bilgiler çerçevesinde halk inanışları oluşmuştur. Bu araştırmada çalışma sahası olarak Karadeniz havzasının önemli yerleşim yerlerinden biri olan Giresun ili seçilmiştir. Giresun halk kültüründe hava tahminine yönelik inanışlar incelenmiştir. Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilere dayanılarak yöre halkının hava tahminleri ile ilgili geleneksel görüşleri; halk takvimi ile ilgili inanışlar, yağmur ve rüzgâr ile ilgili inanışlar, gökyüzü ile ilgili inanışlar, bitkiler ile ilgili inanışlar, hayvanlar ile ilgili inanışlar ve organlardaki ağrı, sızı ve çınlama ile ilgili inanışlar olmak üzere 6 grupta tasnif edilmiştir.

1. Halk Takvimi ile İlgili İnanışlar

Giresun ili yerel halk takvimine “kocakarı takvimi” veya “kocakarı hesabı” adı verilir.⁵ Kocakarı takvimi normal takvimden 13 gün sonrası olarak hesaplanır. Kocakarı takvimine göre; ocak ayı, 14 Ocak- 13 Şubat tarihleri arasındadır. Ocak ayına “zemheri”⁶ adı verilir. Şubat ayı, 14 Şubat- 13 Mart tarihleri arasındadır. Şubat ayına “gücük” veya “küçük ay” adı verilir. Yörede şubat ayına gücük/küçük ay olarak adlandırılmasının nedeni şubat ayının diğer aylardan daha az güne sahip olmasıdır.

Yörede mart ayı (14 Mart- 13 Nisan); “mart ayı” veya “dert ayı” olarak adlandırılır. Mart ayının dert ayı olarak adlandırılması bu mevsimde beklenmedik soğukların etkili olmasıdır.⁷ Nisan ayına (14 Nisan- 13 Mayıs) “abrul”⁸ adı verilir. Anadolu’nun birçok yerinde benzer kullanım görülür. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünde; abril, abril, abrol, abrul, april, april,

¹ Külcü, 2015: 1-2.

² Biray, 2009: 676.

³ Demir, 2019: 215

⁴ Demirkaya, 2013: 174-175

⁵ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

⁶ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

⁷ Ze**** Ba***, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

⁸ Na*** Bo***, Giresun/Bulancak- Bozat Köyü, 1957, Lisans, Emekli.

arbil ve arbul⁹ şeklinde kullanımları mevcuttur. Kocakarı takviminde mayıs ayı (14 Mayıs- 13 Haziran), “mayıs”¹⁰, “hıdırellez”¹¹ ya da “dut”¹² ayı olarak bilinir. Haziran ayına (14 Haziran-13 Temmuz) “kiraz” ya da “yayla ayı” adı verilir. Yörede kiraz yetiştiriciliği oldukça yaygındır. Giresun ilinin eski adı “Kerasus” olup şehrin adının da kirazdan geldiği yönünde rivayetler mevcuttur.¹³ Yörede haziran ayı için kiraz ayı adlandırmasının yanı sıra “yayla ayı” da kullanılır. Yayla ayı adlandırmasının yayla göçleri ile bağlantısı vardır. Giresun yaylaları ile meşhur bir ildir. Özellikle hayvancılıkla uğraşan aileler haziran ayında hayvanlarını rahatlıkla ve masrafsız bir şekilde otlatabilecekleri yaylalara göç eder. Yaylalara göçlerin başladığı bu ay, yayla ayı (haziran) olarak bilinir. Temmuz ayı (14 Temmuz-13 Ağustos) “orak ayı”¹⁴ veya “çürük/çürüklük ayı”¹⁵ olarak adlandırılır. Temmuz ayının orak olarak adlandırılması arpa ve buğday hasadının bu ayda yapılması ile ilgilidir. Günümüzde arpa ve buğday hasadı modern tarım aletleri ile yapılır. Ancak geçmişte arpa ve buğday hasadı orak ile yapılırdı. Anladığımız kadarıyla halk tarafından temmuz ayında çok sık kullanılan orak bu ay için kullanılmıştır. Temmuz ayına çürüklük ayı denilmesi ise dikkat çekicidir. Kaynak kişilerin¹⁶ verdiği bilgilere göre özellikle sahil şeridinde nem ve rutubetin etkisiyle bu ayda ot, sebze ve meyvelerde çok çürüme olur. Bu nedenle temmuzun diğer bir adı da çürük veya çürüklük ayıdır.

Kocakarı takvimine göre ağustos ayı (14 Ağustos-13 Eylül) normal takvimdeki adıyla (ağustos¹⁷) geçer. Ancak Giresun ilinin iç kesimleri olan Şebinkarahisar, Çamoluk ve Alucra ilçelerinde ağustos ayı, “harman ayı”¹⁸ olarak adlandırılır. Sahil şeridindeki yerleşim yerlerinde ağustos ayı fındık hasat dönemi olduğundan “fındık ayı”¹⁹ olarak da bilinir. Yörede eylül ayı (14 Eylül-13 Ekim) genel olarak “ilk güz ayı”²⁰ olarak adlandırılır. Şebinkarahisar ilçesinde ilk güz ayı kullanımının yanı sıra “üzüm ayı”²¹ ve “ceviz ayı”²² kullanımları da mevcuttur. Şebinkarahisar’da ceviz yetiştiriciliği oldukça yaygındır. Ceviz hasadının olduğu eylül ayı bu nedenle ceviz ayı olarak da bilinir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre Ermeni kökenli halkın yörede yaşadığı dönemlerde şarap üretimi için üzüm yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Bu nedenle üzümün hasat edildiği eylül ayı, üzüm ayı olarak adlandırılır.²³ Şebinkarahisar’ın Tamzara mahallesi üzümü ile meşhurdur. Öyle ki Tamzara üzümü Giresun türkülerine konu olmuştur:

Tamzara’nın Üzümü

Tamzara’nın üzümü

Dinle benim sözüme (oy oy)

Vallahi terk edersem (oy oy)

Göremezsün yüzümü

Tamzara’ya varayım

Seni kime sorayım (oy oy)

Perçeminden bir tel ver (oy oy)

Kefenime sarayım

⁹ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, 2019: 30.

¹⁰ Ha*** De*****, Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1954, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹¹ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹² Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

¹³ Emecen, 1976: 78.

¹⁴ Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

¹⁵ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁶ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁷ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

¹⁸ Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

¹⁹ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

²⁰ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köyü, 1952, İlkokul, Emekli.

²¹ Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

²² Hak** De*****, Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1952, Okur-Yazar Değil, Çiftçi.

²³ Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

Tamzara'da bir kuyu
 Uyu sevdiğim uyu (oy oy)
 İnsan serhoş olur mu (oy oy)
 İçtiğin üzüm suyu

Ölürsem baş ucumda
 Söyleyin Tamzara'yı (oy oy)
 Yar gelince gösterin (oy oy)
 Sinemdeki yarayı²⁴

Ekim ayı (14 Ekim- 13 Kasım), halk ağzında “orta güz”²⁵, “şarap”²⁶, “avare”²⁷ veya “darı”²⁸ ayı olarak bilinir. Sonbahar eylül, ekim ve kasım aylarından oluşur. Ekim ayının orta güz olarak adlandırılmasının nedeni güzün orta ayı olmasıdır. Şebinkarahisar'da ekim ayı için şarap ayı kullanımı da mevcuttur. Eskiden eylül ayında toplanan üzümler ekim ayında şarap yapımı için kullanılırdı. Bu nedenle bu aya “şarap ayı” adı verilir.²⁹ Günümüzde üzüm yetiştiriciliği eskisi kadar yapılmadığından yörede şarap üretilmemektedir. Ekim ayında mısır (darı) hasat edilir. Bu nedenle ekim ayının “darı ayı” olarak da bilinir. Yörede ekim ayına avare ayı denilmesinin nedeni ise tarımsal faaliyetlerle ilgilidir. Ekim ayı çiftçilerin işlerinin bittiği aydır. Yörede çiftçilerin boş boş gezdikleri bu aya “avare ayı” adı verilir. Giresun ili kocakarı takviminde kasım ayı (14 Kasım- 13 Aralık), güzün son ayı olduğundan halk ağzında “son güz ayı”³⁰ olarak adlandırılır. Aralık ayı (14 Aralık- 13 Ocak) “karakış” olarak bilinir. Kış mevsiminin en etkili biçimde kendini hissettirmesi, şartların çetin ve zor olması, çok kar yağması gibi nedenlerle karakış denilmiştir.

Yörede halk takvimi ile ilgili inanışlar mevcuttur: Mart ayı soğuk ve fırtınadır. Bu soğuklara kocakarı soğukları denir.³¹ 9 Mart (22 Mart) ile ilgili bir efsane şu şekildedir:

Zamanında koca ninenin birisi bahar geldi diye sığır ve davarları toplayarak yaylaya çıkmış. Ocağı yakmış sütü kazanlara ve ocağa koymuş. Ocağın altını üflerken dehşetli bir fırtına çıkmış. Fırtına üç gün devam etmiş ve bütün insanlar ve hayvanlar donarak taş kesilmiş.³²

Yaranın iyileşmesi uzun sürdüğünden erkek çocuklar çürük ayında (temmuz) sünnet ettirilmez.³³ Abrul ayının 14. ve 15. günlerinde yağın yağmur şifalıdır. Bu tarihlerde yağmurda ıslanan kişinin hasta olmayacağına inanılır.³⁴ Şebinkarahisar ilçesinde özellikle Abrul ayının 14'ünde yağın yağmurun şifa ve bereket vereceğine inanıldığından bugün yağın yağmur suyu içilir.³⁵ Gücük ayının 5. ve 7. günlerinin çok soğuk olacağına inanılır. Mayıs 7'si (20 Mayıs) bulutlu veya yağışlı geçerse yaz mevsiminin bereketli geçeceğine inanılır. O yaz kuraklık olmaz.³⁶ Mayıs 7'si sıcak geçerse yaz mevsimi kurak geçer ve kıtlık olur.³⁷ Ekim ayının sonu ile kasım ayının başında havalar aniden ısınmaya başlar. Bu sıcaklara pastırma sıcakları adı

²⁴ Turhan ve Altınkaynak, 2009:230.

²⁵ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

²⁶ Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

²⁷ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

²⁸ Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

²⁹ Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

³⁰ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

³¹ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

³² Okutan, 1949: 416.

³³ Y1***** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

³⁴ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

³⁵ Okutan, 1949: 416.

³⁶ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

³⁷ Çi*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

verilir.³⁸ Abrul ayı soğuk olursa yazın serin geçeceğine inanılır.³⁹ Zemheri ayında çok soğuk olursa yaz ayları sıcak olur.⁴⁰ Kiraz ve orak ayları yağmurlu geçerse kış ayları kurak olur.⁴¹ 20 Gücük (7 Mart) üçüncü cemrenin yere düştüğü akşam, poyraz ile lodosun mücadele ettiğine inanılır. Poyraz galip gelip fazla eserse kış aylarının 1 ay uzayacağına, lodos fazla eserse baharın 1 ay erken geleceğine inanılır.⁴² Ağustos ayında iki fırtına olur. Bu fırtınaların birincisine “küçük ay eser” ikincisine “büyük ay eser” adı verilir.⁴³

Türk halk inanışlarına göre insanları korumak için kara parçalarında Hızır peygamber, denizlerde ise İlyas peygamber görevlidir. Hıdırellez; Hızır ve İlyas peygamberler yılda bir gün (6 Mayıs) bir araya geldikleri gündür.⁴⁴ Anadolu'nun birçok yerinde kutlanan Hıdırellez bayramında, bolluk ve bereket ritüelleri oldukça yaygındır. Giresun'da Hıdırellez, “maya yenilenmesi” olarak da bilinir.⁴⁵ Hıdırellez günü eve çok sinek getireceğine inanıldığından eve yeşillik sokulmaz. Bolluğun ve bereketin artması için ahırlardaki hayvanlar sağılır ve süt kaynatılıp içilir. Hıdırellez günü evde iş yapılmaz.⁴⁶ 6 Mayıs'ta sabah namazından sonra bitkiler üzerinde oluşan çiğ damlaları tahta kaşıkla toplanır. Maya suyu ile yoğurt mayalanır.⁴⁷ Bu nedenle yılda bir olan bu döngüye maya yenilenmesi adı verilir. Çiğ damlaları ile yoğurt mayalanması bir bereket seremonisidir.

Baharın başlangıcı olarak kabul edilen Mayıs 7'si (20 Mayıs), Giresun halk kültüründe oldukça önemlidir. Mayıs 7'si her yıl *Uluslararası Karadeniz Aksu Festivali*⁴⁸ adı ile kutlanmaktadır. Festival adını Aksu Irmağı'ndan almıştır. Aksu ırmağı, Karagöl ve Sağrak Gölü'nden çıkarak Giresun Adası'nın karşısından denize dökülür. Mayıs 7'si ile ilgili birçok efsane bulunmaktadır: Giresun Adası'nda yaşadıkları varsayılan Amazon kadınlarının her yıl mayıs ayının 7. günü Giresun sahillerindeki erkekleri adaya kaçırdıklarına ve erkeklerle birlikte olduktan sonra erkekleri öldürdüklerine inanılır. Bu nedenle yöre halkı, Mayıs 7'sinde Aksu Irmağı'nın denize döküldüğü yere gelerek Amazonları lanetlemek ve Giresun Adası'ndan gelebilecek kötülükleri kovmak için denize yedi çift bir tek taş atmaktadır.⁴⁹ Mayıs 7'sinde (20 Mayıs) sabah 7 gözden⁵⁰ su alınır. Alınan su evin içerisine, ev halkının ve hayvanların üzerine saçılır.⁵¹ Derdi veya hastalığı olan kişiler ve çocuğu olmayan kadınlar sacayağından geçer.⁵²

Mayıs 7'sinde yapılan ritüellerin birçoğunda Türkistan Türklüğünün bakiyelerinden izler barındırdığı görülür. 7 farklı yerden toplanan su ile evlerin sulanması su kültü ile ilişkilidir. Türk inanış sisteminde su, yaşamının kaynağı olarak kabul edilir. Suyun eve, ev halkı üzerine ve besi hayvanları üzerine serpilmesi ise bir kansız kurban örneğidir. Türk kültüründe şamanların dinsel ve büyüsel ayinler sırasında su, kırmızı, süt vb. gibi kutsal kabul edilen içecekleri⁵³ etrafa saçtıkları başka bir ifadeyle ruhları memnun etmek için kansız kurban sundukları bilinmektedir.⁵⁴ Mayıs 7'sinde yapılan su saçma geleneği Türk mitolojisindeki ruh inancının günümüze yansımadır. Söz konusu ritüel ile ruhlar memnun edilmeye çalışılır. Böylece ev, hane

³⁸ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

³⁹ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

⁴⁰ Y1***** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

⁴¹ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

⁴² Okutan, 1949: 414.

⁴³ Na*** Bo***, Giresun/Bulancak- Bozat Köyü, 1957, Lisans, Emekli.

⁴⁴ Aslan, 2020: 76.

⁴⁵ Çi*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

⁴⁶ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

⁴⁷ Çi*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

⁴⁸ Sever, 2019: 792.

⁴⁹ Göncüler, 2009: 623-626.

⁵⁰ Yedi farklı su kaynağından.

⁵¹ Kürkan, 2019: 117.

⁵² Akın, 2004: 142.

⁵³ Dilek, 2021: 744.

⁵⁴ Avcioğlu, 2023: 190-211.

halkı ve hayvanlar koruma altına alınır. Benzer şekilde Mayıs 7'sinde hasta kişilerin sacayağından geçirilmesi de kötü ruhlar ile ilgili inanışlardan kaynaklanmaktadır. Sacayağı, üzerinde yemek yapılan bir nesnedir. Dolayısıyla sacayağı ocağı temsil etmekle birlikte kozmik sembolizm ile ilgili bir simgedir. Türk kültüründe ocak kutsaldır. "Ocağın sönsün/ocağın yıkılsın", Türklerin en büyük bedduasıdır. Sacayağından geçme ritüelinde üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise sacayağın yapıldığı nesnedir. Ateş yakıldığında sacayağın yanmaması için sacayağı metalden yapılır. Türk halk inanışlarına göre kötü ruhlar metalden⁵⁵ korkar ve metal olan yerlere giremez. Bu nedenle lohusa kadınlar kötü ruhlardan (alkarısı vb.) korunmak için çengelli iğne taşır. Mayıs 7'sinde kişilerin sacayağından geçmesi kötü ruhlardan arınmaya yönelik bir uygulamadır.

Rumi takvimde 14 Mart yılbaşı olarak kabul edilir. Yılın ilk günü eve giren ilk kişinin ayağının uğurlu veya uğursuz olduğuna bakılır. O yıl hane halkı için iyi geçerse kişinin ayağı uğurlu yorumu yapılır. Ayağı haneye uğurlu gelen kişi her yıl yılbaşında eve davet edilir.⁵⁶ 14-25 Mart tarihleri arasında yapılan ve "sayış günleri" adı verilen uygulama ile bütün bir yıl havanın nasıl olacağı tespit edilir. Bu gelenek Giresun halk inanışlarında "sayış günleri"⁵⁷, "kocakarı sayışları"⁵⁸, "kocakarı hesabı", "sayımlar", "mart kırma", "mart bozumu"⁵⁹, "tekerlemeler"⁶⁰ ve "sayılı günler" olarak da adlandırılır. Yeni yılın ilk gününden (14 Mart) başlanarak her bir gün bir ayı sembolize edecek şekilde 12 gün hava gözlemlenerek not alınır.⁶¹

Tablo 1. Sayış günleri ve temsil ettiği aylar.

Sayış Günleri	Temsil Ettiği Ay	Ayın Yöredeki Adı
14 Mart	Mart	Mart/Dert Ayı
15 Mart	Nisan	Abrul Ayı
16 Mart	Mayıs	Mayıs/Dut Ayı
17 Mart	Haziran	Kiraz/Yayla Ayı
18 Mart	Temmuz	Orak/Çürüklük Ayı
19 Mart	Ağustos	Ağustos/Harman/Fındık Ayı
20 Mart	Eylül	İlk Güz/Ceviz/Üzüm Ayı
21 Mart	Ekim	Orta Güz/Darı/Şarap /Avare Ayı
22 Mart	Kasım	Son Güz Ayı
23 Mart	Aralık	Karakış Ayı
24 Mart	Ocak	Zemheri Ayı
25 Mart	Şubat	Gücük/Küçük Ay

Örneğin sayış günlerine göre 15 Mart, abrul ayını temsil eder. 15 Mart günü havanın güneşli olması abrul (nisan) ayının güneşli geçeceğini gösterir. 20 Mart günü ilk güz (eylül) ayını simgeler. 20 Mart öğlene kadar havanın açık olması ve öğleden sonra yağmur yağması, sayış

⁵⁵ Ögel, 2003: 66-71.

⁵⁶ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

⁵⁷ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köyü, 1952, İlkokul, Emekli.

⁵⁸ Y1***** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

⁵⁹ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

⁶⁰ Çi*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

⁶¹ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

günlerine göre eylül ayının ilk haftalarının güneşli son haftalarının ise yağmurlu olacağını gösterir. Şunu ifade etmeliyiz ki yöre halkı arasında sayış günlerinin doğru hava tahmini verdiği yöneltik yaygın bir inanış vardır.

Tablo 2. Kaynak kişinin⁶² 14-25 Mart 2023 tarihleri arasında not aldığı bir yıllık hava tahmini.

Gün	Temsil Ettiği Ay	Hava Tahmini
14 Mart	Mart	Soğuk
15 Mart	Nisan	Yağmurlu
16 Mart	Mayıs	Güneşli
17 Mart	Haziran	Hava kapalı, sisli ve çiseli
18 Mart	Temmuz	Yağmurlu
19 Mart	Ağustos	Yağmurlu
20 Mart	Eylül	Hava kapalı ve yağmurlu
21 Mart	Ekim	Hava bulutlu, yağmur yok
22 Mart	Kasım	Güneşli
23 Mart	Aralık	Öğlene kadar kapalı, öğlenden sonra yağışlı
24 Mart	Ocak	Yağmurlu ve soğuk
25 Mart	Şubat	Hava açık

Yukarıdaki tabloda kaynak kişi sayış günlerine geleneğine göre bir yıllık hava tahmini yapmıştır. Sayış günlerine göre mart ayının soğuk; nisan ayının yağmurlu; haziran ayının kapalı ve sisli; temmuz, ağustos ve eylül aylarının yağmurlu ve ekim ile kasım aylarının güneşli olacağı tahmin edilmiştir. Sayış günlerinde 1 gün bir ayı temsil ettiğinden gün içerisindeki hava değişiklikleri ayın tamamı etkiler. Örneğin 23 Mart günü havanın öğlene kadar açık öğleden sonra yağışlı olması aralık ayının ilk 15 gününde havanın güneşli, son 15 gününde ise yağmurlu olacağını ifade eder.

Sayış günleri ile hava tahminlerinde bulunma geleneği Anadolu'da oldukça yaygındır. Düzce ilinde yapılan "*Halk Meteorolojisi ve Bir Meteoroloji Örneği: Kocakarı Hesabı*" adlı çalışmada, sayış günlerinde yapılan hava tahminlerinin tutarlı olduğu tespit edilmiştir.⁶³

2. Yağmur ve Rüzgâr ile İlgili İnanışlar

Giresun halk kültüründe yağmur ve rüzgâr ile ilgi halk inanışları oldukça yaygındır. Kış aylarında kible yönünden esen rüzgârın yağmur getireceğine inanılır. Yağmurdan sonra kar yağar.⁶⁴ Kış aylarında poyraz kuraklık, karayel yağış getirir.⁶⁵ Rüzgâr güneyden esmeye başlamışsa hava açar. Rüzgâr batıdan eserse hava bozar.⁶⁶ Karayel ve kible rüzgarının esmesi havanın bozacağı anlamına gelir. Kış mevsiminde yıldız rüzgarının esmesi kar yağacağına işarettir.⁶⁷ Rüzgârın mutlaka yağmur veya kar getireceği yönündeki inanışların yaygın olduğu görülmektedir.

Giresun ilinin yıllık yağış miktarı oldukça fazladır. Bazen günlerce aralıksız devam eden yağmurlar, sellere ve taşkınlara neden olmaktadır. Bu nedenle yöre halkı arasında yağmuru

⁶² Çi*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

⁶³ Demir, 2019: 213-222.

⁶⁴ Gü***** Öz*****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

⁶⁵ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

⁶⁶ Ze*** Ba*****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

⁶⁷ Ab** Kü*****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

durdurmaya yönelik uygulamalar mevcuttur: Yağmuru dindirmek için baltanın keskin kısmı gökyüzüne bakacak şekilde konur. Bu uygulama ile yağmurun kesileceğine inanılır.⁶⁸ Sel olacak kadar yağmur yağarsa sacayağı ters çevrilir.⁶⁹ Yağmur veya dolu dindirmek için sacayağı ile yapılan başka bir uygulama da dolu yağdığı zaman sacayağının kapının önüne ters çevrilmesidir. Sacayağı ters çevrildikten sonra 3 defa İhlas Suresi okunur. Böylece yağmurun veya dolunun duracağına inanılır.⁷⁰ Dolu yağışını durdurmak için yerden bir dolu alınır ve bıçakla kesilir. Daha sonra bıçak bir tahtaya saplanır.⁷¹ Bir dolu tanesi alınarak dişlerde ezilir.⁷² Yağmur fazla yağınca taşta dua yazılır ve ters döndürür.⁷³ Yağmur ve dolu dindirmek için taşta dua yazılıp ters çevrilmesi, yazgıyı terse döndürme çabası olarak değerlendirilebilir. Dolu tanesinin dişlerde ezilmesi ile dolu yağışının kesileceği yönündeki inanışlar Anadolu'da oldukça yaygındır. Yağmur ve dolu dindirme uygulamalarında sacayağının kullanılması Giresun ve çevresine özgü bir uygulamadır. Yöre halkının yağmuru veya doluyu dindirmek için umumiyetle dinsel ve büyüsel uygulamalara başvurduğu anlaşılmaktadır.

Giresun sahil şeridinde yağmur sıkıntısı olmadığından yağmur yağdırma ile ilgili ritüellere rastlanılmaz. Ancak Giresun'un iç kesimleri Şebinkarahisar, Alucra ve Çamoluk ilçelerinde bazı dönemlerde kuraklık olur. Bu kesimlerde yağmur yağdırma ile ilgili inanışlar yaygındır: Aşırı kuraklıklarda cami hocaları önderliğinde halk toplanır. Halk, yanlarına ahır hayvanlarını da alarak yağmur duasına çıkar.⁷⁴ Yağmur duası ikindi namazından sonra eller aşağı doğru yapılır. Yağmur duasından sonra kurban kesilir. Yağmur duasına elbiseler ters giyilerek gidilir.⁷⁵ Yılan öldürülüp baş aşağı ağaca asılırsa yağmur yağacağına inanılır.⁷⁶ Yağmur yağması için sacayağı dereye atılır.⁷⁷ Sacayağının yanı sıra ölü yılan ve okunmuş taş da yağmur yağması için dereye atılır.⁷⁸ Çocuklar evleri dolaşarak yağ, pirinç ve bulgur toplar. Toplanan malzemelerle yemek yapıp yenir ve yağmur duası edilir. Bu uygulama ile yağmur yağacağına inanılır.⁷⁹ Yağmur yağdırmak için çocuklara kepçe-gelin oyunu oynatılır. Çocuklar uzun bir ağaç dalını geline benzetirler. Ağaca kıyafet giydirirler. Daha sonra bütün köyü dolaşarak şunları söylerler:

Kepçe gelin ne ister
Kaşık kaşık yağ ister
Gökten çok rahmet ister
Yerden bereket ister
Ver Allah'ım ver
Bir süre yağmur.

Teknede hamur
Tarlada çamur
Başımızda kalbur
Ver Allah'ım ver
Sicim gibi yağmur.⁸⁰

⁶⁸ Çi*** Na***** , Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

⁶⁹ Y1***** Na***** , Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

⁷⁰ Se*** Tü** , Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

⁷¹ Gü***** Öz**** , Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

⁷² Ha**** De***** , Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1954, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

⁷³ Ya*** Y1**** , Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

⁷⁴ Ab** Kü**** , Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

⁷⁵ Ya*** Y1**** , Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

⁷⁶ Ha**** De***** , Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1954, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

⁷⁷ Ze*** Ba**** , Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

⁷⁸ Ab** Kü**** , Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

⁷⁹ Ya*** Y1**** , Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

⁸⁰ Ya*** Y1**** , Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

Giresun halk inanışlarında yağmur yağdırma ritüelinde oynanan kepçe-gelin oyununa Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür. Kepçe Gelin, Kepçe Kadın, Çömçe Gelin, Çomça Gelin, Dodu Gelin, Dodu Dodu vb. gibi adlandırmalarla yağmur yağdırma amacıyla çocuklar tarafından oynanan bir ritüel oyunudur. Orhan Acıpayamlı, *Türkiye'de Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metotla İncelenmesi* adlı çalışmasında, oyunu yalnız çocuklar tarafından yapılan yağmur duaları kapsamında incelemiş ve oyunun farklı formları hakkında bilgi vermiştir.⁸¹ Boratav ise "Kepçe Kadın" olarak adlandırılan oyunu, büyüsel bir oyun olarak değerlendirmiştir.⁸² Şükrü Elçin "Çömçe Gelin" oyununda çocukların yapılan kuklaya entari giydirildiği ve kuklanın kapı kapı dolaştırıldığını ifade eder.⁸³

Yağmur yağdırma ile ilgili ritüellerinde başrolde çocukların olması dikkat çekicidir. Törensel bir oyun olan kepçe gelin oyunu, çocukların eğlenmek amacıyla sürekli oynadıkları yakalamaca, saklambaç, mendil kapmaca vb. gibi çocuk oyunları arasında yer almaz. Oyun sadece yağmura ihtiyaç duyulduğu zamanlarda, büyüklerin çocukları bu oyunu oynamaya teşvik etmesi sonucu oynanır. Söz konusu oyunun çocuklara oynatılmasının nedeni dinî inanışlar ile ilgilidir. İnanışlara göre ergenlik yaşına gelmeyen çocuklar masum olarak kabul edilir. Her yetişkin insanın az veya çok günahı vardır. Bu günahlar yaratıcıdan istenilen taleplerin gerçekleşmesine engel olabilir. Bu nedenle kepçe gelin oyunu gibi bazı yağmur yağdırma ritüelleri temiz, saf ve günahsız olan çocuklar tarafından icra edilir.

3. Gökyüzü ile İlgili İnanışlar

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren gökyüzünü, yıldızları, ayı ve güneşi anlamlandırmaya çalışmıştır. Her ne kadar bilimsel olarak kabul görmese de astrolojik olayların yorumlanarak gelecek hakkında kehanetlerde bulunmak popüler kültürde son derece yaygındır. Çalışma sahamız olan Giresun ilinde yöre halkı bulutları, yıldızları, ayı ve güneşi gözlemlenerek meteorolojik olaylar hakkında tahminlerde bulunur.

Bulutlar havanın nasıl olacağı ile ilgili ipuçları barındırır. Kış ayında kara bulutlar yoğun ise hava ılık olur.⁸⁴ Bulutlar denize doğru hareketleniyorsa hava yakın zamanda açacaktır. Bulutlar denizden yerleşim yerlerine doğru geliyorsa yağmur yağar.⁸⁵ Deniz üzerinin kararması yakın zamanda yağmur yağacağına işarettir.⁸⁶ Bulutlar yüksekte ise yağmur yağar. Bulutlar alçakta ise hava kapalı olsa bile yağmur yağmaz.⁸⁷ Ordu tarafında (batı yönünde) kara bulutlar çoğalmaya başlarsa yağmur yağar.⁸⁸ Deniz ile karanın birleştiği burun uçlarında bulutlar toplanmaya başlıyorsa yağmur yağar. Denizle karanın birleştiği burun uçlarının yağmuru çektiğine inanılır.⁸⁹ Geç vakitte denizin üzeri kapalı olursa ertesi gün hava yağmurlu olur.⁹⁰ Kışın aylarında gece gökyüzünün beyaz bir hal alması kar yağışının yaklaştığına işarettir.⁹¹ Hava sisli ise yağmur yağar.⁹² Bulutların alçakta veya yüksekte olmasına, bulutların deniz üzerindeki hareketlerine ve bulutların rengine göre yerel hava tahminlerinin yapıldığı görülür. Bulutlara göre yapılan hava tahminlerinin kısa süreli hava tahminleridir.

⁸¹ Acıpayamlı, 1963: 21-33.

⁸² Boratav, 1984: 141.

⁸³ Elçin, 1991: 93-94.

⁸⁴ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

⁸⁵ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

⁸⁶ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

⁸⁷ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

⁸⁸ Na*** Bo***, Giresun/Bulancak- Bozat Köyü, 1957, Lisans, Emekli.

⁸⁹ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

⁹⁰ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

⁹¹ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

⁹² Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

Yıldızların yüksekliği veya alçaklığı, konumu ve parlaklığı meteoroloji ile ilgili bilgiler verir: Kuyruklu yıldız kıbleden doğarsa yağmur yağar ya da fırtına çıkar.⁹³ Yıldızlar alçak görüldüğü zaman yağmur yağar. Yıldızlar uzaklaştığında yağmur yağmaz.⁹⁴ Yıldızların konumuna ve şekline bakılarak havanın nasıl olacağı anlaşılabilir. Gece yıldızların parlak ve çok olması bir sonraki günün güneşli olacağına işarettir. Yıldızlar parlaklıklarını kaybetmişse ve gökyüzüne bakıldığında az sayıda yıldız görünüyorsa bir sonraki gün havanın kapalı olacağına işaret eder.⁹⁵ Yıldızların fazlalığına ve parlaklığına göre yapılan bu hava tahmine Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür.

Yörede ayın ve güneşin gözlemlenmesi sonucu yapılan hava duru tahminleri şunlardır: Gece ayın çevresinde turuncu bir pusu oluşursa yağmur yağar.⁹⁶ Ay dolunay halinde ise ertesi gün hava açık olur.⁹⁷ Gece deniz üzerine ay ışığı parlak bir şekilde yansıyor ise bir sonraki gün hava güneşli olur.⁹⁸ Gün batımında hava kızıl bir hal alıyorsa ertesi gün hava açık olur.⁹⁹ Güneş sabah kızgın ve yoğun kızıl bir halde ise öğleden sonra yağmur yağar.¹⁰⁰ Işık yayma ve ulaşılamaz olma özelliklerinden dolayı ay ve güneş ilkel insanların ilgisi çekmiştir. Birçok toplumda ay ve güneşe kutsiyet atfetmiştir. Atfedilen bu kutsiyet ay ve güneş ile ilgili mitolojik anlatılar ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türk mitolojisinde ay ve güneş ile ilgili birçok anlatıya ve inanışa rastlamak mümkündür.

4. Bitkiler ile İlgili İnanışlar

Giresun halk kültüründe bitkiler gözlemlenerek hava tahminleri yapılır: Ayva, alıç, kestane, taflan ve ceviz ağacında meyve bol olursa o yıl kış aylarının çok soğuk geçeceğine inanılır.¹⁰¹ Kuşburnu ve meşe ağaçlarının yemişleri çok olursa o kış çok soğuk; az ise kış ayları ılık geçer.¹⁰² Kestane taburu çok olursa kış ayları çok soğuk olur.¹⁰³ Fındık ağaçları çok çiçekli ise yaz aylarında çok yağmur yağar.¹⁰⁴ Kestane çiçeklerinin fazla olması kışın soğuk olacağını gösterir. Baharda çok çiçek olursa kış ayları soğuk olur. Dağ eriği gibi yabani meyveler çoksa kış ayları soğuk geçer.¹⁰⁵ İncir çok olursa kış ayları yağmurlu ve fırtınalı geçer.¹⁰⁶ Karayemiş (taflan) çok olursa yaz ayları sıcak geçer.¹⁰⁷ Kış sebzelerinin verimi düşük ise yaz ayları sıcak ve kurak olur.¹⁰⁸ Meyve ve sebzenin bol olduğu yıl kış sert geçer.¹⁰⁹ Erik ve kızılığın çok olduğu yıl kış ayları çok soğuk ve fırtınalı geçer.¹¹⁰ Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere yörede yaygın olarak yetişen bitkilerin verimliliği veya verimsizliğine göre hava tahminlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kızıl ağaçların yaprakları yukarıya doğru bakarsa yağmur yağar.¹¹¹ Dut yapraklarının dökülmesi kışın geldiğinin habercisidir.¹¹² Kızılılık erken olursa fındık hasadı erken olur. Kızılılık çok

⁹³ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

⁹⁴ Na*** Bo***, Giresun/Bulancak- Bozat Köyü, 1957, Lisans, Emekli.

⁹⁵ Çi*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

⁹⁶ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

⁹⁷ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

⁹⁸ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

⁹⁹ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁰⁰ Çi*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

¹⁰¹ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

¹⁰² Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁰³ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

¹⁰⁴ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁰⁵ Y1***** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

¹⁰⁶ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁰⁷ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

¹⁰⁸ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁰⁹ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹¹⁰ Okutan, 1949: 416.

¹¹¹ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

¹¹² Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

olursa fındık çok olur.¹¹³ Palamut ağacının kozalakları büyük ise kış ayları çok soğuk olur. Kozalaklar küçük ise kış ayları ılıman geçer.¹¹⁴ Bitkilerin yapraklarının solması ve kıvrılması yağmur yağacağına işarettir.¹¹⁵ Ağaçların yapraklarında bal (şıra) olursa kıtlık olur. Yapraklarda çamur olursa bolluk ve bereket olur.¹¹⁶ Güz aylarında bitkilerin normalden erken sararması kış aylarının soğuk geçeceğini işarettir.¹¹⁷ Ağaçların yapraklarını erken dökmesi kışın uzun süreceğini gösterir.¹¹⁸ Ayvaların erken çiçek açması yakın zamanda sıcak havaların geleceğinin habercisidir.¹¹⁹ İncir çok olursa kış yağışlı ve fırtınalı geçer.¹²⁰ Bitkilerin cansız olması yakın zamanda havaların bozacağı anlamına gelir.¹²¹ Erik ağaçlarının çiçek açması yazın habercisidir.¹²² Fındık ağaçlarının yaprakları büzümeye başlamışsa hava sıcak olur.¹²³ Fındık dalları eğilmeye başlamışsa yağmur yağar.¹²⁴ Yazın otların erken sararması kuraklığın habercisidir.¹²⁵ Karalahana yaprakları büzümeye başlamışsa yağmur yağar.¹²⁶ Ağaçlar yapraklarını yukarıdan aşağıya doğru dökerse kış ayları soğuk geçer.¹²⁷ Ayva ağaçları erken çiçek açarsa yaz aylarının sıcak ve kurak geçeceğine inanılır.¹²⁸ Dere kenarları çok yosunlu ise o kışın soğuk geçeceğine inanılır.¹²⁹ Pelit ağacının kozalakları çok olursa kış ayları soğuk geçer.¹³⁰ Yaylalardaki vargit (korgit) çiçeğinin açması kışın geldiği anlamına gelir.¹³¹ Sonbaharın sonunda çiçek açan ve Giresun yaylaları süsleyen vargit çiçeklerinin (*colchicum speciosum*) açması, kışın başladığını ve yakın zaman soğukların geleceğini gösterir. Bu nedenle hayvanlarını otlatmak için yaylalara giden halk, vargit çiçeklerinin açmasıyla yayladan dönüş hazırlıklarına başlar.

5. Hayvanlar ile İlgili İnanışlar

Türk halk kültüründe hayvanların hareketlerinin gözlemlenmesi sonucu elde edilen ve toplumsal hafızada yerini alan birçok yerel meteorolojik bilgi mevcuttur. Yöre halkının hayvanların hareketleri göre yaptığı hava tahminleri şunlardır: Gündüz arılar aniden kovanlarına dönmeye başlarsa yağmur yağar.¹³² Kış aylarında kuşlar toplu olarak yere konmaya başlarsa kar yağacağına inanılır.¹³³ Kanatlı karıncalar çoğalırsa yağmur yağar.¹³⁴ Köpek yüzüstü yatınca yağmur yağar.¹³⁵ Köpeklerin uluması yazın yağmurun, kışın karın yağacağına işaret eder.¹³⁶ Kedi ve köpek elini yüzünü yalar kapıya bakarsa yağmur yağar.¹³⁷ Kışın sahilde kargalar dolaşmaya başlarsa yükseklerle kar yağmış demektir.¹³⁸ Kırangıç kuşları çoğalmaya başlarsa yağmur

113 Y1***** Na***** , Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

114 Gü***** Öz**** , Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

115 Ab** Kü**** , Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

116 Gü***** Öz**** , Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

117 Se*** Tü** , Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

118 Ze*** Ba**** , Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

119 Gü***** Öz**** , Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

120 Ze*** Ba**** , Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

121 Ab** Kü**** , Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

122 Ah*** Me* , Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

123 Ze*** Ba**** , Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

124 Ab** Kü**** , Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

125 Hak** De***** , Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1952, Okur-Yazar Değil, Çiftçi.

126 Çi*** Na***** , Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

127 Y1***** Na***** , Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

128 Gü***** Öz**** , Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

129 Ab** Kü**** , Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

130 Ze*** Ba**** , Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

131 Na*** Bo*** , Giresun/Bulancak- Bozat Köyü, 1957, Lisans, Emekli.

132 Ah*** Me* , Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

133 Ze*** Ba**** , Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

134 Y1***** Na***** , Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

135 Gü***** Öz**** , Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

136 Se*** Tü** , Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

137 Ah*** Me* , Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

138 Se*** Tü** , Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

yağacağına inanılır.¹³⁹ Tavuklar başlarını kanatlarının altına sokmaya başlarsa yağmur yağar.¹⁴⁰ Karıncalar hava açık olcaksa yuvalarından uzaklaşır. Karıncalar yuvalarının önünde toplanmaya başlarsa yağmur yağar.¹⁴¹ Kurbağalar bağırsa yağmur yağacağına inanılır.¹⁴² Sinek çoğalmaya başlarsa sıcaklık ve nem artar.¹⁴³ Tavukların bitlenmeye ve kaşınmaya başlaması yağmur yağacağına işarettir.¹⁴⁴ Hamsinin bol olması o kışın soğuk geçeceği anlamına gelir.¹⁴⁵ Tavuklar kümeste toplanıp didişirse yağmur yağar.¹⁴⁶ Besi hayvanları otlarken kuyruklarını kaldırıyorsa yakın zamanda yağmur yağacağına inanılır.¹⁴⁷ Yağmur kuşları alçaktan uçarsa yağmur yağar.¹⁴⁸ Karganın bağırması yağmurun yağacağına işarettir.¹⁴⁹ Kuşların erken göç etmesi havaların bozacağını gösterir.¹⁵⁰ Serçeler yuva yapmaya başladığında yazın geldiği anlaşılır.¹⁵¹ Kuşların alçalması yağmur ve fırtınaya işarettir.¹⁵² Siyah serçeler yere konmaya başlarsa yazın yağmur, kışın kar yağar.¹⁵³ Martılar toplu halde dönerek uçarsa yağmur yağar.¹⁵⁴ Baharda göçebe kuşların gelmesi sıcakların artacağını gösterir. Sonbaharda göçebe kuşların gitmesi havaların soğuyacağını habercisidir.¹⁵⁵ Gündüz tavuklar kümeden çıkmıyorsa yağmur yağar.¹⁵⁶ Kargalar sürü halinde ötüşerek gezerse yağmur yağar.¹⁵⁷ Arılar normal zamandan fazla çalışmaya başlarsa yakında havalar bozacak demektir.¹⁵⁸ Bahar aylarında baykuşların ötüşü yazın geldiğini gösterir.¹⁵⁹ Sonbaharda kargalar yere çok inmeye başlarsa kış soğuk geçer.¹⁶⁰ İnekler havaya uzun uzun bakarsa hava bozar. Büyükbaş hayvanlar yaylada yayılırken yere yatarsa yağmur geliyor demektir.¹⁶¹ Hayvanların sürekli bağırmaları havanın bozacağını habercisidir.¹⁶² Ahırda hayvanlar huysuzluk yaparsa yağmur yağar.¹⁶³ Hayvanlar durdukları yerde etraflarına bakırsa yağmur yağacak demektir.¹⁶⁴ Koyunlar otlarken aniden bir araya toplanırsa yağmur yağacağına inanılır. Cırcır böcekleri çok ses çıkarmaya başladıysa havalar sıcak olacak demektir.¹⁶⁵ Sonbaharın sonlarına doğru sivrisinekler çıkarsa o kış ılıman geçer.¹⁶⁶ Yazın çekirgenin çok olması o yazın sıcak ve kurak geçeceğine işarettir.¹⁶⁷ Hasta olmadığı halde hayvanlar öksürmeye başlarsa yağmur yağar. Sinekler hayvanların başına toplanmaya başlaması yağmurun habercisidir.¹⁶⁸

¹³⁹ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁴⁰ Çj*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

¹⁴¹ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

¹⁴² Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

¹⁴³ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁴⁴ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁴⁵ Y1***** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

¹⁴⁶ Çj*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

¹⁴⁷ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁴⁸ Öz*** Şe*, Giresun/Merkez, 1986, Lise, İşçi.

¹⁴⁹ Na*** Bo****, Giresun/Bulancak- Bozat Köyü, 1957, Lisans, Emekli.

¹⁵⁰ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁵¹ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

¹⁵² Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁵³ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁵⁴ Ha**** De****, Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1954, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁵⁵ Öz*** Şe*, Giresun/Merkez, 1986, Lise, İşçi.

¹⁵⁶ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

¹⁵⁷ Ha**** De****, Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1954, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁵⁸ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

¹⁵⁹ Öz*** Şe*, Giresun/Merkez, 1986, Lise, İşçi.

¹⁶⁰ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁶¹ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

¹⁶² Y1***** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

¹⁶³ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

¹⁶⁴ Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

¹⁶⁵ Ha**** De****, Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1954, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁶⁶ Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

¹⁶⁷ Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁶⁸ Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere Giresun halk kültüründe, hayvanların gözlemlenmesi sonucu birçok yerel hava tahminine yönelik inanışların oluştuğu görülür. Bu inanışların oluşmasındaki en temel unsur, hayvanların insanlara göre daha kuvvetli hislere sahip olduğu düşüncesidir. Köpek uluduğu zaman birisinin öleceğine veya deprem olacağına; hasta bir kişinin yattığı odanın penceresine baykuş konması hastanın yakın vakitte öleceğine vb. gibi birçok inanış Türk halk kültüründe oldukça yaygındır. Türk epik destan geleneğinde at ve bozkurdun tehlike anında kahramanı koruduğuna ve kahramana yol gösterdiğine dair birçok anlatı mevcuttur. Özetle hayvanların olacak olayları önceden hissedebilme yeteneklerini bilen halk, hayvanların hareketlerinden yola çıkarak hava tahminleri ile ilgili çıkarımlarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

6. Organlarındaki Ağrı, Sızı ve Çınlama ile İlgili İnanışlar

Hava kapalı ve nemli olduğunda bazı insanların vücudunda ağrı ve sızı olur. Bu insanlar artan ağrılarından dolayı hava olaylarını önceden hissedebilir. Yörede organlardaki ağrı, sızı ve çınlamalara göre yapılan hava tahminleri şu şekildedir: Romatizma azınca yağmur yağacağı anlamına gelir.¹⁶⁹ Avuç içleri kaşınırsa yağmur yağar.¹⁷⁰ Baş ağrısı ve ayakların terlemesi yağmur yağacağını işaretidir.¹⁷¹ Sırt ağrıları artarsa yağmur yağar.¹⁷² Sol kulak çınlıyorsa yağmur yağar.¹⁷³ Örneklerden anlaşılacağı üzere söz konusu inanışlar yağmurun tespitine yöneliktir. Şunu ifade etmeliyiz ki bu şekilde yapılan hava tahminlerine çok sık rastlanmaz. Bazı hastalılardan muzdarip olan kişilerin hastalık semptomlarının artmasına veya azalmasına göre yaptığı çıkarımlardır. Bu bağlamda organlarındaki ağrı, sızı ve çınlama ile ilgili inanışlara göre yapılan hava tahminlerini bireysel deneyimlere bağlı uygulamalar olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Sonuç

Bilimin, teknolojinin ve haberleşme ağlarının olmadığı dönemlerde halk, yaratıcılığına gözlem gücünü de ekleyerek yerel takvim ve meteoroloji sistemleri geliştirmiştir. Çalışmada, Giresun halkının hava tahminlerine yönelik inanışlar derlenmiş ve kültür analizi yapılmıştır. Giresun hava tahmini ile ilgili halk inanışlarının büyük bir çoğunluğunun yağmuru tespit etmeye yönelik uygulamalar olduğu görülmektedir. Yağmur hem hayvancılık hem de tarımsal faaliyetlerini doğrudan etkiler. Bu nedenle yağmurun ne zaman yağacağını tespit etmek önem arz etmektedir. Bu bağlamda yöre halkının özellikle yağmurun tespitine yönelik pratikler geliştirmesinin sebebini ekonomik kaygılarla açıklamak yerinde olacaktır. Her ne kadar günümüzde gelişen teknoloji ve sanayileşmeye bağlı olarak ekonomik faaliyetler hizmet sektörü başta olmak üzere farklı sektörlerle dağılsa da kırsal kesimlerde tarım ve hayvancılık faaliyetleri canlılığını korumaktadır. Bu açıdan bakıldığında kırsal kesimlerde hava tahmini ile ilgili pratiklerin daha yaygın olduğu söylenebilir.

Çalışmada, yağmur yağdırmak ve dindirmek için kullanılan yöntemlerde dinsel ve büyüsel pratiklere başvurulduğu tespit edilmiştir. Yağmur duasına çıkılması, ölü yılanın ağaca asılması, çocukların kepçe gelin oyunu oynanması, sacayağın ters çevrilerek dua okunması vb. gibi uygulamalar dinsel ve büyüsel pratiklerdir. Yöre halkının meteorolojik olaylar karşısında çaresiz kaldığı durumlarda dinsel ve büyüsel uygulamalara başvurduğu anlaşılmaktadır.

Yörede en uzun süreli hava tahminlerinin sayış günleri ile yapıldığı tespit edilmiştir. 14-25 Mart tarihleri arasında yapılan bu uygulama ile bir yıllık hava tahmini yapılır. Bu özellikleri ile sayış günleri geleneği halk meteorolojisinin en sistemli şekli olduğu söylenebilir. Hayvanlar ile ilgili yapılan hava tahminlerinde tavuklar, kuşlar ve besi hayvanları (inek, koyun vb.) ön

¹⁶⁹ Gü**** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁷⁰ Y1**** Na****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

¹⁷¹ Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

¹⁷² Gü**** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

¹⁷³ Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

plana çıkar. Yörede yaygın olarak yetişen fındık, taflan, alıç, kestane, ceviz, karalahana, kuşburnu ve töngele ile yapılan hava tahminleri oldukça fazladır. Dolayısıyla halkın beslediği hayvanları ve çevresinde var olan bitkileri, başka bir ifadeyle uzun süre gözlemlene fırsatı bulduğu canlıları, hava tahminlerinde bir araç olarak kullandığı görülür.

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, Orhan (1963), "Türkiye'de Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metotla İncelenmesi." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXI/1-2, s. 1-39.

Akın, Cavit (2004), *Giresun Tarihi ve Kültürel Değerlerimiz*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Aslan, Erkan (2020), "Fakelore mu, Geleneğin İcadı mı, Uygulamalı Halk Bilimi mi? Hama-mönü Hıdırellez Şenlikleri Üzerine Bir İnceleme" *Milli Folklor*, 16.126, s. 75-85.

Avcıoğlu, İlker (2023), "Türk Mitolojisinde Koruyucu Ruhlar", *Filoloji Alanında Akademik Çalışmalar*, (Ed. Doç. Dr. Gülnaz KURT), Ankara: Gece Kitaplığı, s. 189-212.

Ögel, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi*, I, Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.

Biray, Nergis (2009), "12 Hayvanlı Türk Takvimi-Zamana ve İnsana Hükmetmek", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15/39, s. 671-682.

Boratav, Pertev Naili (1984), *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Demir, Recep (2019), "Halk Meteorolojisi ve Bir Meteoroloji Örneği: Kocakarı Hesabı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 75, s. 213-222.

Demirkaya, Hilmi (2013), "Antalya'da Geleneksel Hava Durumu Tahmini Yöntemleri" *Milli Folklor*, 98, s. 174-186.

Dilek, İbrahim (2021), *Türk Mitoloji Sözlüğü*., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Elçin, Şükrü (1991), *Anadolu Köy Orta Oyunları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Emecen, Feridun Mustafa (1976), "Giresun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 78-84.

Göncüler, Fatma Jale Gül (2009), "Halkbilimsel Unsurlar Açısından Aksu Festivali'nin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 09-11 Ekim 2008, 2, s. 622-635.

Külcü, Recep (2015), "Türklerin Kültür Mirası Olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi", *Akademiya Disiplinlerarası Araştırmalar Dergisi*, 1/1, s. 1-4.

Kürkan, Fatma (2019), "Giresun'da Türk Su Kültürünün İzleri", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/16, s. 109-130.

Okutan, Hasan Tahsin (1949). *Şebinkarahisar ve Civarı: Coğrafya, Tarih, Kültür, Folklor*. Giresun: Yeşilgiresun Matbaası.

Sever, Ramazan (2019), "Giresun'da Düzenlenen Festival ve Şenlikler", *II. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, 15-17 Mart 2019, s. 785-801.

Turhan, Salih ve Altınkaynak Erdoğan (2009), *Giresun Türküleri ve Oyun Havaları*, Giresun: Giresun Valiliği Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2019), I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaynak Kişiler

Ah*** Me*, Giresun/Merkez- Uzgur Köyü, 1949, İlkokul, Emekli.

Gü***** Öz****, Giresun/Merkez-Hamidiye Köyü, 1962, İlkokul, Ev Hanımı.

Se*** Tü**, Giresun/Merkez-Barça Köyü, 1958, İlkokul, Ev Hanımı.

Ze*** Ba****, Giresun/Dereli-Yüce Köyü, 1955, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

Ab** Kü****, Giresun/Dereli-Güzel Köy, 1952, İlkokul, Emekli.

Çi*** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1987, Ön Lisans, Kamu İşçisi.

Y1***** Na*****, Giresun/Merkez- Lapa Köyü, 1984, İlkokul, Kamu İşçisi.

Ya*** Y1****, Şebinkarahisar/Merkez, 1982, Lise Mezunu, Çiftçi.

Ha**** De****, Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1954, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı.

Hak** De****, Giresun/Dereli- Çalça Köyü, 1952, Okur-Yazar Değil, Çiftçi.

Öz*** Şe*, Giresun/Merkez, 1986, Lise, İşçi.

Na*** Bo***, Giresun/Bulancak- Bozat Köyü, 1957, Lisans, Emekli.

Savur, Hilmi - Kayabaşı, Rabia Gökçen, “Balkanlardan Anadolu’ya Kesik Baş Türbelerinin Türk Halk Kültüründeki Yeri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.573-583.
DOI: 10.31765/karen.1368284

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Türk Halk Bilimi Bilim Uzmanı,
Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Aksaray/TÜRKİYE
✉ savurhilmi2@gmail.com

ORCID : 0000-0002-5381-939X

*** Doç. Dr.,
Aksaray Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü,
Aksaray /TÜRKİYE
✉ rabiagokcen@hotmail.com

ORCID : 0000-0002-6147-7916

Anahtar Kelimeler: Halk Bilim, Türbe, Kesik Baş, Motif

Keywords: Folklore, Tomb, Cut Head, Motif

BALKANLARDAN ANADOLU’YA KESİK BAŞ TÜRBELERİNİN TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ*

Hilmi SAVUR** - Rabia Gökçen KAYABAŞI***

Öz: Yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında kalan Balkanlar, Türk halk kültürünün önemli araştırma sahalarından birisidir. Orhan Gazi’nin oğlu Süleyman Paşa’nın 1354 yılında Gelibolu yarımadasını fethetmesiyle beraber Osmanlı Devleti’nin Balkan coğrafyasında hâkimiyeti ve devamında fetihleri başlamıştır. Osmanlı Devleti’nde Balkanlar, Rumeli eyaleti olarak adlandırılmaktadır. Balkanlar, Türkiye’nin bir kısmıyla beraber Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Romanya, Karadağ ve Kosova’yı içine alan önemli bir geçiş güzergâhı ve yerleşim alanıdır. Osmanlı Devleti hâkimiyeti boyunca Balkanlar’ı hemen hemen her alanda etkilemiştir. Fetih sürecinden sonra bölgeye yerleşen Türkler ve Balkan halkları arasında çeşitli etkileşimlerle beraber ortak bir Türk halk kültürü ortaya çıkmıştır. Bu kültürün önemli motiflerinden biri de Alp-Gazi tipinin yansımalarından biri olan “kesik baş” motifidir. Anadolu ve Balkanlar Türk folklorunda “kesik baş” motifini çeşitli türlerde görmek mümkündür. Anadolu’nun ve Balkanlar’ın Türkleştirilmesi ve İslam’ın yayılması amacıyla bölgeye hareket eden alp-erenlerin, savaş esnasında başlarının düşman tarafından kesildiği, başlarını ellerine alıp savaşa devam ettikleri rivayet edilmektedir. Anadolu ve Balkanlar’ın hemen hemen her alanında kesik başlı türbeye rivayetlerde rastlamak mümkündür. Bu çalışmada Anadolu ve Balkan coğrafyasında kesik baş motifine sahip olan evliya ve yatırlar tespit edilmiş, bu evliyaların efsane ve rivayetleri aktarılmıştır. Çalışma alanını Adana, Niğde, Ankara, Hatay, Erzurum, Isparta, Sinop, Elazığ, Konya, Kars, Muğla, Gümülcine (Yunanistan), Mitroviça (Kosova), Prizren (Kosova), İskaça (Romanya), Adakale (Romanya), Şumnu (Bulgaristan) ve Manastır (Makedonya) şehirlerinde tespit edilen türbeler oluşturmaktadır. Çalışma, literatür taraması ve saha çalışması ile elde edilen bulguların aktarılması olarak sınırlandırılmıştır.

HEAD TOMBS IN TURKISH FOLK CULTURE FROM THE BALKANS TO ANATOLIA

Abstract: The Balkans, which remained under the influence of the Ottoman Empire for 5 centuries, is one of the important research areas of Turkish folk culture. With the conquest of the Gallipoli peninsula by Orhan Gazi’s son Süleyman Pasha in 1354, the Ottoman Empire’s dominance and subsequent conquests in the Balkan geography began. In the Ottoman Empire, the Balkans is called the Rumelia

Geliş Tarihi / Received Date: 30.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.12.2023

province. The Balkans is an important transit route and settlement area that includes Bulgaria, Greece, Croatia, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Albania, Romania, Montenegro and Kosovo, along with a part of Turkey. The Balkans, which was under the domination of the Ottoman Empire for about 5 centuries, is one of the important lands that can be considered as the legacy of the empire. The Ottomans influenced and transformed the Balkans in almost every area during its rule. After the conquest process, a common Turkish folk culture emerged with various interactions between Turks and Balkan peoples who settled in the region. The cut head motif is one of the reflections of the "Alp-Gazi Type". It is possible to see the "cut head" motif in various genres in Anatolian and Balkans Turkish folklore. It is rumored that the Alp-eren, who moved to the region for the

Turkification of Anatolia and the Balkans and the spread of Islam, continued the war by getting their heads cut off by the enemy during the war. In this study, the saints existing in Anatolia and the Balkans were scanned and the saints and endowments with the cut head motif were determined. In the text, the legends and narrations of the saints with this cut head motif are also conveyed. Tombs were identified in the cities of Adana, Niğde, Ankara, Hatay, Erzurum, Isparta, Sinop, Elazığ, Konyai Kars, Muğla, Gümölcine (Greece), Mitrovica (Kosova), Prizren (Kosovo), İskaça (Romania), Adakale (Romania), Şumnu (Bulgaria) and Vranja (Macedonia) and tried to be explained in detail in the study. In the study, two field-oriented literature searches were made and besides, the findings obtained from the field study were tried to be conveyed.

Giriş

Türklerin, Anadolu'dan gelip Balkanlar'a yerleşmesi 1260 tarihlerine kadar uzanmaktadır. 1261 yılında Moğollardan kaçarak Bizans'a sığınan Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus'la ilk yerleşim gerçekleşmiştir. 1263 yılında 30-40 Türkmen obası, Sarı Saltuk Baba ile Keykâvus'un yanına Bizans imparatoru tarafından Kuzey Dobruca'ya yerleştirilmiştir. Veli-gazi olarak bilinen Sarı Saltuk Baba, Balkanlara gelip yerleşen ilk Müslüman veli olması sebebiyle bölgede menkıbeler ve rivayetler türemiştir. Sarı Saltuk Baba ve obasının yerleşiminden sonra Balkanlar'a Anadolu'dan yapılan Türk akınları Karesi Beyliği kurulduktan sonra başlamış ve bu beylik döneminde hiçbir yerleşim olmamıştır. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa, Cantacuzenus'un 1352'de kışlaması için Cinbi Kalesi'ni vermiştir. 1354 yılında Süleyman Paşa, şiddetli bir sarsıntı sonrasında surları yıkılan Gelibolu Kalesi'ni fethetmiştir. Bu fetih ile Balkanlar'ın fethi başlamıştır. Bu fetih sonucunda Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'a açılmış yaklaşık 500 yıl Balkanlar'ı hâkimiyeti altında tutmuştur.¹ Sarı Saltuk Baba gibi veli-gazi tipi özellikleri gösteren velilerin Anadolu'nun ve Balkanlar'ın Türkleştirilmesi ve İslam'ın yayılması sürecine büyük katkıları olmuştur. Veli, Allah tarafından üstün kuvvet ve kudretlere sahip olan Allah'a yakın olduğu kabul edilen şahsiyetlere verilen addır. Bir velinin kült konusu olup olmadığını anlamak için Ocak'a göre üç unsura bakılmaktadır:

- “1- Velî adına yapılmış bir mezar veya türbenin yahut kendisinden kalan, ya da kaldığına inanılan bir kısım eşyanın mevcudiyeti,
- 2-Söz konusu mezar, türbe veya eşyanın bazı dileklerin gerçekleşmesi, hastalıkların tedavisi gibi herhangi bir maksatla ziyaretlere ve bunlar esnasında adak ve kurbanlara sahne olması,
- 3-Dua mâhiyetinde olarak velî ile ilgili ve onun adı geçen birtakım sözlerin mevcudiyeti”

şeklinde aktarmaktadır.²

Müslüman Türklerin var oldukları bütün coğrafyalarda velî kültüyle bağlantılı bir inanç merkezinin olduğu görülmektedir. Velî kültü tahlil edildiğinde ana kaynağının İslam öncesi eski Türk inançlarına dayandığı görülmektedir. Şamanist Türkler, şamanların gizli güçlere sahip önemli insanlar olduklarına, bu güçlerle iletişim kurduklarına ve Gök Tanrı ile temasa geçip ondan insanlara mesaj getiren kişiler olduğuna inanmaktadır. Türk inanç sisteminin her

¹ Ortaylı, 2014: 10-12.

² Ocak, 2016: 33-37.

döneminde atalar kültü önem arz etmektedir. Şamanizm öncesi ve Şamanizm dönemlerinde var olan atalar kültü İslam inancının kabulünden sonra ortaya çıkan veli kültürünün temelini de oluşturmaktadır. İnanç sisteminde, ataya tapınma yer almazken ataya karşı korku ve saygı duyguları karışık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Anadolu ve Balkanlarda bir türbe veya bir mezar formu; o bölgedeki insanların yatır, türbe, ziyaret diye adlandırdığı mezarlara sahip velîlerin çevre halkın zihninde yaşayan imajlarla var olmaktadır. Kimi türbelere hastalık sebebiyle gidilirken, kimi türbelere çeşitli dilekler veya ibadetler için gidilmektedir. Velîler de kendi içlerinde çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Ocak'a göre;

“1-Kültlerin Mâhiyetine Göre

A-Mahallî Velîler

B-Genel Velîler

2-Şahsiyetlerinin Niteliğine Göre

A-Gerçek Velîler

B-Şehirli Velîler

C-Köy ve Aşiret Velîleri

Ç-Gazi-Savaşçı Velîler

D-Misyoner Velîler

E-Meslek Pîri Velîler

F-Mürşid Velîler

*G-Hayalî Velîler”.*³

Türk folklorunda kesik baş motifinin, mitolojik dönemden günümüze kadar, destan, efsane, menkıbe, masal ve hikâye gibi pek çok anlatıda Balkanlardan Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada yayıldığı görülmektedir. Anadolu Türk folklorunda kesik baş motifinin işlendiği en eski örnek, Dâsitân-ı Kesik- Baş'tır. Kesik baş motifi, İslam adına savaşmış savaş meydanında düşman tarafından kellesi uçurulan alp-erenlerin kellelerini yerden alıp canını teslim etmeden koltuğu altına alarak savaş kazanılana kadar savaş ettiği, savaş kazanıldığında bulunduğu yere uzanarak şehit olduğu ortaya çıkmaktadır. Deyimler içerisinde de kesik baş motifini görmek mümkündür. “Kellesi koltuğunda”, “Kellesini koltuğa almak”, Kelleyi koltuğa almak” gibi.⁴ Kesik baş anlatıları, Mevlîd kitapları içinde yer almış ve bunun yanında çeşitli şekillerde dinî hikâyelerde yer bulmuş toplum tarafından okunan ve bilinen anlatılardır. Kahramanların savaş esnasında başları kesilmiş şekilde savaşa devam ettikleri aktarılırken Anadolu'nun yanında Balkanlar ve Asya içlerinde yaygınlık kazandığı da görülmektedir. Bunun yanı sıra kesik baş anlatıları geniş coğrafyalara yayılırken, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle beraber Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye duyulan sevgi, Hz. Ali'nin yiğitliğiyle özdeşleştirilmiştir. Kesik baş anlatılarını Anadolu'da, Balkanlar'da ve Asya içlerinde görmek mümkündür. Kesik baş anlatıları, destanlar etrafında gelişirken Anadolu ve Balkanlar'ın çeşitli bölgelerinde bulunan türbelerde yatan kişilerin efsanelerinin temel konusu konumundadır. Bu anlatılar, genellikle Anadolu'nun Balkanlar'ın İslamlaşma sürecinde bölgeye gelerek savaşan ve başının kesilmesine rağmen savaşa devam eden “Gazi-Alp Tipi” çevresinde oluşmuştur.⁵ Hoca Ahmet Yesevi öğretilerinden yansıtılmış, Anadolu'ya İslam dinini yaymak gibi bir misyonu olan bu alp-erenlerin Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Balkanların Türkleşmesinde büyük katkıları olduğu görülmektedir. Kesikbaş destanları, efsaneleri Anadolu'nun bazı bölgelerinde türbe ve ziyaret yerleri

³ Ocak, 2016: 37-51.

⁴ Ocak, 2016: 20-28.

⁵ Kozan, Çelik, 2014: 89.

çevresinde aktarılmaktadır. Savaşçı ve gazi tipolojisine sahip olan bu veliler, buldukları coğrafyalarda savaşıp savaş esnasında başının kesilmesine rağmen savaşmaya devam ederken çeşitli kesik baş motifiyle bezenmiş rivayetlere de konu olmuşlardır.⁶

1. Balkanlar

1.1. Sarı Baba Türbesi

Türbe, Bulgaristan, Paşmaklı (Smolyan), Yukarı-Dere Köyü (Momçilovtsi)'nde bulunmaktadır. Bulgarlar ile Türklerin savaşına katılan Sarı Baba savaş esnasında bir Bulgar tarafından kılıçla başı kesilmiştir. Kellesini eline alan Sarı Baba, savaşa devam etmiştir. Savaş sonunda savaş alanına bir saatlik uzaklıkta bulunan Dere Köyü'ne kadar gitmiş ve orada şu an bulunan türbenin olduğu yere düşüp şehit olmuştur. Şehit olduğu yere türbe yapılmıştır.⁷

1.2. Gelberi Sultan Türbesi

Türbe, Bulgaristan Şumnu'da yer almaktadır. Gelber Sultan'ın kesik başıyla ilgili iki farklı rivayet mevcuttur. Gelberi (veya Gel berü) Sultan isminde bir alp eren tekkesiyle birlikte Şumnu'nun kuzeyinde yerleşik olarak yaşamaktaydılar. 1388 yılında sadrazam Çandarlı Ali Paşa'nın Şumnu Kalesi fethine katılmış ve kaleyi savunanlar tarafından kellesi kesilmiştir. Dev bir cüsseye sahip olan Gelberi Sultan'ın vücudu canlı kalıp savaşmaya devam etmiştir. Kafasını eline alıp savaşmaya devam eden Gelberi Sultan'ı gören arkadaşları, yoldaşları, askerleri korkarak aşağıya doğru inerken Gelberi Sultanda onları takip etmiştir. Yoldaşları, askerleri yolunu göstermek için "Gel beri, sultan" diye seslendikleri de rivayet edilmektedir. Savaş sonunda şehidin düştüğü yere türbe yapılmıştır. Bir başka rivayet ise; Gelberi Sultan'ın kellesi, savaş esnasında öldürülen Bulgar voyvodasının kızı intikam amacıyla kestiği aktarılmaktadır.⁸

1.3. Rogoçitsa Türbesi

Kosova Gilan yakınlarında yer alan Rogoçitsa köyünde var olan türbenin net bir adı kaynaklarda görünmemektedir. Bölge halkı Bağdat'tan gelen bir şehidin yattığını aktarmaktadırlar. Rivayete göre, savaş esnasında başı kesilmiş, kellesini koltuğunun altına alarak savaş alanından uzaklaşmış ve bugün türbenin bulunduğu alana gelmiştir. Bu alanda yerel halk görünce oraya düşüp şehit olmuştur.⁹

1.4. Gül Baba Türbesi

Türbe, Kosova Mitroviça'da bulunmaktadır. Gül Baba'nın bölgede İslamiyet'in yayılmasında büyük katkıları olduğu aktarılmaktadır. Gül Baba, Kosova Savaşı esnasında kellesi düşman askeri tarafında kesilmiş, düşman kanı ile kendi kanının karışmaması için kellesini koltuğunun altına alıp savaş alanında biraz uzağa koşarak şuan türbenin bulunduğu yere düşüp şehit olmuştur.¹⁰

1.5. Koca Baba Türbesi

Koca Baba, Kosova Nobırda'da yatmaktadır. 1439 yılında Nobırda'ya karşı büyük bir saldırı düzenlenmiş ve çoğu Osmanlı askeri şehit olmuştur. Bu savaş esnasında Koca Baba'nın da şehit olduğuna inanılmaktadır. Savaş esnasında kafası kesilmiş ve kafasını koltuğunun altına alarak Buçe dağı'nın zirvesine doğru koştuğu zirvede şehit olmuştur.¹¹

⁶ Kozan ve Çelik, 2014: 185.

⁷ Engin, 2014: 312.

⁸ Engin, 2014: 398-399.

⁹ Engin, 2014: 444.

¹⁰ Engin, 2014: 451.

¹¹ Engin, 2014: 472.

1.6. Cafer Baba (Yarım Baş Baba) Türbesi

Cafer Baba, Kosova Prizren'de yatmaktadır. Savaş esnasında başının koptuğu ve kopan başını alıp Prizren'de bulunan türbesinin oraya kadar geldiği rivayet edilmektedir.¹²

1.7. Ömer Baba Türbesi

Kosova Prizren Lez Köyü'nde yer alan türbe yerel halk tarafından "Lez Baba" şeklinde de adlandırılmaktadır. Olağanüstü savaşçı ve üstün güce sahip olduğuna inanılan Ömer Baba, Serrez'de bir gece vakti düşmanları tarafından ele geçirilip kellesi kesilmiştir. Daha önceden kazdığı kabrede gömüldüğü rivayet edilmektedir.¹³

1.8. Hasan Baba (Kesikbaş) Türbesi

Türbe, Makedonya Manastır'da yer almaktadır. Bu türbede yer alan kesik baş motifi diğer motif örneklerine göre farklılık arz etmektedir. Genellikle savaş alanlarında var olan kesik baş motifi, Hasan Baba rivayetinde normal bir yaşantı içerisinde öne çıkmaktadır. Rivayete göre, Hasan Baba öğrenciymiş hocası idamla cezalandırılmış. Hasan Baba, hocasının yerine kendi başını kurban etmiş ve cellatlar tarafından kendi başı vücudundan ayrılmıştır. Baş kesildikten sonra Hasan Baba, kellesini koltuğuna alıp türbesinin bulunduğu yere kadar gelmiş ve orada düşmüştür.¹⁴

1.9. Kesik Baş Baba Türbesi

Kesik Baş Baba Türbesi Romanya Adakale'de yer almaktadır. Şahsiyeti ve geçmişi ile ilgili bilgi çeşitli kaynaklarda bulunmamaktadır.¹⁵

1.10. İsak Baba Türbesi

İsak Baba savaş esnasında başı kesilmiş ve başını eline alarak bugün bulunduğu türbenin yanına gelerek yere düşmüş ve şehit olmuştur. Türbe, Romanya İsakça'da bulunmaktadır. İsak Baba türbesinin bulunduğu coğrafi alana da ismini vermiştir.¹⁶

1.11. Kesikbaş Türbesi

Türbe, Yunanistan Gümölcine'de bulunmaktadır. Türbede yatan velinin 1350 yılları dolaylarında Gazi Evrenos Bey'in Gümölcine'yi fetih etme sürecine katılan saygın kişilerden biri olduğu rivayet edilmektedir. Türbede yatan velinin Gümölcine'nin fethi sırasında düşman tarafından kellesinin uçurulduğu ve kellesini koltuğunun altına alarak savaşmaya devam ettiği ve bugün yattığı yerde düşüp şehit olduğu aktarılmaktadır.¹⁷

2. Anadolu Türbeleri

2.1. Kesikbaş Türbesi

Niğde'de bulunan türbe Şemsi Tebrizi'nin bilinen makamlarından bir tanesi olarak aktarılmaktadır. Şems-i Tebrizi'nin Konya'dan ayrılışından sonra hayatının sır olması sebebiyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde makamlarının olduğu görülmektedir.¹⁸

2.2. Kesikbaş Türbesi

Konya'nın Selçuklu İlçesinde yer alan türbenin yatan şahsiyetle ilgili detaylı bilgi kaynaklarda mevcut değildir. Kesik Baş Sultan olarak da adlandırılmaktadır. Rivayete göre, Selçuklular

¹² Engin, 2014: 505.

¹³ Engin, 2014: 507.

¹⁴ Engin, 2014: 606.

¹⁵ Engin, 2014: 671.

¹⁶ Engin, 2014: 678.

¹⁷ Engin, 2014: 829.

¹⁸ Kartal, 2017: 312.

devrinde Birinci Haçlı Seferleri esnasında Konya kuşatma altına alınmıştır. Selçuklu ordusu zor durumdayken kale burçlarında gür bir sesin duyulduğu aksakallı ihtiyarın düşmana kılıç sallamaya başladığı aktarılmaktadır. Bu aksakallı velînin hareketleri çevredeki halkı ve askerleri de galeyana getirmiştir. Savaş esnasında düşmanın kılıcı ihtiyarın kellesini uçurmuştur. Baş yere düşerken vücut dimdik ayakta kalmıştır. Başsız gövde yerden kelleyi alarak savaşa devam etmiştir. Bunu gören düşman korkudan kaçıyor ve savaş alanı ıssızlaşıyor. Aksakallı velî, kibleye doğru dönüp secde eder gibi yere kapanıyor ve Selçuklu sultanı bu velîyi secde ettiği yere defnettiriyor.¹⁹

2.3. Arap Baba Türbesi

Arap Baba Türbesi Elazığ'da bulunmaktadır. Rivayete göre, Harput ve yöresinde kuraklık hâkim olmuştur. Bir kadın bir gece rüyasında Arap Baba'nın başı kesilip de suya atılırsa kuraklığın biteceğini görmüştür. Bu rüyayı üç kere üst üste görür. Bir gece kadın, Arap Baba'nın cesedine gidip başını gövdesinden ayırır ve türbenin aşağısındaki dereye bırakır. Bunun ardından Harput yöresinde yağmur 40 gün 40 gece yağar, yağışlar felakete dönüşür. Yaptığından pişman olan kadın bu kez rüyasında Arap Baba'nın kesik başının yerine koyulursa yağmurun dineceğini söylemiştir. Kadın sabah olunca kesik başı bıraktığı dereye arar, bulur, kesik başı tekrardan yerine koyar. Bu durumdan sonra felakete dönüşen yağışlar Harput yöresinde diner. Bu talimatları da kadına Arap Baba'nın verdiği rivayet edilmektedir.²⁰

2.4. Abdurrahman Gazi Türbesi

Türbe, Erzurum ilinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Abdurrahman Gazi'nin Hz. Muhammed'in sancaktarı olduğu aktarılmaktadır. Hz. Muhammed'in orduları Erzurum'u fethederken, sancaktar Abdurrahman Gazi'nin kellesi düşman tarafından gövdesinden ayrılmıştır. Yere düşen başını yerden alan velî, İslam sancağını Palandöken'in zirvesine dikmek amacıyla dağa doğru koşmaya başlar. Kellesi koltuğunda sancağı elinde koşar adım dağa giden velî, dağın eteklerinde çobanlara rastlar. Çobanların kem gözleri ile orada nazara gelir ve yere düşer kalır. Abdurrahman Gazi, orada şehit olarak ruhunu teslim eder.²¹

2.5. Mısır Zinnun Kümbeti Türbesi

Türbe, Erzurum Oltu İlçesi sınırlarında yer almaktadır. Bölgede yapılan bir savaş esnasında şehit olmuş bir din bilgini olduğu aktarılmaktadır. Savaş esnasında şehit olduktan sonra kafası kesik olmasına rağmen savaşa devam ettiği kesik başı ile düşmanla tekrar çarpıştığı ve tekrardan şehit olduğu aktarılmaktadır.²²

2.6. Arap Baba Türbesi

Arap Baba türbesi, Kars ili merkezinde yer almaktadır. Rus savaşı esnasında kafası düşman tarafından kesildiği başını yerden alıp koltuğunun altına yerleştirerek savaşa devam ettiği ve savaş sonunda türbenin bulunduğu yere düştüğü ve şehit olduğu aktarılmaktadır.²³

2.7. Kesikbaş Gazi (Yedi Şehitler) Türbesi

Kesikbaş Gazi Isparta ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Türbede yatan velîye "Kesikbaş Gazi Efendi" denilmektedir. Kesikbaş Gazi Efendi savaş esnasında yedi şehitlerden bir tanesidir.²⁴

¹⁹ Kartal, 2017: 383.

²⁰ Kıyak, 2013: 76-77.

²¹ İçli, 2007: 14-15.

²² Kalafat, 2012: 154-155.

²³ Kalafat, 2012: 160.

²⁴ Kalafat, 2012: 154-155.

2.8. Vahapzade Türbesi

Türbe Bolu ili Gölyaka ilçesinde yer almaktadır. Rivayete göre, Kıbrıs Savaşı esnasında türbe etrafında top sesleri duyulmuştur. Türbe çevresinde olan insanlar veliyi kesik başı ile görmüşlerdir. Gören insanların Ermeni oldukları aktarılmaktadır. Ermeni kadınlar “kim bu kesikbaşlı” deyince velî ortadan kaybolmuştur.²⁵

2.9. Saldır Şeyh Horasani Türbesi

Muğla ili Bodrum ilçesinde yer alan türbe Selçuklulardan kaldığı rivayet edilmektedir. Uç beyi komutanı olan Saldır Şeyh Horasani, Gelibolu’dan askerleriyle Gümbet’e gelir. Gümbet’te Bizans askerleriyle savaşırken başını bir düşman kılıcı yere düşürür. Başını koltuğunun altına alarak düşman ile savaşmaya devam eder. Savaş esnasında bir kadın “başı koltuğunda savaş ediyor” deyince bu söz üzerine Saldır Şeyh Horasani’nin bedeni başıyla birlikte yere düşer. Düştüğü yere türbesi de yapılır.²⁶

2.10. Ahmet Gazi Türbesi

Ahmet Gazi Türbesi Muğla ili Milas Beçin’dedir. Ahmet Gazi Menteşeoğulları’nın ordu komutanıdır. Kellesiz Dede olarak da adlandırılmaktadır. Kellesiz Dede, Etrim’de yapılan bir savaş esnasında kafası vücudundan ayrılmasına rağmen kafasını koltuğun altına alarak savaşa devam eder. Saz köyünün mezarlığına kadar savaşarak gelir ve orada toprağa düşer. Düştüğü yere de türbesi yapılır.²⁷

2.11. Kesikbaş Sultan Türbesi

Kesikbaş Sultan’ın tam adı, Kesikbaş Abdullah Sultan’dır. Rivayetlere göre, bedeninin türbe içindeki makamda, başının ise türbenin yanında bulunan kuyuda olduğu aktarılmaktadır.²⁸ Haçlılar ile yapılan savaş esnasında çarpışan velî bir Haçlı askerinin kılıç darbesiyle kellesi gövdesinden ayılıp yere düşmüştür. Kellesini yerden alarak savaşa devam eden velî savaş sonunda bugün türbesinin bulunduğu alana düşerek şehit olmuştur. Türbenin çevresinde kuyu ve içindeki suya dönük çeşitli halk inanışlarının olduğu görülmektedir.²⁹

2.12. Habibi Neccar Türbesi

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Hz. İsa havarileri Yuhanna ve Pavlos’u Antakya’ya gönderir. Havariler insanları Hristiyanlığa davet ederler. Habibi Neccarla karşılaşan havariler, haberci olduklarını bildirirler. Havariler, Habibi Neccar’ın oğlunu iyileştirirler ve Habibi Neccar secdeye kapanarak iman edip dini yaymak için çalışmaya başlar. Habibi Neccar, şehirden uzaktaki mağarasına çekilip ibadet edermiş. Bir zaman ibadet ettiği mağarada başı kesilip öldürüldüğüne ve başının yuvarlanarak bugün türbesinin bulunduğu alana geldiği rivayet edilmektedir. Bugün türbenin bulunduğu dağın adı da Habibi Neccar Dağı olarak adlandırılmaktadır.³⁰

2.13. Seyyid Bilal Hazretleri Türbesi

Seyyid Bilal Hazretleri, Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’in 12. kuşak torunlarından. Anadolu’da fetihlerin hızlanmasıyla beraber Müslüman orduları İstanbul’u fethetmek için İstanbul’a dayanmıştır. Seyyid Bilal de bu dönemde fetihe destek olmak için Orta Asya’da topladığı Türklerle beraber fetihe yardıma giderken Sinop’a uğradığı, burada düşmanla çarpışma esnasında başı gövdesinden ayrılarak şehit edildiği aktarılmaktadır.³¹

²⁵ Kalafat, 2012: 327.

²⁶ Çınar, 2018: 34-35.

²⁷ Çınar, 2018: 67-68.

²⁸ Tanyu, 1967: 98.

²⁹ Kaynak Kişi 1: Hacı Karaca, Lise, 1983, Ankara/Sincan, İşçi.

³⁰ Türk, 2016: 168.

³¹ Baba ve Karaağaç, 2018: 650.

2.14. Süphandede Türbesi

Süphandede Türbesi, Adana ili Feke ilçesinde yer almaktadır. Süphandede zamanında Anadolu'ya gelen Horasan erenlerindedir. Ormanlık ve dağlık bir yer olan Feke o zamanlarda eşkıyaların rahat gezdiği bir alanmış. Bir zaman anlatılanlara göre Süphandede'nin önde olduğu bir kervanı soymaya gelmişler, etrafını sarmışlar. Süphandede eşkıya grubuna karşı koymuş ama mübareğin başını gövdesinden ayırmışlar. Süphandede'nin başı "Süphanallah" diyerek tepeden aşağıya doğru yuvarlanmaya başlamış dere, tepe geçerek türbesinin bulunduğu yerde durmuş oraya da türbesini yapmışlar. Sudan geçtiği için suyun şifalı olduğu rivayet edilmektedir. Türbenin bulunduğu köye Süphandede Köyü, türbenin yanında akan derenin ismi de Süphandere diye adlandırılmaktadır.³²

2.15. Şeyh Muhammed (Kesik Baş) Türbesi

Türbe, Şırnak ili Cizre ilçesindedir. Şeyh Muhammed adında bir zat bölgede Müslümanlığı yaymak adına bulunan grupla berabermiş. Burada farklı gruplarla savaş olmuş. Bu savaş esnasında düşman tarafından kellesi gövdesinden ayrılmış. Kellesini koltuğunun altına alarak yedi saat boyunca savaşmaya devam etmiş. Daha sonra savaşı kazanınca türbenin bulunduğu alana secdeye gitmiş ve orada şehit olmuş.³³

3. Atalar Kültü

Geleneksel Türk dininde ölmüş atalar için yapılan anma ve kurban sunma ritüelleri, önemli bir yere sahiptir. Ölen ataların ruhlarının, geride kalanlara iyilik yapacağı, kötülüklerinin doku-nabileceği, kötü durumlara karşı insanları uyurabileceği inancı, atalara karşı duyulan minnet hissi, atalar kültürünün temelini oluşturmaktadır.³⁴ Eski Türklerde atalara saygı duyulur, sözlerine itibar edilir, tecrübelerine güvenilmektedir. Aile düzeninde ata, gücü ve korumayı temsil ederken soyun devamını sağlayan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum düzeninde atalara duyulan saygı, kurban sunma, onların yaşadıkları yerlere ziyaret etme gibi çeşitli ritüeller ortaya çıkmıştır. Bu ritüellerin amacı ataların ruhlarını memnun etme ve rızalarını alma düşüncesiyle yapılmaktadır. Türkler İslamiyet'i kabul etmelerinin sonrasında da atalar kültürü inancının çeşitli değişimler görülse de devam ettiği görülmektedir. Evliya, ermiş, veli ve pir farklı adlarla adlandırılan ziyaret yerleri, ata mezarları ve türbelere toplum bir ümit kapısı olarak görüp düzenli şekilde ziyaret edilmektedir.³⁵ Bayat, atalar kültürünün üç anlam üzerinde işlevselleştiğini belirtmektedir. Bu işlevler:

“1-Soya adını veren ve ilk ata: Oğuz Ata, Kırgız Ata. Bunlar atalar kültürü bağlamında değerlendirilir, simgeleri ilklik, üreticiliktir.

2-Toplumda ata olarak kabul edilen ve medenî işlevi olan mitolojik şahıslar: Korkut Ata, Kambar Ata, Baba Dekhan. Simgeleri bilgelik ve evliyalıktır.

3-Eski Türk atalar kültürü bağlamında şekillenen ve İslam'dan sonraki medenî kahramanlık işlevini meslek ve sanat pirleri olarak yerine getirenler.”³⁶

Atalar kültürü, İslam öncesi Türk inanışlarının önemli inançlarından biriyken Türkler'in İslamiyet'i kabulünden sonra yeni dinin özelliklerini içine ekleyerek devam etmiştir. İslam öncesi dönemin kahramanları, ataları, ruhları yerini menkıbe ve keramet sahibi evliyalara, velilere bırakmıştır. Müslüman olan toplumlarda veli-evliya kültürü en güçlü olan toplum Türk toplumdur. Bugün Türk'ün bulunduğu, yaşadığı yerleşim alanlarında keramet sahibi veli ve evliya mezarları mutlaka görülmektedir,³⁷ Atalar kültüründe atalar savaşçıdır ve savaşa

³² Kaynak Kişi 2: Ahmet Yıldırım, İlkokul, 1952, Adana/Feke, Serbest Meslek.

³³ Kaynak Kişi 3: Ali Oturum, Üniversite, 1994, Şırnak/Cizre, Serbest Meslek.

³⁴ Günay, Güngör, 2019: 71.

³⁵ Dıykanbayeva, 2018: 57.

³⁶ Bayat, 2018: 78.

³⁷ Peker, 2015: 126-127.

katılmaktadırlar. Atalar, dinî hüviyete sahip olmaları, Allah dostu oldukları bilinse de en önemli özellikleri iyi bir savaşçı olmaları, yurdun tehlikeli anlarında savaşa katılmaları ve düşmanlarla savaştıkları görülmektedir. Horasan ereni olan bu şahsiyetler, gaza uğruna savaşan savaşçı veli tipleridirler. Anadolu'nun ve Balkanlar'ın Türkleştirilmesi ve İslamiyet'i yaymak adına fetihler yapan Türk toplumunda savaşçı velilerin aktif şekilde rol aldıkları görülmektedir.

Bulgaristan Paşmaklı'da yer alan Sarı Baba'nın bölgede savaş esnasında başı kesilerek sahit edildiği, Bulgaristan Şumnu'da yer alan Gelberi Sultan'ın Şumnu Kalesi fethine katıldığı ve burada başı kesilmesine rağmen savaşa devam ettiği askerlerin yön tarif etmek adına "Gel beri Sultan" dediği aktarılmaktadır. Kosova Mitroviça'da bulunan Gül Baba'nın, Kosova Savaşı'na katıldığı ve burada kellesi düşman tarafından kesilmesine rağmen savaşa devam ettiği rivayet edilirken, Kosova Nobırda'da bulunan Koca Baba'nın da savaş esnasında başının kesildiği Buçe Dağı'nın zirvesine doğru koştuğu rivayet edilmektedir. Balkanlar'da yer alan Hasan Baba Türbesi'ndeki kesik baş motifi diğer olaylardan farklı bir olayı rivayet etmektedir. Genellikle kesik baş motifi savaş alanlarında görülürken burada günlük yaşantıda olan bir durum olarak öne çıkmaktadır.

Anadolu'da Konya Selçuklu'da bulunan Kesikbaş Türbesi, Abdurrahman Gazi, Mısır Zinnun Kümbeti, Kars'ta bulunan Arap Baba, Kesikbaş Gazi, Vahapzade, Saldır Şeyh Horasani, Ahmet Gazi, Kesikbaş Sultan, Seyyid Bilal Hazretleri, Şeyh Muhammed türbeleri savaş esnasında kelleleri kesilmesine rağmen savaşa devam eden velilerin türbeleri, ziyaret yerleridir.

4. Evliya Kültü

Ata kültürleri ve çeşitli tabiat kültürleriyle bağlantısı olan hamî ruhlar inancının temelinde, dünyada bulunan canlı cansız varlıkların, kutsal varlıklar tarafından korunduğu, himaye edildiği, her varlığın öz kısmında bir sahibinin olduğu düşüncesi mevcuttur. Kutsal varlıklara dayanan bu inanç sistemi, ilerleyen dönemlerde ata ruhu, pir ve evliya adlarıyla nitelenen kutsal insanlar izlemektedir. Çevresini koruyan, izleyen, uyaran bu insanlar, çeşitli yetenekleri ve meslekleriyle aktarılmaktadır. Eski Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan ata ruhları ve pirlere İslamlaşma sürecinden sonra geleneksel meslek kolları ve gazilikleriyle anılan evliyalara bırakmıştır.³⁸ Anadolu topraklarında takribi 12. yüzyılda başlayan sufilik etkisini bünyesinde barındıran evliyalık kültürü, Ahmed Yesevi ve öğrencilerinin Anadolu'ya girişleriyle beraber kitleselleşmiş ve yaygınlık kazanmıştır. İslamiyet öncesinde Kam-Ozanlar bu yapıyı ata yurdunda icra eden kişilerdi. İslamiyet'in kabulünden sonra eren, evliya, veli gibi sufiler, olağanüstü karakterler gazilikleri ve meslek pirleriyle beraber halkın içinde kendisine yer bulmuştur.³⁹ Anadolu'da kurulan Türk devletleri millî ruhlarını koruyup yansıtırken dinî ruhu da yansıttıkları görülmektedir. İslamiyet'ten sonra savaşlar ekseninde alp, alp eren, dervişler, gaziler, evliyalar, veliler aracılığıyla gaza ruhunun güçlü olduğu kolonizatör dervişlerin yaşayışları, mücadeleleri sonucunda Anadolu'nun ve Balkanlar'ın Müslüman Türk yurdu hâline getirilmesinde büyük mücadeleleri olmuştur.⁴⁰ Ahmed Yesevi ve öğrencilerinin sufilik adına Anadolu'da ve Balkanlar'da icra ettikleri kolonizatör dervişlik, Anadolu'nun ve Balkanlar'ın fethiyle coğrafyalara yerleşen evliya kültürünü Ocak şöyle aktarmaktadır:

"Ahmed-i Yesevî ve özellikle haliflerinin Çin Türkistanı, Mâverâünnehir ve Hârezm gibi, Orta Asya'daki çeşitli bölgelerde yaşayan göçebe Türk toplulukları arasında heterodoks bir nitelik kazanmış olan bu İslâm yorumunu yerleştirmede oynadıkları rol, belki Türk tarihindeki en önemli olaylardan biridir. Eski geleneksel kalıplarla ifade edilmek ve yorumlamak durumundaki bu mistik heterodoks İslâm, bu sūfî propagandacılar sayesinde çok tabii olarak eski atalar kültürü ve Budizm'den kalan aziz kültürü üstüne bina edilen güçlü bir evliya kültürü etrafında kurumlaşarak gelişti ve Türk halk İslâmının-Sünnî kesimi de dahil olmak üzere ana karakteristiğini yarattı. Evliya kültürü, yani tabiatüstü bir takım ilâhi güç ve yetkilerle donanmış bulunduğu inanılan kutsal bir şahsiyetin mistik karizması etrafında şekillenen sarsılmaz inanç, bağlılık ve takdis duygusu, bu

³⁸ Ergun, 2011: 2.

³⁹ Bayat, 2018: 109.

⁴⁰ Günay, Güngör, 2019: 366-367.

halk Müslümanlığında yüzyıllardır kitâbi İslâm'dan daha derinlere işlemiş bir hale bugüne kadar gelmiştir. Türk dünyasının hemen her tarafını dolduran adı belli ve belirsiz sayısız evliyâ türbeleri, evliyâ kültürüne dayalı bu İslâm yorumunun somut kanıtlarıdır.”⁴¹

Anadolu'da ve Balkanlar'da kesik baş türbeleri olarak belirtilen kişilerin ziyaret yerlerinin olması, insanların bu yerlere ziyaretler düzenlemesi evliya kültürünün bu yerleşim yerlerinde hâlâ yaşadığını göstermektedir. İnsanların bu türbeler etrafında dileklerinin gerçekleştiğini aktarması ve bu insanların menkıbelerinin çeşitli şekillerde aktarması evliya kültürünün güçlü şekilde yaşadığı görülmektedir. Burada yatan kişilerin çoğunun gazi-veli tipini gösterdiği bölgeye Türk- lüğü ve İslamiyet'i yaymak adına savaşa katıldıkları ve bölgede şehit oldukları aktarılmaktadır.

Sonuç

Velîlerin rivayetlerinden hareketle kesik baş motifinin, Türkler' in Anadolu ve Balkanlar'a gelişinden sonra ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışmada 25 adet kesik baş motifli türbe aktarılmaya çalışılmıştır. Türbelerin rivayet ve efsanelerine bakıldığında çoğu velînin olay akışı ve temaları ortaktır. Velîler, savaş esnasında savaşırken başlarının gövdelerinden ayrıldığı, başlarını koltuklarının altına alarak savaşa devam ettikleri, savaş sonunda secdeye giderek şehit oldukları ve son durdukları yerin türbe hâline getirildiği görülmektedir. Habibi Neccar, Süphandede, Hasan Baba (Kesikbaş), Arap Baba türbelerinin rivayetleri diğer velîlere göre farklılık göstermektedir. Kesik baş motif özelliği gösteren velîler, gazi-savaşçı velîlerdir. Rivayetlerin anlatımı ve yerel halkın türbe ve velîye karşı tutumundan dolayı çoğu velînin bulunduğu yerin adlandırmasında isimlerinin geçtiği tespit edilmiştir. Kosova'da Ömer Baba, Romanya'da İsak Baba, Hatay'da Habibi Neccar, Adana'da Süphandede buldukları coğrafî alanda isim olarak da yaşamaktadırlar. Atalar kültürü ile inançlarımızın merkezinde yer alan türbeler asırlar boyunca kültürel birlikteliklerin baş adresleri, buluşma noktaları olmuştur. Anadolu'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş coğrafyada yerel halklar arasında kesik baş motifi ve türbeler hem folklor hem de inanç açısından kültürel bir köprü görevi görmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Baba, Coşkun ve Karaağaç, Muhammet (2018), “Sinop'ta Bir Peygamber Torunu: Seyyid İbrahim Bilal”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu*, 5-7 Ekim 2018, Sinop, II, 649-657.

Bayat, Fuzuli (2018), *Türk Mitolojik Sistemi 2*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çınar Ali Abbas (2018), *Muğla İnanış Merkezleri (Erenler/Ziyaret Yerleri)*, Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Dıykanbayeva, Mayramgül (2018), *Kırgızlarda Atalar Kültü*, Konya: Kömen Yayınları.

Engin Refik (2014), *Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz*, İstanbul: Akademik Kitaplar.

Ergun, Pervin (2011), *Atlarla Suların Hami Ruhü Yülcüklerle Bağşuların Piri Kambar Ata Baba Gambar*, Konya: Kömen Yayınları.

Güngör, Harun, Günay, Ünver (2019), *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

İçli, Rukiye (2007), *Sosyolojik Açından Ziyaret Fenomeni (Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴¹ Ocak, 2021: 51.

- Kalafat, Yaşar (2012), *Anadolu Kültür Coğrafyasında Erenler*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kartal, Atilla (2017), *Konya Halk Kültüründe Türbeler Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıyak, Abdulkadir (2013), *Elazığ Evliyaları (Tarikat Şeyhleri-Mutasavvıflar-Müderris Âlimler-Şehit Veliler-İsimsiz Veliler)*, İstanbul: TBDD Yayınları.
- Kozan, Ali ve Çelik, Mehmet Yusuf (2014). "Kesikbaş Destanı ve Türk Kültüründe Kesikbaş'a Dair Yeni Bulgular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 209, 177-207.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2016), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri XV-XVII. Yüzyıllar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- _____ (2020), *Türk Folklorunda Kesik Baş Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit*, Ankara: Dergâh Yayınları.
- _____ (2021), *Tasavvuf, Velâyet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri Tarihsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Ortaylı, İlber (2014), *İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Peker, Selçuk (2015), *Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği)*, Konya: Kömen Yayınları.
- Tanyu, Hikmet (1967), *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Türk, Hüseyin (2016), "Antakya'da Dinlerarası Hoşgörü ve Habibi Neccar Örneği". *Folklor/Edebiyat*, 22/87, 155-172.

Kaynak Kişiler

- KK1: Hacı Karaca, Lise, 1983, Ankara/Sincan, Satış Müdürü.
- KK2: Ahmet Yıldırım, İlkokul, 1952, Adana/Feke, Serbest Meslek.
- KK3: Ali Oturum, Üniversite, 1994, Şırnak/Cizre, Serbest Meslek.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Zengin, Mustafa - Bilecik, Nezih, “Egzotik bir tür olan Deniz Salyangozu Balıkçılığının Türkiye’nin Karadeniz Kıyılarındaki Tarihsel Serüveni”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.585-619. DOI: 10.31765/karen.1329626

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr.,

Trabzon Su Ürünleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

✉ muze5961@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0225-9182

*** Dr.,

Bodrum Denizciler Derneği, Muğla/TÜRKİYE

✉ nezihbilecik@gmail.com

ORCID: 0009-0003-5220-6481

Anahtar Kelimeler: Deniz Salyangozu, Karadeniz, Geleneksel Kıyı Balıkçılığı, Tarihsel Arka Plan

Keywords: Sea Snail, Black Sea Coasts, Small-Scale Fisheries, Historical Background

Geliş Tarihi / Received Date: 19.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.12.2023

EGZOTİK BİR TÜR OLAN DENİZ SALYANGOZU BALIKÇILIĞININ TÜRKİYE’NİN KARADENİZ KIYILARINDAKİ TARİHSEL SERÜVENİ*

Mustafa ZENGİN** - Nezih BİLECİK***

Öz: Deniz salyangozu Karadeniz ekosistemine sonradan girmiş, yayılımcı, egzotik bir deniz canlısıdır. Karadeniz ekosistemine uyum sağladıktan sonra 1969 yılından itibaren tüm Karadeniz kıyılarında kademeli olarak yayılmış ve 1980’li yıllarda kıyı bentiğinde dinamik bir stok haline gelmiştir. Türkiye’nin Karadeniz kıyılarında deniz salyangozuna ilişkin ilk bilimsel çalışma; ‘*Et ve Balık Kurumu, Balıkçılık Müessesesi Müdürlüğü*’ tarafından 1969-1973 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Dış pazarların artan talebi nedeniyle oldukça ekonomik olan deniz salyangozunun Türkiye’nin Karadeniz kıyıları boyunca ilk ticari avcılığı 1983’de, bir deniz ürünleri ihracatçısı firma tarafından Japon uzmanların Türkiye’ye davet edilmesi ile başlatılmıştır. İlk etapta bu uzmanlar salyangoz popülasyonunun yoğun olarak dağılım gösterdiği Samsun bölgesinde küçük kıyı balıkçılarına salyangoz avcılığının önemini ve nasıl avlanacağı konusunda çalışmalar ile ilgili bilgi vermişlerdir. Samsun kıyılarındaki salyangozun algarna ile nasıl avlanacağı kıyı balıkçılarına öğretilmiştir. Deniz salyangozu için resmi av verileri ilk olarak Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1986’dan itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Yine salyangoz avcılığının balıkçılık yönetimi açısından ilk su ürünleri sirkülerine girmesi de 1986 yılında gerçekleşmiştir. 1984 yılında ihracata yönelik olarak başlayan ilk deniz salyangozu avcılığı ile birlikte, işleme sanayide beraberinde doğmuş ve önemli bir sektör haline gelmiştir. İlk yıllarda avcılık daha çok Samsun şelf bölgesi ve Doğu Karadeniz (Trabzon) kıyılarında yoğunlaşmasına karşın, 2000’li yıllardan sonra Karadeniz kıyısı boyunca tüm balıkçı lokalitelerinde bu avcılığa olan ilgi giderek artmaya başlamıştır. 1986 yılına ilişkin ilk kayıtlarda salyangoz avlayan balıkçı sayısı 45 iken bu sayı 2017’de 735’e kadar çıkmıştır. Şüphesiz yıllar içerisinde deniz salyangozu stoğunun çok yüksek düzeyde işletilmesi, pazar sorununun bulunmaması, alım garantisi gibi etkenler ile birçok kıyı balıkçısı bu avcılığa yönelmiştir. Bu şekilde sosyo-ekonomik açıdan kıyı balıkçı toplulukları için dikkate değer bir avcılık yöntemi ve önemli bir kazanç kapısı olmuştur. Bununla birlikte balıkçıların daha fazla av-daha fazla gelir beklentisi ile bu karlı balıkçılık beraberinde birçok illegal avcılığı da getirmiştir.

THE HISTORICAL ADVENTURE OF SEA SNAIL FISHING, AN EXOTIC SPECIES, ON TURKEY’S BLACK SEA COASTS

Abstract: The sea snail is an invasive exotic marine organism that subsequently entered the Black Sea ecosystem. After adapting to the

Black Sea ecosystem, it gradually spread all over the Black Sea coasts as from 1969 and became a dynamic stock in the coastal benthic in the 1980s. The first scientific study was carried out between 1969-1973 by the 'Meat and Fish Institution, Fisheries Institution Directorate' on sea snails in the Black Sea coast of Turkey. A seafood exporter company with the invitation of Japanese experts to Turkey started the first commercial fishing of sea snails, which is quite economical due to the increasing demand of foreign markets, along the Black Sea coast of Turkey in 1983. First of all, these experts informed on the importance of snail fishing and how to catch to small-scale fishermen in the Samsun region where the snail population is densely distributed. It was taught to the artisanal fishermen how to catch the snail on the shores of Samsun with the algarna. Official catch data for sea snails were first published by the State Institute of Statistics in 1986. In addition, snail fishing first entered on the fisheries circular in 1986 in terms of fisheries management. In 1984,

processing industry was born with the first export-oriented sea snail fishery and became an important sector. In the early years, fishing was mostly concentrated in Samsun shelf region and the Eastern Black Sea (Trabzon) coasts, but after the 2000s, interest in this fishery started to increase gradually in all fishing localities along the Black Sea coast. While the number of fishermen catching sea snails was 45 in the first records of 1986, this number increased to 735 in 2017. Undoubtedly, over the years, many coastal fishermen have turned to this fishery due to factors such as the very high level of exploitation of the sea snail stock, the absence of market problems, and the purchase guarantee. In this way, it has become a remarkable fishing method and an important source of income for small-scale fishing communities in terms of socio-economic. In addition to this, with the expectation of fishermen for more catch-more income, this profitable fishery has brought along many illegal fishing activities.

Giriş

Asya salyangozu olarak da adlandırılan damarlı deniz salyangozu (*Rapana venosa*)'nın orijinal dağılım alanı Japon, Sarı ve Bohai Denizlerinin yanı sıra kuzeyde Vladivostok açıklarındaki Büyük Peter Körfezi'nden güneyde Tayvan'a kadar Doğu Çin Denizi'dir. Ancak oradan, neredeyse dünya ölçeğinde Avrupa ve Amerika sularına kadar yayılmıştır. Yüksek ekolojik uygunluğu, *Rapana venosa*'yı istilacı bir tür olarak çok başarılı kılmıştır. Bu tür, geniş bir yelpazede farklı tuzluluklara ve sıcaklıklara tolerans göstermektedir. Oksijen eksikliğine ve su kirliliğine dayanıklıdır. Farklı ekosistemlerdeki bentik habitatlarda yer alan çok farklı canlılar ile beslenmektedir. Hızlı bir büyüme performansına sahiptir. Eşeyssel olarak 2-3 yaşında olgunlaşır ve 8-9 yıllık bir ömre sahiptir. Üstün bir doğurganlık özelliğine sahiptir. Larvaları pelajiktir ve metamorfozlarının başlangıcında deniz tabanında yerleşecek yer seçerken çok seçici değildirler. Bütün bu özelliklerin bir arada bulunması, bu yırtıcı (predatör) deniz salyangozunun kalıcı olarak yerleştiğini göstermektedir. Deniz salyangozunun pelajik larvaları nanoplankton algleri ile beslenmektedir. Yetişkinleri esas olarak Lamellibranchiata'nın (yassı solungaçlılar) Cardidae, Mytilidae, Veneridae, Archidae familyalarına ait türleri ile beslenirler. Deniz salyangozu oldukça uzun mesafelerde hareket edebilmektedir. Hareket hızı 5 ile 20 cm/dakika arasındadır. Yılın bazı dönemlerinde kendini bentik zemine gömerler.¹

Karadeniz ekosistemine uyum sağladıktan sonra 1969 yılından itibaren tüm Karadeniz kıyılarında kademeli olarak yayılmış ve 1980'li yıllarda kıyı bentiğinde dinamik bir stok haline gelmiştir.² *Rapana venosa* Karadeniz'de 45 metre derinliğe kadar kumlu, kumlu-çamurlu ve sert tabanlı yüzeylerde yaşamaktadır. En yüksek bolluk, Azak Denizi'nin girişindeki Kerç Boğazı'nda, Sivastopol ve Yalta (Ukrayna) yakınlarında ve Bulgaristan kıyılarında görülmüştür.³ Deniz salyangozunun yerel göçleri, su sıcaklığının mevsimsel değişimleri ile ilişkilendirilerek

¹ GFCM, 2010.

² Bilecik, 1975: 258.

³ ICES, 2004.

İlkbahar-yaz mevsiminde suyun ısınma döneminde kıyıya, sonbahar-kış soğuma döneminde ise derinlere doğru hareket etmektedir.⁴

Deniz salyangozunun yayılması birçok yerde deniz ekosistemlerinde önemli sayılabilecek değişikliklere neden olduğundan, bu durum sıklıkla istenmeyen sonuçlara yol açmıştır. Örneğin, bu egzotik davetsiz misafir Karadeniz'in yakın kıyı tabanında uzun zamandan beri yerleşerek, deniz tabanındaki biyosönozun ayrılmaz, kalıcı bir parçası haline gelmiştir⁵. Bununla birlikte bugün en kötü istilacı türlerden biri olarak tanımlanmasına karşın Karadeniz'deki kıyı balıkçı toplulukları için çok önemli bir ekonomik değere sahiptir.

Dış pazarların artan talebi nedeniyle oldukça ekonomik olan deniz salyangozu avcılığında son yıllarda bazı darboğazlarla karşılaşmış olup av kompozisyonunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İlk yıllarda (1984-2000) pazara sunulan avın boy dağılımı ortalama 6-7 cm'lerdeki bireylerden meydana gelirken, yoğun avcılık ve canlının yakın kıyı sularındaki beyaz kum midyesi popülasyonunu tüketmesi nedeniyle 2000'li yıllardan sonra ortalama av boyu 4-5 cm'lere düşmüştür⁶. Pazar fiyatlarının düşmesine yol açan bu durum işleme tesisleri ve ithalatçı firmalar için de önemli bir engeldir. Ortalama boydaki azalış ve aşırı avcılığın önlenmesi için Tarım Bakanlığınca salyangoz avcılığını düzenleyen bazı kararlar alınmıştır. Deniz salyangozu avcılığının başlaması ile birlikte, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğüne her yıl için su ürünleri avcılığını düzenleyen genelgelerde bu türün avcılığı için de bazı sınırlamalar getirilmiştir. Dalma yöntemi ile avcılığın tüm yıl boyunca serbest bırakılmasına karşın, 1986 yılından itibaren başlayarak algarna ile avcılık 15 Temmuz-31 Ağustos tarihleri arasında yasaklanmıştır. Daha sonraki süreçlerde her yıl için algarna av yasağı yeniden ele alınmış ve yasaklanan dönem üç aşağı, beş yukarı küçük tarih aralıkları ile değiştirilerek özellikle geç bahar ve yaz dönemleri içinde yasaklanmıştır. Bu yasak dönemler sırasıyla; 1987 için 15 Nisan-1 Ağustos, 1988 ve 1989 yılları için 15 Nisan-1 Ağustos, 1990 ve 1993 yılları arasındaki av yasağı 15 Temmuz-1 Eylül olarak yeniden belirlenmiştir. 1994 yılı av yasağı 1 Mayıs-1 Eylül olarak kabul edilmiştir. 1995 için av sınırlaması tekrar 15 Temmuz-1 Eylül'e dönmüştür. Devam eden yıllarda benzer değişiklikler ile 2000'li yılların başına kadar av dönemi yasağı sürekli değişmiştir.⁷ Bu değişimde daha çok salyangoz etini işleyen fabrika sahipleri etkili olmuştur. Politik baskılar, balıkçılar lehine, balıkçıların arzu ettiği yaz dönemi özellikle de Haziran ve Temmuz periyotlarına yönelik avcılığın serbest bırakılması yönündeki sürekli artan baskılar bu kısa aralıklarla yapılan değişikliklerde etkili olmuştur. 2001 yılından itibaren ise algarna ile avcılık 1 Mayıs-31 Ağustos tarihleri arasında, uygulanmaya başlamıştır.⁸ Son olarak 2020-2024 av dönemi algarna ile av yasağı 15 Nisan-31 Ağustos tarihleri arasına çekilmiştir.⁹ Avcılığın serbest olduğu dönemlerde ise av-operasyon zamanı 07:00 ile 17:00 saatleri arasındaki gün içindeki dönem serbest bırakılmıştır. Bu sezon ve gece avcılık yasaklarının temel amacı; dip balıklarının üreme dönemini oluşturan bu aylarda, yumurtlama sonrası larva ve juvenil bireylerin bulunduğu yakın kıyı zeminini bir çeşit dip sürütme ağı olan kirişli trol/algarnanın meydana getireceği olası tahribatlardan korumaktır. Ancak alınan bu kararlar pratikte hiçbir zaman uygulanamamış, aksine kıyı salyangoz balıkçıları genelgelerde yer alan tek algarna yerine çift algarna kullanmıştır. Gece avcılık yasak olmasına karşın 24 saat boyunca av operasyonları sürdürülmüştür. Salyangoz avlayan teknelere ruhsata tabi olmasına karşın, neredeyse ruhsatlı/izin verilen teknelerden daha fazla sayıda tekne izinsiz/illegal avcılık faaliyetinde bulunmuştur.

⁴ Sağlam vd, 2009: 1865-1867.

⁵ Zengin vd, 2018 141-159.

⁶ Zengin vd, 2018: 141-159.

⁷ Sağlam vd, 2017: 75-81.

⁸ Anonim, 2011: 84.

⁹ T.C. Resmi Gazete, 2022: 20220.

Günümüzde deniz salyangozu avcılığı yasal olarak, ağız genişliği en fazla 4 metre, yüksekliği 40 cm, göz açıklığı 72 mm olan bir çeşit dip sürütme ağıları/algarna ile avcılık faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Karadeniz kıyısı boyunca 2020 yılı verilerine göre yaklaşık 750 salyangoz balıkçısı ile denizde; nakliyecisi, aracı, işleme tesisi sahipleri ve çalışanları da karada, sektörle ilgili olarak yoğun bir faaliyet içerisinde (Foto. 1). Üretim miktarı bakımından hamsi, istavrit, mezgıt, kolyoz ve kefalden sonra gelmektedir. Üretimin %80 inden fazlası Samsun şelf bölgesi ve Batı Karadeniz'deki yerel av sahalarından sağlanmaktadır. Diğer balıkçılık ürününde olduğu gibi, deniz salyangozu av miktarında yıllara göre görece bir azalma kaydedilmektedir. Bunun başlıca artan av gücünden/balıkçı sayısından, daha çok kıyı balıkçısının bu avcılığa yönelmesinden ve Karadeniz'deki diğer ticari balık stoklarının azalmasından ileri geldiği öne sürülmektedir.¹⁰

Foto. 1. Karadeniz'e sonradan giriş yapan, kısa zamanda yerleşen ve yayılımcı bir tür olan deniz salyangozu (*Rapana venosa*) avcılığı Karadeniz kıyısı boyunca özellikle Samsun şelf bölgesinde, 1980'li yılların başında çok ciddi bir ekonomik gelişme sağlamıştır.

1. Karadeniz'e Taşınmasının Hikâyesi

Deniz salyangozu üreme, büyüme ve gelişme potansiyelinin yüksekliği nedeniyle kısa zamanda tüm Karadeniz kıyılarına yayılmıştır. İstanbul Üniversitesi, Hidrobiyoloji Enstitüsü bünyesinde yürütülen çalışmalarda 1969 yılından itibaren, Batı Karadeniz ve İstanbul Boğazına yayıldığı belirlenmiştir.¹¹ 1984 yılından sonra ticari olarak önem kazanmaya başlayan deniz salyangozu, 1990'lı yılların başında Karadeniz balıkçılığında yaşanan ekolojik temelli kriz¹² nedeniyle ekonomik balık stoklarının azalması sonucu özellikle kıyı balıkçıları için alternatif bir geçim kaynağına dönüşmüştür. Türkiye de tüketimi olmayan bu canlı, işlendikten sonra dondurulmuş et olarak başta Japonya olmak üzere Çin, Tayvan ve Güney Kore gibi Uzakdoğu ve bazı Avrupa (Fransa, Belçika) ülkelerine ihraç edilmektedir.

İlk olarak Pasifik bölgesinden Karadeniz'e taşınması, salyangoz larvalarının gemilerin balast sularına karışması ile mümkün olabileceği tahmin edilmektedir.¹³ Karadenizde yapılan

¹⁰ Zengin vd, 2014: 69.

¹¹ Bilecik, 1990: 34.

¹² Bat vd, 2007: 191-227.

¹³ Bilecik, 1990: 34.

periyodik araştırmalarda *R. Venosa*'nın 1930-1940 yılları arasında Kafkasya kıyılarında varlığı rapor edilmiştir. Daha sonraki yıllarda (1947) Rusya'daki Novorossiysk Körfezi'ni istila ettiği saptanmıştır.¹⁴ Üreme ve gelişmesi için Karadeniz'de uygun ekosistemi bulan tür, bölgede hızla ve kısa sürede çoğalarak diğer alanlara yayılmaya başlamıştır. Novorossiysk Limanından sonra kuzeyde Anapa'ya, güneyde ise Gudant'a kadar 200 millik bir kıyı hattında yayılım göstermiştir. Daha sonraki yıllarda türün bölgedeki yayılımı hızlı bir şekilde devam etmiş ve 1950 yılında Batum'da, 1952'de Kırım'da, 1953'de Yalta'da, 1956'da Batı Karadeniz'de Varna körfezinde tespit edilmiştir.¹⁵ Türün Türkiye kıyılarında varlığı ise ilk olarak 1960 yılında Trabzon'da rapor edilmiştir.¹⁶

2. Kıyılarımızdaki İlk Bilimsel Çalışmalar

Deniz salyangozu bilimsel olarak ilk kez *Rapana bezoar* (Linne, 1767) olarak adlandırılmıştır. Ancak bu türün tropikal bir form olduğu, bu nedenle Karadeniz'de yaşayan formun *Rapana thomasi* (Crosse, 1861) olduğu ileri sürülmüştür.¹⁷ 1987 yılında FAO tarafından hazırlanan tür kataloğunda Karadeniz ve Marmara Denizi'nde yayılım gösteren bu yumuşakça *Rapana venosa* olarak adlandırılmıştır.¹⁸

Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında deniz salyangozuna ilişkin ilk bilimsel çalışma; 'Et ve Balık Kurumu, Balıkçılık Müesese Müdürlüğü' tarafından 1969-1973 yılları arasında Karadeniz'deki canlı kaynakların araştırılmasına yönelik olarak başlatılan programlar çerçevesinde gerçekleştirilen bentik örneklemeler arasında *Rapana venosa*'da bulunması ile başlatılmıştır.¹⁹ (Foto. 2).

Foto. 2. Ticaret Bakanlığı'na bağlı 'Et ve Balık Kurumu' bünyesinde Beşiktaş'taki 'Balıkçılık Müessesesi Müdürlüğü'nün 'Balıkçılık Servisi' tarafından 1969-1973 yılları arasında deniz salyangozu popülasyonuna yönelik başlatılan araştırma ekibinde yer alan Balıkçılık Biyoloğu Necla Gürtürk, Balıkçılık Biyoloğu Dr. Nebia Kutaygil ve Balıkçılık Biyoloğu Nezih Bilecik.²⁰

¹⁴ Ivanov, 1961: 467-468.

¹⁵ Kaneva-Abadjieva, 1958: 89-91.

¹⁶ Fischer-Pietee, 1960: 51.

¹⁷ Golikov ve Strabogatov, 1964: 1397-1400.

¹⁸ Fischer vd, 1987: 761-1530.

¹⁹ Bilecik, 1990: <https://www.virahaber.com/arastirmacilik-hayatimin->

²⁰ Bilecik, 2022:

Bu araştırma sörveyleri İğneada ve Çaltı Burnu (Yeşilirmak ağzı) arasındaki 9 ayrı bölgede, kıydan itibaren 20 ile 80 m derinlik aralığında, direç ve dip trolü ile yapılmıştır. Çalışmalarda öncelikle elde edilen deniz salyangozu popülasyonunun yoğun olarak yaşadıkları bölgeler tespit edilmiş ve dağılım haritaları, biyomas yoğunlukları ve av derinlikleri belirlenmiştir. Bu çalışmalarda deniz salyangozu popülasyonunun kıydan itibaren en çok 40 m derinliklere kadar yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak *R. venosa*'nın İğneada-Karaburun bölgesinde, 30-40 m derinliklerde yoğun olarak bulunduğu görülmüştür. Mevcut çalışma, *R. venosa* bireylerinin 40 m'ye kadar olan derinliklerde, yoğun olarak da 30 metreden daha sığ sularda dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu türün alınan numunelerinin ortalama boyu 8.7 cm, maksimum boyu 12.3 cm olarak belirlenmiştir.

Araştırmalar, *R. Venosa*'nın Batı Karadeniz'in tamamına, İğneada-Karaburun'a ve Samsun bölgesinde Orta Karadeniz'deki litoral bölgenin tamamına yayıldığını göstermiştir. Bununla birlikte ilk araştırmanın yapıldığı 1973-1984 yıllarında tüm Karadeniz kıyılarını işgal ettiği bildirilmiştir.²¹ Ayrıca diğer Türkiye denizlerinde de yerel olarak gözlenmiştir. 1969-1973 yılları arasında İstanbul Boğazı'nda, 1973 yılından sonra Marmara Denizi'nde, İzmit Körfezi'nde ve Şarköy'de ve 1977'de Gökçeada kıyılarında (Kuzey Ege Denizi'nde bir ada) bu türün varlığı kaydedilmiştir.²²

R. venosa'nın avcılığına 1985 yılından sonra dalgıçlar tarafından elle veya taraklarla yoğun bir şekilde başlanmıştır. İhracatçı firmalar tarafından satın alınan deniz salyangozları işleme tesislerinde yıkama, haşlama, etin kabuktan ayrılma, et yıkama, et kalibrasyonu, şoklama, paketlenme işleminden sonra Japonya'ya ihraç edilmiştir. 1985-1988 yılları arasında Türkiye'den Japonya'ya ilk olarak 2779 ton *R. venosa* eti ihraç edilmiş ve 18.5 milyar TL'lik o yıllardaki kur üzerinden 8 782 000 Amerikan Doları bir döviz girdisi sağlanmıştır. Bu gelişim türün aniden çok popüler bir hale gelmesini sağlamıştır.²³

Ticaret Bakanlığına bağlı Et ve Balık Kurumu bünyesinde Beşiktaş'taki '*Balıkçılık Müessesesi Müdürlüğü*'nün '*Balıkçılık Servisi*'nde, 1969 yılından itibaren araştırmacı olarak göreve başlayan Balıkçılık Uzmanı Nezh Bilecik, bu kurumda çalışmaya başladıktan sonraki süreçlerde deniz salyangozu konusundaki gelişmeleri şu şekilde özetlemiştir.²⁴

"Bu kurumda kendimi alt yapı bakımından olağanüstü zenginliğe sahip bir ortamda bulmuştum. Deniz bilimleri ile uygulamalı balıkçılığın ilgi alanına giren konularda kesintisiz, adeta nefes almaksızın geçen altı yıllık zaman diliminde çok sayıda gerçekleştirilen, bana bilgi ve deneyim sağlayan araştırma programlarının da bir parçası olmuştum. Benim araştırma yaptığım yıllarda kendi kıta sahanlığımızın büyük bölümünde rapana yoktu veya eser durumdaydı. Asıl gelişmesini Kuzey bölgelerinde yapmıştı (Romanya, Ukrayna şelf alanı). 1970-1971 yılında Beykoz'daki Japon uzmanlara örneklerini gösterdiğimde şaşırılmışlardı ve bu canlıyı dış satım olarak talep etmişlerdi. Benim araştırma yaptığım yıllarda deniz salyangozuna yönelik ticari stok sözcüğünü telaffuz edebilmek olası değildir. O yıllarda midyeleri yok eden bir predatör türün potansiyel gelişmeye rakipsiz aday olduğunu telaffuz ediyorduk. Benim araştırmaları bitirmemden sonraki yıllarda (1973'den sonra) çok seri bir şekilde yayıldı ve bizim kıyılarımızda da Kuzeydeki yoğunluğa eşdeğer bir çoğalma yaptı".

"Ben Karadeniz'de yoğun bir şekilde araştırmalarımı sürdürürken özellikle Rus araştırmacıları ile de irtibatlıydım. O yılların 'Demirperde' dönemi olduğunu özellikle hatırlatmak isterim. Rus araştırmacılarının yaklaşımları her zaman olumlu olmuş ve Karadeniz ile ilgili her istediğim bilgiyi bana yanıtsmışlardı. Bunlardan biri de Sivastopol Araştırma Enstitüsü Direktörü Bay Ivanov idi. Ivanov bir defasında bana istediğim bilgiye ek olarak rapana ile ilgili yayınları gönderdi. Bu yayınlar aracılığı ile onun predatör bir canlı olduğunu ve özellikle bivalvia (çift kabuklu yumuşakçalar) türleri ile

²¹ Bilecik, 1990: 34.

²² Bilecik, 1990: 34.

²³ Bilecik, 1990: 34.

²⁴ Yazar tarafından Kasım, 2022'de Nezh Bilecik ile yapılan kişisel görüşmeler.

beslediğini öğrenmiş oldum. Karadeniz omurgasız faunası incelendiğinde rapananın bir pradatörünün olmadığı da kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Bu durum nedeniyle konuya bakış açım tamamen değişti”.

“Bu arada nasıl olduysa Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsünün kütüphanesinde çalışırken oradaki bir yayın vasıtasıyla Karadeniz’deki türün Rapana bezoar olmayıp, Rapana thomasiana olduğunu tespit ettim. Bu belirlemeden iki-üç gün sonra Balıkçılık Müessesesi Müdürlüğü’ndeki ofisime döndüm ve gelişmeyi; bu kurumun en önemli araştırmacılarından Nebia (Kutaygil) Hanıma aktardım. Nebia Hanım bana yardımcı olmak için Rus araştırmacılarıyla irtibata geçmişti. Meğer benim sistematik açıdan ilgilendiğim konuyla Rus araştırmacıları da ilgileniyormuş. Nitekim Leningrad Üniversitesinden iki araştırmacı (Golikov ve Styrabogatov) “Karadeniz’deki Rapana hangi Rapana diye bir araştırma programı yürütmüşler. Sonuçta Karadeniz’deki türün Rapana thomasiana thomasiana olduğunu belirlemişler. Bununla ilgili yayını da Nebia Hanıma iletmışler. Ben Hidrobiyoloji ‘de çalışırken o yayın da Nebia Hanımın eline ulaşmıştı. Sonra o yayını bana verdi. Ben de gönül rahatlığı ile Rapana ile ilgili yayını Monaco’daki ‘Commission Internationale Pour L’Exploration Scientifique De La Mer Méditerranée’ gönderdiğimde ve yayımlandığında takvimler 1975 yılını gösteriyordu. Sonuç olarak o yıllarda (1969-1973) rapana Karadeniz litoralimizde yayılımı belirli bir düzeydeydi ve ticareti diye bir durum kesinlikle söz konusu değildi. Benim araştırmaları bitirmemden sonraki yıllarda rapana çok seri yayılma yaptı ve kuzeydeki yoğunluğa eşdeğer konuma erişti. Daha sonraki yıllarda yayılımını sürdüren rapana Uzak Doğu’dan gelen teklifle balıkçıların yeni geçim kaynağı olarak vücut bulmuştur. Aslında bu türün Karadeniz’de varlığı ekolojik açıdan büyük bir yıkımdır. Ne yazık ki predatörü yoktur. Uzakdoğu ülkeleri için değerli olduğundan balıkçılıkta yeni bir alt sektör yaratmıştır. Benim araştırma yaptığım yıllarda Deniz salyangozuna verilen isim ‘kukima’ idi”

3. Avcılıkta İlk Adım, İlk Yıllar

Karadeniz’in Türkiye kıyılarındaki ilk ticari deniz salyangozu avcılığı ‘Baysoy Firması’ tarafından 1983 yılında İstanbul Boğazında; Rumelifeneri ve Beykoz’da başlatılmıştır. İlk başladığında istihsalı dalgıçlar vasıtasıyla yapılmıyordu. ‘Baysoy Firması’ aynı yıl ağırlıklı olarak da Japonya pazarını keşfetmiştir. Japonya’dan davet ettiği uzmanlar ile deneysel çalışmalar yapılmıştır. İlk etapta bu uzmanlar ile salyangoz populasyonunun yoğun olarak dağılım gösterdiği Samsun bölgesi ziyaret edilmiştir (Foto. 3).

Foto. 3. 1985 senesi, Samsun’daki ilk salyangoz komisyoncusu Celal Öksüz Japon müşterisi ile birlikte ilk salyangoz alımının yapıldığı Samsun’un girişindeki Belediye Evleri semtinde²⁵

²⁵ Genç, 2015: 264.

Küçük kıyı balıkçılarına yönelik salyangoz avcılığının önemini ve nasıl avlanacağı konusunda çalışmalar yapılmıştır. Marmara denizinde karides avcılığında kullanılan algarna ağları örnek alınarak modifiye algarna ağları tasarlanmış ve balıkçılar arasında yaygınlaştırılmaya başlanılmıştır.²⁶ Samsun kıyılarındaki salyangozun algarna ile nasıl avlanacağı kıyı balıkçılarına öğretilmiştir. Bu şekilde ilk olarak Karadenizli kıyı balıkçıları algarna ile tanışmıştır. İlk yıl 10-12 ton salyangoz istihsalı yapılmış, aynı yıl bu firma tarafında Japonya'ya yaklaşık 2.5 ton kadar salyangoz eti ihraç edilmiştir. Salyangoz eti ilk etapta firmanın İzmir'deki tesislerinde işlenmiştir. Sonraki yıl yine İzmir'de faaliyet gösteren Baysoy Firması tarafından Samsun ve Ünye kıyılarında yoğun olarak bir çeşit dip sürütme ağı olan algarna ile salyangoz avcılığı başlatılmıştır.

Deniz salyangozu avcılığı ilk yıllarda çok küçük motor gücüne sahip, yakın kıyı tekneleri ile ve bu tekneler ile çekilebilen bir çeşit 'direç' olan dip sürütme ağları ile avlanmaktaydı. Bu av aracı yerel olarak 'algarna' olarak adlandırılmaktadır. Algarna ağı; ağın ağız açıklığının sabit bir şekilde kalmasını sağlayan demir çerçeve/kiriş ile buna monte edilen düz bir ağ torbadan oluşmaktadır. Demir çerçevenin zemine gelen tarafı deniz zeminini taramaya elverişli olacak şekilde tarak veya bıçak şeklindedir.²⁷ Samsun'daki balıkçı yerleşimlerinde ilk yıllarda tek algarna ile avcılık yapılıyordu. İlk zamanlarda kayıklarda çift algarnayı çekecek gücüne motor yoktu. Aynı şekilde şimdiki gibi gelişmiş bir teknoloji de yoktu. Ağı çekmek için teknenin kış kısmında ırgat yoktu. Ağ elle çekilerek güverteye alınıyordu. Salyangozun sağladığı ekonomik gelir arttıkça, teknelerde kullanılan motorların da gücü artmaya başlamıştır. Motorlar büyüdükten sonra çift algarna kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda daha uzak mesafelerdeki av alanlarına ulaşmada avantaj sağlamıştır. Salyangoz balıkçıları kendi yerel sahalarının dışına çıkarak daha uzak mesafelerde avlanmaya başlamıştır. Samsunlu salyangoz balıkçıları ilk yıllarda Dereköy 'den kalkıp batıda Kızılırmak ağzındaki alanlara kadar günübirlik olarak avcılık faaliyetlerini sürdürüyorlardı. O zamanlar salyangoz avcılığı konusunda da herhangi bir av yasağı sınırlaması da yoktu.

İlk yıllardaki salyangoz balıkçılığının durumu 'Baysoy Firması'nın sahibi Salim Baysoy tarafından şu şekilde dile getirilmiştir.²⁸

"Salyangoz geleneksel kıyı balıkçılığına göre kata kat fazla gelir sağlıyordu. Zira daha çok av daha fazla para demekti. Kıyılarındaki Yoksul deniz insanları hayatlarında ilk kez bu kadar parayı bir arada görmüşlerdi. Kıyı balıkçılığından ve tayfacılıktan ellerine boğaz tokluğundan başka bir para geçmiyordu... İlk yıllarda günde 2-3 ton 'mal' alırken, 1980'li yılların sonlarından itibaren günlük av miktarı 500-600 kg'lara kadar düşmüştür. Bunun sebebi Karadeniz kıyısı boyunca yakın-uzak yerleşimlerden çok sayıda kıyı balıkçısının Samsun bölgesine akın etmesiydi..."

Diğer taraftan salyangoz avcılığı başlayınca Karadeniz'deki büyük balıkçı tekneleri; gırgır ve trol avcılığı yapan balıkçı reisleri tayfa bulmakta zorluk çekmeye başlamışlardır.²⁹ Zira aynı zamanda büyük teknelerde av sezonunda tayfacılığa giden küçük kıyı balıkçılarının birçoğu salyangoz avcılığına geçiş yapmıştır. Arz-talep ilişkisi nedeniyle salyangozun fiyatındaki artışlar küçük kıyı balıkçılarının gözünü açmış ve insan işgücü açısından büyük balıkçılar ile rekabete başlamışlardır. Öyle ki algarna ağı olmayanlar bile ilk zamanlarda dip uzatma ağları ile salyangoz avcılığına yönelmişlerdir.

²⁶ Deveciyan, 2006: 574; Algarna tabirine ilk olarak, yaklaşık 100 yıl önce; K. Deveciyan tarafından, 1915'de yayımlanan 'Türkiye'de Balık ve Balıkçılık' adlı eserinde rastlanılmaktadır. 'Algarna' olarak adlandırılan ve şekil olarak daha çok direcin özelliklerini taşıyan bu av aracı ile zemine bağlı olarak yaşayan midye, istiridye, tarak gibi yumuşakçaların avlandığından söz edilmektedir. Klasik direç tasarımındaki bu av aracının bir torba, bir ağız ve bir demir kol gibi üç ana kısımdan meydana geldiği rapor edilmiştir.

²⁷ Kaykaç vd, 2014: 87-96.

²⁸ Yazar tarafından Salim Baysoy ile Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen söyleşi.

²⁹ Ulukan, 2016: 115-142.

Samsun bölgesinde ilk deniz salyangozu avcılığına başlayanlardan Fahri Topal salyangoz avcılığına başlamasının hikâyesini şöyle dile getirmiştir.³⁰ Giresun'dan 1930'lu yıllarda Muşta'ya (Dereköy 'in eski adı) göçen bir çiftçi ailesinin oğlu olan Fahri Topal 1960 doğumludur. Babası (Hüseyin Topal) 1930'lu yıllarda Giresun'dan Muşta'ya göç etmiş, 2013 senesinde, 83 yaşında vefat etmiştir.

“Baba mesleğimiz çiftçilikti. Muşta'nın evveliyatı balıkçı olduğundan ilkokula giderken, 11 yaşlarında ya vardım, ya da yoktum. Onların yanında ben de tayfa olarak denize başladım. 85 yaşındaki amcam (Mustafa Topal), Giresun'dan buraya göç ettiğinde hemen balıkçılığa başlamış. Amcamın 1960-70'li yıllarda ilk olarak tayfacılığa başladığında 5-6 metre boyunda bir kayığı vardı. O zamanlar bu kıyılar kalkan, kefal, kötek, palamut, lüfer ve kırlangıç gibi balıklardan kaynıyordu. Bu tekne ile voli ve kıyı-uzatma avcılığı yapıyordu. 1980 senesinde askerden döndüğümde bu tekneyi büyüttük. Ayrıca 6 metre boyunda yeni bir tekne daha yaptırdık. Amcamdan ayrıldık. Biz üç erkek kardeşiz. En büyüğümüz 1957 doğumlu. Ben 35 senedir balıkçılık yapıyorum. Bu tekne bize kaldı. Bu dönemde kalkan avcılığına başladık. Kalkan çok boldu 1980'li yıllarda... Kalkanı Sinop-Ayancık-Gebelit arasındaki kıyılarda avlıyorduk. O zamanlar Samsun'daki herkes kalkan için bu sahalara giderdi. Bu işi tam beş yıl sürdürdük ve iyi de para kazandık.”

“Samsun'da ilk salyangoz avcılığını başlatan bizim ailedir... O güne kadar hiç kimsenin salyangoz avcılığı ile ne ilgisi ne de bilgisi vardı... Terme'den Celal Öksüz diye bir arkadaş vardı. Samsun Balık Halinde kabızmallık yapıyordu. Celal Öksüz 'Baysoy' adlı bir balık işleme fabrikasında çalışan Metin adlı birisini Dereköy'e getirdi. Amacı salyangoz avcılığını burada başlatmaktı. Balıkçılara avladıkları salyangoz için alım garantisi de veriyordu... İlk etapta bu yörede ilk avcılığa başlayan balıkçılardan biri de bendim. Celal Öksüz ile abim çok samimiydiler. Bu samimiyetleri bu canlıyı avlamamız için ikna edici olmuştu... Arkadaşlık hatırına bilmediğimiz bir işi, hiç tanımadığımız bir canlıyı avlamak için denize açıldık... Aslında Baysoy'un henüz bu tarihte Samsun'da salyangoz işleyen fabrikası yoktu. Topladıkları malı Samsun dışına getiriyorlardı işlemek için...”

“İlk salyangoz av tecrübemiz şöyle olmuştur; denizle haşır-neşir olmamıza rağmen o güne kadar denizden hiç salyangoz çıkarmamıştık. Neyse 9 metrelilik teknemiz ile denize açıldık. Samsun Belediye Evlerinin önünden ilk ağımızı attık. Yıl 1983, aylardan Mayıs'tı. Ağımızı 7-8 metre derinliğe attık. Ağı bize Celal Abi (Öksüz) Terme'den getirmişti. 10 dakika çektik. Ancak beş dakika sonra teknenin motoru durdu. Acaba taşa mı, kayaya mı çarptı diye hepten meraklandık. Çünkü tekne yol almıyordu. Ağ hareket etmiyordu. Tekneyle irtibatı sağlayan halatları yanlış bağlamıştık. Ağ ağzına kadar salyangoz ile dolmuştu. Ağın ağzı 2.5 metreydi. Çok şaşırдық. Oysa ağ ile tekne arasındaki irtibatı sağlayan halat kısıydı. Halatın uzatılması gerektiğine karar verildi. Bir saatlik sürede tekne ağzına kadar doldu. Çevredeki herkes, diğer tekne sahipleri bu olayı duydu ve başımıza üşüştiler. Liman birdenbire insanlarla kaynamaya başladı. Neler oluyor diye... Herkesi bir heyecan, bir merak sarmıştı... Baysoy salyangoz avını sadece bizden alıyordu. Diğer balıkçılar arka arkaya dizilip bizim avımızı da alsın diye başımızın etini yemeye başladılar. İltimas yapın, aracı olun diye her gün yalvarıyorlardı. Bizim salyangoz av işi şahane gidiyordu. Bundan cesaretle birkaç gün sonra üç tekne daha kiraladım. Zira denizde mal boldu. O yıl, salyangoza başladığımız ilk yıl 4 tekne ile çalıştık. Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında sürekli denize çıktık. Metin Bey'den rica ettik daha fazla avlayalım diye. Fakat Baysoy çok fazla avlatmıyordu. Bunun nedenini bilmiyorum. Belki fabrika uzak, ondan, belki de işleme kapasitesi düşüktü? O yıl salyangoz diğer balıklara göre çok iyi para etti. Üstelik yazın da boş kalmıyorduk, yaz döneminde de salyangoz avcılığını sürdürüyorduk. Herhangi bir yasaklama yoktu”.

“Daha sonra 'Kerevittaş Firması' bu işe girdi. Dereköy ve civarında kıyı balıkçılığı yapan herkes bu olayı bizzat gördü ve salyangoz işine soyunmaya başladı. Zira bol para getiriyordu. Üstelik ölü sezonda; yazın çalışma imkânı da vardı. Balıkçı boş kalmıyordu. Bu avcılığı gören herkes tekne yaptırmaya, satın almaya başladı. Bugün ki Dereköy balıkçılığının esası buraya, salyangoza dayanır. Zaman içinde yıllar geçtikçe teknelerini, av filolarını büyüttüler, ev yaptılar, araba aldılar, çocuklarını okuttular. Gelir düzeyleri bir anda yükseldi. Yokluktan varlığa sahip oldular, sadece geçen on yıl boyunca... Mesela bizim durumumuzdan örnek verecek olursam; 1987-1988'lerde ikinci el, 17 metre boyunda bir tekne satın aldık. Adı 'Saadettin Reis'ti. Daha sonra bu tekne devletin filoyu azaltma programı kapsamında Bakanlık tarafından satın alındı... Bu tekne ile de bir

³⁰ Yazar tarafından Fahri Topal ile Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen söyleşi.

taraftan dip trolü avcılığına başladık. Kıyılardaki bütün küçük balıkçılar ve bu işteki kazancı gören balıkçı olmayan köylüler de salyangoz avcılığına el attı. Bu şekilde salyangoz stokları aşırı derecede avlanmaya başladı. Bir süre sonra, mesela 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren salyangoz av verimi düşmeye başladı. İlk yıllarındaki verim kalmadı. Bununla birlikte fiyatında bir azalma olmadı. Bu dönemde biz de trol avcılığına geçtik. Bu şekilde birçok salyangoz avcısı da bu dönüşümü yaptı. Terme ile Yakakent arasındaki av sahalarında trolcülük yaptık. 1990'lı yıllara geldiğimizde; birini Sürmene'deki tersanede, diğerini de Gemlik'teki tersanede olmak üzere kısa aralıklar ile 22 ve 25 metre boylarında iki saç tekne yaptırıldı. 1985 ile 1990 yılların ilk yarısına kadar trol avcılığı da salyangoz avcılığı da daha iyi gelir getiriyordu. Bu işe devam ederken 17 metrelik tekneyi satın bu iki yeni tekneyi aldık. Artık işi o kadar büyütüştük ki kendi kıyılarımız bize yetmiyordu. Ukrayna kıyılarına kadar açılıyorduk. Özellikle Ukrayna kıyılarında kalkan avı çok boldu. Kalkanı el altından İstanbul piyasasına sevk ediyorduk. Sadece biz değil birçok Samsunlu balıkçı bu işe başlamıştı. El altından yürüyen bir pazarlama sistemi kurulmuştu. Kuzeydeki kalkan avcılığı çok eski yıllardan beri sürdürülmekteydi. Hatta ben askere gitmeden önce de 'Sovyet Rejimi 'nin olduğu dönemde (1980'lerde) tayfa olarak da Kuzey'e kalkancılığa giderdim. 2005'lerde Ukrayna'daki avcılık sona erdi. 2000'li yıllardaki avcılık, bundan önceki sosyalist dönemdeki yıllardaki gibi kaçak değildi. Anlaşmalı olarak av yapıyorduk Ukrayna sahalarında. Oradaki yerli firmaların bayrağını çekiyorduk. Onların hesabına, belli bir bedel ödeyerek daha rahat çalışabiliyorduk... Aslında resmiyette çaça avcılığına yönelik sözleşme yapmamıza rağmen, el altından yine kalkan avlıyorduk. Balık satışlarında; masraflar düştükten sonra net gelirin %50'si Ukrayna'daki şirketlere veriliyordu... Kuzey sahillerinde Samsunlu balıkçılar tarafından yapılan kalkan avcılığının hikâyesi hem çok geniş hem de çok acıklıdır. Nice insan o kıyılarda heder olmuştur hem canından hem de malından..."

Kalkan gerek balık kalitesi gerekse de dayanıklılığı ve muhafaza edilmesi, nakliye kolaylığı nedeniyle avcılığı her dönem balıkçılar tarafından tercih edilmiştir. Ahşap sandıklara konup, buzlandıktan sonra her yere sorunsuzca gönderilebiliyordu. İstanbul'dan bazı balıkçıların Rusya'ya Samsun'un tam karşısına gelecek kıyılara, Kerç Boğazı'na kadar gidip kalkan ağlarını kurdukları ve çok iyi av yaptıkları, çok eski yıllardan buyana balıkçı camiasında bilinen bir durumdu. Ancak bu avcılık çoğunlukla illegal alanlarda, kaçak olarak sürdürülüyordu.³¹ Av zamanı olarak genellikle puslu, çiseli ve sisli havalarda Sovyet Sahil Güvenlik güçlerine yakalanmamak için tercih ediliyordu. O zamanlar doğrudan kalkan avcılığına yönelik, göz açıkları geniş, kalın iplikten yapılmış palet trol ağları mevcuttu. Bu ağlar Samsun kıyılarındaki kalkan avcılığında da kullanılıyordu. Özellikle nehirlerin etkisi altındaki alanlarda, sadece kalkan değil morina da Kuzey kıyılarında çok boldu, ilkbahar ve yaz başlarındaki dönemlerde. Bir operasyonda ağa 40-45 adet kalkan giriyordu. Üreme büyüklüğüne ulaşmış iri kalkanlar bahar aylarında yumurtlamak üzere kıyı sularına doğru hareket ettiğinden sahile çok yakın sulara bu palet trol ağları atılıyordu. 1970'li yıllarda Türkiye'de sol hareketler oldukça popüler olduğundan, balıkçılar böylesi durumlarda Rus askerlerine şirin gözükme için kapağında Lenin'in resmi ve ismi olan bazı sol görüşlü kitapları da teknelerine alıyorlardı.³² Böylece eğer yakalansak bu şekilde yaranarak kurtulacaklarını sanıyorlardı. Bütün bu zorluklara rağmen çok karlı bir avcılık olduğu için Sovyet sularındaki kalkan avcılığı için zamanla Samsun bölgesinden giden tekne sayısı 25-30'lara kadar ulaşmıştır. Türk balıkçılarının bu yoğun ilgisi karşısında, Ruslar öncelikle 1982 yılında karasularını 25 mile çıkardılar. Daha sonra da münhasır bölge ilanı gerçekleşti. Karasuları 25 mile çıkınca avcılık yapabilecek su kalmamıştı. Ancak Rusya karasularına yakın o bölgelerde balıkçılıkla ilgili bir yasak bulunmadığından, kaçak olarak Rus karasularına girilerek avcılık yapılabiliyordu. Münhasır ekonomik bölge sonrası ise Karadeniz'in ortasından geçen bu sınır hattı nedeni ile o alanlarda bulunmak da yasaklanmıştı.³³ Bu şekilde 1990'lı yıllar öncesinde Samsun'da Yakakent, Dereköy gibi önemli balıkçı yerleşimlerdeki trol balıkçıları illegal kalkan avcılığından çok iyi paralar kazanmış ve sürekli olarak av filolarını geliştirmişlerdir. Bununla birlikte 1990'lı yılların başından itibaren

³¹ Zengin, 2000: 225.

³² Arpa: 2012: 284.

³³ Arpa, 2012: 284

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, bu birlikten ayrılan Ukrayna ve özerk Abhazya gibi ülkelerde bireysel balık kotaları satın alınarak kalkan avcılığına devam edilmiştir.

Deniz salyangozu avcılığının başladığı yıllarda Kuzeydeki komşumuz Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist rejim henüz devam etmekteydi ve özellikle Samsunlu trol balıkçıları Kırım, Kerç, Odesa ve Romanya kıyılarında yoğun olarak illegal trol avcılığı ile birlikte kalkan avının peşindeydiler. Bu bölgedeki avcılıktan çok bol kalkan avı ile dönüyorlardı. Kuzey ve Kuzeybatı Karadeniz'deki kalkan stokları Güney Karadeniz kıyılarına göre henüz çok daha verimliydi ve kalkan popülasyonu av baskısı açısından daha bakirdi. 1990'lı yılların başında sistemin değişmesinden sonraki süreçte bu bölgelerdeki illegal avcılık kısmen kontrol altına girmiştir.³⁴ Bu yıllarda Samsun Terme, Dereköy, Koşu köyü, Toplu, Canik, Çarşamba ve Ünye kıyılarından birçok tayfa bu avcılıktan oldukça karlı dönmüş ve bir miktar sermaye ile salyangoz avcılığına yönelmiştir.

Salyangoz avcılığının ilk günlerinden beri bu camianın içerisinde olan Fahri Topal'ın bu kıyılardaki salyangoz balıkçılarına yönelik yaptığı değerlendirme ise şöyledir.³⁵

"Bu işe başlamadan önce buranın halkı çok fakirdi. Salyangoz kıyı halkını fakirlikten kurtardı. Salyangozdan önce bizim bu limanda çok az tekne vardı. Limanda yapılmamıştı daha. Eline bir kayık geçiren denize attı kendisini... Eli para gördü. Günde bin, iki bin lira çok paraydı o zamanlar. Böyle büyük paraları gördüler salyangozdan. Eline para geçiren 5-6 metre boyunda teknelerle denize hücum etti. Amerika'da altına hücum eder gibi. Ondan önce kayıklarıyla çok az sayıda balıkçı kıyılarda balık avlıyordu. Para kazanamıyorlardı. Salyangoz avı başlayınca işi büyüttüler. Teknelerin boyu da büyüdü. Bir servet aktı önümüze..."

Bugün deniz salyangozu avcılığında çok önemli bir yere sahip olan Terme, Yalı Mahallesi'nin eski yerleşimcilerinden, 1960 doğumlu Selahattin Bodur salyangoz avcılığına başladığı ilk yıllarını ve sonraki gelişmeleri şöyle anlatmıştır.³⁶

"İlk olarak 1985 yılında avcılığa başladım. O yıl Terme'de 10-12, Çarşamba-Costal arasındaki balıkçı köylerinde yaklaşık 15 salyangoz avcısı vardı. Kayıkların boyu da ancak 3-3.5 metreydi. Çoğu motorsuzdu. Kürekle çekiyorduk kayıkları. Limandan av sahalarına en fazla 1 mil uzaklaşabiliydik... İlk yıllarda teknelerimiz çok küçüktü. Ağları el ile çekiyorduk. Algarna ağı da küçüktü. Ağız genişliği 3 metreyi geçmiyordu. Terme ve Sancaklı kıyılarında avcılığa başlamıştık. Ağları el marmarası ile çekiyorduk operasyon sırasında... O kadar ağırdı ki ağ, salyangoz bol, torba hemen doluyordu. Ellerimiz param-parça oluyor, kanyordu halatı çekerken..."

"1984 senesinde askerden geldim. Tam da o sene salyangoz icat olmuştu. Biz arkadaşlarla birlikte 1985'de hiç vakit kaybetmeden salyangoza avcılığına başladık. Hatırladığım kadarı ile ilk algarna ağını Ünyeli balıkçılar kullanmıştı bu sahillerde. Algarna ağının torbası 1,5 metreydi. Ağız genişliği 3 metre ve giriş kolları 2 metreydi. İlk etapta elle çekerdik bu ağı. Daha sonra teknenin kış tarafına çıkıkrık/makara yerleştirdik. Operasyon sonrası bu makara yardımıyla ağı halatla güverteye alıyorduk. O zamanlar kıyılarımız bu 'topalak' ile kaynıyordu. Hem boldu hem de iriydi avladıklarımız. Avladığımız salyangozları Çarşamba ilçesinde faaliyette bulunan 'Menteşoğlu'na sevk ediyorduk. O dönem bu fabrikadan başka 'Kerevittaş'ın Güney Marmara Bölgesinde ilk kurulan fabrikaydı. Bu fabrika da 1984'de salyangoz alıyordu işlemek üzere..."

"Bu yaşa kadar yaklaşık 40 yıl boyunca hayatım salyangoz avcılığı ile geçti. 1984 yılında 6.5 metrelik bir tekne ile başladım avcılığa. Teknemi 2012'de değiştirdim ve 8 metreye çıkardım. Bir yıl sonra da 9 m'lik bir tekne aldım. Son olarak da 2020 yılında 10.8 metre boyunda bir tekneye sahip oldum. Teknelerimi kendi imkânlarımla, bu avcılıktan elde ettiğim kazançla sağladım. Elde ettiğim bu kazançla 1998 ve 2007 yılları arasında iki katlı bir ev sahibi oldum. 1986'da evlendim. İki oğlum var. Bunlardan biri de benimle birlikte salyangoza çıkıyor. 1980'li, 90'lı yılların sonuna kadar tirsî balıkçılığında çok para kazandım. Kışın salyangoz avlamadığımız için (salyangoz kayboluyordu) tirsî avlayarak geçiniyorduk. Ancak 2000'li yıllara geldiğimizde bu bölgede yoğun olarak başlayan

³⁴ Gümüş ve Zengin, 2011: 19.

³⁵ Yazar tarafından Fahri Topal ile Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen söyleşi.

³⁶ Yazar tarafından Selahattin Bodur ile Ekim, 2022'de gerçekleştirilen görüşme.

orta su trolü ile çaça avcılığı aynı zamanda dip balıklarının, dolayısıyla dip trol avcılığının da çökmesine sebep olmuştur...”

4. İşleme Sanayinin Başlangıç Yılları ve İlk Girişimler

Karadeniz kıyısı boyunca, yaklaşık 40 yıldan beri kıyıda küçük balıkçı topluluklarının sosyo-ekonomik hayatı açısından önemli bir ticari meta haline gelen ve zaman içerisinde giderek gelişen deniz salyangozu avcılığının başlangıç yıllarındaki durumu ve bu yeni sektörün nasıl doğduğuna ilişkin ayrıntılar, uzunca yıllar bu sektörün içerisinde yer alan ve bir aile şirketi olan ‘Baysoy Gıda Ürünleri Sanayi ve Ticaret AŞ’nin başkanı Selim Baysoy tarafından paylaşılmıştır.³⁷ (Foto. 4)

Foto. 4. Bir aile şirketi olan ve ilk yıllarda ülkemizdeki deniz salyangozu balıkçılığının yerleşmesinde önemli katkıları olan Baysoy ailesi³⁸

“Babam Fehmi Baysoy 1960-1972 yılları arasında sırasıyla CHP ve Güven Partisinden Erzincan Senatörü olarak siyaset hayatının içerisindeydi. Aynı zamanda girişimciliği seven, araştırmacı bir iş insanıydı. Örneğin Türkiye’de ilk özel sektör girişimi olarak hayat bulan et ve kemik unu entegre tesislerini kurmuştur. Bu kapsamda 1982/83 yılları arasında yine ülkemizde ilk olarak denizanası ihracatını kişisel gayretleriyle Japonya’dan bir firma ile anlaşarak başlatmıştır. Bunun yanısıra İzmir’e yatırımlar kazandıran oğlu iş adamı Önder Baysoy 1999 yılında Bergama’da ‘Fora Deniz Ürünleri’ şirketini kurmuştur. Buradan, Uzak Doğu ülkelerine yıllık 3 milyon dolarlık deniz ürünleri ihraç etmeye başlamıştır. Bu süreçte ilk kez deniz salyangozu ihracatı gündeme gelmiştir... Aslında o yıllarda Uzakdoğu’daki bazı ülkelere denizanası ihracatı yapıyorduk. Bu süreçte o ülkelerde salyangoz gibi canlıların da işlendiğini ve iyi bir gelir sağladığını fark ettik! Hemen salyangoz eti ihracatı ile de ilgilenmeye başladık...”

“Salyangoz işine girmemizin başlangıcı şöyle gelişmiştir. Denizanası işinden dolayı Japon firması ile bir irtibatımız vardı zaten. Aynı şekilde salyangozun da bizim kıyılarda görünmeye başlaması ile bundan nasıl bir ticari iş çıkarabiliriz diye araştırmaya başladık. Nezih (Bilecik) Bey ile bu süreçte görüşmüştük. O da bu sürecin öncesinde Karadeniz kıyısı boyunca ilk olarak ‘Et ve Balık Kurumu, Balıkçılık Müesese Müdürlüğü’ tarafından 1969-1973 yılları arasında salyangoz üzerine araştırma yapmıştı. Japonlarla tanışmasını sağladık. Jeopolitik hassasiyetlerden ötürü İstanbul Boğazı’na o yıllarda (1983/84) yabancıların karadan ve denizden ayak basması yasaktı, Ülkemize davet ettiğimi Japon uzmanları gizlice denizden girişlerini sağlayarak Boğaz’da salyangoz örneğini

³⁷ Yazar tarafından Salim Baysoy ile Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen söyleşi.

³⁸ Bu fotoğraf Selim Baysoy arşivinden sağlanmıştır.

gösterdik. Bu canlıya benzer bir tür zaten Japon sularında avlanıyor ve değerlendiriliyordu. İlk yıl 2.5 ton salyangoz etini denizanasını alan firma ile anlaşarak Japonya'ya gönderdik. Ancak Soğuk-hava tertibatı olmadığı için Japon firma yük gemilerinin mutfaklarındaki soğutucular ile malı Japonya'ya taşımişti. Ertesi yıl bizi Türk firması olarak Japonya'ya davet ettiler. Bu satıştan memnun kaldıkları için daha geniş bir pazar imkânı yaratmaya çalıştılar. Ziyaretin asıl hedefi nasıl bir işleme tekniğini kurmamız yönünde bir demonstrasyon ziyaretiydi. Bu süreçte Japonların talepleri giderek artmaya başlamıştı. Resmi otoritede buna kayıtsız kalmadı. Bu şekilde Karadeniz kıyısı boyunca salyangoz avı için uygun bölgeleri aramaya başladık. 1984 yılına gelindiğinde Ünye ve Samsun Belediye Evleri arasındaki bölgeden mal almaya başladık. İlk etapta av istihsalinde dalgıçları kullanıyorduk. Algarna sistemi henüz ortaya çıkmamıştı. Ancak Marmara Denizinde karides avcılığında algarna yaygın olarak kullanılmaktaydı. Oradan esinlenerek Karadeniz'de de salyangoz avcılığı için algarna ağılarını geliştirmeye çalıştık”.

5. Deniz Salyangozu Avcılığının Resmi Mevzuatlara Girişi

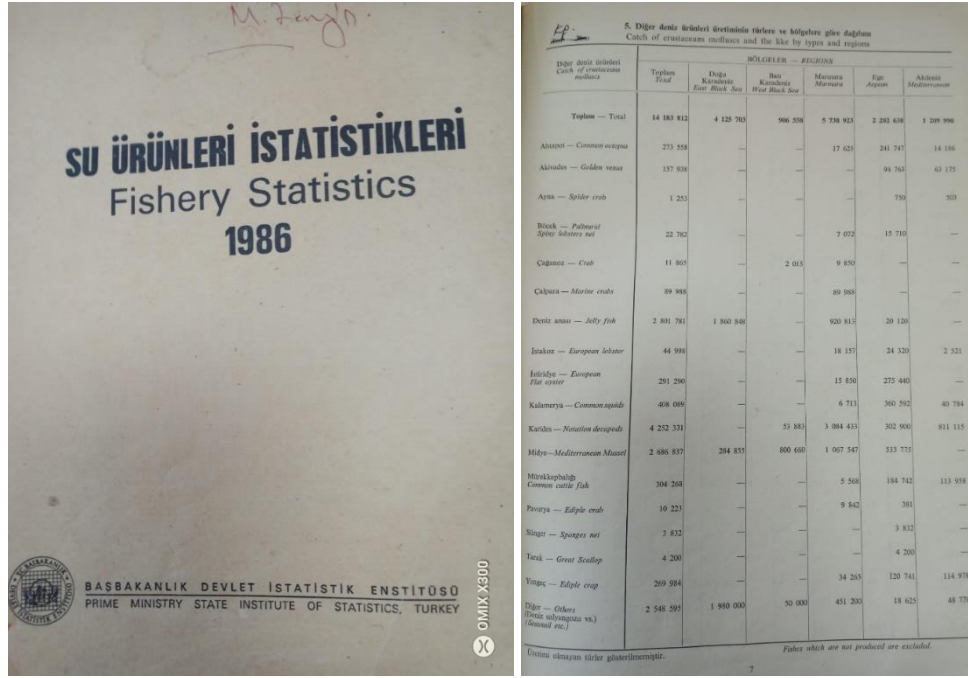
Ülkemizde deniz salyangozu avcılığının 1984 yılında başlaması tamamen özel sektörün girişimleri ile hayat bulmuştur. Tarım ve Orman Bakanlığının deniz salyangozunun gerek avcılık gerekse işleme teknolojisi ve ihracatı düzenleme açısından kesinlikle öncülük yaptığı söylenebilir. Zaten 1985 yılında bakanlık bünyesinde yapılan reorganizasyonla ‘*Su Ürünleri Daire Başkanlığı*’ ve onun bünyesindeki tüm bölge müdürlüklerinin lağvedilmesi bakanlığın sektör ile ilişkilerinde bir boşluğa neden olmuştu. Nitekim bununla ilgili olarak 1981-1985 yılları arasında ‘*Trabzon Su Ürünleri Bölge Müdürü*’ olarak görev yapan Ziraat Yüksek Mühendisi Hüseyin Salihoglu'nun gerçekçi tanımlamaları kayda değerdir.

“İlk yıllarda Salyangozun ticari açıdan değerlendirilmesi, mevzuatı, biyolojisi ve avcılık teknolojisi bakımından hiçbir katkımız olmamıştı. Konuya ilgisizdik. Bu da büyük ölçüde bu canlı hakkında bilgisiz oluşumuzdan kaynaklanıyordu. Bu konudaki öncülüğü özel teşebbüs yapmıştı. Kamu kuruluşları özel sektörün arkasından gelmiştir. Hem avcılık yöntemleri hem de fabrikalarda işlenmesi konularında... Bizim Bölge Müdürlüğü olarak yaptığımız tek şey vardı hatırladığım kadarıyla; av aracı (direçler) hakkında bilgi almaya gelen balıkçılar ki onlar bu canlının bu bölgede/Trabzon nasıl avlandığını bilmiyorlardı, biz onları Samsun Bölgesine yönlendiriyorduk. Zira direçlerle avcılık ilk olarak bu bölgede ortaya çıkmış ve diğer bölgelere yayılmıştı. Orada yapılan veya satın aldıkları algarnaların nasıl çalıştığını da öğreniyorlardı”.³⁹

İlk etapta; 1984 yılında İstanbul Boğazında başlatılan deniz salyangozu avcılığı girişimleri, devamında, kısa sürede Doğu Karadeniz, özellikle de Samsun kıyılarında giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte deniz salyangozu için resmi av verileri ilk olarak DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) tarafından 1986'dan itibaren yayınlanmaya başlamıştır (Foto. 5).⁴⁰

³⁹ Yazar tarafından Hüseyin Salihoglu ile 14 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilen mülakat. “Burada şahsi hayatımla ilgili salyangoza yönelik bir hatıramı da paylaşmak isterim. Sanırım 1957-1958 yıllarıydı. Ben henüz 16 yaşlarımda, liseye yeni başlamış talebeydim. O yıllarda Amerikan askerleri Trabzon, Boztepe’de faaliyete geçen (İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki Soğuk Savaş Dönemi) NATO Radar Üssü’nde görev yapıyorlardı... Biz de bir grup yeni yetme genç olarak Trabzon Limanının hemen yanı başında, Ganita’da, Kalenin altında salyangoz ve midye avlıyorduk. Denizden çıkardığımız bu canlıları kıyıda çakıl üzerinde yaktığımız ateşle teneke içerisinde ilkel usullerle pişirip kabuklarından ayıklıyorduk. Çıkardığımız bu canlıların pişmiş etini Amerikan askerlerine satıyorduk. Ben dalmazdım. Kıyıda pişirme işiyle meşguldüm. Pişirdiğimiz salyangozları bir kaba yerleştirip Boztepe’deki NATO Radar Üssü’nün yoluna koyuluyorduk. Boztepe şehrinin tam başında, yüksek bir mevkiideydi. Amerikan askerleri daha çok salyangoz etine düşkündü. O zaman ki yoksul yıllarda biz bir grup maceracı genç olarak bu yolla harçlığımızı çıkarıyorduk. Bu iş böylece iki-üç sene devam etti. Biz de yolumuzu bulmuştuk! Nerden bilebilirdim bu canlının seneler sonra bu kadar değerli olacağını...”

⁴⁰ DİE, 1986: 22.

The image shows the cover of the 1986 Fishery Statistics report on the left and its data table on the right. The cover is titled 'SU ÜRÜNLERİ İSTATİSTİKLERİ Fishery Statistics 1986' and is published by the 'BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ PRIME MINISTRY STATE INSTITUTE OF STATISTICS, TURKEY'. The table on the right is titled '5. Diğer deniz ürünleri üretiminde türlere ve bölgelere göre dağılım' and provides data for various fish species across different regions.

Diğer deniz ürünleri Code of common species	BÖLGELER - REGIONS					
	Tümül Total	Doğu Karadeniz East Black Sea	Batı Karadeniz West Black Sea	Marmara Marmara	Ege Aegean	Akdeniz Mediterranean
Tümül - Total	14 183 812	4 125 762	966 828	5 728 925	2 282 638	1 289 999
Alabalık - Common carp	273 558	—	—	17 625	241 747	14 186
Alınadık - Golden sturgeon	157 828	—	—	—	91 762	66 066
Arık - Spide crab	1 251	—	—	—	750	501
Böcek - Palamut Spine lobster tail	22 782	—	—	7 072	15 710	—
Çiğdem - Crab	11 865	—	2 015	9 850	—	—
Çiğdem - Marine crab	89 985	—	—	89 985	—	—
Deniz anası - Jelly fish	2 881 781	1 860 848	—	620 812	20 120	—
İstakoz - European lobster	44 998	—	—	18 157	24 320	2 521
İstiflye - European Flat oyster	291 290	—	—	11 850	275 440	—
Kalkan - Common squid	408 089	—	—	6 713	360 592	40 784
Karides - Nantula decapods	4 252 331	—	59 885	3 984 445	302 900	811 115
Mide - Mediterranean Mussel	2 686 837	284 835	800 660	1 007 547	533 775	—
Mirinkepçik Common cuttle fish	304 300	—	—	5 568	184 742	113 990
Piyerza - Edible crab	10 223	—	—	9 842	381	—
Singer - Sponge net	3 832	—	—	—	3 832	—
Tavuk - Great Scudley	4 200	—	—	—	4 200	—
Yıngır - Edible crab	269 984	—	—	34 235	120 741	114 978
Diğer - Others (Deniz salyangozu vs.) (Gastropod etc.)	2 548 595	1 990 000	50 000	411 230	18 625	48 739

Foto. 5. Deniz salyangozu avcılığının ilk olarak 1986'da yayınlanan devletin resmi istatistiklerine girmiştir.

Yine salyangoz avcılığının balıkçılık yönetimi açısından ilk su ürünleri sirkülerine girmesi de 1986 yılında gerçekleşmiştir. Bunun öncesinde; 1971 yılında uygulamaya konulan '1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu' ile birlikte her yıl yayınlanan sirkülerde deniz salyangozu avcılığı ile ilgili doğal olarak herhangi bir ibare bulunmamaktadır.⁴¹ Deniz salyangozu konusu Tarım Bakanlığı bünyesinde yapılan reorganizasyon uygulamasının gerçekleştirildiği ilk yıllarda Bakanlık üst düzey yönetiminin başını ağrıtır bir konuma gelmişti. Bunun sonucu olarak 1986 yılında alınan bir kararla 1986-1987 yılı av dönemi 20 numaralı su ürünleri sirkülerinde ilk kez bu türün avcılığına yasaklama getirilmiştir (Foto. 6).⁴² Predatör bir türün koruma kapsamına alınmaması gerekliliğini vurgulamak ve Bakanlık yönetiminin elini rahatlatmak amacıyla Bodrum Su Ürünleri Araştırma Enstitüsünce 1989 yılında 'Deniz salyangozu *Rapana Venosa*'nın Türkiye'nin Karadeniz Sahillerindeki Dağılışı ve Karadeniz Balıkçılığındaki Etkisi' adlı bir teknik yayın yapılmıştı.⁴³ Söz konusu yayının 22-26'ncü sayfalarını içeren 'Yorum' bölümünde aynen şu ifadeye yer verilmiştir. "1986-1987 yılı Su Ürünleri Av Yasaklarını düzenleyen 20 Nolu sirkülere kadar su ürünleri avcılığını düzenleyen tebliğlerde yer almayan bu canlı, ticari yönden özel önem arz etmesi nedeniyle söz konusu sirkülerde, deniz salyangozu adı altında korumaya alınmıştır".

Günümüz salyangoz balıkçıları uygulanan avcılık yönetimlerindeki birçok kısıtlayıcı kurala karşıdır. Bu açıdan salyangoz avcılığının ilk yıllarından itibaren balıkçılar deniz salyangozu stoklarının korunması yönünde önemli sayılabilecek girişimlerde bulunmuşlardır. 'Samsun Balık Satıcıları, Tutucuları ve Seyyar Esnaf Derneği' 1986 yılında toplanarak deniz salyangozu avcılığına yönelik önemli bir karar almıştır. Bu kara göre 'Mayıs ayı içerisinde deniz salyangozu avcılığının kıyı balıkçılığının geleceği açısından sakıncalı' olduğundan, 'Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Su Ürünleri Daire Başkanlığı'na ve 'Milli Güvenlik Konseyi'ne bu konuda bir yazı göndermişlerdir.

⁴¹ Bu kanun kapsamında Tarım Bakanlığı tarafından ilk su ürünleri sirküleri; '1 Numaralı Sirküler' 1973 senesinde yayınlanmıştır.

⁴² Anonim, 1986: 34.

⁴³ Bilecik, 1990: 34.

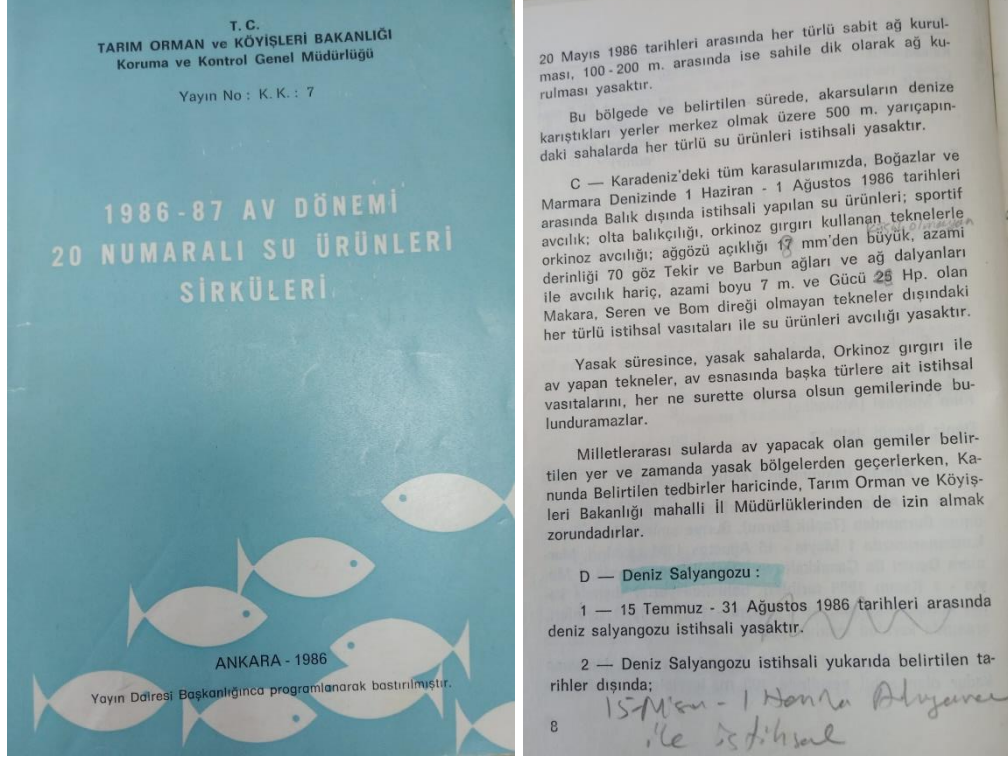

Foto. 6. Deniz salyangozu avcılığına ait ilk avcılık yönetimine ilişkin getirilen uygulamalar 1986-1987 dönemine ait '20 Numaralı Su Ürünleri Sirküleri' ile uygulamaya konulmuştur.

Bu dilekçeye istinaden 'Su Ürünleri Daire Başkanlığı' da deniz salyangozu hakkında geniş bir araştırmanın yapılmasına karar vermiştir.⁴⁴ Sonraki süreçte yine aynı dernek tarafından 1987 yılında deniz salyangozu avcılığında ağırlıklı olarak kullanılan algarnanın meydana getirdiği zararlar hakkında şu karar alınmıştır. "Algarna ve dip trolü avcılığı yapan balıkçılarımızın, bu avcılığın hem kendilerine hem de devletimiz için zararlı bir avcılık olduğunun anlatılmasına ve bilinçlendirilmesine oy birliği ile karar verilmiştir". Derneğin bu çabaları sonuçsuz kalmamış ve aynı yıl bu konuya ilişkin alınan bir karar ile de Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı'na teşekkür mahiyetinde bir yazı gönderilmiştir.⁴⁵ "21.5.1986 tarihinde Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Milli Güvenlik Konseyi ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü'ne deniz salyangozunun algarna ile avlanmasının yasaklanmasına dair istek dilekçemizin akabinde 27 Şubat 1987 tarihinde yasaklanmasından sonra teşekkür mahiyetinde Bakanlığa bir yazı yazılmasına karar verilmiştir".⁴⁶

6. Salyangoz işleme sanayini başlatma girişimleri

Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 'Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü'nün resmi verilerine göre Türkiye'den Japonya'ya 1985-1988 yılları içerisinde 2779 ton işlenmiş deniz salyangozu eti ihraç edilmiştir. Bu ihracat sonucu 8 782 000 dolarlık döviz girdisi sağlanmıştır.⁴⁷ (Foto. 7).

⁴⁴ Doğu Karadeniz'deki deniz salyangozu stoklarının belirlenmesi, büyüme ve gelişmelerinin saptanması, yerel olarak üreme dönemlerinin belirlenmesi ve bunlara göre avcılığın düzenlenmesinde daha gerçekçi kararlar alınması amacıyla Düzgüneş vd (1992) tarafından Trabzon kıyılarında, 5-30 m derinliklerde algarna ile 1989-1990 arasında bir araştırma projesi gerçekleştirilmiştir. Düzgüneş vd, 1992: 143.

⁴⁵ Genç, 2015: 264.

⁴⁶ Bu karar 1988 yılına ait Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 'Su Ürünleri Avcılığını Düzenleyen 22 Numaralı Sirküler' ile resmîyet kazanmıştır. İlgili Madde Şöyledir. "Deniz Salyangozu Avcılığı, Madde 8: 1 Nisan-15 Temmuz 1988 tarihleri arasında algarna (dreç) ile av istihali yasaktır."

⁴⁷ Çelikkale vd, 1999: 144.

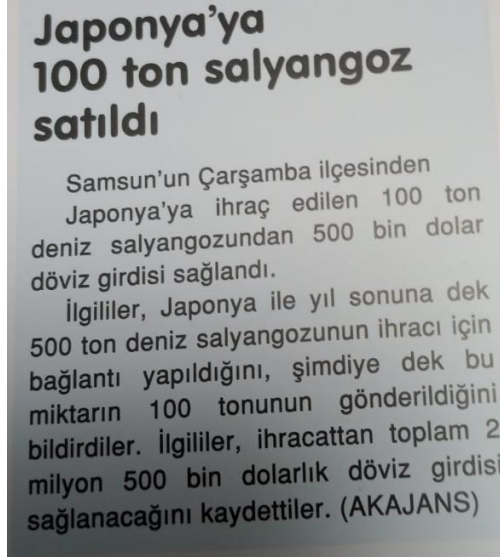

Foto. 7. 5 Temmuz 1984 tarihli Milliyet Gazetesi'nin 4. sayfasında 'Japonya'ya 100 ton salyangoz satıldı' başlıklı haber

Foto. 7 'deki haberde; “Deniz salyangozu 1980’li yıllarla birlikte Samsun su ürünleri sektöründe önemli bir ihraç kalemini oluşturmaya başlamıştır. Bu doğrultuda deniz salyangozu işleyen fabrikaların yanında binlerce ton deniz salyangozu doğrudan nakliye edilerek Ege ve Marmara Bölgelerindeki fabrikalara satılıyor” bilgisi yer almaktadır.

1984 yılında deniz salyangozu avcılığının başlaması ile birlikte ‘Baysoy’ firması tarafından 2003 yılına kadar fabrikada işlenen salyangoz et miktarları (et/yıl) aşağıda verilmiştir.⁴⁸

1984: 200 ton	1994: 732 ton
1985: 300 ton	1995: 796 ton
1986: 582 ton	1996: 781 ton
1987: 206 ton	1997: 1055 ton
1988: 244 ton	1998: 707 ton
1989: 442 ton	1999: 456 ton
1990: 317 ton	2000: 436 ton
1991: 629 ton	2001: 584 ton
1992: 255 ton	2002: 364 ton
1993: 442 ton	2003: 769 ton

Fabrikada işlenen salyangoz avına ilişkin et verilerinden de anlaşıldığı üzere özellikle 1990’lı yıllardan sonraki süreçte ihracat miktarında önemli artışlar sağlanmıştır. Şüphesiz bunun kıyısal kesimde yaşayan balıkçı topluluklarının sosyo-ekonomik yaşamları üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu konuya aşağıdaki bölümlerde değinilecektir.

1984 yılında ihracata yönelik olarak başlayan ilk deniz salyangozu avcılığı ile birlikte, sonraki yıllarda; 1992’de midye avcılığını da gündeme getirmiştir. İlk salyangoz avını işleyen fabrika 1984’de, Samsun’un Çarşamba ilçesinde ‘Menteşeoğulları’ firması tarafından açılmıştır (Foto. 8). Aynı yıl ‘Baysoy’ firması Trabzon, Çarşıbaşı’nda salyangoz işleyen ilk fabrikasını işletmeye açmıştır.

⁴⁸ Yazar tarafından Salim Baysoy ile Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen söyleşi.

Baysoy firması aynı dönemde Samsun, Yakakent'te de ikinci bir fabrikayı da kurmuşlardır. Bu iki fabrikada kesintisiz olarak 2005 senesine kadar salyangoz eti işlenerek ihracata sunulmuştur.

Foto. 7. Çarşamba, Menteşoğlu Salyangoz Fabrikasında çalışan işçi kızlar, 1985⁴⁹

Deniz salyangozu avcılığının 1980'li yılların başından itibaren Karadeniz kıyısı boyunca gündeme gelmesi ile birlikte, bu ürünün değerlendirilmesine ilişkin sektör konusunda da bir hareketlilik yaşanmıştır. İlk etapta salyangoz avının değerlendirilmesi konusundaki *'Baysoy Firması'*nın girişimleri beraberinde diğer yatırımcıları da cesaretlendirmiştir. Zira pazarı ve alım garantisi olan bu ürün için zaten çok karmaşık bir altyapıya da ihtiyaç yoktu ve bu konuda Türk girişimciler için eski yıllara dayanan tecrübeler mevcuttu. Özellikle 1950'li yıllar öncesine, hatta Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarına dayanan konservecilik tecrübeleri açısından da oldukça ileriye.⁵⁰

Aynı dönemde *'Mazlumoğulları'* olarak anılan Yusuf Mazlum'a ait *'Fribal'* adlı bir firma da 1983 senesinde Yomra'da faaliyete başlamıştır. Trabzonlu bir müteşebbis olan Yusuf Mazlum bu tesisi başlangıçta soğuk hava deposu olarak faaliyete geçirmişti. *'İran İslam Devrimi'*nin gerçekleştiği 1979 yılında Batının uyguladığı ambargoya karşı Türkiye üzerinden aracı firma olarak İran'a gıda sevkiyatına yönelik olarak faaliyette bulunmaktaydı. Deniz salyangozu avcılığı para getirmeye başlayınca ilk etapta, 1983'de Hopa'da bir soğuk hava deposu ve küçük bir atölye kurulmuştu. Balıkçılardan topladıkları malı burada işliyorlardı. 5-6 sene burada salyangoz işledikten sonra 1990'lı yılların başında salyangoz işleme faaliyetini Yomra'da kurdukları *'Fribal'* tesislerinde sürdürmeye karar vermişlerdir. Bununla birlikte ilk yıllarda, fabrika açmadan önce *'Baysoy Firması'*na mal toplayarak bu işe girmişti. Başlangıçta balıkları dondurarak bu işe başlayan şirket, 1983 yılından itibaren 2003 yılına kadar faaliyetlerini Yomra'daki fabrikasında sürdürmüştür. Daha sonra deniz salyangozu işleme ünitesi, yol yapım çalışmalarının üretimi aksatması nedeniyle İstanbul Silivri'ye taşınmıştır. Firma yeni yerleşkesinde 400 ton/yıla varan bir üretim kapasitesi ile faaliyetlerine devam etmektedir.⁵¹ Bugün salyangoz işleme piyasasının neredeyse yarısını elinde bulunduran *'Sadıklar'* firması ise bu işe daha sonra; 1993'de Maçka, Çağlayan'da kurdukları fabrika ile girmişlerdir. Fabrikanın sahibi Ethem Sadıklar daha sonra, 1999'da Yakakent'te yeni bir fabrika açmış ve bu entegre tesisler ile salyangoz ihracatında ilk sıraya yerleşmiştir.

Samsun balıkçılık piyasasında deniz salyangozunun yerel konuşma dilindeki karşılığı *'tokalak'* 'tır. İlk yıllarda Samsun yöresinde karaya çıkarılan deniz salyangozu balıkçılar tarafından kolayca tüccara verebilecekleri *'Belediye Evleri'* semtinde bulunan kumsala getiriyorlardı.

⁴⁹ Genç, 2015: 264.

⁵⁰ Zengin, 2020: 443-475

⁵¹ Köse, 2014: 205-339.

Teslimat yeri burasıydı. Burada bu işin kabzımallığı yapan kişiler salyangozu kantara alarak, balıkçıya fiş keser ve sonrasında da ödeme yapıyorlardı. Bu bölgede salyangoz avını ilk pazarlayan kişi Celal Öksüz'dür (1958-1986). Celal Öksüz'ün sayesinde Samsunlu balıkçılara deniz salyangozu avcılığının, balık avcılığından daha karlı bir iş olduğunu fark etmelerinde önemli çabaları olmuştur. 'Belediye Evleri' sahilinde, şimdiki Bandırma Vapuru 'nun bulunduğu noktada salyangoz alımı yapan kabzımallar (aracılar), günde yaklaşık 10 kamyon malı fabrikalara sürüyordu.

Bu sektörün aracı, mal toplayıcılarından olan Celal Öksüz sonraki yıllarda Samsun, Trabzon-Araklı'ya kadar olan kıyı bandında istihsal edilen deniz salyangozunu toplayıp, işlenmek üzere fabrikalara sevk etmiştir. Samsun sahillerinin ilk salyangoz avcılarında Özcan Sancak 1980'li yıllardaki salyangoz avcılığının hayatlarını nasıl değiştirdiğini, bu işten nasıl para kazandıklarını şu şekilde anlatmıştır; "Salyangozda 1980'li yıllarda yoğun bir avcılık yaşandı. Neredeyse tüm küçük kayıklar salyangoza çalışır hale geldi. Üç-beş sene içerisinde aşırı avlanma ile birlikte miktarı ve boyu ufaldı. Bu işten o zamanlar çok para kazandık. Bir sezonda günlük hasılatımla Mecidiye 'ye gider, 30 adet küçük altın aldığımı bilirim". Salyangoz avının balık istihsalinden kat be kat daha fazla kazanç sağlaması sebebiyle birçok balıkçı balık avcılığından vazgeçmiştir. İlk yıllarda salyangoz avının kilogram fiyatı 40 Lira tutarındaydı. 1984 verilerine göre 2 kg salyangoz ile 1 litre mazot alınabiliyordu...⁵²

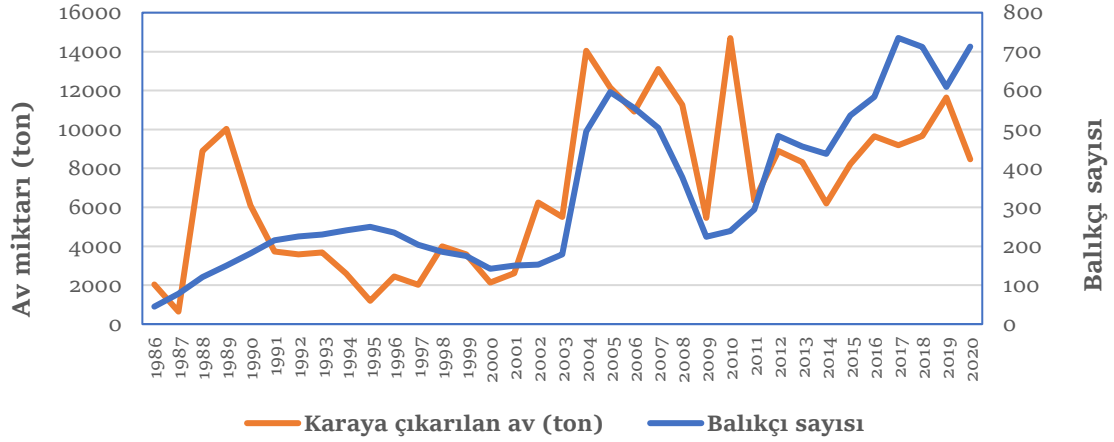
Salyangoz avcılığının başlaması ile birlikte Karadeniz kıyısı boyunca geleneksel kıyı balıkçılarının değişmeye başlayan hayatına ilişkin çarpıcı bir başka anekdot da Çerkezlerin İbrahim olarak tanınan Yakakentli balık komisyoncusu İbrahim Batı'nın söyledikleridir; "Bizim bu kıyılarda salyangoz işi 1985 yılında başladı. Halen bu avcılık artarak devam etse de 1985-1990 yılları arasında avlanan ürün kadar hiçbir dönem salyangoz avlanmamıştır. O yıllarda 'Kerevit-taş' adına sezonu açık olduğu sekiz ay boyunca 5 bin ton kadar mal alıyordum. Diğer firmalar ile birlikte düşünüldüğünde yıllık 10 bin ton ürün alındığı söylenebilir".⁵³

7. Salyangoz avcılığına ilişkin ilk avcılık verileri

Deniz salyangozuna yönelik ilk ticari avcılık 1984 yılında başlatılmasına karşın, av verileri ilk olarak 1986 yılından itibaren periyodik olarak TÜİK'in yıllık raporlarına girmeye başlamıştır. Bu veriler incelendiğinde başlangıç yıllarında az sayıda balıkçı olmasına karşın, karaya çıkarılan av miktarının geçen son dört on yılın istatistikleri ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Her on yıllık periyotlar için balıkçı sayısı ile karaya çıkarılan av miktarı mukayese edildiğinde 1980'lerdeki birim çabadaki ortalama av miktarının; yani balıkçı başına düşen avın 45.5 ton/yıl olduğu hesaplanmıştır (Şekil 1). 1990'lardaki av çabası 14.2 ton/yıl, 2000'ler için 29.9 ton/yıl ve 2010'lu yıllar için ise 16.1 ton/yıl olarak gerçekleşmiştir. Şüphesiz avcılığın ilk başladığı yıllarda henüz el değmemiş bir salyangoz stokunun varlığı ve balıkçı sayısının azlığı nedeniyle birim çabadaki av miktarının yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte geçen yıllar Karadeniz kıyısı boyunca kıyı balıkçılarının deniz salyangozunu avcılığının giderek para kazandıran bir faaliyet olduğunu görmeleri ile birlikte bu avcılığa olan ilgi de giderek artmıştır.

⁵² Genç, 2015: 264.

⁵³ Arpa, 2012: 284.

Şekil 1. Türkiye'nin Karadeniz kıyıları boyunca başlangıcından 2020 yılına kadar ki deniz salyangozu balıkçı sayısı ile karaya çıkarılan av verilerinin dağılımı.

İlk yıllarda avcılık daha çok Samsun şelf bölgesi ve Doğu Karadeniz (Trabzon) kıyılarında yoğunlaşmasına karşın, 2000'li yıllardan sonra Karadeniz kıyısı boyunca tüm balıkçı lokalitelerinde bu avcılığa olan ilgi giderek artmaya başlamıştır. Küçük boy grubuna sahip trol balıkçıların ve genelde kıyı balıkçıların, deniz salyangozu avcılığını daha fazla tercih etmelerinin nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür. (1) Kıyusal balık kaynaklarının çevresel iklim değişikliği ve yoğun bir şekilde yapılaşması, gırgır ve trol gibi endüstriyel balıkçılığın kuralsızlığı gibi nedenler ile hızlı bir şekilde bozulmaya ve daralmaya başlamasından, (2) İşletme masrafları (ağ gideri gibi) komisyon, navlun, ambalaj, tayfa ve pazarlama gibi giderler yoktur. (3) Her koşulda fabrikaların alım garantisinin/pazarının olması. (4) Başta akaryakıt olmak üzere diğer balıkçılık yöntemlerine göre işletme girdi ve masraflarının minimum düzeyde olması. Balıkçı kendi yaşadığı yerleşime yakın sahalarda ve kıyıya çok yakın bölgelerde avlandığı için diğer masrafların maliyeti diğer avcılık yöntemlerine göre çok düşüktür. (5) Deniz salyangozunun fiyatları sezon boyunca sabittir ve önceden açıklanmaktadır. (6) Fabrika/işleme tesisi sahipleri önceden salyangoz avcularına avans vererek, balıkçıların zor günlerinde ve sezon dışındaki mali problemlerinin çözümüne doğrudan katkı sağlamaktadırlar.

1986 yılına ilişkin ilk kayıtlarda salyangoz avlayan balıkçı sayısı 45 iken,⁵⁴ bu sayı 2017'de 735'e kadar çıkmıştır.⁵⁵ Şüphesiz yıllar içerisinde deniz salyangozu stokunun çok yüksek düzeyde işletilmesi, pazar sorunun bulunmaması, alım garantisi gibi etkenler ile birçok kıyı balıkçısı bu avcılığa yönelmiştir. Bu sebeplerin de ötesinde daha fazla av-daha fazla gelir beklentisi ile bu karlı avcılık beraberinde kuralsızlığı, yasakları hiçe sayma ve birçok usulsüz/illegal avcılığı beraberinde getirmiştir.

Salyangoz avcılığının ilk başladığı tarihten itibaren; yaklaşık 40 yıllık bir dönemde, görece av miktarı en fazla 2004 ile 2010 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Av miktarının arttığı yıllarda buna paralel olarak balıkçı sayısında da bir artış gözlenmiştir. Bununla birlikte 2010'lu yıllardan sonraki süreçte artmaya devam eden ve 700'lere kadar çıkan aktif salyangoz balıkçısına, dolayısıyla av gücüne karşın av miktarında aynı oranda bir gelişme sağlanamamıştır. Bu durumun büyük ölçüde av baskısı ile ilişkisi bulunmaktadır. Artan av baskısı ile birlikte balıkçı başına düşen av miktarında da görece düşüşler yaşanmaya başlamıştır. Salyangozun avcılık tarihinde, en yüksek av miktarına 14.7 bin ton ile 2010 yılında ulaşılmıştır. Bununla birlikte sonraki yaklaşık on yılda salyangoz balıkçı sayısındaki artışa rağmen karaya çıkarılan toplam av miktarı 8 tonların altına düşmüştür. Bu düşüşün aşırı avlanan salyangoz

⁵⁴ Zengin, 2006.

⁵⁵ Zengin vd, 2018: 141-159.

populasyonu ve artan balıkçı sayısı ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Örneğin salyangoz balıkçı sayısının 735 gibi maksimum seviye ulaştığı 2017 yılındaki av miktarı 9 bin tonlara gerilemiştir.

2000'li yılların başından itibaren salyangoz avının artışıdaki en önemli sebeplerin başında Karadeniz kıyısı boyunca, özellikle demersal balık stoklarındaki çöküşün önemli bir payı bulunmaktadır. Bölgede önemli bir güç olan dip trol avcılığındaki hedef balık türlerinin (mezgit, barbun, kalkan) boyca ve biyomas olarak azalması, kıyı boyunca birçok balıkçıyı deniz salyangozu avcılığına yöneltmiştir.⁵⁶ Bununla birlikte salyangoz av çabasının artması ile birlikte stoklarda da paralel bir artış sağlanamamıştır. Özellikle 2010'lu yıllardan sonra balıkçı sayısının artışına karşın karaya çıkarılan salyangoz av miktarı; birim çabadaki av miktarı düşmeye başlamıştır. Şüphesiz bu durum kıyı balıkçılığının istihdamı açısından önemli bir sorunsalını da gündeme getirmiştir. 2020'li yıllara kadar çevreciler, balıkçılık uzmanları ve balıkçılık biyologları tarafından deniz salyangozunun Karadeniz ekosistemi için yabancı/egzotik bir tür olduğu ve mutlaka yakın kıyı ekosisteminden çıkartılması, ya da en azından predatörü olmayan bu türün populasyonun azaltılması gerektiği yoğun olarak kabul görürken⁵⁷ bundan sonraki süreçte sosyo-ekonomik boyutu, kıyasal topluluklara sağladığı ekonomik fayda öne çıkmıştır.⁵⁸ Bu süreçten sonra tüm Karadeniz ülkeleri tarafından, deniz salyangozu avcılığının 'sürdürülebilir balıkçılık yönetimi' kurallarına göre yönetilmesi anlayışı benimsenmiştir. Hatta stokun daha dengeli ve koruyucu bir anlayışla avlanması benimsenmiş ve FAO-GFCM (Akdeniz Balıkçılık Komitesi) tarafından Karadeniz ülkeleri arasında ortak bir yönetimsel çalışma başlatılmıştır. Bu çalışmalarda bir taraftan deniz salyangozu stoklarının sürdürülebilirliğine yönelik populasyon araştırmaları sürdürülürken, diğer taraftan bu canlının yoğun olarak avlandığı av aracı; algarna ağının yakın kıyı zeminindeki tahribatını/negatif etkisini azaltmaya yönelik modifikasyon av aracı denemeleri başlatılmıştır.⁵⁹ Tüm bu çalışmalara paralel olarak kıyı boyunca bu avcılığa yapan toplulukların sosyal, ekonomik ve yaşam biçimlerine, balıkçılık algılarına yönelik araştırmalar da başlatılmıştır.⁶⁰

8. Kendi Kurallarını Yaratan Bir Avcılık

Deniz salyangozu sektörü pek çok balıkçı için cazip olduğundan, balıkçılar bu fırsatı kendi lehlerine çevirmek için olabildiğince acele davranmaktadırlar. Bu kaynağı kullanma açısından balıkçılar arasında acımasız bir rekabet, büyük bir yarış vardır. Daha fazla av elde etmek, kendi komşusunu, yakın arkadaşını geçmek için bu yarışta her türlü yasadışılığı göze alabilmektedirler. Bu nedenle balıkçılar deniz salyangozu avcılığında, bir ölçüde informal olarak kendilerinin koyduğu kurallar ile hareket ederler.

Türkiye'deki çoğu su ürünleri kooperatifi gibi deniz salyangozu balıkçıların ilişkili olduğu kooperatifler de balıkçıların resmi olmayan/illegal hareketlerin uygulanmasında ya da takibinde herhangi bir aktif rol alamaz. Kooperatif yöneticileri bu tür gayri resmi avcılık hareketlerini görmemezlikten gelerek, herhangi bir girişimde bulunmazlar. Samsun kıyılarında özellikle Çarşamba sahillerinden başlayarak Yeşilirmak'ın ağzından Ünye'ye kadar uzanan geniş bir alanlarda kurallara uymadan avcılık faaliyetlerini sürdürürler. Bu kuralsızlıkta yaz avcılığı, gece avcılığı, çift algarna ve kıyı mesafe yasağı gibi her türlü yasal olmayan uygulamalar bulunmaktadır.

Devlet görevlilerinin/kontrol elemanlarının gözünde yaptıkları bu avcılık çoğunlukla yasadışıdır. Özellikle Termeli balıkçılar, Karadeniz balıkçıları arasında, yasaların ve düzenlemelerin sıklıkla ve rutin olarak hiçe sayıldığı bir yerleşim olarak anıldığından, buradaki salyangoz

⁵⁶ Gümüş ve Zengin, 2011: 19.

⁵⁷ Janssen vd, 2011: <https://maritime-spatial-> ; Knudsen 2014: 59-92.

⁵⁸ Zengin, 2022.

⁵⁹ Kaykaç vd, 2018: 251-258; GFCM, 2020: BlackSea4Fish Project.

⁶⁰ Ulukan vd, 2018; Soma vd, 2018: 73-86.

balıkçılar kendi çevrelerinde ‘Teksaslı’ olarak adlandırılırlar. Terme, Yalı Mahallesi’nde bir balıkçı bu durumu “*Bizim devletle ilişkimiz yoktur*” cümlesiyle özetlemiştir. 12 metreden küçük teknelerle trol yapmak dâhil, trol avcılığına kapalı alanlarda (sınır Terme’nin hemen doğusundan başlar) trol yapmak gibi pek çok düzenlemeyi sürekli olarak ihlal ederler. Devlet yetkililerinin gözünde Terme balıkçıları suçludur. Zaman ve mekânda süren yasadışılıkların pek çoğu devlet aygıtlarının ulaşamadıkları alanlarda (büyük nehir ağızlarındaki deltalarda, gece boyunca) gerçekleştirilmektedir. Ancak bu yasadışılıkların bir kısmı, özellikle yaz aylarında gerçekleştirilen trol avcılığıdır. Terme’deki trolcülerin bir kısmının güçlü politik bağlantıları olan Samsun’daki etkili balık tüccarları tarafından korunduğu bilinmektedir. Bunlar ‘*patron*’ (hi-maye eden) olarak adlandırılır. Ancak gerçekte o bölgeyi idare edenin ‘*mafya*’ olduğu da söylenmektedir. Yasadışı avcılık bu kanal aracılığıyla gerçekleşir ve onlar balıkçıları denetimlere, takibatlara karşı korurlar. Aynı zamanda balıkçılara araba, telefon gibi hizmetleri de sağlamaktadırlar.⁶¹

Pratikte, kamu/yönetim tarafındaki gevşeklik; kontrol ve denetimler için yeterli kaynakların olmayışı (özellikle 2005’e kadar)⁶², deniz salyangozu fabrikası sahiplerinin politik baskısı deniz salyangozu balıkçılığına konan kısıtlamalara bağlı kalınmaması sonucunu doğurmuştur. Samsun ilinde 2005 yılında 154 tekne deniz salyangozu avcılığı için lisans almışken, uygulamada 400’den fazla tekne bu bölgede aktif olarak balıkçılık yaptığı tespit edilmiştir.⁶³ Yasadışı olmasına rağmen pek çok tekne, aynı operasyonda iki algarna ağını kullanmakta ve çoğu yine yasadışı olarak gece çalışmaktadır. Bu balıkçılık yaz boyunca yasadışı olmasına rağmen –en verimli avların yapıldığı dönem- Haziran, Temmuz gibi sıcak aylarda da devam etmektedir. Yaz dönemi avcılığı yasak olmasına karşın deniz salyangozu işleyen fabrikaların aynı dönemde faaliyetlerini sürdürmesi de önemli bir paradokstur. Özetle deniz salyangozu avcılığının önemli bir kısmı yasadışıdır.

Salyangoz balıkçıları ile fabrika/işletme sahipleri arasında mal alımından parasal ilişkiler (ön ödeme/avans temini) araçlar/komisyoncular tarafından sağlanmaktadır. Fabrika sahiplerinin deniz salyangozu alımındaki en büyük endişeleri fiyatın seviyesidir. Deniz salyangozu için belirlenen fiyatlarda kabukların büyüklüğü belirleyicidir. Fiyatlar salyangozun büyüklüğüne göre önemli ölçüde değişmektedir. İşletme sahipleri için Uzak Doğu pazarlarında elde edilen ve istikrarlı bir deniz salyangozu arzının güvence altına alınması önemlidir. 2008’de orta boy salyangozlar 6 USD/kg et fiyatına, küçük salyangozlar ise 5 USD/kg et fiyatına ihraç edilmiştir.⁶⁴ Bu nedenle yaz aylarındaki salyangoz avcılığı fabrika sahiplerinin işine yaramaktadır. Zira bu dönemde daha büyük boydaki ergin bireyler sığ kıyı sularına göç ederler. Bu periyotta daha verimli bir avcılık sağlanır.

Fabrikalarda deniz salyangozu her şeyden önce ticari bir meta olarak görülmektedir. Bunun yeni bir tür olup olmadığı, ekosistem üzerindeki predasyon baskısı veya algarnanın yakın kıyı bentiğine yaptığı zararın boyutları fabrika sahiplerini ve işçileri, hatta salyangoz avcılarını da hiç ilgilendirmez. Aksine, fabrika sahipleri için en hassas ve tartışmalı konu deniz salyangozu avcılığına devlet tarafından getirilen düzenlemelerdir. Av büyüklüğüne ve av veriminin lehine olabilecek düzenlemeler için Ankara’daki politikacılar ve Bakanlık yetkilileri ile sürekli olarak kulis çalışmaları yürütülmektedir. Fabrika sahipleri balıkçılar ve resmi yetkililer arasında tarafsız değillerdir ve her türlü salyangoz piyasasının düzenlenmesinde bir şekilde etkili olmaya çalışırlar. Buna balıkçının avladığı salyangoza biçilen fiyatta dâhildir. Balıkçılar bu değişmez

⁶¹ Knudsen ve Koçak, 2011: 221-249.

⁶² Denetimlerdeki sıkışma Türkiye’nin balıkçılık politikasının Avrupa Birliği’ne uyumlandırılması sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Pratikte Tarım Köyişleri Bakanlığının yerel kontrol birimlerince yürütülen denetim faaliyetlerinin askeri Sahil Güvenlik birimlerine devredildiği görülmektedir. Bu birimler daha iyi ekipmanlara sahiptirler ve muhtemelen daha az bozulmuşlardır.

⁶³ Knudsen ve Zengin, 2006.

⁶⁴ Knudsen ve Zengin, 2006.

durum kanıksamışlardır ve bu konuda fazla bir tepki göstermezler. “Salyangoz piyasasını; hem ürünün fiyatını, hem de balıkçıya sezon öncesinde verilecek avansın inisiyatifi patronların elindedir. Herşeyi onlar kontrol etmektedir.” Her av sezonu öncesinde salyangoz işletme/fabrika sahipleri toplanarak o yılın cari fiyatları, döviz değerleri dikkate alınarak büyük, orta ve küçük ‘mal’ için sabit bir fiyat belirlenmekte ve bu fiyata hemen hemen tüm işletme sahipleri uymaktadır. Genel olarak küçük mal fabrikalarca tercih edilmemektedir. Daha çok orta ve büyük boydaki salyangozlar tercih edilmektedir.

9. Salyangoz Avcılığının Kıyı Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Hayatı Üzerindeki Etkileri

Deniz salyangozunun geleneksel beslenme alışkanlıkları, özellikle de dinsel inançlar/tabular nedeniyle Türkiye’deki topluluklar arasında tüketimi yoktur. İç tüketim yerine Asya pazarlarına ihraç edilmektedir. Uluslararası pazarda etine olan talep, 1980’lerde Türkiye’deki kıyı balıkçıların yaşamını önemli ölçüde değiştirmiştir. Diğer taraftan aynı yıllarda balık stoklarının azalmaya başlaması ile birlikte geleneksel kıyı balıkçıları tarafından ekonomik değeri hızlı bir şekilde artmıştır.

Özellikle 1990’lı yılların başından itibaren Türkiye’nin Karadeniz kıyılarında geleneksel kıyı balıkçıların hedef avını oluşturan kalkan balığı avcılığının giderek azalmasından sonra, alternatif bir gelir kaynağı olarak deniz salyangozu avcılığı önemli bir balıkçılık tercihi oluşturmuştur.⁶⁵ Deniz salyangozundan 2000’li yılların başında elde edilen ortalama ihracat geliri yaklaşık 4 milyon Euro’dur. Türkiye istatistik verilerine göre, 2004 yılından bu yana bu kazançta görece düzenli bir düşüş olsa da, tekne başına gelir deniz salyangozu balıkçıları için hala önemini korumaktadır. Balıkçı başına ortalama yıllık kazanç yaklaşık 5600 €’dur. Eurostat’a göre, Türkiye’de ulusal asgari ücret Temmuz 2014’te aylık 425 Avro, yani yıllık 5100 Avro idi. Bu düşük gelir düzeyinin balıkçıların tam zamanlı çalışmamasından kaynaklanmış olduğu rapor edilmiştir. Ancak, baskın olarak 6 ile 12 metrelik tekne grupları için maksimum potansiyel çalışma süresi 160 gün olsa bile, tam zamanlı bir mesleğe yakın olan salyangoz balıkçıları denizde yılda aktif ortalama 115 gün geçirmektedir. Bununla birlikte, ortalama olarak, balıkçıların ulusal asgari ücreti bile kazanmadıkları görülmektedir. Bu AB koşulları çalışma hayatı standartları için de çok düşüktür. Üstelik denizdeki çalışma hayatının çok riskli işçilik grubuna girmesine karşın; daha da kötüsü, balıkçıların yeterli düzeyde sosyal güvenceleri yoktur.⁶⁶

Bölgedeki salyangoz balıkçılığının başlamasına ve gelişmesine paralel olarak balıkçılıkta en önemli lojistik imkân olan liman, barınak gibi altyapı tesislerinde de bu dönemde önemli bir gelişme sağlanmıştır. Şüphesiz bunun o dönemdeki makroekonomik politikadaki değişimle de yakından ilişkili olduğu söylenebilir.⁶⁷ 24 Ocak 1980 yılında Türkiye’deki yarı karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte balıkçılıkta bu değişimden payına düşeni almıştır. Samsun’da deniz salyangozu avcılığının en fazla yoğunlaştığı balıkçı yerleşimlerinin başında yer alan Dereköy balıkçı barınağının yapımına da bu yıllarda (1985) başlanmıştır. Samsun’da batıdan doğuya hem büyük teknelere hem de birçok küçük tekneye barınak imkânı sağlayan beş büyük balıkçı yer almaktadır (hizmete açılış yılları parantez içinde verilmiştir); Yakakent (1973-1994), Toplu köyü (Alaçam) (2009), Dereköy (Ondokuzmayıs) (1994’ler), Canik (Samsun Merkez) ve Terme (1994’ler). Yakakent ve Samsun merkezi trol balıkçılığının ilk geliştiği limanlar ve balıkçı topluluklarıdır. Terme, Dereköy ve Toplu yerleşimleri deniz salyangozu avcılığının başlaması ile daha çok popüler olmuş, hem küçük (salyangoz avcılığı) hem de büyük (trol avcılığı) tekneler ile önem kazanmıştır.⁶⁸

Bu balıkçı yerleşimleri içerisinde Samsun’un Alaçam ilçesine bağlı Toplu köyü balıkçı barınağı deniz salyangozu avcılığı açısından diğerlerine göre daha farklı bir karakteristiğe sahiptir.

⁶⁵ Knudsen vd, 2010: 252-269.

⁶⁶ Knudsen ve Koçak, 2011: 221-249.

⁶⁷ Zengin: 2019: 31-67.

⁶⁸ Knudsen vd, 2010: 252-269.

Salyangoz avcılığının başlamasından önce Toplu çok geniş ve uzayan Bafra deltası boyunca kıyıda yer alan küçük bir balıkçı köyüydü. Samsun'daki diğer balıkçı yerleşimleri gibi balıkçı topluluklarının çoğunun geçmişi; başta yoksulluk gibi sebeplerden ötürü eski yıllarda; Trabzon, Giresun, Ordu gibi yerleşimlerden Karadeniz'in en verimli topraklarına sahip Samsun'a göç etmiş ailelerden ileri gelmekteydi. 1980'li yılların başına kadar da balıkçılık çok fazla gelişmemiştir. En belirgin avcılık, kıyı uzatma ağları ve paletli trol ağları ile yapılan kalkan balıkçılığıydı. Bunda balıkçılık için elzem olan altyapı sorunlarının da önemli payı bulunmaktaydı. Toplu balıkçı barınağı 1990'lı yılların başında planlanmasına karşın, 2009'da tamamlanarak hizmete açılmıştır. Liman öncesinde balıkçılık açısından ilkel bir görüntüsü vardı bu barınağın. Doğal bir barınaktı ve tekneler kıyıda, halatlarla, traktörlerle ve el yardımı ile kumsala çekilerek, feleklere bağlanıyordu. Limanın yapılması ile bu yerleşimde ve çevresindeki balıkçı sayısında gözle görülür artış meydana gelmiştir.⁶⁹ 2000'li yıllardan önce Toplu ve civarında yaklaşık 15 deniz salyangozu avcısı varken, 2020'li yıllarda bu sayı 50'nin üzerine çıkmıştır. Barınağın sağladığı güven ile yöredeki 30 yaş altındaki genç kuşaklarda salyangozculuğa yönelmiştir. Kıyısız topluluklar için artan nüfusa karşı, iş-istihdam olanağı açısından deniz salyangozu avcılığı bu bölge için de önemli bir açığı kapatmıştır.

Karadeniz'in Türkiye kıyılarında tarihsel olarak deniz salyangozu avcılığının ilk olarak başladığı ve en hızlı gelişme göstererek, bugün bile aynı önemini koruduğu Samsun şelf bölgesindeki salyangoz balıkçıları bazı ortak toplumsal hasletlere sahiptir. Bu özelliklerin başında göç olması gelmektedir. Karadeniz'in kıyılarına paralel şekilde yükselen güneyindeki yüksek dağ köylerinde yaşayan yoksul ahali, Samsun'daki kıyı balıkçı yerleşimlerine, Terme, Dereköy ve Yeşilirmak, Kızılırmak gibi büyük nehirlerin delta ağızlarına göç etmişlerdir. Terme ve Dereköy gibi 1980'lerden sonra deniz salyangozu avcılığı ile karakterize balıkçı yerleşimindeki salyangoz balıkçıların %65'i yaklaşık üç kuşak öncesinden Doğu Karadeniz'in (Giresun, Ordu, Trabzon ve Rize) yüksek dağ köylerinden, 1940, 1950 ve 1960'larda, bu bölgeye göç etmişlerdir. Göç nedenleri büyük oranda (%62) ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Orman ile kaplı, tarıma dayalı yetersiz kapalı-köy ekonomisi bu göçü tetikleyen en önemli etkenlerdir.⁷⁰

Samsun kıyı yerleşimlerine göç eden birçok yerel göçmen için bu uçsuz bucaksız sazlıklarla kaplı düz ovalıklar, delta ağızları vukuat yapan, husumet sahibi birçok insanın kaçıp-gizlenmek, izlerini kaybetmek için bulunmaz mekânlardı. 1940'lı, 50'li yıllarda bu bölge Trabzon'un, Giresun'un, Ordu'nun yüksek dağ köylerinden gelen ve sınıfsal yapı açıdan toplumun en uç/marjinal kesiminden insanların umudu olmuştur. Bugün deniz salyangozu avcılığında ün yapmış ve Muşta olarak bilinen Dereköy⁷¹'ün sahilleri bir zamanlar jandarma müfrezelerinin iz sürdüğü kayıp/unutulmuş topraklardı. Bir bakıma salyangoz avcılığının Samsun'da henüz esamisi okunmazken, 1980'li yıllar öncesinde Karadeniz'in bu yerli göçmenleri akrabaları tarafından bölgeye davet edilmiş ve Yeşilirmak ile Kızılırmak arasındaki verimli topraklarda yaygın olarak yürütülen tarım işçisi olarak bu topraklarda tutunmaya çabalamışlardır. Daha sonra kıyı balıkçılığı ve deniz ile tanışmışlar ve büyük balıkçı teknelerinde mevsimlik tayfacılık işi olarak çalışmaya başlamışlardır. İlerleyen süreçte denizi ve balık tutmayı sevmiş ve yaşam tarzı olarak balıkçılığı benimsemişlerdir.

⁶⁹ Knudsen, 2008: 290.

⁷⁰ Ulukan vd, 2018.

⁷¹ Samsun Merkez 30 km uzaklıkta ve Kızılırmak havzasında yer alan Dereköy (Muşta) kasabası, 1940'lı yıllara kadar tamamen boş ve tarım dışı arazilerden ibaretti. Muşta'nın karışık bir etnik yapısı vardır. Kürt kökenli insanların yaşadığı mahalleler de olmakla birlikte, 1950'li yıllardan sonra Doğu Karadeniz'den, özellikle Trabzon-Of, Çaykara, Sürmene, Araklı, Tonya ve Şalpaazarı gibi yüksek kasaba ve köylerinden gelen ve birçoğu geçim sıkıntısı çeken yoksul insanlar ile vukuat işleyerek birçoğu kaçmak zorunda kalan suçlular tarafından buradaki yerleşim hareketleri başlamıştır. Sahil bölgesine yerleşenler zamanla balıkçılık mesleğine yönelmişlerdir. Özellikle de 1980'den sonraki süreçte deniz salyangozu avcılığına geçiş yapmışlardır.

Bununla birlikte Samsun bölgesinde deniz salyangozunun gündeme gelmesinden sonraki süreçte balıkçılıkla iştigal etmeyen sahil köylerindeki birçok aile de deniz salyangozu avcılığına hücum etmiştir. Bu kaynağın ne denli kazançlı olduğunu gören ve çoğunlukla tarımsal faaliyet ve hayvancılıkla geçinmeye çalışan ahalî, malını-mülkünü, toprağını, öküzünü-hayvanını satarak bir üretim aracı/tekne sahibi olmuştur. Bu nedenle yapılan bir araştırmada Samsun bölgesindeki balıkçıların %49'u çocuk ve yeni yetme gençlerden; 12-13 yaş grubundan meydana geldiği tespit edilmiştir.⁷² Öte yandan, salyangoz avcılığının yatırım ve sabit maliyetleri, ailelerinin refahı için umut verici bir faaliyet olarak diğer balıkçılık yöntemlerine göre nispeten daha düşüktür. Bu nedenle birinci nesil rapana balıkçıların çoğu (%65), daha büyük gemilere ve diğer balıkçılığa, yani 1990'ların sonuna kadar dip trolü ve çaça balıkçılığı için endüstriyel orta su trolüne yatırım yaptıktan sonra balıkçılık faaliyetlerini değiştirmiştir.⁷³

Samsun'un Terme ilçesine bağlı Yenimahalle balıkçı barınağı bölgesel deniz salyangozunun gelişimi açısından ilk yerleşimlerden biridir. Terme kıyı boyunca geniş bir alana yayılmıştır. Lokal olarak birbirinden oldukça farklı demografik özellikler sahiptir. Çoklu bir etnik yapıdadır. Balıkçı toplulukları arasında Doğu Karadeniz'in yerel halkları, Doğu Anadolu'dan gelen Kürt kökenli ahalî, bu yöreye 19. asrın sonlarında, Kuzey'den Kafkasya kıyılarından göç eden Çerkezler, Alevi ve Roman toplulukları ile karışık bir yapı sergilemektedir. Terme'de balıkçılığın uzun bir geçmişi yoktur. 1990'lara kadar Terme'de büyük balıkçı teknesi yoktu. Ancak Samsun'daki trollerde, ya da İstanbul'daki gırgırlarda tayfa olarak çalışmak yaygındı. Tayfacılık demek gurbetçilik demek, İstanbul'da, Marmara'da, Ege gibi uzak diyarlarda, denizin kahrını çekmek, uzun bir süreyi aileden, çoluk-çocuktan uzakta, riskli-tehlikeli bir ortamda geçirmek demektir. Bütün bu zorlu hayat çok küçük yaşta başlamış ve devamında kendi işinin patronu olmaya zorlamıştır bu bölgedeki birçok kıyı insanlarını. Başlangıçta gırgır ve trol gibi büyük balıkçı teknelerinde tayfacılıkla işe başlamış, buradan elde ettikleri birikim ile kendi teknelerine sahip olmuşlardır. Şüphesiz bu geçişte 1980'li yılların ilk yarısında başlayan deniz salyangozu avcılığı en büyük tetikleyici güç olmuştur.

Bölgede 1990'ların başında boyları 7-8 metreye ulaşan çok sayıda küçük tekne mevcuttu. 1990'ların başında Terme Limanı inşa edildi. Bu liman aynı zamanda Terme'deki balıkçılar için büyük teknelerin inşası için iyi bir gelişmeydi. Çünkü teknelerini bağlamak için kumsallara ya da sığ nehir yataklarına bağımlılıkları kalmamıştı. 1990'lar boyunca ve 2000'lerin başında tekne sayısı arttı. Tekne sayısı 2005'te 400'ü aştı. Bunlardan 27'i 15-20 metreyi bulan trollerdi. Yüzlerce tekne deniz salyangozu için deniz dibini taramaya başladı. Deniz salyangozu avcılığı genellikle orta boy (8-12 metre) ve çok amaçlı teknelerle yapılırken, yaz mevsiminde trol avcılığı da yasak olduğundan büyük tekneler de salyangoz avında kullanılmıştır. Tersinden söylenirse 12 metreden küçük tekneler için trol avcılığı yasak olmasına rağmen onlar da trol avına yönelmişlerdir.⁷⁴

Terme'deki balıkçılığın merkezi olan Yalı Mahallesinde yaşayan balıkçı aileleri ile yapılan mü-lakat bu yerleşimdeki salyangoz balıkçılığının nasıl başladığına dair birçok ipucu sunmaktadır.⁷⁵

“Havva Akçay 1968 yılında Terme'de yoksul bir ailede doğdu. 17 yaşındayken o zaman Yalı Mahallesinde fırıncılık yapan biriyle evlendi. Eşi gırgırlarda çalışmaya başladı ve daha sonra ortaklık kurup küçük bir tekne satın aldı. Bir müddet sonra ortaklarının hissesini de almayı başardı. Daha fazla kazanabilmek için daha riskli bir girişimle tek başına deniz salyangozu balıkçılığına başladı. Niyeti bir ev inşa edebilmek için para kazanmaktı. Bir gün beklenmedik bir kaza geçirdi. Teknesi battı ve kendisi de boğuldu. Hiç bir sigortası olmayan Havva Akçay ne kocası ne de batan tekne için bir tazminat alamadı. Geçinebilmek ve 3 çocuğunu doyurabilmek için -bir çocuğu erken yaşta

⁷² Knudsen ve Zengin, 2006.

⁷³ Knudsen ve Zengin, 2006.

⁷⁴ Knudsen ve Zengin, 2006.

⁷⁵ Knudsen ve Koçak, 2011: 221-249.

ölmüştü- mevsimlik olarak fındık fabrikalarında çalışmaya ve fındık bahçelerinde toplamaya başladı. Oğlu öldükten sonra felç geçiren kayınvalidesine bakmak zorunda kaldı. Gerekli temel sağlık hizmetlerini alabilmesi için yeşil kartı var ve çocukların okula gidebilmesi, yiyecek ve kömür gibi ihtiyaçları için aylık 75 TL sosyal yardım parası alıyor. Bu onun şimdilik tek geliri. Kayınvalidesinin yanında kalan 16 yaşındaki oğlu Terme’de seyyar satıcılık yapıyor. Kocasının yapımına başladığı ev inşaatı komşularının yardımıyla tamamlandı. Terme dışına seyahat edememekten şikâyetçi.”

Başka bir örnek de yine aynı köyde yaşayan Ali’nin salyangozculuk hikâyesidir.

“Ali Ordu ilinin Fatsa ilçesinin uzak köylerinden birinde doğmuş 40’lı yaşların başında biridir. İnşaat işlerinde çalışan babasının sezonluk çalıştığı İstanbul’a daha kolay ulaşabilmesi için Yalı Mahallesi’ne taşınmışlardı. Ali uzun yol tır şoförlüğü, inşaat işçiliği, kendi arabasıyla balık satıcılığı, uzun yıllar gırgırlarda tayfalık gibi değişik işlerde çalışmıştır. Üç yıl Ege kıyılarında yaşadık-tan sonra, tekrar Terme’ye dönmüş ve kendi teknesiyle deniz salyangozu avcılığına başlamıştır. Ayrıca ‘kocareis olarak çalıştı.’⁷⁶ Sadece iki dekar toprağı var ve yarısını ileride satmak için kavak dikmiş. Ailenin tüketimi için besledikleri ve artan sütlerini sattıkları dört inekleri var. Kendi sebzelerini yetiştiriyorlar. 15 yaşındaki kızı mevsimlik olarak fındık fabrikasında çalışıyor. Ali’nin ayrı evde oturan babası ve annesi ciddi hastalıklar geçirirler ve pahalı tedavilere ihtiyaç duyarlar. Ali teknesini satmak zorunda kalır aynı zamanda borç da alır. Yeni ev yapımını ertelemek zorunda kalır ve yeniden kocareis olarak çalışmaya başlar.”

Havva ve Ali’nin hikâyeleri; balıkçı yerleşimlerdeki insanların sağlık, yaşam ve sosyal güvenlik konularının, refahın sağlanmasındaki çarpıcı önemini göstermektedir. Terme’deki balıkçıların ancak %27-37’si bu tip bir güvenceye sahiptir. Terme’de Bağkur sigortalıların çoğu trolcülerdir. Dahası Terme’de balıkçıların yeşil kart sahiplik oranı tüm Terme ortalamasının üstündedir. Balıkçılarla yapılan sohbetlerde sosyal güvenliğin onların en önemli hayati endişeleri olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle tayfa olarak çalışanlar için balıkçılık sektörüne ilişkin şikâyetlerinin başında gelir. Bir balıkçı düşüncelerini kısaca şöyle özetlemiştir: “*Bizler sosyal güvenliği garanti eden, ayda 600 dolar kazanabildiğimiz bir işi sağlama alsak tayfa olarak çalışmazdık*”. Tayfa olarak çalışmak kimi zaman daha fazla aylık sağlasa da bazı durumlarda insanlar düzenli ve sigortalı bir işi tayfalığa tercih etmektedirler.

Samsun balıkçı yerleşimlerinde deniz salyangozu balıkçılığı, refahın artmasında ve fakir balıkçılıktan trol sahibi olmaya geçişte stratejik bir eşik oluşturmuştur. Bu değişim ve refahın artışı nasıl olmuştur? Yalı Mahallesi’nde yaşayan Yakup Korkmaz bu sorunun cevabını kendi hayatındaki gelişmeleri anlatarak vermiştir.⁷⁷ Yalı Mahallesi’nden Yakup Korkmaz balıkçılıkla ailesinin refahını arttırmıştır. Şimdi deniz salyangozu balıkçılığına bağımlı konumundan kurtulmanın eşliğindedir.

“Babası 1950’lerde Ordu’nun iç kesimlerdeki dağlık bir kasabadan bu köye gelmişti. Kardeşlerinin çoğu balıkçılıkla uğraşmaktaydı. Şimdi otuzlu yaşlarının sonunda olan Yakup bütün yaşamı boyunca balıkçılık yaptığını söylemektedir. Sadece kendi tükettiği sebzeleri yetiştirebilecek kadar (1 dönüm) tarımsal toprağı vardır. Başkaca mülkleri ya da fındık tarlaları yoktur. 1990’larda deniz salyangozu avcılığına başlamıştı. Bu sayede iyi para kazandı ve 2000 yılında ailesi için iki katlı altı odalı bir ev inşa etti. İlk teknesini 1997 yılında, şimdiki 13 metrelik teknesini ise 2004 yılında aldı. Birkaç yıl önce motoru 140 beygirden 185 beygire çıkararak yeniledi. Yeni teknesinde yalnızca dip radarı değil, aynı zamanda GPS cihazı da vardır ki bu deniz salyangozu balıkçılığı için özellikle kullanışlıdır. Bunlar için bir tanıdığından 5000 TL borç aldı. Bunun dışında borcu yoktu. Teknesi tipik çok amaçlı kullanılabilen teknelerdendi ve pek çok türün avcılığı yapılabilmekteydi. Fakat asıl kazancı yaz aylarında salyangoz avcılığı, kış aylarında ise dip trolünden sağladı. Balıkçılıkta oldukça iyi kazanmasına rağmen (2007 yılı için 15000 TL ki bu ortalama bir fındık çiftçisinin kazancı kadardır) kendisi ve eşi bazen mevsimlik tarım işçisi olarak da çalışmaktadırlar. Pek çok balıkçının aksine iki çocuğunu pahalı özel dersanelere gönderebilmektedir. 16 yaşındaki çocuğu

⁷⁶ Kocareis; genelde orta yaşlı, kendi köyünden/bölgesinden insanları diğer bölgelerdeki gırgır teknelerinde tayfalık yapmak üzere mobilize eden kişilere verilen unvandır. Teknenin elde ettiği kazançtan belli bir pay alırlar.

⁷⁷ Knudsen ve Koçak, 2011: 221-249.

liseye gitmekte ve üniversite giriş sınavlarına hazırlanmaktadır. 2005 yılında yeşil kartlıyken şimdi Bağ-Kur sigortalıdır ve primlerini ödeyebilmektedir. Bu da yoksulluktan kurtulduğunun bir göstergesidir. Ailesi sosyal yardım almamaktadır. Kendisini orta halli olarak kabul etmekte ve daha büyük bir tekne almayı planlamaktadır. Yakup Korkmaz 12 metreden büyük tekne sahiplerinin tipik bir örneğidir. Daha büyük (20 metre) trol sahibi olan balıkçılardan birkaçının, çoğunlukla işlerinde kullandıkları pikap veya kamyoneti vardır.

Yoksulluk Güney Karadeniz kıyılarında yaşayan toplulukları belirgin biçimde deniz salyangozu balıkçılığına yönelten etkenlerden biridir ve bu avcılık faaliyeti sonucunda önemli bir refah düzeyi yaratılmıştır. Yalı Mahallesi'nden yaşlı bir sakinin, Yakup Korkmaz ve kardeşleri için söylediği gibi: “Deniz salyangozu herşeyi başlattı ve temel oldu, onları deniz salyangozu adam etti.” Küçük ölçekli balıkçılıkla yoksulluk ilişkisi durağan değildir ve küçük ölçekli balıkçılık zorunlu olarak yoksullukla eşzamanlı değildir. Bazıları için deniz salyangozu balıkçılığında başarılı olmak onları salyangoz balıkçılığına bağımlı olmaktan kurtarmıştır. Onlar sınırı geçmiş ve deniz salyangozu sektörünün kısır döngüsüne karşı kırılganlıkları azalmıştır. Trol teknesine sahip olmanın ya da trolde çalışmanın bir çekici yanı da yaşadığı muhitten, aile ortamından uzaklaşmasına engel olmuştur. Gurbetçilik olgusu, aile ortamından ayrılmak her açıdan hayatlarını zorlaştırmaktadır.

Yalı Mahallesi'nden Yakup Korkmaz balıkçılıkla ailesinin refahını arttırmıştır. Deniz salyangozu balıkçılığı bu aile için iktisadi açıdan adeta bir sınıf atlama olarak görülebilir ve bu durum aslında bir bakıma Türkiye'deki makroekonominin, yani 1980'lerin başında yerleştirilen piyasa ekonomisinin bütün kuralları ile tabanda yaygınlaştığını ve sermaye birikiminin her kesimde sınıf atlamada önemli bir itici güç olduğunu göstermiştir.

Yoksulluk balıkçı yerleşimlerindeki yoksul toplulukları belirgin biçimde deniz salyangozu balıkçılığına yönelten etkenlerden biridir ve bu avcılık faaliyeti refahı artıran etki yaratabilmiştir. Yalı Mahallesi'nden yaşlı bir sakinin, Yakup Korkmaz ve kardeşleri için söylediği gibi; “Deniz salyangozu herşeyi sıfırdan başlattı ve temel oldu, onları deniz salyangozu adam etmiştir.” Küçük ölçekli balıkçılıkla yoksulluk ilişkisi durağan değildir. Bazıları için deniz salyangozu balıkçılığında başarılı olmak onları salyangoz balıkçılığına bağımlı olmaktan kurtarmıştır. Onlar ekonomik açıdan sınır eşliğini geçmiş ve deniz salyangozu sektörünün kısır döngüsüne karşı kırılganlıkları azalmıştır.

Zeynel Aydın ve biraderleri Mehmet ve Yusuf'un da Dereköy 'de ilk olarak balıkçılık mesleğine atılmalarının hikâyesi de benzerdir. Zeynel, Mehmet ve Yusuf Aydın'ın dedeleri Giresun'un Eynesil ilçesine bağlı bir dağ köyünden 1950'li yıllarda, yoksulluk sebebiyle Samsun Dereköy'e göç etmiştir. Önceki nesillerinde balıkçılık mesleği ile hiçbir alakası yoktur. Kardeşlerin en büyüğü Zeynel ilk olarak balıkçılık mesleğine 1985 senesinde, 15 yaşında trol teknelerinde tayfa olarak başlamıştır. Salyangoz avcılığına ve devamında bu sektörde nasıl gelişme sağladıklarının hikâyesini şöyle anlatmıştır.⁷⁸

“Ben üç erkek kardeşin en büyüğüyüm. 1970 doğumluyum. Kardeşlerimden ikincisi Mehmet ilçe merkezinde, balık ağı malzemesi satan bir dükkân işleten küçük bir esnaftır. En küçük Kardeşim Yusuf'ta benim yanımda, birlikte balıkçılık mesleğine heves salmış, meraklı birisidir. Babam 19 Mayıs ilçesindeki devlete ait tütün fabrikasından uzun yıllar çalışmış ve buradan işçi emeklisi olarak ayrılmıştır. Üç kardeşi de ilkokula kadar okutmuştur. Sonrasında hepimiz iş hayatına atıldık. Ailenin manevi bağları kuvvetli olduğu için hepimiz daha çocuk yaşta balıkçılık camiasında işe başladık ve eve katkı sağlamaya başladık. Bir taraftan da güçlü dinsel inançlarımız vardır. Bu bize her zaman güç ve sabır vermiştir. Balıkçılıktaki ilk deneyimim 1985 yılında Samsun'daki büyük trol teknelerinde tayfacılık oldu. 1992 senesinde ilk sahip olduğum 6 metre boyundaki tekneyi de tayfacılıktan kazandığım para ile satın aldım. Bu tekne ile salyangoz avcılığına başladım. Özellikle yaz aylarındaki yasak dönemde yoğun bir avcılık yaptım. O zamanlar hem av boldu, hem de fiyatı diğer kıyı balıklarına göre oldukça garantiliydi. Daha sonra; salyangozdan kazandığım para ile 2003 yılında

⁷⁸ Yazarın Zeynel Aydın ile 14 Haziran, 2023 tarihinde yaptığı söyleşi.

13 metre boyunda ikinci bir tekneye sahip oldum. Bu şekilde hem trol teknelerinde tayfacılık, hem de kendi teknelerimizde salyangoz avcılığı ve palamut zamanı da kıyı ağları ile palamut avlayarak önemli bir birikim elde ettik kardeşler olarak. Kuzeybatı Karadeniz sahillerinde, Abhazy kıyılarında büyük trol teknelerinde tayfacılıktan iyi para kazandık. Bir taraftan da toplam 10 kişilik iki aileyi geçindirdik. Bu birikim ile sonraki aşamada 17 ve 18 metre boylarında iki ayrı saç tekneye sahip olduk. Önceki tekneleri de satarak... Bu tekneler hisseliydi. Böylece salyangoz avcılığından dip trolü avcılığına geçiş yaptık. Samsun bölgesinde dip balıkları iyice tükendiği için trol av mevsiminde batı sahalarına, İnebolu, Cide ve Amasra'ya kadar av peşinde koştuk. Daha sonra da özellikle orta su trolü takımlarına geçiş yaptık. Zira salyangozun dışında Samsun bölgesinde dip trolü, kıyı balıkçılığı, özellikle kalkan stokları çok yıprandığı için, balık unu yağı fabrikaları için son derece alım garantisi olan orta su trolü ile hamsi ve çaça avcılığına başladık... Dereköy 'de bizim balıkçılar arasında yaygın olarak dolanan bir tekerlemem vardır balıkçılığın önemini anlatan; "Teknenin kazancı ile toprak alınır ama toprak tekne almak için para kazandırılmaz"

Bu süreç 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, özellikle de 2000'li yıllara girildiğinde bölgede avlanabilir canlı kaynak sorununu gündeme getirmiştir. Bununla birlikte diğer balıkçılık kaynakları hariç, deniz salyangozunun varlığı bu kıyı balıkçıları için avantajını hep sürdürmüştür. Bu statüdeki balıkçılar deniz salyangozu avcılığının yanı sıra, aynı zamanda trol av sezonunun dışında özellikle Yeşilirmak ve Kızılırmak gibi nehir ağızlarının bulunduğu verimli şelf alanlarında illegal dip trolü avcılığı ve Eylül ile Kasım döneminde yoğun olarak kıyı ağları ile palamut avlamaktadırlar.⁷⁹

Samsun deltası boyunca kıyı balıkçılığı yapan topluluklar; 7-8 m boyundaki küçük teknelerini rutin olarak sahili boyunca uzanan küçük köylerin doğal barınaklarındaki kumsallara çekmektedir. Bununla birlikte 12 ile 16 metreye kadar boydaki küçük trol tekneleri Koşuköyü (Kızılırmak), Fenerköy (Yeşilirmak) gibi iki büyük nehrin ağızlarına sığınmaktadır. Bu bölgede trol tekneleriyle yakalanan balıkların tamamına yakını bu barınak ve çekek yerlerinden karaya çıkarılmaktadır. Avlanan ürünler, belediyenin düzenlediği açık artırmada araçlar tarafından satılmaktadır. Av kısmen yerel olarak pazarlanmakta, ancak büyük kısmı Türkiye'deki büyük şehirlere gönderilmektedir. Bununla birlikte, deniz salyangozu avı yerel balıkçı limanındaki kabzımallar aracılığıyla tekne üzerinden, doğrudan soğutucu sistemi bulunan büyük kamyonlarla işleme tesislerine taşınmaktadır. Piyasa fiyatı fabrika sahipleri tarafından kontrol edilir ve sezon öncesi veya av sezonu boyunca parasal açıdan ihtiyaçlı olan balıkçılar kabzımallar vasıtasıyla fabrika patronları tarafından borçlandırılmak suretiyle desteklenir. Sistem bu şekilde bütünüyle sermaye sahibi, aynı zamanda ihracatçı olan fabrika sahipleri tarafından yönlendirilmektedir.

Geleneksel kıyı balıkçılığında, salyangoz avcıları dâhil aile ekonomisi ile balıkçılıktaki tüm işletme ekonomisine ait faaliyetler birbirinden ayrılamaz bir bütün içerisinde yürümektedir. Av miktarı düşük olduğunda, balıkçılık diğer faaliyetlerle veya hane halkı harcamalarının azaltılmasıyla işletme fabrika sahipleri tarafından sübvansede edilmektedir. 10 metreye kadar olan küçük tekne sahipleri, tipik olarak deniz salyangozu ve palamut mevsimlerindeki balıkçılık faaliyetlerini kendi teknesinde, tayfacılık işini ise genellikle güz ve kış aylarında trol veya gırgır teknelerinde tayfa olarak çalışmak suretiyle bir denge kurmuşlardır. Balıkçılıkta geçirecek zamanı, avcılık yöntemlerine ve kendi çıkarlarına yönelik olarak planlamışlardır. Samsun şelf bölgesinde kıyı balıkçılarının avcılık davranışları ve farklı gelir kapıları/kazanç yolları üzerine yürütülen bir araştırmaya göre; balıkçıların %61'i kendi teknelerinde doğrudan salyangoz avcılığı veya diğer kıyı balıkçılığına yönelik olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. %10,4'ü aynı zamanda büyük balıkçı teknelerinde tayfa olarak çalışmaktadır. Balıkçıların %28,6'nın ise balıkçılık dışındaki faaliyetleri; özellikle çiftçilik (%17,2), mevsimlik işçi (%5,2) veya memur/esnaf (%3,8) olarak ek faaliyetlerden gelirler sağlayabilmektedirler.⁸⁰ Vasıfsız genç erkekler için geçici ve düşük ücretli inşaat ve tarımsal faaliyetler gibi mevsimlik işlerin yanı sıra

⁷⁹ Zengin vd, 2018: 141-159.

⁸⁰ Ulukan vd, 2018.

balıkçılığa geçiş yapmak alışılmadık bir durum değildir. Bu nedenle çok çarpık bir gelir dağılımına sahip olan küçük ölçekli Türk balıkçılık toplum yapısında ve ekonomisinde yoksulluk önemli bir sorun olarak görünmektedir. Samsun için bu durum özellikle daha da zordur. Türk endüstri sanayinin ve işçi toplumunun batı illerinde gelişmesi, birçok işsiz insanın batıya göç etmesine veya başka yeni iş fırsatlarına yönelmesine sebep olmuştur. Bu nedenle aslında yerel tabanda balıkçılık çok az seçenektir birini oluşturmaktadır.⁸¹

1980'lerin başında salyangoz avcılığının ticari bir boyut kazanması ile de ilk ve ikinci kuşak topluluklar salyangoz işine başlamışlardır. İlk etapta ilkel koşullarda ve başlayan salyangoz avcılığı, çok kısa sürede sermaye birikimi ile yeni üretim aracı/tekne ve av araçları ile bölge yerleşimlerdeki çok sayıdaki genç kuşak salyangoz avcılığı profesyonel iş olarak sürdürmüştür. Bu gün Samsun kıyı bölgesindeki balıkçı yerleşimlerinde yaşayan ahalinin %69 gibi büyük bir kısmı deniz salyangozu avcılığına yönelmiştir. Özellikle av veriminin en yüksek olduğu geç bahar ve yaz periyodunda (mayıs-temmuz) arasında; bu süreç aynı zamanda deniz salyangozu avcılığının yasak olduğu dönemdir, av yasakları ihlal edilmekte ve her türlü illegal yollar denenmektedir. Endüstriyel balıkçılığın (gırgır ve trol) aktif olduğu güz ve kış döneminde ise salyangoz avcıları büyük teknelerde tayfacılık işi yapmaktadır. 4-5 aylık bir gurbetçilikten sonra tekrar salyangozculuk işine devam etmektedirler. Salyangoz avının dışında bölgede yaygın olarak küçük-kıyı avcılığına yönelmektedirler.⁸² Eylül-ekim döneminde palamut-lüfer, ocak, şubat, mart döneminde tirsi-kefal, nisan, mayıs ve ekim aylarında ise kalkan avlamaktadırlar.

Bölgedeki salyangoz avcılarının balıkçılığa başlama yaşı en yüksek %49 ile 12-13 yaş grubu olarak tespit edilmiştir. İlkokuldan sonraki süreçte, delikanlılığa ilk adım atmış genç popülasyon erken yaşta balıkçılığa başlama yaşı büyük ölçüde bölgesel ekonomik karakter/baskın balıkçılık yapısı ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. 2020'li yılların başına göre salyangoz balıkçıların %51 gibi önemli bir oranının balıkçılık geçmişi üç kuşak ve öncesine dayanmaktadır. Bu kuşakların başlangıcı deniz salyangozu avcılığının ilk başladığı yıllara denk gelmektedir. İkinci kuşak balıkçıların oranı ise %42'dir. Bu kuşağın temsilcileri 2000'li yıllardan sonra salyangoz avcılığına başlayan balıkçılardır.⁸³

Bugünkü salyangoz balıkçıların %89'nun başta Giresun (%49) olmak üzere sırasıyla Ordu (%27), Trabzon (%11) ve Rize (%2) olmak üzere Doğu Karadeniz'deki illerden Samsun kıyılarındaki köy ve kasabalara göç ettikleri tespit edilmiştir. Göçün en fazla yapıldığı yıllar ile Türkiye'nin özellikle yapısal ve ekonomik değişim süreçleri ile yakından ilişkili olduğu gözlenmiştir. Bu göçün onar yıllık kuşaklara göre dağılımı ise şöyledir. Göç olgusunun en fazla yaşandığı yıllar 1950 ile 1960'lı yıllardır. Bu dönem İkinci Dünya savaşının sonrasında yoksulluğun en fazla yaşandığı bir süreçtir ve bu süreç aynı zamanda Türkiye'de siyasal açıdan liberalleşme dönemidir. Tek parti döneminden görece çok partili bir politik hayata geçilmiştir. İlk olarak kırsal kesimden daha büyük kentlere iç göçün başladığı yıllardır. 60'lı yıllar aynı zamanda yurtdışı (Özellikle Batı Avrupa ülkeleri) işçi göçünün de başlangıç yıllarıdır. Bunun öncesinde Samsun şelf bölgesine göçen ve bugünkü kuşakların atalarını oluşturan göçmenlerin %16'sı İkinci Dünya Savaşının yaşandığı en yoksul yıllarda, 1940'lı yıllarda, %14'ü ise Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında, 1920 ile 1930'lu yıllarda bölgeye göç etmiştir. 1970'li ve 1980'li yıllardan itibaren bölgeye olan göç giderek azalmıştır. Anılan bu yılların her biri için göç oranı %4'ler de kalmıştır. 1980'lerden sonra ise Türkiye'deki sosyo-politik ve sosyo-ekonomik hayat 'pazar/piyasa ekonomisine' dönüşmüştür. Şüphesiz göç nedenlerinin başında %62 ile ekonomik sebepler, %12 ile ise kan davası ve adi adli vakalar gelmektedir.⁸⁴

⁸¹ Knudsen ve Koçak, 2011: 221-249.

⁸² Ulukan, 2016: 11-142.

⁸³ Ulukan, 2018.

⁸⁴ Ulukan vd, 2018.

10. Doğu Karadeniz’de Tipik Bir Balıkçı Kasabası: Çarşıbaşı

Karadeniz kıyısı boyunca deniz salyangozu avcılığının ilk yıllarından itibaren balıkçılık hareketleri açısından Çarşıbaşı kasabasının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Trabzon’un batısındaki önemli bir balıkçı yerleşimi olan Çarşıbaşı’nın coğrafyası çok dağlık, dik dağ yamaçları ve vadiler karakterizedir. Burada yetiştirilen tek tarımsal ticari ürün fındıktır. 1960’lardan beri Çarşıbaşı’nda başlıca üretim fındıktı ve genellikle geçimini fındıktan karşılayamayan yoksullar balıkçılardı. Bu insanlardan bazıları, 1980’li yılların başından itibaren büyük gırgır teknelerine sahip olduktan sonra önemli bir ekonomik değişim yaşadılar. Çarşıbaşı Karadeniz boyunca yer alan belli başlı balıkçılık merkezlerinin biri haline geldi. Dokuz büyük aile gırgır takımlarının, ikisi balık yağı ve yemi fabrikasının, beşi soğuk hava deposunun, deniz ürünü ve sebze konserve tesisinin sahibi ve işleticisidirler. Bölgede aynı yıllarda iki büyük balıkçı barınağı inşa edilmiştir. Öte yandan ilçede 2009 itibarıyla 3542 kişi yeşil kart sahibidir ki bu nüfusun %21’ine denk gelmektedir. Bu rakam bölgenin ortalaması olan %11.6’nın hayli üstündedir.⁸⁵ Bu veriler bu kasaba için ilk anda olumlu görünen ekonomik göstergelerin gizlediği bir eşitsizlik ve yoksulluğun varolduğunu göstermektedir.

Balıkçılık sektöründe büyük tekne sahipleriyle, küçük tekne sahipleri/tayfalar arasında belirgin farklılıklar vardır. 1990-91 yıllarında Çarşıbaşı’nda küçük balıkçılar, deniz salyangozu ve balık avında 5-7 metrelik, 9 HP motorlu tekneler kullanıyorlardı. 1980’lerin sonuna doğru kentte deniz salyangozu işleme tesisleri kurulunca küçük tekne filosu yapısı önemli ölçüde değişti ve fabrika sahiplerinin aktif desteğiyle yeni tekneler inşa edilmeye başlanmıştır. Çarşıbaşı’ndaki küçük tekne sayısı 1990’dan 1997’ye 100 civarından, 130’a çıkarken, daha etkin avcılık için çoğu yeni inşa edilen daha büyük tekneler (7.5-12 metre) daha güçlü motorlarla donatılmıştır (25-135 HP).⁸⁶

1990’larda balıkçılık ekonomisinde bir çeşit patlama yaşanmıştır. Bu senelerde bir gecelik çalışmanın ardından 0.5 ile 1 tondan fazla deniz salyangozu avı elde etmek çok olağandı. Bazıları yasadışı dip trolü işinden de ek gelir elde ediyorlardı.⁸⁷ Büyük deniz salyangozu teknelerinin ekstra motor gücü ve donanımları bunu mümkün kılıyordu. Her teknede bir ile üç kişi çalışıyordu. Deniz dibinin taranmasına dayalı deniz salyangozu avcılığı, balıkçılığın pek çok dalına göre çok daha az bilgi ve eğitim gerektirmekteydi. Bu nedenle de deniz salyangoz avcılığını daha önce balıkçılık deneyimi olmayan kişiler de kolaylıkla başlayabiliyordu. Deniz salyangozu pek çok aile için geçim kapısıydı ve bu pek çok kişinin gırgır teknelerinde tayfa olarak çalışmayı bırakmalarına imkân sağladı. Deniz salyangozundan elde edilen gelir çoğunlukla ev inşaatına yatırım yapıldı. Bu nedenle balıkçılık güvencesizliği azalttı, yaşam standartlarının yükselmesine yardımcı oldu. Yine de bu aileler görece yoksul kaldılar. Ekonominin enformel sektörlerinden birinde çalıştıklarından balıkçıların sağlık sigortası yoktu ve isteğe bağlı sigortanın primlerini karşılayabilenler çok nadir sayıda kalmıştır.

Sonra hiç beklenmedik ve öngörülmeleyen bir durum yaşanmaya başladı. Balıkçılar miktar olarak hala eskisi kadar deniz salyangozu yakalayabiliyorken bunların büyüklükleri aşamalı olarak küçüldü. 2004 yılından başlayarak Çarşıbaşı’ndaki fabrikalar deniz salyangozu alımını durdurdu. Küçük deniz salyangozları uluslararası pazarda çok daha düşük fiyatla satılıyordu. 2004’ten itibaren başlayan mazottan %40 daha az vergi alımına dayalı dolaylı devlet desteği bile bu balıkçılığı ayakta tutmaya yetmedi. Peki deniz salyangozu tekneleri ve balıkçılarına ne oldu? Bu yeni durumla nasıl başa çıkabildiler? Bununla birlikte bu balıkçıların çok azı başka bölgelere göç etti. Diğer bölgelerde sıkı aile bağları bulunan bir avuç balıkçı iş bulabilmiştir ve bu iş imkânı bulanlar göç etmişlerdir. Bu durumda küçük balıkçıların yöneldiği öncelikli strateji, teknelerini satarak (pek çoğu Samsun’a satılıyordu) ağ balıkçılığına uygun daha az yakıt

⁸⁵ Knudsen, 2008: 290.

⁸⁶ Knudsen, 2008: 290.

⁸⁷ Su Ürünleri tebliğlerine göre Terme’nin doğusu trolle avlanma yasağı kapsamında bulunmaktadır.

tüketen daha küçük tekneler almak oldu. Pek çoğu yeniden büyük gırgırlarda tayfa olarak ya da mevsimlik denizcilik işlerinde (yatlarda, limanda) çalışmaya bağımlı hale geldi. Diğer ailelerin stratejileri ise çocuklarının balıkçı olmasını engellemek olmuştur. Böylece Çarşıbaşı'nda deniz salyangozu avcılığı 2000'li yılların başından itibaren giderek azalmış ve artık ekonomik olmaktan çıkmıştır. Birçok balıkçı da bu mesleği bırakmış, en azından genç kuşaklar için umut olmaktan çıkmış ve başka arayışlara yönelmişlerdir. Aynı dönemde Çarşıbaşı'nda deniz salyangozu işleyen iki önemli firmadan önce Su Ürünleri Kooperatifinin fabrikası, ardından da Baysoy'un işletmesi kapanmıştır.

1990'lı yılların sonunda bu bölgedeki en büyük balıkçı toplulukları Keremköy, Burunbahçe ve Yoro köylerindedir. Çarşıbaşı'nda balıkçılığa devam etmek isteyen alt ekonomik sınıftan balıkçıların yüzüze kaldığı başlıca tercih kış süresince ne yapacaklarıyla ilgilidir. Potansiyel olarak iyi bir gelirle ama evden uzakta uzun aylar geçirerek gırgırlarda tayfalık yapmak, ya da evde kalıp limandan çok uzak olmayan sulara mezgit avlamaktır. Bu ikinci seçenek yetersiz gelir sağlamaktadır. Mehmet Çarşıbaşı'ndan orta yaşlı bir balıkçıdır. 2008'de yapılan bir mülakatta kendi hayatıyla ilgili gelişmeleri şöyle anlatmıştır.⁸⁸

“1995 yılında kardeşimle birlikte deniz salyangozu fabrikasının kredi desteğiyle 12 metrelik bir salyangoz teknesi satın aldık. Deniz salyangozu işine girdik ve avcılığa başladık. Balıkçılık iyi gitti ve 3.5 ay gibi bir sürede aldığımız borcu geri ödedik. Bu köyde deniz salyangozu avcılığında kazandıklarıyla dört beş katlı bina dikenler oldu. 2005 yılında deniz salyangozu işi kesinlikle çöktükten sonra tekneyi sattık ve 7.5 metrelik yeni bir tekne aldık. Bunun içinde yaklaşık 5000 dolar borçlandık. Deniz salyangozu avı düştüğü için eskiye göre çok fazla av yapamadığımızdan yeni aldığım borcun hiçbir taksitini ödeyemedim. Bundan sonrasında küçük tekne ile kıyı balıkçılığında geçinmek imkânsızlaşmaya başladı. Başka gelirlere ihtiyaç duydum. Daha önce deniz salyangozuna bağlı yaşayan bütün balıkçılar -orta yaşlılar bile- şimdi tayfa olarak çalışmaya başladı. Ben de hayatımda ilk kez büyük gırgırlarda tayfa olarak çalışacağım”.

Çarşıbaşı'ndaki pek çok ailede olduğu gibi Mehmet ve kardeşlerinin evlerinde de meyve ve sebze bahçesi vardı. Bazı aileler tavuk ve bir iki inek de beslemekteydi. Bu şekilde sebze, mısır, patates yetiştirerek, süt, tereyağı, peynir yumurta üretimi ile az da olsa aile içi ekonomik faaliyetlerle kendilerine yeterli olmaya çalışıyorlardı.

Sonuç

1980'ler Türkiye'sinin siyasi/politik ve iktisadi/ekonomik ve toplumsal dinamikleri açısından çalkantılı zor bir tarihsel dönemde, Türkiye'nin iktisadi dönüşüm politikalarının karma ekonomiden pazar ekonomisine radikal olarak bir dönüşüm sancılarının yaşandığı bir süreçte Samsun kıyılarında başlayan deniz salyangozu avcılığı yoksul sahil toplulukları için önemli bir umut kaynağı olmuştur. Bu sürecin ilerleyen yıllarında balıkçılık sektörü ve yoksul kıyı balıkçı toplulukları için önemli bir ekonomik çıkış sağlanmaya başlamıştır. Her ne kadar bölgeye özgü özel bir ürün/üretim tarzı olsa da deniz salyangozu avcılığı ve buna bağlı gelişen sektör nihayetinde bir Türkiye gerçeğidir. Nitekim '*Salyangoz avcılığının kıyı topluluklarının sosyo-ekonomik yaşamları üzerindeki etkileri*' başlığı altında işaret edilen sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dönüşümü itibarıyla Karadeniz'deki geleneksel kıyı balıkçılığının tamamının değişimine sebep olan önemli bir gelişmedir.

Deniz salyangozu balıkçılığı günümüzde tarihsel gelişim sürecini çoktan tamamlamış ve Karadeniz bölgesindeki küçük ölçekli balıkçı toplulukları için artık hayati bir ekonomik güç haline almıştır. 1980'li yılların sonunda itibaren balık stoklarının tükenmesi nedeniyle, geleneksel kıyı balıkçıları için önemli bir faaliyet olarak artarak önemini sürdürmektedir. Yapılan bir bilimsel çalışmada deniz salyangozu/algarna avcılığının Samsun şelf bölgesinde tarihsel olarak yaygın olan geleneksel dip trolü avcılığına göre daha avantajlı olduğu ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgulara göre; algarna avcılığı için gider, gelir ve brüt kar sırasıyla 328100, 18409

⁸⁸ Knudsen ve Koçak, 2011: 221-249.

ve 513099 €/gemi/yıl ve dip trolü için 36429, 8879 ve 45308 €/gemi/yıl olarak hesaplanmıştır.⁸⁹ Canlı kaynak kullanım bedeli ve yatırım/işletme masrafları tarımsal faaliyetlere ve bölgedeki trol balıkçılığına göre çok düşük olan bu salyangoz balıkçılığı için balıkçı aileleri için garantili bir meslek olarak görülmektedir.⁹⁰ Nitekim ilk kuşak balıkçıların çoğunluğu (%65) 1980'lerden sonra balıkçılıktan sağladıkları sermaye birikimi ile daha büyük üretim araçlarına/teknelere geçiş yaparak, avcılık şeklini değiştirmişlerdir. 1990'lı yılların sonunda dip trolü balıkçılığına, 2000'li yılların sonundan itibaren ise bölgede yaygın olarak avlanan endüstriyel orta su trolü/çaça avcılığına geçiş yapmışlardır.⁹¹

Deniz salyangozunun 80'li yılların ikinci yarısından itibaren artan ticari önemi nedeniyle, geleneksel kıyı balıkçı toplulukları arasında ikinci ve üçüncü kuşak balıkçıların arasında salyangoz balıkçılığı giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk etapta ilkel av araçları ile üretim başlamasına karşın, ilerleyen kısa süreçte yeni ve daha büyük tekneler ve av takımları için sermaye birikimi oluşmaya başlamıştır. Çok kısa sürede salyangoz balıkçılığının mesleki olarak benimsenmesi ile bölgede yaşayan genç nesil için cazip bir iş kolu haline gelmiştir. Bugün Samsun kıyı yerleşimlerinde yaşayan nüfusun %69'u aktif olarak salyangoz balıkçılığı ile yaşamını sürdürmektedir. Özellikle yaz aylarında, mayıs-temmuz dönemlerinde kıyı sularında populasyon bolluğunun yüksek olduğu zamanlarda, avcılık yasak olmasına rağmen salyangoz avcılığı için tüm yasadışı yolları denemektedirler. Zira artık deniz salyangozu avcılığının kıyı balıkçıları için giderek bir sermaye dönüşümü sağladığı ve balıkçılıkta teknolojik ve yöntem olarak bir üst seviyeye geçmek için iyi bir yol olduğu bölgedeki herkes tarafından denenerak öğrenilmiştir. Karadeniz kıyı bölgesi özellikle sonbahar ve kış mevsimlerinde endüstriyel balıkçılık için yoğun bir avlanma sezonudur. Deniz salyangozu balıkçıları çoğunlukla trol ve gırgır gemilerinde tayfa olarak çalışırlar. Büyük teknelerin av sezonu Nisan başında sonra erdikten 4-5 ay sonra salyangoz balıkçıları yine kendi teknelerinde avcılık faaliyetlerine devam ederler. Bazıları aynı zamanda küçük ölçekli kıyı balıkçılığıyla uğraşmaktadır; eylül-ekim aylarında palamut ve lüfer, ocak, şubat ve mart aylarında tirsi balığı ve kefal, nisan, mayıs ve ekim aylarında ise kalan avlanmaktadır.⁹²

Bütün bu sosyo-ekonomik avantajına karşın Karadeniz ekosistemine 20. yüzyılın ikinci yarısında giren ve dinamik bir ticari stok oluşturan deniz salyangozu populasyonu karmaşık bir balıkçılık yönetim problemi ile karşı karşıyadır. Deniz salyangozu balıkçılığı başlıca iki grup hedefle karmaşık bir yönetim sorunu sunar. Bunlar; iyi ekonomik durum ve kötüleşen bir ekosistem durumudur. Bazı deniz bilimciler bu türün Karadeniz kıyı toplulukları açısından, özellikle çöken demersal balık stoklarından sonra iyi bir gelir kaynağı sunduğunu ve deniz salyangozunun sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi gereken bir balıkçılık olduğu görüşünü desteklemektedirler.⁹³ Diğerleri daha endişelidir ve bu türün biyoçeşitlilik ve ekosistem bütünlüğüne yönelik tehdit oluşturduğunu savunmaktadırlar.⁹⁴ Balıkçılar ise bu konuda deniz salyangozu avcılığına ticari bir kazanç olarak bakmaktadırlar. Ancak deniz salyangozu populasyonunun 1970'li yıllardan itibaren giderek yaygınlaşması ve 1980'li yıllardan itibaren Karadeniz'in tüm yakın kıyı sularında aşırı çoğalması; giderek bentik ekosistemin tek yönlü bozulmasına (midye stokları üzerindeki aşırı predasyon etkisi nedeniyle) sebep olmaya başlamıştır.⁹⁵ Avcılık yöntemi için kullanılan dip taramalı bentik ağ (kirişli trol-algarna) bentik habitatlara, önemli yüksek biyolojik çeşitlilik alanları olan yerel midye resiflerine zarar vermektedir. Bu zarar özellikle erken geç bahar ve yaz dönemlerinde yakın kıyı sularına yumurtlama göçü yapan kalkan gibi ticari değeri yüksek ancak stokları tükenme noktasına gelmiş balık populasyonlarını

⁸⁹ Uzmanoğlu ve Zengin, 2019: <https://www.researchgate.net/publication/332446183>

⁹⁰ Ulukan vd, 2018.

⁹¹ Ulukan vd, 2018.

⁹² Ulukan vd, 2018.

⁹³ GFCM, 2020.

⁹⁴ Janssen vd, 2011: <https://maritime-spatial->

⁹⁵ Knudsen ve Zengin, 2006.

etkilemektedir.⁹⁶ Zira deniz salyangozu avcılığı illegal olmasına karşın en çok Haziran ve Temmuz dönemlerinde avlanmaktadır. Aynı dönemde ticari açıdan büyük, ergin deniz salyangozu bireyleri de üremek üzere çok yakın kıyı sularına göç etmektedir. Farklı görüşlere ve çıkar ilişkilerine sahip paydaş gruplarının Karadeniz'deki kıyı balıkçılığının yönetiminde ekosistem temelli bütünleşik katılımcı yaklaşımları benimsemeleri her grup için avantaj sağlayacaktır. Bu yaklaşım ayrıca sosyal adalet açısından marjinalleştirilmiş kıyı topluluklarına yaşam imkânı sağlama açısından deniz salyangozu avcılığının artık kaçınılmaz bir kaynak olduğunu da ortaya koymaktadır. İyi çevresel durum ilkeleri çerçevesinde politika yapımcılar, deniz bilimcileri ve diğer ilgili paydaşlar deniz salyangozu gibi istilacı türlerin yaşadığı karmaşık yönetim sorunlarını yönetme açısından ortak inisiyatif olarak bu türün avcılığının yönetimine katkı sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

Anonim (1986), *1986-1987 Av Dönemi 20 Numaralı Su Ürünleri Sirküleri*, Ankara: T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü.

Anonim (2001), *Deniz ve İçsularda Ticari Amaçlı Su Ürünleri Avcılığını Düzenleyen 2001-2002 Av Dönemine Ait 34/1 Numaralı Sirküler*, Ankara: T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü.

Arpa, Hamdi (2012), *Yakakent'ten Balıkçı ve Balıkçılık Öyküleri*, Yakakent Belediyesi Kültür Yayınları.

Bat, Levent-Şahin, Fatih-Satılmış-Hasan Hüseyin-Kıdeyş, Ahmet-Shulman ve George (2007), "Karadeniz'in Değişen Ekosistemi ve Hamsi Balıkçılığına Etkisi", *Journal of Fisheries Sciences.com*, 1/4, 191-227.

Bilecik, Nezh (1975), "La repartition de *Rapana thomasiana* Crosse su le littoral Turk de la Mer Noire s'etendant d'Igneada jusqu'a Çalti Burnu", *Rapp. Comm. Int. Medit.* 23, 2, pp figs.

_____ (1990), *Distribution of Sea Snail *Rapana venosa* In the Turkish Coasts of Black Sea and its Impact on the Black Sea Fisheries*, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Bodrum Su Ürünleri Araştırma Enstitüsü.

_____ (2003), *Herkes Yerine*, Final Ofset Yayıncılık.

_____ (2022), "Araştırmacılık Hayatımın İlk Göz Ağrısı Midyenin Anımsattıkları ve Düşündürdükleri", <https://www.virahaber.com/arastirmacilik-hayatimin-ilk-goz-agrisi-midyenin-animstiklari-ve-dusundurdukleri-9022yy.htm>

Çelikkale, Mehmet Salih- Düzgüneş, Ertuğ ve Okumuş, İbrahim (1999), *Türkiye Su Ürünleri Sektörü: Potansiyeli, Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1999-414 s.

Deveciyan, Karakiyan (2006), *Fish and Fisheries in Turkey (in Turkish)*, İstanbul: Aras Yayıncılık.

DİE (1986), *Su Ürünleri İstatistikleri*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Düzgüneş, Ertuğ-Ünsal, Sumru ve Feyzioğlu, Muzaffer (1992), *Doğu Karadeniz'deki Deniz Salyangozu (*Rapana thomasiana* Gross, 1861) Stoklarının Tahmini*, Proje No: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, DEBAG 143/6, K.T.Ü. Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon.

⁹⁶ Zengin, 2006.

- Ivanov, Alexander (1961), "Some data on the quantitative distribution and diminution in size *Rapa bezoar* I. in eastern part of Black Sea and Kerch Strait", *DAN. S.S.S.R.* 141/2, pp 467-468.
- Genç, Güven (2015), *Samsunlu Balıkçıların Saklı Tarihi (1935-2014)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, Kültür Yayınları.
- GFCM (2010), *Draft document on the alien species in the Mediterranean and the Black Sea* (by Bayram Ozturk), GFCM:SAC12/2010.
- GFCM, 2020. *BlackSea4Fish Project 2018-2019 Activities and Achievements*, FAO BlackSea4Fish Project Summary, 2019_draft. Pdf.
- Golikov, Anna ve Strabogatov, Ivanov (1964), "Idendificatione de la *Rapana* qui s'est introduite dans la Mere Noire", *Zool. Zh.*, 43, pp. 1397-1400.
- Gümüş, Aysun ve Zengin, Mustafa (2011), *İkibinli Yılların Başında Samsun Balıkçılığının Durumu: Çöken Demersal Balık Stoklarına Karşılık Alternatif Arayışlar*, 13-16 Ekim 2011, Samsun Sempozyumu, Bildiriler Kitabı.
- ICES (2004), *ICES Cooperative Research Report*, No.264. Alien Species Alert: *Rapana venosa* (veined whelk).
- Fischer, Piettee E (1960), "*Rapana bezoar* I. sur la cote Turquie de la Mer Noire", *Hydrobiologie, Ser. B.* 5, 1-2, pp. 51.
- Fischer, W.-Schneider, M. ve Bauchet, M. L. (1987), *Vegetaux Invertebres. Mediterranee et Mer Noire*, Zone de Peche 37. Fiches FAO d'Identification des especes pour les besoins de la peche, Rome, FAO, 2, pp. 761-1530.
- Janssen, R.-Langmead, O.-Knudsen, S.-Todorova, V. Ve O'Higgins, T. (2011), *Managing Rapana in the Black Sea. Knowledge-based Sustainable Management for Europe's Seas, 7th Framework Programme for Research and Technological Development (European Commission) under the Environment Theme*. <https://maritime-spatial-planning.ec.europa.eu/projects/knowledge-based-sustainable-management-europes-seas>.
- Kaneva-Abadjieva, V. (1958), "Un nouvel escargot marin nuisible des cotes Bulgares de la Mer Noire", *Priroda*, 7/3, pp. 89-91.
- Kaykaç, Hakan-Zengin, Mustafa-Tosunoğlu, Zafer ve Özcan Akpınar, İlkey (2014), "Structural Characteristics of Towing Fishing Gears Used in the Samsun Coast (Black Sea)", *J. Fish Aqua Sci* 31/2, pp. 87-96.
- Kaykaç, Hakan-Gümüş, Aysun-Zengin, Mustafa-Süer, Serdar-Rüzgâr, Melih-Van, Ayşe ve Tosunoğlu, Zafer (2018), "Effect of steel wire and claw size on the sea snail (*Rapana venosa*) catch in a Black Sea beam trawl fishery", *Turk J Vet Anim Sci*, 42: 351-258.
- Klinkhardt, M (2023), *Rapana, the predatory and highly invasive marine snail*, Eurofish Magazine, February 17, 2023.
- Knudsen, Stole, (2008), "Fishers and Scientists in Modern Turkey. The Management of Natural Resources, Knowledge and Identity on the Eastern Black Sea Coast", New York, Oxford: Bergabn Books.
- _____ (2014), "Multiple Sea Snails: The Uncertain Becoming of an Alien Species", *Resource Materialities: New Anthropological Perspectives on Natural Resource Environments. Anthropological Quarterly*, 87/1, p. 59-92.
- Knudsen Stole-Zengin, Mustafa ve Koçak, Hakan (2010), "Identifying drivers for fishing pressure. A multidisciplinary study of trawl and sea snail fisheries in Samsun, Black Sea coast of Turkey", *Ocean & Coastal Management*, 53, pp. 252-269.

Knudsen, Stole ve Koçak, Hakan (2011). "Through Boom and Bust: Coping with Poverty in Sea Snail Fisheries on the Turkish Black Sea Coast. Poverty Mosaics: Realities and Prospects in Small-Scale Fisheries". *Editors: Svein Jentoft, Arne Eide, 221-249. (Online), Publisher Springer Netherlands.*

Knudsen, Stole ve Koçak, Hakan (2016), *Deniz salyangozu avcılığının canlılık ve çöküş dönemlerinde Karadeniz balıkçıları yoksullukla nasıl baş ettiler? Değişen Karadeniz'i Anlamak*, Derleyenler: Deniz Yıldırım, Evren Haspolat, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Knudsen, Stole ve Zengin, Mustafa (2006), *Multidisciplinary Modelling of Black Sea Fisheries: Case study 2: Trawl and sea snail fisheries in Samsun, Black Sea coast of Turkey*, Deliverable 5.2. Black Sea Ecosystem 2005 and Beyond, 1st Biannual Scientific Conference, BSERP/BSC, 8-10 May 2006 İstanbul, Turkey.

Köse, Sevim (2014), *Seafood Processing Industry in the Turkish Black Sea*, (Eds: Düzgüneş, E., Öztürk, B., Zengin, M.) Published by Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication number: 40, İstanbul, Turkey.

Sağlam, Hacer-Düzgüneş, Ertuğ ve Ögüt, Hamdi, (2009), "Reproductive ecology of the invasive whelk *Rapana venosa* Valenciennes, 1846, in the southeastern Black Sea (Gastropoda: Muricidae)", *ICES J. Mar. Sci.*

Sağlam, Hacer-Dağtekin, Murat-Kutlu, Salih-Başçınar, Selda-Şahin, Ahmet ve Düzgüneş, Ertuğ, (2017). *Rapa whelk pot fishery in the Black Sea of Turkey: pot type, soak time, depth and season*, *Cah. Biol. Mar.* (2017) 58: 75-81.

Soma, Katrine-Nielsen, Janssen-Papadopoulou, Nadia-Polet, Hans-Zengin, Mustafa-Smith, Chrise.- Eigaard, Ole ve Sala, Atonalle (2018), "Stakeholder perceptions in fisheries management sectors with benthic impacts", *Marin Policy*.

T. C. Resmi Gazete (2022), *5/1 Numaralı Ticari Amaçlı Su Ürünleri Avcılığının Düzenlenmesi Hakkındaki Tebliğ. Tebliğ No: 20220/19*. Tarım ve Orman Bakanlığı, Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü, Remi Gazete, 10 Eylül 2022, Sayı: 31949, <https://www.mevzuat.gov.tr/ana-sayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=9&MevzuatNo=34823&MevzuatTertip=5>

Ulukan, Ulukan (2016), "Balıklar, Tekneler ve Tayfalar: Türkiye'de Balıkçılık Sektöründe Çalışma ve Yaşam Koşulları", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 48, 115-142.

Ulukan, Ulukan-Zengin, Mustafa ve Özcan-Akpınar, İlkay (2018), *Fishing for a Living: A Socio-Economic Assessment of Sea Snail Fishers in Turkey*. 13th International Symposium on Fisheries and Aquatic Sciences (FABA) PROCEEDINGS BOOK.

Uzmanoğlu, Selçuk ve Zengin, Mustafa (2019), *Key Factors Influencing the Investment Behaviour in Small Scale Fisheries: A Research on Samsun Shelf Area (SSA)*. 02-04 April 2019, EAFE (The European Association of Fisheries Economists) Conference, (Oral Presentation) Santiago De Compostela, Spain. <https://www.researchgate.net/publication/332446183>

Zengin, Mustafa (2000), *Türkiye'nin Doğu Karadeniz Kıyılarındaki Kalkan (Scophthalmus maeoticus) Balığının Biyoekolojik Özellikleri ve Populasyon Parametreleri*, Doktora Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkçılık Teknolojisi Mühendisliği Anabilim Dalı.

_____ (2006), *Effects of the Trawl and Snail Fisheries on the Resources of Benthic Macro Fauna in the Middle Black Sea Coast, Samsun, Turkey*-1st Biannual Scientific Conference. Black Sea Ecosystem 2005 and Beyond, BSERP/BSC 8-10 May 2006 İstanbul, Turkey.

_____ (2011), *Samsun Trol Balıkçılığının Geçmişteki İzleri*, 13-16 Ekim 2011, Samsun Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Samsun.

_____ (2019), “Karadeniz Türk Balıkçılığının Yüz Yıllık Tarihine Genel Bir Bakış”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 5/7, 31-67.

_____ (2020), *Türkiye Cumhuriyetinin İlk Özel Sektör Girişimlerinden Gelibolu Sardalye Konserveliğinin Geçmişine Bir Yolculuk*. Toplum ve Kültür Araştırmaları-I, Tam Metin Bildiriler Kitabı. Editörler: Mustafa Aça, Mustafa Dinç, Yayın Yılı: 2020, Paradigma Akademi, 443-475.

_____ (2022), ‘Sürdürülebilir Geleneksel Küçük Ölçekli Deniz Balıkçılığının Geliştirilmesi için Yeni Perspektifler, Yeni Stratejiler: Türkiye’deki Durum’ 5. Ulusal Deniz Bilimleri Konferansı’ 01-02 Haziran 2022, Bildiriler Kitabı, KTÜ Deniz Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Zengin, Mustafa-Gümüş, Aysun-Süer, Serdar-Van, Ayşe-Özcan Akpınar, İlkay ve Dağtekin, Murat, (2014), *Discard trends of bottom trawl fishery along the Samsun Shelf Area of the Turkish Black Sea coast*. ICES Symposium, Effects of fishing on benthic fauna, habitat and ecosystem function, June 16-19, 2014, Tromso, Norway, Abstracts Books.

Zengin, Mustafa-Gümüş, Aysun-Düzgüneş, Ertuğ ve Uzmanoğlu, Selçuk, (2018), *An important small-scale fishery targeting rapa whelk along the Southern Black Sea Coast (Samsun province, Turkey); the social, economic and ecological effects*. Regional Conference on building a future for sustainable small-scale fisheries in the Mediterranean and the Black Sea. Edited by Abdellah Srour, Anna Carlson, Aurora Nastasi, Coline Carmignac, Dominique Bourdenet, Julia Pieraccini, Margherita Sessa and Nicola Ferri. Fisheries and Aquaculture Proceedings No. 58. Rome. Italy, 141-159.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Çalışmada alan çalışması ilk yazar tarafından yapılmış ve çözümlenmiş; analizler, bulgular ve raporlama iki yazarın ortak katkısıyla gerçekleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Güzay, Aybüke, “Alfred Rosenberg’in Görev Birliği ve Kırım’daki Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.621-632.
DOI: 10.31765/karen.1356284

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr. Öğr. Üyesi,

İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE

aybuke.guzay@bakircay.edu.tr

ORCID : 0000-0003-1609-5086

Anahtar Kelimeler: Görev Birliği, Almanya, İkinci Dünya Savaşı, Kırım, Alfred Rosenberg

Keywords: Task Force, Germany, World War II, Crimea, Alfred Rosenberg

ALFRED ROSENBERG’İN GÖREV BİRLİĞİ VE KIRIM’DAKİ FAALİYETLERİ*

Aybüke GÜZAY**

Öz: Kırım coğrafyası stratejik konumunun vermiş olduğu avantajdan dolayı tarih boyunca paylaşılmaayan bir bölge olarak önemini korumuştur. 1475 yılında Osmanlı Devleti’nin himayesine alınan Kırım Hanlığı, 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından işgal edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ile Kırım Türkleri bağımsızlık mücadelesinde yer almış fakat 1918’deki kısa süreli Alman işgali ile dengeler tekrar değişmiştir. Kırım, 1923-1941 yılları arasında ise Sovyet Rusya’nın baskısına maruz kalmıştır. 1941 yılında ise Kırım’a giren Alman ordusunun bu seferki işgali kısa süreli olmamış, Almanlar bu kez Kırım’da sistemli faaliyetler yürütme imkânı bulmuşlar ve sadece askerlik alanında değil, çeşitli birlikler vasıtası ile Kırım’da hâkimiyet kurmak istemişlerdir. Arkeolojik kazılar yapan bu birlikler, Kırım’daki müze ve kütüphanelerde bulunan eserlere de el koymuşlardır. Bu birliklerden bir tanesi işgal altındaki Doğu topraklarından sorumlu Bakan Alfred Rosenberg’in Görev Birliği’dir. Bu çalışmada Alfred Rosenberg’in Görev Birliği’nin amaçları ve Kırım’daki faaliyetleri incelenecektir.

ALFRED ROSENBERG'S COOPERATION AND ACTIVITIES IN CRIMEA

The geography of Crimea has maintained its importance as a region that cannot be shared throughout history due to the advantage of its strategic location. The Crimean Khanate, which was taken under the auspices of the Ottoman Empire in 1475, was occupied by the Russian Tsardom in 1783. With the outbreak of the First World War, the Crimean Turks took part in the struggle for independence, but with the short-term German occupation in 1918, the balances changed again. Crimea was exposed to the pressure of Soviet Russia between 1923-1941. In 1941, the occupation of the German army, which entered the Crimea, was not short-lived and this time the Germans had the opportunity to carry out systematic activities in the Crimea. They wanted to establish dominance in Crimea not only in the field of military service, but also through various units. These units, which carried out archaeological excavations, also seized the artifacts found in museums and libraries in Crimea. One of these units is the Task Force of Alfred Rosenberg, the Minister responsible for the Occupied Eastern Territories. In this study, the aims of Alfred Rosenberg's Task Force and its activities in Crimea will be examined.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.12.2023

Giriş

Stratejik önemi dolayısıyla tarih boyunca göz önünde ve ilgi odağı olan Kırım coğrafyası, hareketliliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Pek çok milletin ve devletin yerleşim yeri olan Kırım, bu sebepten ötürü çatışmaların ve mücadelenin devamlılık arz ettiği bir bölge olmuştur. Bu bölgenin yerleşik halklarından bir tanesi ise Türklerdir. 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin himayesine alınan Kırım Hanlığının en zor zamanları 1783'te Rus Çarlığı tarafından işgal edilmesi ile başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus Çarlığının baskısından kurtulmak amacı ile bağımsızlıklarını elde etmek isteyen Kırım Türkleri, Almanya'nın Kırım'ı işgal etmesi ile yeni bir güç ile karşılaşmışlardır. Zira Kırım, 1918 yılının Nisan-Kasım ayları arasında Almanya tarafından işgal edilmiştir. Almanları bu süreçte yakından tanıma fırsatı bulan Kırım Türkleri, Almanların yenilgisi ve Kırım'dan çıkmaları üzerine 1923 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin baskısı ile karşı karşıya kalmışlardır ve bu süreç 1941 yılına kadar devam etmiştir. Zira İkinci Dünya Savaşı sürecinde Almanlar Kırım'ı tekrar işgal etmişlerdir. Almanların bu dönemdeki amaçları ise Kırım'ı ele geçirmek olduğu gibi burada yer alan pek çok müze ve kütüphanenin de incelenmesi yönünde olmuştur. Askeri operasyonlara dair hedeflerin dışında pek çok bilimsel araştırmalarda yer almışlar, Alman askeri birlikleri haricinde bölgeye çeşitli arkeologlar, üniversite ile bilimsel araştırma enstitülerindeki uzmanlar da gelmişlerdir. İlgili uzman ve arkeologlar aynı zamanda askeri birliklerin emrinde ve onlarla iş birliği içinde çalışmışlardır. Kırım'da faaliyet gösteren birimlerden bir tanesi, işgal edilen doğu bölgelerinden sorumlu Bakan Alfred Rosenberg'in "ERR" adlı kuruluşudur. Açılımı "Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg" olan bu kuruluş "Rosenberg'in Görev Birliği" olarak adlandırılabilir. Bu görev birliğinin bünyesinde pek çok uzman görev yapmış, müzeler ile kütüphaneler araştırılmış ve pek çok bilimsel esere el konularak bu eserler Almanya'ya taşınmıştır. Çalışmamızda Alfred Rosenberg'in Doğu topraklarındaki ve Kırım'daki hedefleri değerlendirilmiş, Görev Birliği'nin Kırım'daki faaliyetleri incelenmiştir. Makalenin, ülkemizde Kırım'daki Alman işgaline dair yapılan çalışmalara yol göstereceği düşünülmektedir.

1. Alfred Rosenberg'in Doğu'daki Hedefleri

1893'te Reval'de doğan Alfred Ernst Rosenberg, önce Riga'daki Teknik Üniversite'de, daha sonra da Moskova Üniversitesi'nde mimarlık okumuştur. 1918'in başında Reval'e, aynı yılın Kasım ayında Berlin'e gitmiş ve ardından Münih'e dönmüştür.¹ Alfred Rosenberg Nasyonal Sosyalizmin yükselişe geçtiği dönemlerde Völkischer Beobachter Gazetesinin editörlüğünü yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise işgal edilen doğu bölgeleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir.²

Alfred Rosenberg'in faaliyetleri onun düşünce dünyasını bilmeyi gerekli kılmaktadır. 1918'te Münih'te iken Baltık kökenli arkadaşları ile Nasyonal Sosyalizm hareketine katılmıştır. Rosenberg, her yerdeki Yahudilerin özelemlerinin tek bir hedefe yönelik olduğuna inanmaktadır: "dünya hakimiyeti". Almanya'da, Rosenberg'in gözünde Yahudiler, bir Yahudi-Bolşevik tehlikeyi temsil etmektedir.³ Ayrıca Rosenberg, insanları yeteneklerine göre sınıflara ayırmış ve dünya üzerinde en tehlikeli milletin Yahudiler ile Ruslar olduğunu belirtmiştir. Zira Rosenberg onları: "mevcut olanı bozan ve yok eden" olarak tanımlamaktadır. Türklerin ise mevcut olanı gelecek nesillere aktarma kabiliyeti vardır. Bu nedenle Türkler, Rosenberg'in gözünde daha iyi bir konumda olmalarına karşın yine de çok ayrıcalıklı bir yere sahip değildirler.⁴ Dolayısıyla Yahudi ve Bolşevik tehlikesi Alfred Rosenberg tarafından aynı çizgiye oturtulmaktadır. Kendisi bu iki tehlikenin dünya hakimiyetini engellemek gerektiğine inanmaktadır. Bir Nazi ideoloğu olarak Yahudi ve Bolşevik karşıtlığının Alfred Rosenberg'in şahsında ortaya çıkmakta olduğu görülmektedir.

¹ Myllyniemi, 1973: 40.

² Picker, 1981: 166.

³ Myllyniemi, 1973: 40.

⁴ Ülküsal, 1975: 47.

1923 yılında Adolf Hitler'in tutukluluğu sırasında Rosenberg, Nasyonal Sosyalist hareketin sorumluluğunu üstlenmiştir. 1930'da "20. Yüzyılın Efsanesi" ideolojik çalışmasını yazmıştır. Faaliyetlerine ve görevlerine bakıldığı zaman çok ayrıcalıklı bir konumda olduğu düşünülmektedir. Nitekim Rosenberg, Nasyonal Sosyalist Partide önemli bir görev üstlenmiş, daha sonra işgal edilen doğu bölgelerine sorumlu Bakan olarak atanmıştır. Fakat tüm bunlara rağmen devlette ve partide istediği saygınlığa hiçbir zaman ulaşamadığı ifade edilmektedir.⁵ Zira onun başta Propaganda Bakanı Joseph Goebbels olmak üzere pek çok muhalifi bulunmaktadır. Bu muhaliflerden en önemlisi işgal altında olan bölgelerdeki katliamlarda aktif görev alan Schutzstaffeln birliklerinin (SS) Başkanı olan Heinrich Himmler'dir. Alfred Rosenberg ve Heinrich Himmler arasında Doğu'da işgal edilmiş topraklarda yer alan maddi varlıkların Almanya'ya nakli hususunda bir yarış söz konusudur. Zira Heinrich Himmler de "Ahnenerbe"⁶ adlı Ata mirasını araştırmaya yönelik bir kuruluşun başkanıdır.⁷ Bu hususta ilgili kurumlar nezdinde yükselmek ve makam sahibi olmanın, hatta "en başarılı" konuma yükselmenin önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca Alfred Rosenberg Doğu Bakanı olarak Dışişleri Bakanlığı ile iyi geçinememektedir. Doğu siyaseti ile ilgili olan konularda her iki bakanlığın mücadele içinde olduğu bilinmektedir.⁸ Alfred Rosenberg'in Ukrayna Genel Komiseri Erich Koch ile de arasının iyi olmadığı anlaşılmaktadır.⁹ En yüksek noktada olan Adolf Hitler'in dahi Alfred Rosenberg'e karşı çok olumlu olmadığı fakat yola çıkıldığı andan itibaren Rosenberg'in Hitler'i yalnız bırakmadığı ve davasına olan bağlılığından ötürü Hitler'in de onu hoş tuttuğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Alfred Rosenberg, süreç içinde Adolf Hitler tarafından pek çok görev ile yetkilendirilmiştir. Bunlardan birisi 1934 yılında NSDAP'nin tüm entelektüel ve ideolojik eğitim ile öğretimini denetlemekle görevli olarak Führer tarafından atanmasıdır. Ayrıca Rosenberg, 1940 yılında NSDAP'ye bağlı bir yüksek okulun kurulmasında görevlendirilmiştir. Bu görevlerden bir diğeri ise 1941 yılında Doğu'daki işgal bölgelerinde kültür varlıklarının ve kütüphane stoklarının Almanya'ya nakledilmesinden sorumlu olmasıdır.¹¹ İlgili görevde olması, Alfred Rosenberg'in faaliyetlerini daha rahat yürütmesini sağlamıştır. Kendisinin savaş yıllarında en önemli fikirlerinden bir tanesi Doğu topraklarındaki devletleri Sovyetler Birliği'ne karşı örgütlemek ve Sovyetler Birliği'nden kurtulmak yönünde olmuştur.¹² Bu fikrini hayata geçirmek içinse en önemli hususun Sovyet Rusya'ya karşı kullanmak amacıyla Doğu halklarının desteklerini almak olduğunu ifade etmiştir.¹³ Doğu Bakanı olarak Sovyet karşıtlığı dikkati çekmekle birlikte, Sovyetler Birliği'nin baskısından bunalmış olan halkların desteklerini sağlamanın, Alman ordusunun yükünü hafifleteceğini ve işlerini kolaylaştıracağını düşünmektedir. Bu halklardan birisi de aşağıdaki bölümde bahsedileceği üzere Kırım Türkleridir.

Alfred Rosenberg ayrıca Nasyonal Sosyalist hareketin baş teorisyenidir ve Doğu politikalarında oldukça etkili gözükmektedir.¹⁴ Kırım bölgesi ise Doğu topraklarında stratejik bir konumda bulunmakta ve Almanlar için önemli bir mevkiyi işgal etmektedir. Dolayısıyla bu coğrafyanın ele geçirilmesi Almanların gelecek planları için ziyadesiyle mühimdir. Kırım'ın Karadeniz'e hâkim olma, Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerin seyri ve Sovyet Rusya'nın önemli bir üssü

⁵ Lach, 2004/2005: 13.

⁶ Almanların kendi geçmişlerine dair izler aradıkları ve bu sebepten ötürü arkeolojik kazılar hatta antropolojik incelemeler yapan bir kuruluş olan Ahnenerbe, Heinrich Himmler'in önerisi ile 1 Temmuz 1935 tarihinde kurulmuştur. (Schmidt ve Devantier, "Das Ahnenerbe der SS-Himmlers Geisteselite", Bundesarchiv Internet Seite).

⁷ Schmidt ve Devantier, "Das Ahnenerbe der SS-Himmlers Geisteselite", Bundesarchiv Internet Seite.

⁸ Sakal, 2013: 292-295.

⁹ Mazower, 2013: 236-237.

¹⁰ Mazower, 2013: 227.

¹¹ Lach, 2004/2005: 13.

¹² Mazower, 2013: 231.

¹³ Dallin, 1957: 253.

¹⁴ Dokumentation: 1958: 286.

olması açısından pek çok avantajı bulunmaktadır. Alfred Rosenberg'e göre Kırım'da daha önce Alman yerleşimciler yaşamıştır ve Sovyet Rusya'dan bu bölgeyi almak Almanların hakkıdır.¹⁵

Almanların Doğu bölgelerini ve özellikle Kırım'ı işgal etmelerindeki dayanaklardan bir tanesi German ırkına mensup Gotların bir zamanlar ilgili bölgelerde yaşamış olmalarıdır. Dolayısıyla Gotlara ait yerleşim yerlerini araştırmışlar, arkeolojik kazılar yapmışlar, kütüphane ve müzeleri kapatarak önemli envantere el koymuşlardır. Kırım'da Alfred Rosenberg'in hedefleri orada bir Gotenland adı ile yerleşim yeri kurmaya dayanmaktadır. Zira Rosenberg bu bölgenin Gotların mirası olduğunu düşünmekte ve ifade etmektedir.¹⁶ Bu sebeple çalışmaların yürütülmesi amacıyla kurulan merkez ofiste doğunun önemli materyallerinin nasıl aranacağına, kütüphaneler ile müzelere nasıl el konulacağına ve ilgili faaliyetlerin yürütülmesine dair bazı esaslar belirlenmiştir.¹⁷

İkinci Dünya Savaşı sırasında tek görevleri; işgal edilen ülkelerdeki sanat ve kültür varlıklarının izini sürmek, bunlara el koymak ve Almanya'ya götürmek olan bir dizi Alman örgütü bulunmaktadır. "Devlet adına ele geçirmek" görevi olan bu örgütlerden biri de Alfred Rosenberg'in görev gücüdür.¹⁸ Bu görev gücünün ise personel sayısı bakımından Sovyetler Birliği'nde görev yapan en büyük birlikler olduğu ifade edilmektedir. Diğer birim ise Sonderkommando birlikleridir.¹⁹ Anlaşıldığı üzere Rosenberg'in, Doğu Bakanlığı görevi dışında faaliyetlerini yürütme imkânı bulduğu birlikleri de bulunmaktadır.

Alfred Rosenberg'in propagandası ise yönetmiş olduğu bölgelerde el konulan nesnelere dayalı büyük bir kaynak koleksiyonu oluşturma tezine dayanmaktadır. Bu tezini, tarih-kültür ve ekonomi üzerine Nasyonal Sosyalizm ile Bolşevizm araştırmaları için kullanmak amacıyla, işgal altındaki halkların örf ve adetlerini kullanarak güçlendirmeye çalışmıştır. Faaliyetlerini gerçekleştirmek için Nasyonal Sosyalist fikirlere sadık Alman bilim adamlarının seçilmesi gerektiğini düşünmüştür. Görev gücünün faaliyetlerine bağlılık ve iş birliği yapma isteği ise işgal döneminde bir hayatta kalma stratejisi olarak açıklanabilir.²⁰

2. Görev Birliği ve Kırım'daki Faaliyetler

Nasyonal Sosyalistlerin, Doğu'da uzun vadeli yönetim ve Alman birliklerini rahatlatma planlarına uygun olarak, 17 Temmuz 1941'de Adolf Hitler, yeni fethedilen Sovyet topraklarını yönetmek amacıyla Doğu Bakanlığını kurmuştur.²¹ Bu bakanlığa Nasyonal Sosyalist Parti'nin (NSDAP=Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) ilk zamanlarından beri üyesi olan Alfred Rosenberg atanmıştır. Yukarıda bahsedilen Ukrayna Komiseri Erich Koch ile Doğu Bakanı Alfred Rosenberg, Doğu'nun kültürel mirasının nasıl elde edileceğine dair düşüncelerinde ayrılmaktadırlar. Zira Rosenberg bunu kendi komutası altındaki bir görev gücünün vazifesi haline getirmiştir. Başlangıçta Reichsleiter Rosenberg (ERR) görev gücünün en önemli işlevi, Rosenberg'in tasarladığı ve 1939'da Hitler'in onayladığı Yüksek Okul (Hohe Schule) (Ek 1) isimli ve partinin tasarrufunda olan bir üniversitenin malzeme tedarikiydi. Nasyonal Sosyalist araştırma, öğretim ve eğitimin merkezi bir yeri olarak planlanan okul, aynı zamanda ırk çalışmaları ve Aryan halklarının kökenleri ile antik çağdaki tarihlerine odaklanacaktır. Savaş nedeniyle Ocak 1940 tarihinde Adolf Hitler tarafından bina inşaatının ertelenmesi talimatı verilmiştir. Fakat işgal edilen topraklardaki planlı müsadere göz önüne alındığında okul için bir kütüphanenin kurulmasına hız verilmiştir.²²

¹⁵ Kunz, 2005: 44.

¹⁶ Werth, 1964: 545-546.

¹⁷ BArch, R 6/170, "An die Herren Reichskommissars für das Ostland und für die Ukraine", 16.04.1942, Berlin.

¹⁸ Heuss, 1997: 535.

¹⁹ Heuss, 1997: 555.

²⁰ Gutsul, 2013: 10.

²¹ Alman Doğu Bakanlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. F. Rezzan Ünalp, "İkinci Dünya Savaşı'nda Barbarossa Harakâtı: Almanya'nın "İşgal Altındaki Doğu Müntakaları Bakanlığı" Faaliyetleri ve Pantürkizm", Giresun Üniversitesi KARSAM VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Türk Rus İlişkileri", Bildiriler Kitabı, Giresun, Ekim 2017, s. 464-479.

²² Freitag ve Grenzer, 1997: 245-249.

1930'ların sonlarından itibaren Rosenberg, geniş kapsamlı ideolojik ve eğitim planlarını harekete geçirmiştir. Ortaklarından biri Berlin Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olan Alfred Bäumler'dir (1887-1968). Bunun dışında Rosenberg'in vesayeti altında, Nazi seçkinleri için üniversitelere alternatif olan "Hohe Schule der NSDAP" adı verilen devasa bir araştırma ve eğitim merkezinin örgütlenmesi gerekmektedir. ERR'nin Paris'te düzene konulmasından altı ay önce Hohe Schule için kaynak toplama mevzusu iyice belirlenmiştir. ERR'nin savaş sırasındaki önceliklerinden biri 29 Ocak 1940 tarihli Hitler kararnamesi ile yetkilendirildiği üzere Hohe Schule ile enstitüler için kütüphane rezervleri oluşturmaktır. Yağmalanan kitaplardan bazıları doğrudan belirli kütüphanelere ve enstitülere gönderilmiştir. Diğerleri 1943'ün ortalarına kadar Berlin'deki ana ERR Kitap Kontrol Merkezi (Buchleitstelle) aracılığıyla filtrelenmiştir. Kütüphaneler, arşivler, tarih öncesi, araştırma-analiz ve diğer hedefler için bazı kurallar belirlenmiştir. ERR'nin işgal altındaki Doğu topraklarında bulunan kültürel varlıkları tespit etme ve bunlara el koyma yetkisi Ağustos 1941'de ilan edilmiştir.²³

Merkez Kütüphanesi ilk olarak 1939'un başlarında Berlin'de Behrenstrasse 49 adresinde Dr. Walter Grothe başkanlığında kurulmuştur. 1942 yılında ise Avusturya'nın Tirol kentinde Grand Hotel Annenheim'a ve daha sonra Avusturya'nın Karintiya bölgesindeki Tanzenberg Manastırına taşınmıştır. Özel Personel Kütüphanesi 1941 yılında Ukrayna başta olmak üzere işgal altındaki Sovyet topraklarında faaliyetlerine başlamıştır.²⁴

ERR'nin faaliyetleri için gereken finansman Nasyonal Sosyalist Partinin kasasından karşılanmıştır. Pek çok akademisyen için ise Rosenberg'in operasyon ekibinde ve ayrıca savaş bölgesinde aktif olan diğer bilimsel kuruluşlarda hizmet vermek, kendi araştırmalarını yerinde yapmak için beklenmedik bir fırsat anlamına gelmektedir.²⁵

Alman ordusunun ve yetkililerin Doğu coğrafyasına ve Kırım'a karşı olan ilgileri İkinci Dünya Savaşına dayanmamaktadır. Zira Alfred Rosenberg Sovyet Devriminin olduğu 1917 yılında Kırım'a gelmiştir ve Mangup'taki Gotik mağaralardan çok etkilenmiştir. Daha önceden Kırım ile ilgili bilgisi ve sempatisi olan Rosenberg'in İkinci Dünya Savaşı esnasındaki birliği ERR de Kırım'a ilgi göstermiş ve Eski Kermen'e işgalin başında görev gücü ERR tarafından el konulmuştur. 1940 yılı sonbaharında adını alan ERR, yani "İşgal Altındaki Topraklarda Rosenberg'in Görev Gücü" çalışmalarına hızla başlamıştır.²⁶ Alfred Rosenberg, Yahudilik ile Bolşevizm karşıtlığını içeren ve denetleyici makamlar olarak tanımlanabilecek kültürel, siyasi ve bilimsel ofisler kurmuştur. Bu ofisler ve ofis sorumluları şu kişilerdir:

Tablo 1. Alfred Rosenberg'in Görev Birliği Ofisleri ve Ofis Sorumluları²⁷

Amt/Abteilung Ofis/Bölüm	Leiter Başkan
Amt Schulung (ab 1938 Amt Lehrplanung) Eğitim Ofisi (1938'den itibaren Müfredat planlama ofisi)	Friedrich Schmidt
Amt Schrifttumspflege Literatür Koruma Ofisi	Hans Hagemeye
Amt Kunstpflege Sanat Koruma Ofisi	Dr. Walter Stang

²³ Grimsted, 2005: 396, 403.

²⁴ Grimsted, 2005: 404.

²⁵ Freitag ve Grenzer, 1997: 245-249.

²⁶ Gutsul, 2013: 27.

²⁷ Gutsul, 2013: 25.

Amt Weltanschauliche Information (bis 1937 Archiv für kirchenpolitischen Fragen İdeolojik Bilgi Ofisi (1937'ye kadar Politik kilise sorunları arşivi)	Dr. Matthes Ziegler
Amt Juden und Freimaurerfragen Yahudi ve Mason Sorunu Ofisi	August Schirmer
Aufbauamt Hohe Schule Yüksek Okul Ofisi	Prof. Dr. Alfred Baeumler
Abteilung Wissenschaft Bilim Departmanı	Prof. Dr. Alfred Baeumler, ab 1941 (1941'den itibaren) Heinrich Härtle, ab 1942 (1942'den itibaren) Walter Groß
Abteilung Vor und Frühgeschichte (später Amt) Tarih Öncesi ve Yakın Tarih Departmanı (daha sonra ofisi)	Prof. Dr. Hans Reinerth
Abteilung Naturwissenschaft Doğa Bilimleri Departmanı	Dr. Walter Groß

ERR çalışanlarının görevleri işgal altındaki bölgelerde, operasyon alanlarında ve sivil idare bölgelerinde yürütülecektir.²⁸ Kırım'a ait olan birlikler ise Ukrayna'da oluşturulmuş birliklere bağlı olarak görev yapmaktadır. "Ana çalışma grubu Ukrayna (HAG=HauptArbeitsgruppen)" bünyesinde ve yıllara göre pek çok çalışma grubu oluşturulmuştur. 1941-1942 yıllarında Batı Ukrayna Çalışma Grubu, Doğu Ukrayna Çalışma Grubu, Güney Ukrayna Çalışma Grubu ve Kırım Çalışma Grubu olmak üzere 4 adet birlik bulunmaktadır. (Ek 2) 1943 yılına kadar bu çalışma gruplarının bünyesi genişletilmiş ve Kiev Çalışma Grubu, Simferopol (Akmescit) Çalışma Grubu, Herson Çalışma Grubu gibi gruplar da oluşturulmuştur.²⁹

ERR personeli faaliyetlerine öncelikle müzeler, arşivler, kütüphaneler ve enstitüler hakkında bilgiler toplayarak başlamıştır. Zira ilgili birimlerin geçmişleri, envanterleri gibi hususlar yapılacak çalışmaların sağlığı açısından önemlidir. Akabinde Sovyet yönetiminin çeşitli raporları aranmış ve incelenmiştir. İşgal altındaki doğu topraklarında görev yapan ERR personeli; profesörler, mühendisler, ekonomistler, doktorlar, teknisyenler gibi çeşitli meslek gruplarından oluşmaktadır. Sayıları ise yaklaşık 3000 kişi olarak belirtilmiştir.³⁰

Ana çalışma grubuna bağlı olarak faaliyet gösteren küçük çalışma grupları, özel komuta birimi ve öncü komuta birliği gibi teşkilatlar kütüphaneler, gözlem evleri ve müzelerdeki envanteri araştırıp el koymak ve ilgili nesnelere Almanya'ya aktarmak hususunda görev yapmışlardır. İlk olarak NSDAP'nin ideolojik, politik ve artan düşmanlarına karşı mücadeleye uygun nesnelere el koymak gibi özel bir görevi bulunmaktadır. Bunlar, Frankfurt am Main'deki Yahudi Sorunu Araştırma Enstitüsü'ne de gönderilmiştir. Ayrıca yerel halk, tüm ERR operasyonlarında, çalışma gruplarında ve departmanlarında çalışmıştır. Yerel halkın çoğu bilim insanıdır (tarihçiler, arkeologlar, müze çalışanları, arşivciler) ve bazı sivil ofislerde görev yapmışlardır.³¹

Çalışma Grubu Kırım (Arbeitsgruppen Krim=AG) Ekim 1941'de Ukrayna Çalışma Grubu'nun özel bir birimi olarak kurulmuştur. Bu çalışma grubunun ilk faaliyeti 1942 yılında

²⁸ Gutsul, 2013: 26.

²⁹ Gutsul, 2013: 170.

³⁰ Gutsul, 2013: 187.

³¹ Gutsul, 2013: 229.

Simferopol'de (Akmescit) kaydedilmiştir. Bu şehirde Puşkin Caddesi 27 adresinde bir karargâh kurulmuştur. Kırım Çalışma Grubu faaliyetlerini Ukrayna topraklarında değil, güneydeki karargâhlarda sürdürmüştür. Grubun ana lokasyonları arasında Simferopol (Akmescit), Sivastopol (Akyar), Yalta, Sudak ve Kerç gibi bölgeler yer almaktadır. İlk günlerde Kırım'ın hemen hemen tüm şehirlerindeki araştırma enstitüleri ERR üyeleri tarafından aranmış ve mühürlenmiştir. Aynı zamanda Çarlara ait eski sarayların hepsi araştırılmış ve envanterleri de taranmıştır. Kırım Çalışma Grubunun faaliyetleri arasında Almanların eski yerleşim yerlerini araştırmak ve bunların Kırım'a olan kültürel etkilerini belirlemek bulunmaktadır. Ayrıca Germen Gotlarının izlerini, yerleşim yerlerini ve yarımada'daki geleneklerini de araştırmışlardır. Araştırma yapılan kütüphanelerde el konulan kitaplar toplama noktalarında belirlenerek Berlin'e nakledilmişlerdir.³² Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi Sovyet yönetimine ait belgelerin taranması ve incelenmesi hususu, gerektiğinde çok önemli olan bilgilerden yararlanma veya bazı envanterlerin ortadan kaldırılmasını gerektirdiği içindir. Gotların mirası meselesi ise Alfred Rosenberg'i ziyadesiyle alakadar etmekte ve burada bir zamanlar kendi atalarının yaşadıklarına olan inancı, bölgeyi daha çok merak etmesine yol açmaktadır. Hatta Kırım'a Gotlar tarafından aktarılan kültürel mirastan söz etmekte ve bu mirasın Kırım'ı nasıl etkilediğine dair derin araştırmalar yapmaktadırlar. El konulan kültürel envanterin Berlin'e aktarılması ise Kırım tarihi açısından büyük bir kayıptır. Zira bu mirasın önemli bir bölümünün Almanlar tarafından yok edildiği açıktır.

Kırım Çalışma Grubu, Şubat-Ağustos 1942 tarihleri arasında Herbert Schmidt tarafından yönetilmiştir. Schmidt, tarih öncesi özel ekibe mensup ve Gotik araştırmalarıyla uğraşan bir arkeolog olan Rudolph Stampfuß ve ekibi ile Sudak, Simferopol (Akmescit), Sivastopol (Akyar), Kerç, Çufut-Kale şehirlerinin yanı sıra eski Gotik yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir. Mezarlıklar, gözlemleri ve ilgili eşya ile kitaplara el konulmuştur. Ayrıca Çalışma Grubu Kırım, Kuzey Kırım'da ve Kerç kasabasındaki Gotik höyüklerde araştırma kazıları gerçekleştirmiştir.³³

AG Kırım'ın 1942 baharındaki kadrosu ise Herbert Schmidt, Kaulich Berent, Adjutant Langer gibi isimlerden oluşmaktadır. Prehistorya özel ekibinden Prof. Dr. Rudolph Stampfuß, Dr. Otto Klein ve Walther Matthes; ideolojik bilgi için özel ekipten Karl Rosenfeld, özel folklor ekibinden Hasn Röck Weisser; Özel bilim ekibinden Hans Braun sorumludurlar. Rudolf Stampfuß, Ukrayna Komiserliği'nde "Tarih Öncesi Özel Personel Başkanı" olmuştur. Yukarıda da adı geçen Stampfuß, müzeler ve kazılardan sorumludur. Güzel sanatlar ekibinin üyeleri ise 1942 sonbaharına kadar orta Ukrayna şehirlerinde çalışmış ve ancak Eylül 1942'de Simferopol'e (Akmescit) ulaşmışlardır. Alupka yakınlarındaki bir kalede AG Kırım tarafından güvenlik altına alınan resimlerin değerlendirilmesi yapılmıştır.³⁴ Ayrıca Kiev, Herson, Simferopol (Akmescit) gibi şehirlerde el konulan materyallerin incelendiği defter kayıtları da bulunmaktadır.³⁵

1942 yılı sonbaharında özel bilim ekibinin bir üyesi olan Schwartz Bostunitsch, Kırım'da bir biyolojik araştırma enstitüsü ile bir gözlemevini inceleme altına almıştır. Gözlemevinde ayrıca el konulan küçük bir kütüphane de bulunmaktadır. ERR çalışanlarından olan Braun, Kırım Dağları'nda bulunan Biyolojik Araştırma Enstitüsü "Karadah" istasyonunu araştırmıştır ve bu istasyonda değerli eserlerden oluşan yaklaşık 50.000 cilt kitap bulunmaktadır. Kitapların bir kısmı savaş sırasında kaybolduğu için, Braun geri kalan kısmını Simferopol'e (Akmescit) teslim etmek ve orada incelemek istemiştir. Ayrıca 10.000 ciltlik bir kütüphanesi bulunan Simejis Meteoroloji Laboratuvarı da ERR'nin dikkatini çekmiş ve Braun tarafından mühürlenmiştir. Özel bilim ekibinin temsilcileri ise bu kütüphaneyi Sovyetler Birliği'nin en iyilerinden olarak tanımlamışlardır. Orada bulunan koleksiyonlar doğrudan Berlin'e teslim edilmiştir. Gözlemleri ve yeni Sovyet teknolojileri, Alman araştırmacılar için politik ve ideolojik çalışmalar kadar

³² Gutsul, 2013: 222.

³³ Gutsul, 2013: 183, 203.

³⁴ Gutsul, 2013: 222-223, 247.

³⁵ Hiller, 1995: 14.

ilgi çekicidir. Kısa zamanda sadece büyük bilim kurumları ve kültür merkezleri değil aynı zamanda daha küçük köy ve ilçe kütüphaneleri de ERR'nin kontrolü altına girmiştir. ERR memurları neredeyse her ay küçük kasabalardaki kütüphaneleri ziyaret ederek kitapları ayrı bir odaya tasnif etmişlerdir. Böylece yasaklı ve ilgilerini çeken kitapları güvenli bir odaya kilitlemişlerdir. Önemsiz olarak gördükleri literatürleri de bu süreçte yok etmişlerdir. Yerel kütüphanelerdeki ziyaretçiler ise sadece Almanlar tarafından izin verilen eserleri okuyabilmiş ve inceleyebilmişlerdir. Zira bu kütüphanelere yalnızca Alman ordusu ve diğer yetkililer girebilmekteydiler. Bu anlamda Çufut-Kale'de yer alan Mağara Kentler Müzesi tarihsel açıdan çok önemlidir. Zira ilgili bölgede Gotik yerleşim yerlerinin izlerine dair kalıntılar da mevcuttur. Simferopol (Akmescit), Kerç, Yalta ve Sudak gibi şehirlerdeki müzeler de Almanlar tarafından kontrol altına alınmıştır. Simejis kütüphanesindeki 1943 yılının son ayına ait verilerde 1656 adet kitaptan 1603'ünün ERR tarafından okunmasına izin verilmiş, 67 kişi de okuyucu kaydedilmiştir. Aynı tarihlerde Kırım'ın şehir kütüphanesinde ise kaydedilen rakamlar şunlardır: 1750 adet kitap bulunmaktadır ve bunların 950 adedinin okunmasına izin verilmiştir. Bunlardan 335'i hiç kontrol edilmemiştir. 112'sine ERR tarafından el konulmuştur. 3 adeti eski eserlerden oluşan koleksiyondur. 350'si kontrol için merkeze gönderilmiştir. 115 kişi de okuyucu bulunmaktadır. Bu sayılar da göstermektedir ki, ERR tarafından kütüphanelerin kontrolü sağlanmış, el konulacak ve yok edilecek eserler yine ERR tarafından belirlenmiştir. ERR'nin izin verdiği ölçüde okuyucular kitapları inceleyebilmişlerdir. Hangi kitabın incelenip incelenemeyeceğine dahi ERR yetkilileri karar vermişlerdir.³⁶

Haziran 1942'de Sivastopol Muharebesi sırasında, Alman ordusuna ait bir araştırma ve haritacılık ekibi, Eski Kermen (19-25 Haziran 1942) ve Mangup-Kale'nin (23, 24 Haziran ve 7 Temmuz 1942) yerleşim yerlerinde ayrıntılı araştırmalara başlamıştır. Bu amaçla fotogrametrik kayıtlar yapılmış ve Alman keşif kuvvetlerinin hava fotoğraflarından yararlanılmıştır. Almanların Kırım'da verdikleri zarar ise on binleri geçen ciltlerle ifade edilmektedir. Kıta Avrupası Araştırma Enstitüsü'ne yalnızca Kırım'dan 1.000 ders kitabı gönderilmiş ve 1941-1942'ye ait basılı Sovyet propaganda malzemeleri bulunarak Berlin'e aktarılmıştır.³⁷ Odessa'da iki milyondan fazla ciltlik bir kütüphane yok edilmiştir.³⁸

1942 yılında Kırım'da pek çok enstitü araştırılmış ve Eğitim Enstitüsü'ndeki 12.000 cilt, Pedagoji Enstitüsü'ndeki 200.000 cilt, Tıp Enstitüsü'ndeki 100.000 cilt, Ziraat Enstitüsü'ndeki 60.000 cilt bilimsel veri inceleme altına alınmıştır. Küçük kütüphanelerdeki hemen hemen bütün eserler toplanmıştır. Ayrıca Simferopol (Akmescit) Fitopatoloji Enstitüsü, Sivastopol Biyoloji Laboratuvarı, Nikita Botanik Bahçesi aranmıştır. Simferopol (Akmescit), Kerç, Yalta, Sudak ve diğer kentlerdeki müzeler mühürlenmiştir.³⁹

Çalışma Grubu Kırım'a ait birliklerin yanında Sonderkommando ve Vorkommando adı verilen iki yapı da bulunmaktadır. 1942'de özel komuta birlikleri de (SK=Sonderkommando) HAG Ukrayna bünyesinde bazı faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu birlikler 1941 yılı Ekim ayında Kırım'da yoğun faaliyet göstermişlerdir:

Tablo 2. Birliklerin İsimleri ve Görev bölgeleri⁴⁰

Name des Kommandos Birliğin Adı	Einsatzgebiet Operasyon Alanı
SK Krim	Nordkrym, Okt. 1941 Kuzey Kırım, Ekim 1941

³⁶ Gutsul, 2013: 223, 224-225.

³⁷ Gutsul, 2013: 116.

³⁸ Hiller, 2013: s. 22.

³⁹ Gutsul, 2013: 213, 225.

⁴⁰ Gutsul, 2013: 228.

(Vorkommando) SK Kaukasus	Nordkaukasus, Kuban, 1942 Kuzey Kafkasya, Kuban, 1942
(Vorkommando) SK Stalingrad	Stalingrad, Wolga-Gebiet, 1942 Stalingrad, Volga bölgesi, 1942
(Vorkommando) SK Rostow	Rostov, Don-Gebiet, 1942 Rostov, Don bölgesi, 1942
SK Tschernigow	Nordukraine, 1941 Kuzey Ukrayna, 1941
SK für die Städte Stalino und Voroşylovhrad	Ostukraine, 1942 Doğu Ukrayna, 1942
SK Kursk	Westrussland, 1942 Batı Rusya, 1942
SK Melitopol	Südukraine, 1942 Güney Ukrayna, 1942
SK Odessa	Odessa, Transnistrien, 1942 Odesa, Transdinyester, 1942

Sonderkommando birlikleri ERR'nin Ukrayna'daki faaliyetleri kapsamında Arbeitsgruppen yanında faaliyet gösteren özel görevli birliklerdir. İlgili birlikler Ukrayna bölgesinde organize edilmişlerdir. Bu özel birlikler, işgal altındaki şehirlerdeki önemli siyasi ve bilimsel kurumlara kısa sürede ulaşarak bölgeyi güvenlik altına alabilmişler, çalışma gruplarından önce ilgili bölgeleri hazır hale getirmişlerdir. Görevleri arasında müzelerin, kütüphanelerin ve arşiv binalarının ilk mühürlenmesi ve gözetimi, değerli olan materyallerin korunması, toplama noktalarının inşası yer almaktadır. Fakat ilgili eserlerin kataloglanması ile değerlendirilmesi özel komuta birliklerinin yetkisi dışında tutulmuştur.⁴¹

El konulan değerli sanat eserlerini seçmek ve değerlendirmek üzere 24 Eylül 1942'de ERR Güzel Sanatlar Özel Kadrosunun çalışanları Simferopol'de (Akmescit) görevlendirilmişlerdir. Ayrıca Aralık 1942'den itibaren Arbeitsgruppen Krim "Arbeitsgruppen Simferopol" adını kullanmaya başlamıştır. Bu çalışma grubu 1943 yılının sonuna kadar Kırım'da çalışmıştır. Ocak 1944'te ise AG Simferopol (Akmescit) tamamen tahliye edilmiştir.⁴² 1944 yılının sonunda çalışma grupları ve ana çalışma grupları ERR'nin operasyonel birimleri olarak feshedilmiş, operasyonları azaltılmış ve Yukarı Silezya'ya kaydırılmıştır.⁴³

Görüldüğü üzere 1941 ile 1944 yılları arasında HAG Ukrayna'nın özel birimleri Ukrayna topraklarında çalışmıştır. Binlerce kitap ve düzinelerce resim, yüzlerce arşiv dosyası ve sanat eseri bu süreçte Almanya'ya teslim edilmiştir.⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Almanlar Doğu Avrupa topraklarından çıkmak durumunda kalmışlar ve bir süre sonra pek çok Alman yetkili savaş suçu işlemekten ötürü yargılanmıştır. Alfred Rosenberg, Nürnberg mahkemeleri sırasında ölüm cezasına çarptırılmış ve 1946 yılının Ekim ayında infaz edilmiştir.⁴⁵

⁴¹ Gutsul, 2013: 227.

⁴² Gutsul, 2013: 226.

⁴³ Gutsul, 2013: 36-37.

⁴⁴ Gutsul, 2013: 229.

⁴⁵ Lach, 2004/2005: 14.

Sonuç

Kırım stratejik açıdan çok önemli bir mevkide bulunmaktadır ve tarih boyunca pek çok milletin dikkatini çekmiştir. Kimi zaman çeşitli milletlerin göç yolu üzerinde yer almış ve kimi zaman da bazı milletlere yerleşim yeri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile Almanların bölgeye daha uzun gelişleri söz konusu olmuştur. Zira Almanlar Birinci Dünya Savaşı'nda kısa süreli de olsa Kırım'ı işgal etmişlerdir. 1941-1944 yılları arasında ise kurmuş oldukları birlikler ile Kırım'da daha yoğun faaliyet göstermişler, sistemli çalışmalar yürütmüşler ve hem askeri hem idari açıdan hakimiyetlerini yerleştirmek amacıyla olmuşturlardır.

İkinci Dünya Savaşı esnasında etkili olabilmek amacıyla bazı birlikler kuran Almanların Ukrayna bölgesinde kurmuş oldukları birim, Kırım'ın bağlı olduğu üst birimdir. Çalışmamızda yer verilmiş olan tüm birlikler, Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'in başkanlığını yaptığı Einsatzstab Reichsleiter Alfred Rosenberg, (ERR) yani Alfred Rosenberg'in Görev Birliği olarak adlandırılmaktadır. Ukrayna'daki birliğe HAG (HauptArbeitsgruppen) adı verilmiş ve Kırım'daki birlik ise bu ana birliğe bağlı olan AG Krim (Arbeitsgruppen Krim) olarak adlandırılmıştır. İlgili çalışma gruplarının pek çok görevi bulunmaktadır. İşgal altındaki bölgelerde bulunan kütüphaneler, mezarlıklar, müzeler, araştırma enstitüleri, laboratuvarlar, gözlemevleri gibi alanlarda bulunan envanteri incelemek, değerlendirmek ve el koymak amaçlı faaliyet gösteren bu birlikler, gerektiğinde pek çok eseri ortadan kaldırmıştır. Özellikle Sovyet Rusya'ya ait olan envanterin yok edilmesi Almanlar için çok mühim olarak ifade edilebilir. Almanların amaçlarından bir tanesi Bolşevikliği ortadan kaldırmak olarak ifade edilirse, onlara ait olan tüm mirasın Almanya'ya nakledilmesi ya da yok edilmesi savaş esnasında Almanlar açısından gayet doğal bir durumdur. Fakat bu durum bölgenin tarihi ve kültürel geçmişine vurulan büyük bir darbe olarak adlandırılabilir.

Kırım Tatarlarına Sovyetler Birliğinin baskı yaptığı ve Almanların eziyet çeken bu halklar için bir kurtarıcı olduğu propagandasını yapan Alman yetkililerin de tıpkı Sovyetler Birliği gibi Kırım'a ve Kırım'ın kültürel mirasına ziyadesiyle zarar vermiş oldukları ortaya çıkmaktadır. Bölgede yer alan pek çok müze ve kütüphanedeki on binlerce cilt eser toplama noktalarına aktararak Berlin ve Frankfurt gibi merkezlere nakledilmiştir. Almanlar tehlikeli olarak gördükleri envanteri ise yok etmişlerdir. Dolayısıyla Kırım coğrafyasında verdikleri zarar azımsanmayacak ölçüde değerlendirilebilir. Kırım, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği ve Almanya arasında mücadele alanı haline gelmiş ve iki büyük gücün kazanma hırısından dolayı zarar görmüştür. Doğu Bakanı Alfred Rosenberg ve onun birliklerinin ise bu kültürel ve tarihi mirasa el konulmasında, Almanya'ya aktarılmasında ve yok edilmesinde olan payları çok yüküktür.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

BArch, Berlin Bundesarchiv.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

Cohen, Julie-Marthe-Jelinek, Felicitas Heimann ve Weinberger, Ruth Jolanda (2019), Handbuch zur Judaica Provenienz Forschung: Zeremonialobjekte, (ins Deutsche übersetzt von: Felicitas Heimann Jelinek), Germanay: World Jewish Restitution Organization.

Dallin, Alexander (1957), *German Rule in Russia 1941-1945*, Londra: St. Martin's Press.

Dokumantation (1958), "Der Generalplan Ost", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 6/3, 281-325.

Freitag, Gabriele-Grenzer, Andreas (1997), "Der deutsche Umgang mit sowjetischem Kulturgut während des Zweiten Weltkriegs", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 45/2, 237-272.

Grimsed, Patricia Kennedy (2005), "Roads to Ratibor: Library and Archival Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg", *Holocaust and Genocide Studies*, 390-458.

Gutsul, Nazarii (2013), *Der Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg und seine Tätigkeit in der Ukraine (1941-1944)*, Gießen: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie des Fachbereichs Geschichts- und Kulturwissenschaften der Justus-Liebig-Universität Gießen.

Heuss, Anja (1997), "Die Beuteorganisations des Auswärtigen Amtes: Das Sonderkommando Künsberg und der Kulturgutraub in der Sowjetunion", *Vierteljahrhefte des für Zeitgeschichte*, 45/4, 535-556.

Hiller, Marlena P. (1995), "Bücher als Beute: Das Schicksal sowjetischer und deutscher Bibliotheken als Folge des Zweiten Weltkriegs", *Nordostarchiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte*, 4/1, 9-27.

Kunz, Norbert (2005), *Die Krim unter Deutscher Herrschaft 1941-1944: Germanisierungsutopie und Besatzungsrealität*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Lach, Karin (2004-2005), Projekt: *Die Historische Hintergrund zur Sammlung Tanzenberg an der Universitätsbibliothek Wien*, Universität Wien.

Mazower, Mark (2013), *Hitler İmparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Alfa Tarih Yayınları.

Myllyniemi, Seppo (1973), *Die Neuordnung der Baltischen Länder 1941-1944: Zum Nationalistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik*, Helsinki.

Picker, Henry (1981), *Hitlers Tischgespräche*, Wilhelm Goldmann Verlag.

Sakal, Halil Burak (2013), *Bir Başka Dünya Savaşı: II. Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar 1941-1945*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ülküsal, Müstecip (1975), "II. Dünya Savaşı'nda Berlin Hatıraları", *Emel*, 87, 35-48.

Ünalp, F. Rezzan, "İkinci Dünya Savaşı'nda Barbarossa Harekâtı: Almanya'nın "İşgal Altındaki Doğu Mıntıkaları Bakanlığı" Faaliyetleri ve Pantürkizm", Giresun Üniversitesi KARASAM VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Türk Rus İlişkileri" Bildiriler Kitabı, Giresun, Ekim 2017, s. 464-479. (Erişim Linki: https://karasam.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/karasam-giresun-edu-tr/I%20C%C4%B0LT/II.C%C4%B0LT/karasam_II.CILT.pdf)

Werth, Alexander (1964), *Russia at War*, London.

İnternet Kaynakları

Schmidt, Claudia-Devantier, Sven, "Das Ahnenerbe der SS-Himmlers Geisteselite", Bundesarchiv Internet Seite <https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Virtuelle-Ausstellungen/Das-Ahnenerbe-Der-Ss-Himmlers-Geisteselite/das-ahnenerbe-der-ss-himmlers-geisteselite.html>

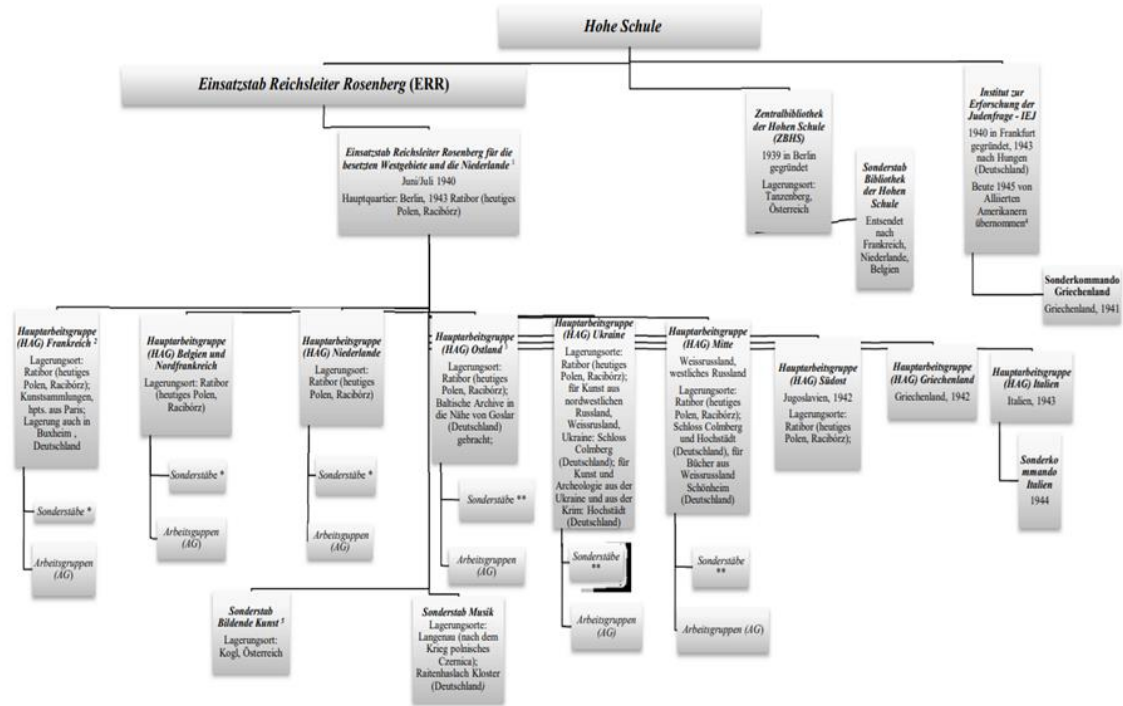
Schreg, Rainer, Zwischen Nazis und Sowjets: Die Krimgoten in den 1930'er und 40'er Jahren, 28.06.2020, <https://archaeologik.blogspot.com/2020/06/zwischen-nazis-und-sowjets-die.html>

EKLER

Ek 1. Yüksek Okul ve Görev Birliği'nin Yapılanması

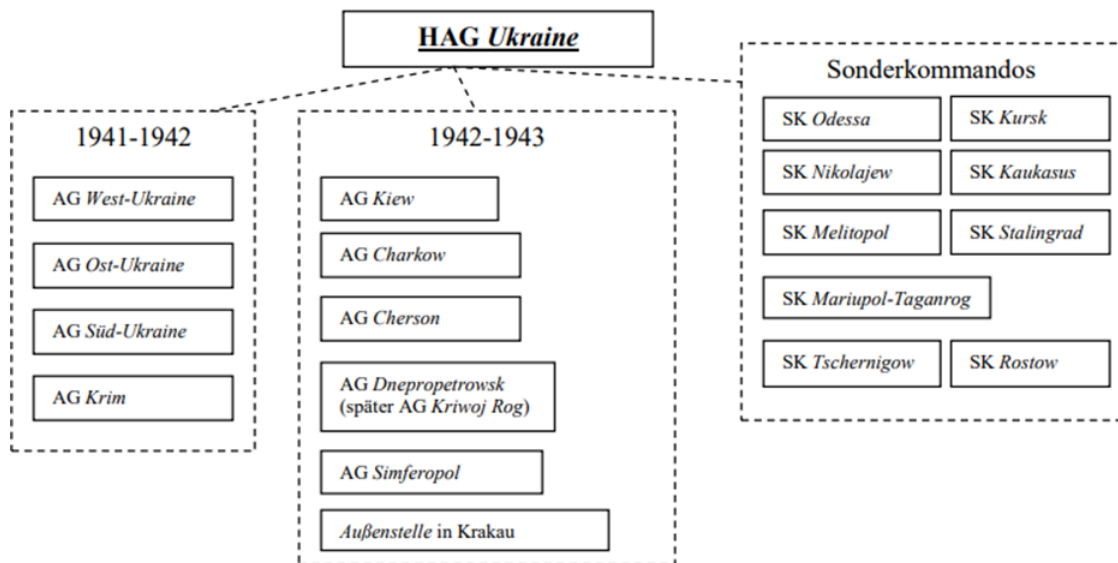
A. ORGANISATORISCHE TABELLEN (ERR, RSHA)

Tabelle (I) Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg – Organisatorische Struktur des ERR

Kaynak: Cohen, Julie Marthe-Jelinek, Felicitas Heimann-Weinberger ve Ruth Jolanda, (2019): 176.

Ek 2. Ana Çalışma Grubu Ukrayna ve Bağlı Çalışma Grupları.

Kaynak: Gutsul, (2013): 170.

Karadeniz, Hüseyin, “Kıralizade Hasan Tahsin Bey’in Trabzon’un Eğitim ve İmar Hayatına Katkıları”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.633-642.
DOI: 10.31765/karen.1383543

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Yüksek Lisans Öğrencisi,
Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Sakarya/TÜRKİYE
✉ karadenizhsyn.61@gmail.com

ORCID : 0000-0002-2094-1284

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Sürmene,
Eğitim, İmar, Okul

Keywords: Trabzon, Surmene, Education,
Reconstruction, School

KIRALİZADE HASAN TAHSİN BEY'İN TRABZON'UN EĞİTİM VE İMAR HAYATINA KATKILARI*

Hüseyin KARADENİZ**

Öz: Trabzon'da eğitim ve imar alanında yaptığı faaliyetlerle adını duyuran Kıralizade Hasan Tahsin 1875 tarihinde Trabzon'un Sürmene ilçesinde doğdu. Genç yaşlarda Rusya'ya giderek orada mimarlık eğitimi aldı. Bu vesileyle Rusça öğrenerek Sürmene Rus işgalindeyken halka yardımcı olmuş, halkın taleplerini Rus komutana bildirmiş, aynı zamanda Sürmene ilçesinde kısa bir süre belediye başkanlığı da yapmıştır. Trabzon'daki Rus işgali sonrasında özellikle müteahhitlik alanında önemli çalışmalar yapan Hasan Tahsin; Trabzon Hükümet Konağı, Trabzon Lisesi ve Değirmendere Limanı gibi önemli inşaat işlerinde bulunmuş, Kazım Karabekir'in de tavsiyesi üzerine savaş yetimlerinin ihtiyaçlarının giderildiği ve barındırıldığı yatılı yetimler okulu yaptırmış, bu okullarda birçok yetim çocuğu okutmuştur. Eğitim ve imar alanında yapılan faaliyetler Hasan Tahsin Kirali ile sınırlı kalmamış, oğlu Süleyman Kirali Sürmene'de Hasan Tahsin Kirali İlkokulunu ve Marmara Ereğlisi Süleyman Turgut Kirali İlkokulunu, diğer oğlu Özcan Kirali ise Sürmene Özcan Kirali Yurduunu yaptırmıştır. 6 Haziran 1940 günü ise İskele Meydanı'nda yaptırdığı bina inşaatını görmek üzere evden ayrılan Hasan Tahsin geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.

KIRALIZADE HASAN TAHSİN BEY'S CONTRIBUTIONS TO THE EDUCATION AND CONSTRUCTION LIFE OF TRABZON

Abstract: Kiralizade Hasan Tahsin, who made a name for himself with his activities in the field of education and construction in Trabzon, was born in Surmene district of Trabzon in 1875. He travelled to Russia at a young age and studied architecture there. On this occasion, he learnt Russian and helped the people when Surmene was under Russian occupation, reported the demands of the people to the Russian commander, and also served as mayor of Surmene for a short time. After the Russian occupation in Trabzon, Hasan Tahsin, who made important works especially in the field of contracting, carried out important construction works such as Trabzon Government House, Trabzon High School and Degirmendere Port, and upon the recommendation of Kazim Karabekir, he built a boarding school for orphans where the needs of war orphans were met and sheltered, and many orphans were educated in these schools. The activities in the field of education and construction were not limited to Hasan Tahsin Kirali, his son Süleyman Kirali built Hasan Tahsin Kirali Primary School in Surmene and Marmara Ereğlisi Süleyman

Geliş Tarihi / Received Date: 30.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.12.2023

Turgut Kirali Primary School, and his other son Özcan Kirali built Suurmene Özcan Kirali dormitory. On 6 June 1940, Hasan Tahsin left his home

to see the construction of the building he had built in Iskele Square and died as a result of a heart attack.

Giriş

Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında Osmanlı topraklarına kattığı, Yavuz Sultan Selim'in vali olarak yönettiği ve Kanuni Sultan Süleyman'ın doğduğu Trabzon, Müslüman ve gayrimüslim halkların uzun süre sorunsuzca bir arada yaşadığı, tarih boyunca Osmanlı'nın ticari ve iktisadi yönden en önemli şehirlerinden birisi olmuştur.¹ Trabzon'un önemli bir liman şehri olması ve Doğu Anadolu'dan İran'a kadar devam eden yolların başlangıç noktasında yer alması, şehrin jeopolitik önemini daha da arttırmıştır. Bu bölgeye hâkim olmak isteyen devletler için Trabzon şehrine sahip olmak, bölge hâkimiyeti için önemli unsurlardan birisidir. Bu önem Roma'dan Osmanlı'ya kadar asırlar boyunca hiç değişmeden devam etmiştir.² Hasan Tahsin böylesine önemli bir şehrin Sürmene kazasının Çiftesu köyünde 1875 yılında doğdu.³ Babası Süleyman Bey'in vefatı sonrası yedi yaşında yetim kalmış, okul eğitimi için medreseye başlamış, okuma yazmayı öğrenmiş ve on bir yaşından sonra eğitimine devam etmemiştir. Çalışmak arzusunda olan Hasan Tahsin, Batum'da müteahhitlik yapan üvey abisinin yanına gitmeye karar vermiştir. Ağabeyinin de bir Rus şirketinin Batum'daki inşaat ve ticaret işlerinde çalışıyor olması Hasan Tahsin'in inşaat sektörüne girişini kolaylaştırmıştı. Hasan Tahsin'in Batum ile başlayan bu yolculuğu Rusya'nın değişik kentlerinde yedi yıl sürdü. 1898 yılında doğduğu Çiftesu köyüne geri döndüğünde 23 yaşında bulunuyordu.⁴

Rusya'da edindiği iş tecrübeleri ve birikimiyle memleketinde mimarlık ile uğraşmaya başlayan Hasan Tahsin, Samsun'da yaptığı inşaat işleriyle birlikte şöhret kazandı. Bir süre sonra oğlu Ali Rıza ile ticarete de yönelen Hasan Tahsin; Sovtorglot Sovyet vapurlarının Sürmene, Rize, Giresun ve Trabzon acentalığını yaptı.⁵ Eşinin hastalanması sonrasında tedavi amaçlı olarak İstanbul'a taşınan Kıralizade ailesi ikamet ettikleri Fatih'te çıkan yangın sonrası evleri ve eşyalarını kaybedince 1915 yılında tekrar Sürmene'ye geri dönüş yapmak zorunda kaldı. O dönemde kaymakamlık ve bazı resmi daireler Araklı Konağı önünde, bazıları ise Sürmene Humurgan çarşısında dağınık bir şekilde bulunmaktaydı. Bu da hükümet işlerinde birtakım aksaklıklara sebep oluyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın da tüm hızıyla devam ettiği sırada tüm devlet dairelerinin Sürmene'de toplanmasına karar verildi. 1915 yılında İstanbul'dan yeni dönmüş olan müteahhit Hasan Tahsin Bey'e, gerekli formaliteler tamamlandıktan sonra tuğladan bir hükümet binası yaptırıldı. Böylece yöredeki resmi devlet daireleri yeni inşa edilmiş binasına taşınmış oldu. Bir süre sonra hükümet binasının bir bölümüne, savaşan askerler için fasulye ve çeşitli erzaklar depolanmaya başlandı. Ancak Rusların Sürmene'yi işgal edeceklerinin anlaşılması üzerine hükümet konağı ve diğer depoların yaktırılmasına karar verildi ve kısa bir süre sonra Trabzon'un Rus işgali başladı.⁶

¹ Özel, 2012: 1-3.

² Şahin, 2009:118.

³ Kıralizade Süleyman'ın üçüncü evliliğinden İbrahim, İsmail ve son olarak 1875 tarihinde Hasan Tahsin dünyaya gelmiştir. Hasan Tahsin ilk evliliğini Gülhanım ile 1891 yılında yaptı. Bu evlilikten Ali Rıza ve Ayşe adında iki çocuğu oldu. 1904 yılında Gülhanım ile evliliğine son veren Hasan Tahsin, 1905 yılında Kulaçzade Zekiye ile ikinci evliliğini yaptı. Bu evliliğinden de Münevver ve Murat adında iki çocuğu oldu. Eşi Zekiye'nin genç yaşta vefatı sonrası çocukları ufak yaşta yetim kalan Hasan Tahsin yeniden evlenmeye karar verdi. Üçüncü ve son evliliğini Küçükalioğlu Ayşe ile 1918 yılında yaptı. Bu evlilikten de Saadet, Süleyman ve Özcan adında üç çocuğu dünyaya geldi (Sabri Malkoç, Hasan Tahsin Kirali, s. 4-9).

⁴ Malkoç, 2007: 9-10.

⁵ Bal, 2007: 470.

⁶ Malkoç, 2007:11.

1. Rus İşgali Dönemi Sürmene'de Hasan Tahsin Bey

Ruslar Trabzon'u işgali sonrası idarî ve askerî bir teşkilat kurarak Sürmene'yi üç bölgeye ayırmıştı. Üç bölgeye de birer kumandan göndermiş, kumandanların başına ise albay rütbesindeki Okra Naçarnik adında kumandan atanmıştı. Hasan Tahsin, Rusya'da müteahhitlik yaptığı için iyi derecede Rusya biliyordu. Rus komutanla konuşarak Sürmene'de Türk toplumunun temsilcisi olmaya karar verdi. Türk toplumunun temsilcisi olarak herhangi bir şikâyet veya istek olduğunda Hasan Tahsin Rus komutana çıkar durumu izah ederdi.⁷ Başarıyla yürüttüğü bu görev sonrasında temsilcilik alanı genişletilen Hasan Tahsin, Rus komutanın emriyle Sürmene Belediye Başkanlığına atandı. Şehirde işgalle birlikte yükselen gerginlik sonucu Rumların iftira ve şikayetleri üzerine Hasan Tahsin Bey bir süre Batum'da tutuklu kaldı.⁸

9 Mart 1917 tarihinde Rusya'da ihtilalin patlak vermesiyle beraber Rus cephelerinde çözümler başladı. Erzincan Mütarekesi sonrası iyice artan çözümler sonucu, Rus askerleri bölgeden çekilirken, 24 Şubat 1918 günü Türk ordusu Trabzon'a, 25 Şubat 1918 günü ise Sürmene'ye girmiş oldu.⁹

İşgal ettikleri topraklarda sürekli kalacaklarını düşünen Ruslar, bir program çevresinde altyapı yatırımlarına başlayarak Doğu Anadolu'da kara yolları, köprüler ve demir yolları yaptırmaya başlamıştı. Bu program uyarınca Trabzon'dan Batum'a yol, köprü, iskele ve limanlar inşa edildi. Sürmene Rus Kumandanlığı, Sargona(Çamburnu) ile Golonsa(Soğuksu) arasındaki yolun yapım ihalesini Hasan Tahsin Bey'e verdi. Ayrıca Hasan Tahsin'e Değirmendere kıyısında birde liman tesisi yaptırılacaktı.¹⁰

2. Hasan Tahsin Bey'in Önemli İmar Faaliyetleri

2.1. Değirmendere Limanı'nın İmarı

Ruslar, Trabzon'u işgal ettikten sonra şehrin altyapı çalışmalarına başladılar. Bu çalışmalarını gerçekleştirebilmek amacıyla Rusya'dan gemilerle getirilen inşaat malzemeleri, silah, cephane ve yiyecek gibi maddelerin deniz yoluyla Trabzon önlerine geldiğinde, şehre intikal ettirilmesi için bir liman ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu amaçla ilk adım olarak Değirmendere'de bir liman yapılmasına karar verildi. Liman inşaatının büyük bir bölümünü Kıralizade Hasan Tahsin Bey üstlendi. Öncelikle Boztepe'nin altındaki Rum Mezarlığı yanında yer alan taş ocaklarından büyük kayalar çıkartılarak taşınıp denize döşendi. Neticede dalgakıran biçiminde inşa edilen liman kısa bir süre içerisinde tamamlanarak işletmeye açıldı. Bu limandan boşaltılan malların bir bölümü daha sonra karayolu kullanılarak Erzurum bölgesine gönderildi.¹¹

2.2. Trabzon Hükümet Konağı

19.yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti'nin önemli vilayetlerinden olan Trabzon'da hükümet konağı olarak yeni binalar inşa edilmeye başlanmıştı. İlk olarak 1863 yılında Orta Hisar'da yeni bir hükümet binasının yapımına başlanmış ancak 1865 yılında çıkan yangın sonrası hükümet konağı tahrip olmuştu.19.yüzyılın sonuna doğru da tamiratlar geçiren hükümet konağının ihtiyacı karşılayamaması sonucu 20.yüzyılın başlarında yeniden inşasına karar verildi.¹²

15 Eylül 1924 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk, Trabzon ziyareti sırasında Vilayet Konağını ziyaret ederek binada yer alan çatlakları görmüş ve binanın yıkılarak yerine yenisinin yapılması için talimat vermiştir. Talimat üzerine hükümet konağı yapımı için 25 Temmuz 1925 tarihinde ihale ilan edilmiş ve ihaleyi Sürmene eşrafından müteahhit Hasan Tahsin Bey

⁷ Bilgin, 1990: 402.

⁸ Emiroğlu, 2020: 230.

⁹ Bilgin, 1990: 410

¹⁰ Malkoç, 2007:17-19.

¹¹ Malkoç, 2007.21.

¹² Yazıcı, 2008:949-952.

kazanarak inşaat işlerine başlamıştır. İnşaat bazı dönemlerde ödeneğin yetersiz gelmesi sebebiyle kesintiye uğrayıp, süreç biraz uzamış olsa da 1933 yılında hükümet konağı Cumhuriyet'in 10.yılı'nın kutlandığı 29 Ekim 1933 tarihinde tamamlanarak hizmete açılmıştır.¹³

3. Hasan Tahsin Bey'in Eğitim Adına Yaptığı Faaliyetler

Trabzon ve çevresinde 22 ay kadar kalan Rusların bu işgal ve yayılma faaliyetleri 24 Şubat 1918'de şehrin Türk ordusunun kontrolüne geçmesiyle birlikte sona erdi. Hasan Tahsin Bey,1918 yılında Rus askerlerinin Sürmene'yi terk etmesinden sonra yöredeki işlerini düzenlemeye koyuldu.¹⁴ Savaş sonrasında okulların öğretmen maaşları ödenemiyor, öğrencilerin ihtiyaçları karşılanamıyordu. Durumu haber alan Hasan Tahsin Bey kız ve erkek okullarının ihtiyaçlarının karşılanması ve eğitimin devam edebilmesi için 600 lira bağışta bulundu. Bunun yanında okulların ihtiyaçlarının daimî olarak karşılanabilmesi için sahilde kayıkların yanaşabileceği bir iskele yaptırarak buradan gelecek olan parayı da okullara bağışladı.¹⁵

Hasan Tahsin Bey'in eğitim adına yaptığı bu yardımlar sonucu kendisine bir madalya verilmesine dair karar alındı. Alınan karar şu şekildeydi: "*Sürmene'nin Humurgan ve Zarha mekteplerinin muallim ve muallimelerinin maaşı için üç taksitte 600 lirayı ve iki taksit olan 400 lirayı bağış yapacağını Trabzon Maarif Müdüriyetine bildiren Hasan Tahsin Bey'e bu yardımları için üçüncü kıta maarif nişanı verilmesine karar verildi*".¹⁶

Hasan Tahsin'in bu ve benzeri yardım faaliyetleri sonraki yıllarda da devam etti. Kimsesiz çocuklara sahip çıktı ve onlar için şimdiki Sürmene Çay Fabrikasının yanında bulunan kendine ait üç katlı evini okula dönüştürerek, Sürmene Yatılı Eytam Mektebini açtı. Bu okulun zamanla yetersiz gelmesi üzerine yeni bir ev kiralayarak burayı da okula dönüştürdü.¹⁷ Bu değerli yatırımlar Trabzon'da yayınlanan Kaygu dergisinin 6 Eylül 1919 tarihli sayısında ise şöyle anlatılmıştı:

"Altı aydan beri Mekteb-i İbtidaiyye memurlarının maaşlarını alamadıklarından bu yıl açılması şüpheli olan mektepler arasında Sürmene kız ve erkek okulları yer almaktaydı. Okulların öğretim görevine devamı için memur maaşları ve tedrisat için gerekli araç ve gereçlerin tutarı olan 600 lirayı hiçbir karşılık beklemeden ödemeyi taahhüt ederek bu yıl Sürmene ilçesinin merkez okullarında derslerin devam etmesi sağlandı. Şayet hükümetçe sözü edilen okulların tahsisatı verildiği takdirde de eğitim hizmeti için ayırdığı bu meblağı diğer eğitim ihtiyaçları için sarf edilmek üzere bağışlayan Sürmene eşrafından, memleketimizde ticaretle uğraşan Kırallı Hasan Tahsin Beyefendi'nin, bu asil ve bilim sever hareketlerini sevinç ve iftiharla haber aldık.

"Kalbinde vatan aşkı, din, millet kaygusu, damağından nur fazilet ve bilgi aşkı yaşattığını hakıyla kanıtlayan Hasan Tahsin Beyefendi'yi bu düşüncelerinden dolayı memleket adına kutlar, iş hayatında ebediyen muvaffak, mutlu ve bahtiyar olmasını dileriz. Fakat şunu da ilave etmek isteriz ki, Cenabı Hak diğer zenginlerimizi de memleketimizin ilmine, irfanına ve varlığına ilgilerini kesmekten kurtarsın. "Âmin."¹⁸

Görüldüğü üzere Hasan Tahsin Bey'in bir karşılık beklemeden kalbinden yapmış olduğu bu yardım ve destek Trabzon yerel basınında da kendine yer bulmuştu.

3.1. İki Eğitim Gönüllüsü: Hasan Tahsin Bey ve Kazım Karabekir Paşa

Hasan Tahsin Bey, 15. Kolordu Komutanı Kazım Paşa'nın tavsiyesi ve desteğiyle onun Erzurum ve çevresinde yaptırdığı gibi Sürmene'de askerî kıyafetli, bandosu olan, savaş yetimlerinin barındığı, eğitim gördüğü, el sanatları gibi meslekler öğrendiği bir okul açmıştı. Hasan Tahsin'in

¹³ "Trabzon Vilayeti Binası Tarihçesi", (28 Ekim 2023). <http://www.trabzon.gov.tr/>

¹⁴ Malkoç, 2007: 25.

¹⁵ Sezgin, 2022: 149.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), 1240- 49.

¹⁷ Bal, 2007: 470.

¹⁸ "Necip Bir Duygu Büyük Bir Hamiyet", *Kaygu Dergisi*, 6 Eylül 1335/1919, Sayı:17, s 7.

tüm masraflarını kendi karşıladığı bu okul yörede bir süre eğitim öğretim faaliyetlerinde bulundu.¹⁹

Hasan Tahsin Bey'in böyle bir okul açmasının sebebi Sarıkamış'a yaptığı seyahat esnasında ziyaret ettiği yetimhanede gördükleri olmuştur. Şehit çocuklarına gösterilen şefkat ve özen karşısında hayretler içerisinde kalmıştı. Öğrencilerin tahsil ve terbiyeleri için her türlü çalışmanın yapıldığını gören Hasan Tahsin Bey, hayranlığını gizleyemeyerek yöneticisi olduğu Sürmene Darüleytam öğrencilerinden başarılı olanları Avrupa'ya göndermek istediğini, öğrencilerin Avrupa'da yetiştikten sonra Sürmene'ye dönerek bölgeye hizmet edip, kendisinin bıraktığı görevi devralacaklarını belirtmiştir.²⁰

Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'da açmış olduğu Yetimler Okulu'nun Hasan Tahsin Bey'in üzerinde çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Paşa'nın çoğu Ermeni katliamları nedeniyle yetim kalan çocukları bir araya getirerek açtığı okullarda eğittiğini gören Hasan Tahsin, bu başarılı modeli uygulamaya karar vererek hemen hazırlıklara başladı.

Sürmene Çaykur Fabrikasının idari binası olarak kullanılan eski Rüştüye okulunun arkasında, o zamanlar Hasan Tahsin'e ait olan arsaya yetim öğrenciler için bir hamam inşa edildi. Hamamın hemen yanındaki iki dönümlük arsa da portakal bahçesi olarak düzenlendi. Hasan Tahsin bu suretle kendine ait evlerini okul, yemekhane ve yatakhane olarak kullanılmak üzere düzenleyip, gerekli eşya ve malzemeleri de temin ederek hazırlıklarını tamamladı. Sıra okulun öğretmenlerinin temin edilmesine gelmişti. Okulun müdürü Rasim Bey Türkçe, Dağıstanlı İsa Bey Müzik ve Rusça, Muhsin ve İsmail Kulaç okuma yazma, matematik ve tarih, Abdullah Efendi ise din ve ahlak derslerine girmek üzere görevlendirildiler. Öğrenci sayısı zamanla artınca evlerinin çok yakınında bulunan Seymen Ağa Konağı da okul amaçlı kullanılmak üzere kiralandı. Yetimler Okulunda okutulmak üzere Sürmene'nin köylerinden yetim ve yoksul 6 kız ve 134 erkek öğrenci toplandı. Bu çocukların temizlik ve bakımları yapıldıktan sonra kendilerine iç giyim, elbise ve ayakkabı verilerek eğitim-öğretime hazır hale getirildiler. Erkeklerle tek tip asker kıyafeti, kızlara ise önlük ve etek giydirildi. Bu okulda, devletin ilkokullarında uygulanan programa göre gündüzleri dersler verilirken, akşamları da çocukların istek ve kabiliyetlerine göre açılan kurslarda demircilik, ayakkabıcılık ve bıçakçılık gibi zanaat eğitimleri verildi.²¹

Öğrenime başladıktan sonra iyi bakılarak eğitilen bu yetim ve öksüz çocuklar, derslerinde genel olarak başarılı olmuş ve adeta bambaşka bir kimliğe bürünmüşlerdi. Okula alınan 32 parçalık bando için seçilen öğrencilere müzik öğretmeni İsa Bey tarafından milli marşlar, şarkılar ve oyun havaları öğretilmişti. O dönemde genellikle cuma günleri Sürmene halkına bando ile marşlar ve oyun havaları çalınarak konserler verilirdi. Yöre halkı da bu küçük yavruların gösterilerini büyük bir hayranlıkla izleyip coşkuyla alkışlardı.

Kazım Karabekir Paşa'nın 1922 yılı ağustos ayı sonunda talebeleriyle birlikte Sürmene'ye geleceğini bildiren telgrafını alan Hasan Tahsin, hemen hazırlıklara başladı. Bunun için Yemişli köyünün aşağısında ve Manahoz deresinin kenarında o dönemde Kavaklık adıyla anılan düzlükte karşılama töreni yapılması uygun görüldü. Gerçekten de Kazım Paşa belirtilen tarihte Sarıkamış Yetimler Okulunun 55 kişilik öğrenci ve öğretmenleriyle birlikte Hasan Tahsin'i ziyaret etmek üzere Sürmene'ye geldi. Torunu Malkoç'un dedesi Hasan Tahsin ile ilgili hatıralarını anlattığı kitabına göre Karabekir Paşa'nın bu ziyareti şu şekilde gerçekleşti. Kavaklık düzlüğünde Kaymakam, Hasan Tahsin, okulun öğrencileri, memurlar ve Sürmene halkından oluşan kalabalık bir ekip Kazım Paşa'ya ve Sarıkamış Yetimler Okulu'nun 55 öğrencisine büyük saygı ve sevgi gösterisinde bulundu. Kazım Paşa da Hasan Tahsin'i kucaklayıp ona bir sancak ve Kuran'ı Kerim armağan etti. Bunun üzerine Hasan Tahsin söz alarak Şark Fatih ve yetimlerin babası saygıdeğer Kazım Paşa'yı Sürmene'de görmekten ve Yetimler okulunu

¹⁹ Kırali, 2013:123.

²⁰ Işık, 2016:95.

²¹ Malkoç, 2007:32.

ziyaretlerinden çok bahtiyar olduğunu söylediği bir konuşma yaptı. Müteakiben okulun sancağını Kazım Paşa'ya hediye etti. Ardından Sürmene'ye Kazım Paşa ile gelen Sarıkamış Yetimler Okulu öğrencileri önce hamaset şiirleri okuyup daha sonra Kazım Paşa'nın yazdığı "Gemim Kalkar" adlı piyesini sahnelediler. Konuk yetim öğrencilerin bu gösterisi sonrası, Sürmene Yetimler Okulu talebeleri de bando ve mızıkla ile milli marşlar ve türküler çalarak horon gösterisinde bulundular. Her iki okulun müşterek olarak yaptıkları bu gösterileri hayranlıkla seyreden Sürmene halkı, büyük sevgi ve takdirlerini ifade ederek öğrencileri coşkuyla alkışladı. İki gün Sürmene kazasında kalan Sarıkamış Yetimler Okulu öğrencileri ve 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, geldiklerinde olduğu gibi gidişlerinde de yine büyük sevgi ve saygı gösterileri ile Sürmene'den uğurlandılar. Kazım Paşa Sürmene'de kaldığı süre içerisinde Hasan Tahsin ile yaptığı hususi görüşmelerde, Hasan Tahsin'e öğrencilerin görgü ve bilgilerini artırmak amacıyla geziler düzenlediğini ve bundan çok faydalı sonuçlar aldığını anlatmıştı. Bundan esinlenen Hasan Tahsin, Trabzon, Samsun, İstanbul, Ankara ve İzmir'e okul öğrencileriyle birlikte geziler düzenlemeye karar verdi.²²

3.2. Hasan Tahsin Bey ve Sürmene Eytam Okulu Öğrencilerinin Seyahati

Alınan karar sonrası Hasan Tahsin Bey tarafından, okul öğrencilerinden 60 kişilik bir grup kurularak öğretmenleri Rasim, İsmail ve Muhsin Beylerin sorumluluğunda, okul bandosu ile birlikte 5 Haziran 1923 tarihinde Trabzon'a bir gezi düzenlendi.²³ Öğrencilerle birlikte yapılacak olan gezilere Hasan Tahsin Bey'in oğlu Ali Rıza Bey başkanlık ederdi.²⁴

Trabzon'a gerçekleşen bu gezide şehrin Millet Bahçesinde öğrencilerin bando eşliğinde söyledikleri marş ve şarkılarla dolu bir program gerçekleştirildi. Bu gösteri Trabzon halkının büyük beğenisini kazanarak coşkuyla alkışlandı. Aynı gün Ferah Lokantası sahibi Namık Bey'in öğrenci grubuna verdiği yemek ziyafetinden sonra iskele meydanından kayıkla Lemsu Vapuruna geçildi. Hasan Tahsin Bey ile okul öğretmen ve öğrencilerinin vapura binmeleri ve vapurun hareketi ile birlikte Samsun, İstanbul, Ankara ve İzmir şehirlerinin de ziyaret edileceği büyük gezi programı başlamış oldu. Trabzon Limanı'ndan başlayan bu seyahatin ilk ayağı öğrencilerin yolcular için yaptıkları bir programla bando eşliğinde marş ve şarkılar söyleyerek Samsun Limanı'na çıkmalarıyla devam etti. O dönemde vapurlar uğradıkları limanlarda, mal yüklemesi ve boşaltması da yaptıklarından limanda kalma süreleri uzamaktaydı. Bu süreyi fırsat bilen Hasan Tahsin, öğrenci grubuyla birlikte Samsun'a çıkıp şehri gezdikten sonra Samsun Valisi'ni ziyaret etti. Ziyaret sırasında Samsun Valisi öğrencileri takdir ederek bir kız çocuğunu işaret etti ve onu evlatlık almak istediğini söyledi. Hâlbuki işaret ettiği kız bir yetim öğrenci değil babasıyla birlikte seyahate katılan Hasan Tahsin'in kendi kızıydı. Bunun üzerine Hasan Tahsin gülümseyerek, Valiye hitaben: "O benim kızımdır. İzin verirseniz, bu yavruların tamamını okutup, vatana ve millete hayırlı evlatlar olarak yetiştirmek istiyorum" dedi.

Samsun Valisi'nden çeşitli hediyeler alan öğrenciler daha sonra vapura binerek yollarına devam ettiler. 8 Haziran 1923 tarihinde İstanbul'a vararak Kız Mektebinde kendilerine ayrılan bölüme yerleştiler. İstanbul'da 4 gün kalan öğrenci grubu, öğretmenlerinin de rehberliğinde şehrin görülmeye değer tarihi ve kültürel yerlerini görüp tanıyarak bilgi sahibi oldular.²⁵ Bunun dışında Hasan Tahsin, İstanbul'da ilgililerle görüşerek Gülhane Parkı'nda bir gösteri yapılması için izin aldı. Halkın bu gösteriye daha geniş katılımını sağlamak amacıyla, Gülhane de yapılacak bu etkinliğin ilanı hazırlanıp gazetelerde yayınlatıldı. Sürmene Yatılı Yetimler Okulu öğrencilerinin Gülhane Parkı'nda sunduğu müsamerede Laz ve Kafkas oyunlarıyla birlikte çalınan şarkıları dinleyen İstanbul halkı, gösteriyi büyük bir heyecan ve coşku içerisinde takip etti. Yaşa ve var ol sesleriyle alkışlar eşliğinde tezahüratlarda bulundu. Gösteri sonunda

²² Malkoç, 2007:34.

²³ Malkoç, 2007:34.

²⁴ Emiroğlu,2020:232.

²⁵ Malkoç, 2007:38.

söz alan Hasan Tahsin Bey: “Binlerce İstanbullunun yetimlerimizin sunduğu bu programa katılması ve çocuklarımızı beğeni ile alkışlaması beni çok mutlu etti. Sizlere teşekkür ve saygılarımı sunuyorum” dedi. Bunun üzerine gösteriye katılan vatandaşlar ayağa kalkarak Hasan Tahsin ve öğrencilerini coşkuyla tekrar selamladı.

Gösteriden bir gün sonra Hasan Tahsin ve ekibinin Ankara seyahati başladı. Haydarpaşa Garı'ndan kalkan trenle hareket eden Hasan Tahsin ve öğrencileri yol üzerindeki şehir ve kasabaları görüp bilgi edinerek Ankara'ya vardılar. Ankara'da Nafia Mektebinde misafir edilecek olan konuk heyetinin geliş haberini alan Kazım Paşa da Ankara'ya intikal etmişti. Konuk heyetinin Nafia Mektebine gelmesiyle birlikte Paşa da okula gelerek dostu Hasan Tahsin'i ziyaret etti.²⁶

Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili rapor hazırlamış olan Ali Sait Paşa da raporunda Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti münasip kimseler olarak belirttiği listede Hasan Tahsin'e de yer vermişti. Onunla ilgili kullandığı ifadeler şu şekildeydi: “Sürmeneli Kıralizade Hasan Tahsin Efendi, Sürmene'de kendi masraflarıyla 53 erkek ve 6 kız çocuğuna eğitim tesis etmiştir. Rusça, Ermenice ve Rumca bilmektedir. Rusya'da çok zaman müteahhitlik etmiş bir iş adamıdır. Hem Sürmene'de hem Trabzon'da evi vardır.”²⁷

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, vatani kurtaranlarla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup, güçlendirmeye ve halkın savaştan kaynaklanan yaralarını sarmak için yeni bir kalkınma hamlesi başlatmaya girişmişti. Ankara'da bulunan Hasan Tahsin de Mustafa Kemal Paşa'dan randevu alarak öğrenci grubunu Çankaya Köşkü'ne götürdü. Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım ile birlikte grubu kabul etti. Hasan Tahsin de okul ve yetimler hakkında gerekli bilgileri Paşa'ya arz etti. Paşa bu durum karşısında büyük memnuniyet ve takdirlerini belirtti. Latife Hanım ziyarete gelen öğrencilere şeker, lokum ve mendil ikram etti. Bunu müteakiben Mustafa Kemal Paşa, fazla zamanı olmaması sebebiyle öğrencilerin milli oyunlar oynamasını ve bando ile marşlar söylemelerini göremeden trenle İzmir'e hareket etmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e yola çıkması sonrası daha önce diktirilen elbise ve ayakkabılar bu yetim çocuklara giydirildi. Hasan Tahsin ve öğrenci grubu Ankara'da dört gün kaldıktan sonra program gereğince trenle İzmir'e hareket etti.²⁸ Bu geziye katılan Eytam Okulu öğrencilerinden Fidaye Kırali ise Çankaya gezisi ile ilgili yapılan röportajda şunları aktardı: “Atatürk bizi bahçesinde kabul etti. Karısı Latife Hanımda oradaydı. Başlı bağlı ve biraz kakülü vardı alnında. Atatürk biraz bir şeyler konuştu, körüklü bir pantolon giymişti, ayağında çizmeleri vardı. Hepimizin başını okşadı, sevdi bizi.”²⁹

İzmir'e varan heyet, şehirde üç gün kaldı. Hatta Konak'ta Bahri Baba Parkı'nda, bando eşliğinde marş ve şarkılar söyleyip, Karadeniz oyunları sergilediler. Bu gösterileri hayranlıkla izleyen İzmir halkı, yetim öğrencileri kucaklayarak bağrına bastı. Müteakiben öğrencilere İzmir şehri gezdirildi ve şehir hakkında gerekli bilgiler verildi. İzmir ziyaretinin dördüncü gününde Hasan Tahsin Bey ve yetim öğrenciler vapurla önce İstanbul'a, oradan da Trabzon'a dönmek suretiyle bu kapsamlı eğitim ve tanıtım gezisini tamamlamış oldular.³⁰

Hasan Tahsin Bey'in yetim öğrenciler adına yaptığı bu geziler aynı zamanda Hakimiyet-i Milliye gazetesine de konu olmuştur. Gazetede yer alan “Talebe Seyahati” başlıklı yazıda: Trabzon'un Sürmene kasabasında Kıralizade Mektebi talebelerinin Trabzon'a seyahat ettiğini, burada Trabzon Darüleytamında misafir edildiğini belirtilmiş, bu gibi seyahatlerin çok büyük faydası olduğunu ve diğer mektepler içinde örnek olması gerektiğine değinilmiştir.³¹ Ancak

²⁶ Malkoç, 2007:40.

²⁷ Aybars, 1984:185.

²⁸ Malkoç, 2007:41.

²⁹ Öksüz, 2007:21.

³⁰ Malkoç, 2007:41.

³¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1337 (1921).

geziler sonrası Sürmene'ye dönen Eytam Mektebi yeteri kadar ilgi görmediği için eğitim faaliyetlerine son verilerek kapatıldı.³²

Bu seyahatlere Hasan Tahsin Bey'in doğrudan katılması ve yetim okulunun öğrencilerini yalnız bırakmaması, onun sadece bina dikmek gibi müteahhitlik işleriyle uğraşmadığını, eğitim-öğretimi ne kadar benimsemiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hasan Tahsin'in yetimler okulu ile Kazım Paşa'nın Doğu Anadolu'da açtığı yetimler okulları arasında büyük benzerlikler vardır. Bu nedenle Kazım Paşa'nın eğitim hizmetlerine kısa da olsa yer vermek uygun görülmüştür. Doğu Anadolu'da askerî ve mülkî yönetimi elinde tutan Kazım Karabekir Paşa, Kars, Sarıkamış, Ağrı ve Erzurum'da yaşayan ailelerin, savaş nedeniyle yetim kalan altı bin çocuğunu ordu ve kamuya ait binalara yerleştirdi. Çocuklara okuryazarlık, matematik, fen, tarih, ahlak ve coğrafya gibi temel dersler öğretiliyordu. Bu temel derslerin yanı sıra milli oyunlar, müzik, tiyatro, marş ve şarkılar da çocuklara öğretilerek kültür seviyelerinin yükseltilmesine gayret edildi. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa savaş yetimi bu çocukların görgü, bilgi ve becerilerini artırmak amacıyla kendisinin de katıldığı birçok gezi düzenledi. Paşa bu gezilere katılan her öğrenciden eğitim amacıyla birer rapor yazmalarını istedi. 1922 yılının ağustos ayında Sarıkamış Yetimler Okulu öğrencileri, Kazım Paşa ve öğretmenleriyle birlikte Erzurum, Trabzon, Rize, Sürmene, İnebolu, Ankara ve İstanbul'u kapsayan eğitim gezisine çıktılar.³³ Geziye katılan öğrenciler arasından Refik Tortum'un raporunun bir kısmı ise şu şekildeydi:

“Muhterem ve müşfik babam. Üç senedir her halimizi yakinen takip ettiniz. Bize hakiki baba şefkati gösterdiniz. Bu vatana faydalı insanlar yetiştirmek için azami fedakârlıktan çekinmediniz. Biz yavrularımızın fikirlerini daha kolay anlamak üzere seyahat yaptırma lütfunda bulundunuz. Yapmış olduğumuz üç aylık seyahat bir senelik tahsilimize eşdeğerdir. Trabzon Şark vilayetimizin vesairesinin harice sevk ettiği gibi yine aynı şehirlerin ithalatını bu vilayetimiz yaptığından mühim bir iskelemizdir. Sürmene'deki okul arkadaşlarımızın bağrında geçirmiş olduğumuz birkaç saatlik hayat, istikbalimde unutulmayacak hatıralar bıraktı. Kardeşlerimizin varlıklarına şahit olduktan sonra böyle zenginlerin yetimleri himaye altına alarak mektepler açtığını gördüm. Bu suretle yapmış olduğu fedakârlıklardan ötürü Sürmene yetimleri babası Hasan Tahsin Bey'e kalbimde derin hürmetler uyandı. Ancak ne fayda ki memlekette böyle ulvi ve muhterem zatlar birkaç tane. Ellerinizden öperim. Sınıf 6'dan Refik Tortum.”³⁴

Kıralizade ailesinin eğitim faaliyetleri sadece bu övgü dolu sözlerle kalmamış, aileye ödüller verilip, aile hakkında yazılar kaleme alınmıştır.

4. Hasan Tahsin Kırali ile İlgili Yazılar ve Ödüller

Eğitim konusunda Hasan Tahsin Bey'in çocukları ve torunları da onun izinden gitti. Bunlar arasında Özcan Kırali'nin özel bir yeri vardır. Onun bu yardım ve destekleri 2010 yılında TBMM Üstün Hizmet Ödülüyle taçlandırıldı. Hasan Tahsin'in oğullarından biri olan Özcan Kırali ve eşi Sevim Kırali bu ödüle layık görüldüler. Özcan Kırali'nin oğlu Ali Kırali ödül töreninde Anadolu Ajansına şu açıklamayı yapmıştı:

“Keşke babam yaşasaydı da bu gururlu ödülü kendi alabilseydi. 2005 yılında 76 yaşında vefat eden babam Özcan Kırali ile 75 yaşındaki annem Sevim Kırali'nin 2010 yılı TBMM Üstün Hizmet Ödülüne layık görülmesinin gururunu yaşamaktayız. Trabzon'un Sürmene ilçesinden uzun yıllar önce ayrıldık. Ancak memleketimizi hiç unutmadık. Babam 1929 tarihinde Sürmene'de doğmuş, ilk ve ortaöğretimin ardından Trabzon'dan ayrılmıştı. 1943 tarihinde gittiği İstanbul'da bir akrabamızla benzin istasyonu işletmiş, daha sonra Trabzon'da oto yedek parçalarının satıldığı bir dükkân açmış, çeşitli nakliye işlerine girmiş ve 1989 tarihinde ticaret hayatını bırakarak emekli olmuştur.”

Babası Özcan Kırali'nin iş hayatının yanı sıra hayır işlerinde de ismini duyurduğunu belirten Ali Kırali:

³² “Sürmene Eytam Mektebi”, *Tekne Kültür ve Sanat Dergisi*, Ocak, Şubat, Mart/2007, Sayı:11, s.23.

³³ Malkoç, 2007: 44-45.

³⁴ Karabekir,1995: 124-128.

“Özellikle Sürmene’de dedem Hasan Tahsin Kırali, babaannem Ayşe Kırali ve benim adımlı taşıyan ilköğretim okulları yaptırdık. Özcan Kırali adına yaptırılan öğrenci yurdunun yanı sıra kimsesizlere verilmek üzere 11 daireli bir bina bağışlayıp pek çok hayır işine imza attık”

demek suretiyle ailenin geçmiş üç kuşağının eğitime katkılarını sıralamıştır.³⁵ Hasan Tahsin Bey ve ahfadı ile ilgili ödüller ve yazılar bu kadarla da sınırlı kalmadı. Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisinde Hasan Tahsin’in çalışma ve faaliyetleriyle ilgili şu bilgiler mevcuttur:

“Süleyman Bey’in oğlu olan Hasan Tahsin Sürmene’de doğmuş ve mimari tahsilini Rusya’da ikmal etmiştir. Samsun’a gelince ise şehrin büyük bir kısmını inşa etmek suretiyle piyasada iyi bir şöret temin etmiştir. Hasan Tahsin Bey bilhassa ticaretle meşgul olup müteahhas bulunduğu saha inşaattır. Sovtorglot Rus vapurlarının Sürmene, Rize, Giresun ve Trabzon acentasıdır. Rezinotrost lastiklerinin Trabzon ve Seyrisefainle Neft Sendikat şirketinin Sürmene acentası olan oğlu Ali Rıza Bey ile şeriktirler. Hasan Tahsin Bey çocuklara ve maarife olan şefkati ile tanınmıştır. Maarif madalyası ile taltif edilmiştir”.³⁶

Sonuç

Trabzon şehrinin önemli değerlerinden olan Hasan Tahsin Bey, Birinci Dünya Savaşı dönemi ve sonrasındaki süreçte toplum adına eğitim ve imar alanında önemli katkılarda bulunmuştu. Dönemin zor şartları altında devletin Sürmene’deki okulların öğretmen maaşlarını ödeyemediği süreçte, öğretmen maaşlarını ödeyerek savaş yetimi çocuklar için okul yaptırdı. Bununla beraber okul öğrencilerini bizzat kendisinin de katıldığı gezilere götürdü. Öğrencileri yalnız bırakmayıp gezilere katılması onun eğitime ve öğrencilerine verdiği değeri göstermesi açısından da çok önemlidir. Yaptırması olduğu okul aynı zamanda Kazım Karabekir’in Erzurum ve çevresinde yaptırmış olduğu yetimler okuluyla da büyük benzerlikler göstermekteydi. Bu okul dönemin şartlarında, Sürmene’deki savaş yetimi çocuklar için de çok büyük bir fırsattı. Ülke böylesine zor bir dönem geçirirken elini taşın altına koyan Hasan Tahsin’in eğitim konusundaki çabaları onun Maarif Madalyası ile ödüllendirilmesine vesile oldu. Koşullar ne olursa olsun yatırımlarına ve yardımlarına devam eden Hasan Tahsin Bey’in eğitim ve imar alanındaki faaliyetleri 1940 yılındaki vefatına kadar devam etti. Hasan Tahsin’in vefatı sonrasında gerek kendi çocukları gerekse torunları özellikle eğitim alanında Sürmene ilçesinde birçok okul açıp, öğrenci yurtları yaptırdı. Bu yardımlar sonrasında İsmet İnönü, Hasan Tahsin Bey’in oğlu Özcan Kırali’ye yazdığı bir mektupla teşekkürlerini ilettili.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Kitap, Makale ve Tez

Bal, Mehmet Akif, (2007), *Trabzonlu Ünlü Simalar*, İstanbul: Çatı Yayınları.

Malkoç, Sabri, (2007), *Hasan Tahsin Kırali*, Trabzon:

Bilgin, Mehmet, (1990), *Sürmene Tarihi*, İstanbul: Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ “Necip Bir Duygu Büyük Bir Hamiyet”, (Eylül 1919), *Kaygu Mecmuası 17 (Eylül 1919)*, s.7.

Kırali, İsmail, (2013), *Yayladan Yalıya Anılarım*, İstanbul.

³⁵ Kırali, “TBMM Üstün Hizmet Ödülleri” (20 Eylül 2023), <https://www.haberler.com/yere1/tbmm-ustun-hizmet-odulleri-2-2108866-haberi/>

³⁶ Pakalın,1930: 439.

Aybars, Ergün, (1989), “Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II/1.

Karabekir, Kazım, (1995), *Çocuk Davamız*, (Yayına Haz. Faruk Özerengin), İstanbul: Emre Yayınları.

_____ (2008), *Hayatım*, (Yayına Haz. Ziver Öktem), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____ (2009), *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*, (Yayına Haz. Yücel Demirel, Ziver Öktem), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki, (1930) “Hasan Tahsin Bey (Kıralı Oğlu)”, *Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, III, İstanbul: Hamit Matbaası, s. 439.

Özel, Sabahattin, (2012), *Milli Mücadele’de Trabzon*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şahin, Enis, (2009), “İngiliz The Times Dergisine Göre Trabzon’un Ruslar Tarafından İşgali”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 7/7, s. 118.

Emiroğlu, Kudret, (2020), *Trabzon’un “Liberal Bolşeviği” Rıfki Kulaç (1896-1962)*, İstanbul: İslık Yayınları.

Öksüz, Selami, (2007) “Fidaye Kıralı”, Trabzon: *Tekne Kültür ve Sanat Dergisi*, 14, s.21.

_____ “Eytam Mektebi”, (2007), Trabzon: *Tekne Kültür ve Sanat Dergisi*, 11, s.23.

Yazıcı, Nurcan, (2008), “Trabzon Örneğinde Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hükümet Konağı Binaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, s. 949-952.

İşık Zafer, (2016), *Kazım Karabekir Paşa’nın Eğitim Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (11 Temmuz 1921), “Talebe Seyahati”, *Hakimiyet-i Milliye*.

Sezgin, Ahmet, (2022), *Milli Mücadele Döneminde Anadolu’da Eğitim Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

Trabzon Valiliği, (2022) “Trabzon Vilayeti Binası Tarihçesi”, <http://www.trabzon.gov.tr/> .

Kıralı, Ali, (2010), “TBMM Üstün Hizmet Ödülleri”, <https://www.haberler.com/yerel/tbmm-ustun-hizmet-odulleri-2-2108866-haberi/>

Arıkan, Mustafa, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Rize İskelesinin Limana Dönüşümü”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/20, ss.643-660.
DOI: 10.31765/karen.1361711

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Rize/TÜRKİYE
 mustafa.arikan@erdogan.edu.tr

ORCID : 0000-0001-6333-1446

Anahtar Kelimeler: Rize, Liman, Karadeniz, Ticaret

Keywords: Rize, Port, Black Sea, Trade

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E RİZE İSKELESİNİN LİMANA DÖNÜŞÜMÜ*

Mustafa ARIKAN**

Öz: Rize, MÖ 7. Yüzyılda, batısı Fener Burnu, doğusu Taşlıdere ile sınırlı bir koyun çevresinde bir koloni olarak Miletler tarafından kurulmuştur. Bu ilk yerleşim merkezine ulaşım, tamamen deniz yoluyla yapılmıştır. Kara ulaşımı ilk olarak Roma döneminde sağlanmıştır. Bununla birlikte Rize'nin büyük merkezlerle ulaşımı, Cumhuriyet dönemine kadar çok büyük oranda deniz yoluna bağlı kalmıştır. 19. Yüzyılda Karadeniz ticaretinde yaşanan yükseliş ile 93 Harbi'nden sonra Rize'nin sancak merkezi olması, şehrin ve iskelenin önemini arttırmıştır. Bu durum, Rize'de gelişmiş bir limana olan ihtiyacın yükselmesine sebep olmuştur. 1890'lı yıllarda şehirde iki adet ahşap iskele mevcuttur. Bunların yerine ilerleyen yıllarda demir ve betondan iskeleler inşa edilmiş, ancak bu iskeleler şehrin ihtiyacını tam karşılamamıştır. 1960'lı yıllarda gelişmiş bir limana olan ihtiyaç daha da artmıştır. Buna rağmen Rize'nin nispeten durağan ekonomik yapısı ve Türkiye'nin yatırım öncelikleri, Rize limanının inşasını oldukça geciktirmiştir. 1969'da bir balıkçı barınağı yapmak için başlayan çalışmalar 1985'e kadar gelişerek devam etmiş ve bu çalışmalar sonucunda Rize limanı inşa edilmiştir. Başlangıçta Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü tarafından işletilen liman, 1997'de özelleştirilmiştir. Bu çalışma, Rize limanının inşasıyla ilgili tarihî süreci ortaya koymayı ve limanın bugünkü durumu hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

TRANSFORMATION OF RIZE PIER INTO A PORT FROM THE OTTOMAN TO THE REPUBLIC

Abstract: Rize was founded by the Milesians in the 7th century BC as a colony around a bay, with its western boundary being Cape Fener and its eastern boundary being Taşlıdere. Access to this initial settlement was entirely by sea, and land transportation was first established during the Roman period. However, Rize's connectivity with major centers remained predominantly reliant on sea routes until the Republican era. The rise in Black Sea trade in the 19th century and Rize becoming a district center after the Russo-Turkish War of 1877-78 increased the importance of the city and its port. This situation led to a growing need for an improved port in Rize. In the 1890s, the city had two wooden piers. These were later replaced by piers made of iron and concrete, but they still couldn't fully meet the city's needs. The need for an advanced port in Rize increased further in the 1960s. However, Rize's relatively stagnant economic structure

Geliş Tarihi / Received Date: 17.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.12.2023

and Turkey's investment priorities significantly delayed the construction of Rize Port. The efforts that began in 1969 to build a fishing harbor continued until 1985, resulting in the construction of Rize Port. Initially operated by the

General Directorate of Turkish Maritime Enterprises, the port was privatized in 1997. This study aims to outline the historical process of the construction of Rize Port and provide information about its current status.

Giriş

Rize, batısı Fener Burnu, doğusu Taşlıdere ile sınırlanmış olan bir koyun çevresine kurulmuştur. Şehrin güneyi 300-500 metre yüksekliği bulunan tepelerle çevrilidir. Fener Burnu'nun doğusundan itibaren şehir merkezini de içine alan dar kıyı şeridi, doğal bir koydur.¹ Bu koy, MÖ 650-550 yılları arasında Karadeniz kıyılarında yüze yakın koloni kuran Miletler tarafından kolonileştirilerek pazar yeri olarak kullanılmıştır.² Ancak Rize'nin kıyı şeridinde yer alan bu koy, kuzey rüzgârlarına açık olması sebebiyle gemilerin barınmasına elverişli bir liman özelliği göstermemiştir.³

Doğu Karadeniz için deniz yolu, bölgenin ulaşımı açısından fevkalâde önemlidir. Bölgenin sahip olduğu yüksek sıradağlar ve geniş ormanlar, kara ulaşımını son derece zorlaştırmaktadır. Antik kaynaklarda Trabzon ve Rize'yi içine alan bölge için "*dağlar tarafından hapsedilmiş*" ifadesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu bölgenin sahil kesiminde ulaşım, yüzyıllar boyunca büyük ölçüde deniz üzerinden yapılmıştır. Doğu Karadeniz sahilindeki diğer şehirler gibi koloni mantığıyla kurulan Rize'ye ulaşım, antik dönemde tamamen deniz yoluna bağlıdır. Bölgenin ulaşımına elverişsiz yapısı sebebiyle kara yolu Roma döneminde, MÖ I. Yüzyıl civarında yapılabilmemiş,⁴ ancak yine de çok sınırlı kalmıştır. Rize'nin deniz ulaşımına olan bağımlılığı, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

1800'lerde gemi teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve Karadeniz ticaretinde görülen artış, deniz ulaşımını Rize için daha da hayati bir noktaya taşımıştır.⁵ Bununla birlikte 1980'lere kadar Rize'de deniz ulaşımı iskelelere mahkûm kalmış, şehre bir liman yapılamamıştır. Osmanlı döneminde Rize'deki iskeleleri konu alan koyan iki makale dışında bu alanda yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminden günümüze, Rize iskelesinin modern bir limana dönüşümünü ve limanın bugünkü durumunu ortaya koyarak bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'deki deniz ulaşımıyla ilgili politikalara ilişkin genel bir çerçeve çizilecek ve konu belli bir bütünlük içinde ele alınacaktır. Arşiv belgeleri, TBMM tutanakları, salnamalar, gazeteler ve telif eserler, çalışmanın ana kaynaklarıdır.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Deniz Ulaşımı ve Liman Politikaları

19. yüzyıla girilirken Osmanlı Devleti'nin kullanmış olduğu yolların bakımsız ve bozuk, takip ettiği yol yapım politikasının ise askerî ihtiyaçlara yönelik ve yetersiz olduğu görülmektedir. Ulaştırma kağnı, at, deve, katır, merkep gibi araç ve hayvanlar kullanılmaktadır. Bir tarım ülkesi olmasına rağmen ülke içinde üretilen buğdayı başkent İstanbul'a sevk edememesi ve iâşe için ithalât yapmak zorunda olması, Osmanlı Devleti'nin ulaşım konusunda ne kadar geri kaldığının bir göstergesidir.⁶

Osmanlı Devleti'nin bu durumuna karşılık Batı Avrupa'da sanayi devrimiyle birlikte büyük bir ekonomik kalkınma dönemi açılmıştır. Başta İngiltere olmak üzere büyük devletler, demiryolu ağlarıyla kendi iç pazarlarını bütünleştirmeyi başarmışlar, sonrasında ise hammadde ve pazar kaynağı

¹ Polat, 2021: 27.

² Karpuz, 1993:8.

³ "Rize", *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, 1972: 2759.

⁴ Doğanç, 2020: 45-46.

⁵ Hut, 2016: 27.

⁶ Avci, 2014: 41.

olarak gördükleri nispeten geri kalmış kapalı ekonomilere sahip bölgelere nüfuz etmeye başlamışlardır. Demiryolu ve liman inşası, kapalı ekonomileri büyük devletlerin ekonomisiyle entegre etmenin en önemli aracı olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Zengin yeraltı kaynakları ve tarım ürünleriyle Osmanlı Devleti, bu yayılma sürecinin iştah kabartıcı hedeflerinden biri durumundadır.⁷

1838'de İngiliz Ticaret Anlaşması'nın imzalanması ve 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesinden sonra Osmanlı Devleti, hızla gelişen uluslararası ticaret mekanizmalarının içine girmiştir. Kırım Savaşı'nın hızlandırdığı bu süreç, geleneksel kervan yollarının artık yetmemesine, yeni bir ulaşım sisteminin kurulmasına yol açmıştır. 1850'de Bursa-Gemlik arasında ilk şose yol yapılmış ve ilk demiryolu hattının yapımı (İzmir-Aydın hattı) 1866'da bir İngiliz şirketine verilmiştir. Ayrıca 1875'te İzmir limanının inşası için Gifret, İstanbul limanının inşası için M. Marius Michel şirketlerine imtiyaz tanınarak limanların modernizasyonu için ilk adımlar atılmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen ulaşım alanında ortaya çıkan yapı, ülkenin iç pazarını bütünleştirmekten uzak kalmıştır. Zira yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklarla yaptırılan limanlar ve demiryolları, bölgesel merkez niteliğindeki kentleri, imtiyaz verilen ülkelerin ekonomileriyle bütünleştirecek şekilde yapılmıştır.⁸

Genellikle limanların ve arkasındaki hinterlandın kendi içinde bir bütünlük oluşturduğu bu ulaşım sistemi 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Ülkedeki iç pazarın bütünleşmesini sağlayacak altyapıdan yoksun olan bu sistem, belli bir bölgede liman ya da demiryolu imtiyazı almış büyük güçler tarafından özellikle tercih edilmektedir. Liman ve demiryolunun inşası ve işletmesi yabancı sermayedarlarca yapılırken, karayolu yapımı devlet tarafından halkın katılımıyla sağlanmakta, işletme yerli sermayedarlar eliyle yürütülmektedir. Böylece limanlar ve demiryolları üzerindeki imtiyaz sahibi yabancı güçler, ağaç dalları şeklinde uzanan karayolları ile iç bölgelere nüfuz etmişlerdir. Bu ulaşım sistemi II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilen Hicaz Demiryolu ve 1912'den sonra İttihatçıların geliştirdikleri politikalarla aşılmaya çalışılsa da başarı sağlanamadan Osmanlı Devleti yıkılmıştır.⁹

Ulaştırma altyapısı Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke savunması, ekonomik kalkınma ve sosyo-kültürel gelişmenin ana unsuru olarak görülmüş ve geliştirilmesine özel bir önem verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İzmir İktisat Kongresi'nde (17 Şubat-4 Mart 1923) demir ve kara yolu ulaşımının önemine işaret etmiş, büyük Batılı devletlere karşı merkep ve kağrı kullanarak rekabet edilemeyeceğini, ülkenin her karışının demiryolu ve karayolu ağlarıyla birleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰

Cumhuriyet ilân edildiğinde Türkiye'nin sahip olduğu toplam karayolu 18.335 km'dir. Bunun 13.885 km'si harap ve tamire muhtaç durumdadır. Geriye kalan 4.450 km'lik kısım ise toprak yoldur.¹¹ 1945'e geldiğinde toplam karayolu 43.551 km'ye çıkmıştır, bununca ancak 11.464 km'si iyi yapılmıştır. 1923-1945 yılları arasında iyi cins Makadam tipinde¹² sadece 4.464 km karayolu yapılmıştır.¹³

Bu dönemde asıl ağırlık demiryollarına verilmiştir. Osmanlı Devleti'nden devralınan demiryolu hatlarının toplam uzunluğu 4.138 km'dir. Bu hatlar üzerinde işletilebilecek 118 buharlı lokomotif, 203 yolcu vagonu ve 1.983 yük vagonu mevcuttur.¹⁴ 1924-1938 yılları arasında büyük bir demiryolu yapım süreci başlamış ve inşa edilen hatların toplam uzunluğu 3.302 km'yi bulmuştur. Yabancı şirketlerin elinde bulunan mevcut demiryolları ise 1937'ye kadar tamamen

⁷ Avcı, 2014: 40-41.

⁸ Tekeli ve İlkin, 1983: 2759.

⁹ Tekeli ve İlkin, 1983: 2760; Merdol, 1983: 2769.

¹⁰ Avcı, 2014: 47.

¹¹ Çolak, 2013: 347.

¹² İskoçyalı yol uzmanı John Loudan Mac Adam tarafından geliştirilen teknikle yapılan yollara Makadam tipi yol denilmektedir. Bkz: As, 2013: 10-11.

¹³ Merdol, 1983: 2769.

¹⁴ Avcı, 2014: 48.

millileştirilmiştir. İnşa edilen yeni hatlarla Osmanlı döneminden kalma ağaç görüntüsündeki koloni tipi demiryolları entegre bir ağ sistemine dönüştürülmüştür.¹⁵

Denizyolu ulaşımı ve limanlar konusunda da Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine devreden miras pek parlak değildir. Cumhuriyet ilân edildiğinde, ülkede toplam 48.085 grostonluk kapasiteye sahip 271 deniz aracı bulunmaktadır. Deniz ulaşımı konusunda Osmanlı'dan devralınan idarî yapı, 1923'te *Türkiye Seyrüsefain İdaresi* adıyla yeniden organize edilerek sürdürülmüştür.¹⁶ Ülkenin sahip olduğu en önemli iki liman İstanbul ve İzmir limanlarıdır, ancak bunların işletmeleri yabancı şirketlerin elindedir. Bu iki liman 1925 yılında millileştirilmiştir.¹⁷ 19 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan *Kabotaj Kanunu*'yla Türkiye sahillerindeki yük ve yolcu taşıma hakkı da Türk bandıralı deniz araçlarına verilmiştir.¹⁸

Cumhuriyet'in ilk yıllarında liman işletmeleriyle ilgili pek çok kanun TBMM tarafından kabul edilmiştir.¹⁹ Bunlar içinde 14 Nisan 1925 tarih ve 618 sayılı *Limanlar Kanunu* limanların yönetimi, temizlenmesi, şamandıraların konulması ve güvenliğin sağlanması gibi en temel meseleleri düzenlemesi bakımından önemlidir.²⁰ Bu dönemde denizcilik faaliyetleri devlet korumacılığı altına alınmış, 1930'lu yıllarda ise tekellilik daha da ağırlık kazanmıştır.²¹ Celâl Bayar'ın başkanlığı döneminde, 1937 yılında Denizbank kurulmuş, bu bankanın devlet tekeli altına alınmış olan yolcu ve yük taşımacılığı, gemi inşası ve bakımı ile liman işletmesi gibi konulara öncülük etmesi kararlaştırılmıştır.²² Ancak kısa bir süre sonra limanların işletilmesiyle ilgili olarak 1939 ve 1944'te yeni düzenlemeler yapılmış, 24 Ocak 1944 tarih ve 4517 sayılı kanunla Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı olarak *Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü* kurulmuştur.²³

Deniz işletmeleri alanında bu kanunî düzenlemeler yapılırken İstanbul ve İzmir limanlarından başka Karadeniz ve Akdeniz'de de birer büyük liman yapılması gündeme gelmiştir. Bu amaçla 19 Nisan 1924'te *Mersin Limanı Kanunu*,²⁴ 25 Aralık 1926'da *Samsun Limanı Kanunu*²⁵ çıkarılmıştır. Ancak ulaşım alanında ağırlığın demiryollarına verilmiş olması ve bütçe kısıtlamaları, liman projelerini geciktirmiştir.²⁶ Cumhuriyet'in ilk yıllarında limanlarla ilgili yatırımlarda öncelik, demiryolu inşaatlarına taşınacak malzemelerin götürüleceği güzergâhlara verilmiştir. Bu kapsamda Samsun, Mersin, Filyos, Bandırma I ve Derince'de küçük iskeleler yapılmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında askerî gerekçelerle Maltepe, Zeytinburnu, Mudanya, Gemlik, Tekirdağ, Bandırma II, Marmara Ereğlisi, Silivri, Şarköy, Lapseki, Erdek, Çanakkale, Mersin II ve İskenderun iskeleleri inşa edilmiştir.²⁷

Liman ve iskele inşaları için 1925'te 50.000, 1926'da 100.000, 1927'de 200.000, 1928'de 200.000, 1931'de 50.000 ve 1932'de 100.000 olmak üzere toplam 700.000 lira harcanmıştır. 1929-1930 ve 1932-1939 yılları arasında liman ve iskeleler için bütçeden ödenek ayrılmamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde bu alandaki yatırımlar artmıştır. 1940-1949 yılları arasında yapılan harcamaların toplamı 41.587.000 liraya ulaşmıştır.²⁸

¹⁵ Avcı, 2014: 49.

¹⁶ As, 2013: 383, 387.

¹⁷ Tekeli ve İlkin, 1983: 2763.

¹⁸ Resmî Gazete, 24 Nisan 1926, Sayı 359: 1311.

¹⁹ Bu kanunlarla ilgili geniş bilgi için bkz: Yurtoğlu, 2019: 509-513.

²⁰ Resmî Gazete, 20 Nisan 1925, Sayı 95: 101; Yurtoğlu, 2019: 509.

²¹ Tekeli ve İlkin, 1983: 2462; As, 2013: 384.

²² Resmî Gazete, 30 Aralık 1937, Sayı 3796: 9158; Kopar, 2016: 478-479.

²³ Resmî Gazete, 1 Şubat 1944, Sayı 5618: 6357; Yurtoğlu, 2019: 512-513.

²⁴ Resmî Gazete, 24 Mayıs 1924, Sayı 71: 1.

²⁵ Resmî Gazete, 3 Ocak 1927, Sayı 541: 2257.

²⁶ As, 2013: 457.

²⁷ Tekeli ve İlkin, 1983: 2763.

²⁸ BCA, 30-1/74-471-12. Bu dönemde yapılan harcamaların yıllara göre dağılımı şöyledir: 1940'ta 1.200.000, 1941'de 2.425.000, 1942'de 2.942.000, 1943'te 2.172.000, 1944'te 4.161.000, 1945'te 1.877.000, 1946'da 3.105.000, 1947'de 5.766.000, 1948'de 7.156.000, 1949'da 10.683.000 TL.

1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarı döneminde liman ve iskele inşaatlarında yeni bir atılım olmuştur. 1950-1957 yılları arasında liman ve iskele yapımı için toplam 272.378.000 lira ödenek ayrılmıştır.²⁹ Yatırımlarda doğal olarak ticaretin yoğun olduğu İstanbul, İzmir, İskenderun, Trabzon³⁰ gibi yerlere öncelik verilmiştir. Bu dönemde Hollandalı bir firmaya Türk limanları hakkında bir master plan hazırlanmıştır. 1952-1954 yılları arasında Alsancak, Mersin, İskenderun, Giresun, Haydarpaşa ve Salıpazarı-Tophane limanlarının birinci kısımları bitirilmiş, diğer aşamaları 1959-1969 yılları arasında tamamlanmıştır.³¹ Demokrat Parti döneminde Karadeniz sahillerinde inşası tamamlanan, kapasitesi arttırılan ya da rıhtımları vinçlerle donatılarak yükleme boşaltma işlemleri modern yöntemlere kavuşturulan limanlar Ereğli, Samsun, Giresun ve Trabzon limanlarıdır. Bu dönemde Rize, Çayeli ve Pazar'da iskeleler inşa edilmiştir.³²

2. Osmanlı Döneminde Rize'nin Ulaşım İmkânları ve İskelenin Durumu

Tarih boyunca farklı devletlerin egemenliği altına giren Rize, 1461'de Trabzon'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Rize şehri Osmanlı idaresi altında yüzyıllar içinde nispi bir gelişim sağlamış, önce nahiye ve kaza merkezi olmuş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Batum'un Rusya'ya bırakılmasıyla Lazistan Sancağı'nın merkezi durumuna gelmiştir.³³

Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine uzanan süreçte ulaşım alanında izlenen politika ve çalışmalar dikkate alındığında, Rize'nin bu alanda son derece talihsiz olduğu söylenebilir. Zaten dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan şehir, yeraltı kaynaklarının henüz tam olarak işlemeye açılmaması ve dışarıya satılabilecek çok az ürünü olması sebebiyle kıyı şeridinde hapşolmuş vaziyettedir. Ayrıca ulaşım elverişsiz bu coğrafya, her ne kadar transit ticaret yollarına yakın olsa da öncelikli tercih olmaktan çok uzaktır. Bütün bu sebeplerle Rize, uzun yıllar boyunca ulaşım açısından sıkıntı çekecektir.

Rize'nin iç bölgelerle bağlantısı, Harami Yolu adı verilen 36 saatlik İspir-Erzurum yoluyla sağlanmaktadır. Rize'nin erzak ihtiyacının giderilmesi ve ticarî faaliyetleri için çok önemli olan bu yol son derece dağlık ve bozuktur. Kış aylarında yoğun kar yağışı sebebiyle kapanmaktadır.³⁴ Bu yolun yapımıyla ilgili talepler ve ilk çalışmalar 1870'li yıllarda başlamış, 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir.³⁵ Rize'nin Trabzon'la bağlantısını sağlayan sahil yolu ise 1. Dünya Savaşı'ndan önce hazırlanan askerî raporlarda "*adi yol*" olarak tanımlanmıştır. Bu güzergâhta Trabzon-Yomra arasındaki kısım top geçişine uygundur. Yomra'dan Rize'ye kadar olan kısım ise taşlı ve engebelidir. Dere yatakları çok dar olduğundan piyade geçişi zordur. Dereler üzerinde taş, demir ve tahta köprüler bulunmakla birlikte köprüsü olmayan dereler de mevcuttur.³⁶ Anlaşılabileceği üzere Rize'nin, komşusu olan iki büyük merkeze, Trabzon ve Erzurum'a olan kara bağlantısı son derece zayıftır. Bu sebeple şehrin ulaşımı büyük oranda deniz yoluna bağlıdır.

19. yüzyılda buharlı gemi teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla sonuçlanan siyasî olaylar,³⁷ bütün Karadeniz sahillerinde bir hareketlenmeye

²⁹ BCA, 30-1/74-471-12. Bu dönemde yapılan harcamaların yıllara göre dağılımı şöyledir: 1950'de 6.299.000, 1951'de 9.543.000, 1952'de 15.902.000, 1953'te 19.859.000, 1954'te 25.425.000, 1955'te 54.150.000, 1956'da 71.550.000, 1957'de 69.650.000 TL.

³⁰ 8 Temmuz 1946'da temeli atılan Trabzon Limanı, 25 Haziran 1954 tarihinde Trabzon Vapuru'nun limana yanaşmasıyla açılmıştır. Bkz: Temelli, 2016: 58; "Trabzon Limanının Temelatma Töreni Dün Merasimle Yapıldı", Akşam, 9 Temmuz 1946, No: 9960: 4; "Trabzon Limanının Temeli Dün Atıldı", Cumhuriyet, 9 Temmuz 1946, No: 7865: 3; "Trabzon'daki Temel Atma Töreni", Ulus, 10 Temmuz 1946: 1, 4.

³¹ Tekeli ve İlkin, 1983: 2765.

³² Yurtoğlu, 2019: 534-535.

³³ Karpuz, 1993: 10-11.

³⁴ Hanedar, 2023: 18-19.

³⁵ Tuna, 2020: 83.

³⁶ Hanedar, 2023: 25.

³⁷ Bu siyasî gelişmeler arasında Rusya'nın 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Karadeniz'e inmesi, Avrupalı devletlerin Karadeniz'de ticaret yapma ruhsatı alması ve 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması zikredilebilir. Bkz: Hut, 2016: 27.

sebepl olmuştur. 1830'lerden itibaren İstanbul-Trabzon arasında yolcu ve yük taşıma için düzenli vapur seferleri başlamıştır.³⁸ Kırım Savaşı, Karadeniz ticaretinin daha da gelişmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Avrupa'dan İran ve Asya'ya uzanan ticaret güzergâhlarının en önemli durağı öncelikle Trabzon limanıdır.³⁹ 1869'da Süveyş Kanalı, 1872'de Poti-Tiflis demiryolu açılana kadar Avrupa'dan İran'a ulaşan mallar, Trabzon-Erzurum-Tebriiz-Tahran hattından taşınmıştır.⁴⁰

Rize, Karadeniz'de yaşanan bütün bu gelişmelerden etkilenerek ve sahip olduğu iskeleler artık yetersiz gelmeye başlayacaktır. Rize'nin Rusya sınırına, Batum ve Poti gibi limanlara yakın olması ve 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticarî faaliyetlerin yükselmeye başlaması, şehrin iskeleye olan ihtiyacını daha da artırmıştır. Mevcut çalışmalar, 1889 yılında Rize'de belediye tarafından yaptırılmış bir iskelenin varlığına işaret etmektedir. 1892 yılında bu iskelenin 150 adım ötesinde ikinci bir iskele daha inşa edilmiştir. Bu ahşap iskeleler Rize'de yolcu ve eşya taşımacılığında aktif olarak kullanılmıştır. 1900-1902 yılları arasında Rize iskelesinde gelen ve giden olmak üzere toplamda 22.084 yolcu hizmet almıştır.⁴¹

1900-1901 (Rumî 1316) tarihlerinde iskelenin nispeten yoğun bir ticarî faaliyete sahne olduğu görülmektedir. Söz konusu tarihte Rize'ye Osmanlı bandıralı 9.369 tonluk 1.707 adet yelkenli ile 51.939 tonluk 47 adet vapur yanaşmıştır. Bunun dışında 871 tonluk 2 adet Yunan bandıralı yelkenli ile 58.594 tonluk 61 adet Avusturya bandıralı, 54.250 tonluk 36 adet Rusya bandıralı ve 2.929 tonluk 2 adet Almanya bandıralı vapur gelmiştir.⁴²

Bu dönemde Rize dışında Mapavri (Çayeli) ve Atina (Pazar) iskelelerine de yabancı bandıralı gemilerin uğradığı bilinmektedir.⁴³ 1904 yılında Rize iskelesinde 52, Çayeli iskelesinde 65, Pazar iskelesinde 160 küçük gemi mevcuttur. Rize'de büyük gemi bulunmazken Çayeli'nde 1, Pazar'da 35 büyük gemi bulunmaktadır. Buna göre Çayeli ve Pazar da dâhil olmak üzere Rize'de 277 küçük, 36 büyük gemi mevcuttur.⁴⁴

1904 tarihli *Trabzon Salnâmesi*'nde verilen bilgilere göre Doğu Karadeniz'de Ordu'nun batısındaki Vona ile Trabzon şehrinin batısındaki Pulatane doğal birer liman özelliği taşımaktadır. Pulatane'nin yirmi mil kadar batısındaki Büyükliman geniş bir koydur. Bunlar dışında sunî olarak yapılmış limanlar bulunmamaktadır. Şiddetli fırtınalar olmadığı zamanlarda vapurlar ve yelkenli gemiler Trabzon, Tirebolu, Giresun, Ordu, Ünye ve Samsun'la birlikte Rize'de bulunan iskelelere yolcu ve eşya çıkarmaktadırlar.⁴⁵

Aynı kaynağa göre 1904 yılında Rize'ye toplam 172.914 tonilatoluk 194 vapur ve 13.805 tonilatoluk 2.220 yelkenli gelmiştir. Bu vapur ve yelkenliler Osmanlı, Rusya, Avusturya ve Fransa bandıralıdır. Rusya bandıralı 84, Avusturya bandıralı 61, Osmanlı bandıralı 48 ve Fransa bandıralı 1 vapur Rize iskelesine yanaşmıştır. Bunlardan Avusturya bandıralı vapurlar 72.703 tonilato, Osmanlı bandıralı vapurlar 55.767 tonilato ve Rusya bandıralı vapurlar 42.733 tonilatodur. Yelkenlilerin ise 2.134'ü Osmanlı, 86'sı Rusya bandıralıdır ve Rus bandıralı yelkenliler sadece 315 tonilatodur. Aynı yıl Çayeli'ne 1.230 tonilatoluk Alman bandıralı bir vapur ile 397 tonilatoluk Yunan bandıralı bir yelkenli ve Pazar'a 359 tonilatoluk Rus bandıralı bir vapur yanaşmıştır.⁴⁶

Görüldüğü üzere iskelelerin kullanımında her geçen gün artan bir yoğunluk söz konusudur. Bu durumun yanı sıra ahşap olan iskelelerin bakım masraflarının yüksek olması sebebiyle 1890'lı yıllarda şehirde demir bir iskelenin yapılması gündeme gelmiş, ancak Osmanlı dönemindeki

³⁸ Hut, 2016: 28.

³⁹ Yılmaz, 2009: 372-373. 1819-1912 yılları arasında Anadolu limanlarından yapılan toplam ihracatı gösteren bir istatistik için bkz: Pamuk: 1995: 33.

⁴⁰ Yıldırım, 2021: 223-224.

⁴¹ Diğiroğlu ve Albayrak, 2013: 100-101.

⁴² Diğiroğlu ve Albayrak, 2013: 102; Hut, 2016: 36-38.

⁴³ Hanedar, 2023: 36.

⁴⁴ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi: 1322: 449.

⁴⁵ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi, 1322: 79-80.

⁴⁶ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi, 1322: 452.

girişimlere rağmen bu iskele uzun yıllar yapılamamıştır. Her ne kadar Rize'de yolcu ve yük taşımacılığında bir artış söz konusu olsa da Karadeniz'deki diğer iskelelerle mukayese edildiğinde Rize'nin ticarî kapasitesi ve geliri, böyle bir iskelenin yapımına öncelik verilmesini sağlayacak kadar yüksek görülmemiştir. Bu durum, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Rize limanına yapılacak yatırımların gecikmesine sebep olacaktır.⁴⁷

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Karadeniz sahil kesimi ve özellikle Trabzon, Kafkas Cephesi için hayatî bir öneme sahip olmuştur. Osmanlı III. Ordusu'nun ikmâl ve iâşesi Trabzon limanı üzerinden gerçekleştirilmiştir.⁴⁸ Bununla birlikte Karadeniz'de Rus donanmasının Osmanlı donanmasına karşı üstünlüğü söz konusudur. Dolayısıyla kıyı şeridi Rus donanması tarafından baskı ve ateş altında tutulmuştur. Buna rağmen sahil şeridinde büyük gemilerin yanaşıp barınabileceği gelişmiş limanların olmaması, Rusların bölgeye çıkarma yapmasını engellemiştir. Ancak 1916 yılında Ruslar, Kafkas Cephesi'nde başlattıkları genel taarruz sonucunda Harşit Çayı'na kadar olan Doğu Karadeniz sahil şeridini işgal etmişlerdir.⁴⁹

İşgalden sonra Ruslar, Batum'dan Trabzon'a kadar olan sahil kesimindeki liman ve iskelelerin özellikle kötü hava şartları altında yüklemeye ve boşaltmaya elverişsiz olduğunu görmüşlerdir. Bu sebeple limanların düzenlenmesi için çalışmalara başlamışlardır. İşgalin ilk günlerinden itibaren Rize, Ruslar tarafından önemli bir merkez olarak kabul edilmiş, Novorossiysky, Tuapse, Poti ve Trabzon gibi geçici askerî liman statüsüne alınmıştır. İskele, taşımacılık ve gümrük işlemleri bakımından yeni düzenlemelere tâbi tutulmuştur. Rize komuta merkezinin görev alanı, Hopa ile Sürmene arasındaki bölgeyi kapsayacak şekilde düzenlenmiş ve bölgenin güvenliği Rus Karadeniz Donanması ile Rize liman komutanının uhdesine verilmiştir.⁵⁰

1917'de yaşanan devrimlerden sonra Rusya'da çarlık idaresi çökmüş ve Anadolu'da Ruslar tarafından işgal edilen bölgeler boşaltılmıştır. Millî Mücadele döneminde TBMM hükümeti ile Bolşevikler arasında bir iş birliği oluşmuş ve Rusya'dan Anadolu'ya önemli miktarda silah, cephane ve para yardımı yapılmıştır. Bu yardımların Anadolu'ya sevki, özellikle Kafkas yolunun açılmasına kadar deniz yolu üzerinden gerçekleşmiştir. Rostov-Tuapse-Trabzon ana güzergâhında gerçekleştirilen sevkiyatta Rize'nin ve Rizeli denizcilerin de önemli katkıları olmuştur.⁵¹

3. Cumhuriyet Döneminde İskelenin Durumu

Rize, sahip olduğu coğrafi özellikler sebebiyle yerleşme faaliyetleriyle ekonomik faaliyetlerin iç içe geliştiği bir şehirdir.⁵² Bu özelliğe rağmen 1930'lu yıllarda Rize'de modern anlamda bir liman yoktur, sadece şehre çıkılan bir iskele bulunmaktadır.⁵³ Rize'nin de içinde bulunduğu Doğu Karadeniz kıyı şeridinde kesintisiz bir kara ulaşımı ise 1930'lu yıllara kadar sağlanamamıştır. 3. Umum Müfettiş Tahsin Uzer, bölgeye yaptığı teftiş gezisi sırasında 15 Haziran 1936'da Başbakanlık'a çektiği telgrafta, Giresun'dan Hopa'ya kadar olan arızalı sahil yolunun parça parça açıldığını ve bu güzergâhta artık otomobille seyahat etmenin mümkün olduğunu haber vermiştir.⁵⁴

Rize gazetesinde Şevket Hulûsi Bey'in kaleme aldığı bir köşe yazısında, Rize'de sermaye hareketlerinin hemen hemen hiç görülmediği vurgulanmaktadır. Rize'ye gelir sağlayacak olan ekonomik faaliyetler, çok büyük oranda deniz vasıtasıyla yapılmaktadır. Bununla birlikte Karadeniz'in çoğunlukla dalgalı olması, buna mukabil gemilerin yetersiz oluşu, bölgenin gelişimi için gerekli

⁴⁷ Dıġırođlu ve Albayrak, 2013: 112. Osmanlı döneminde inşası talep edilen demir iskelenin daha sonraki yıllarda fotoğraflarda görülmektedir. Bu iskele muhtemelen Cumhuriyet döneminde inşa edilmiştir. Bkz: Turan, 2022: 227.

⁴⁸ Bilgin, 2014: 21.

⁴⁹ Arıkan, 2022: 46-47.

⁵⁰ Turan, 2022: 228-229.

⁵¹ Sarıkaya, 2004: 102-103.

⁵² Polat, 2021: 58.

⁵³ Zihnioğlu, 1998: 3.

⁵⁴ BCA, 30-10/71-464-14.

olan ticarî faaliyetlerin istenilen düzeye gelmesine engel olmaktadır. Bu problemleri aşmak için tüccarlar arasında kurulması beklenen birlikteliğin sağlanamaması da ciddi bir handikaptır.⁵⁵

Şehrin dış dünyayla bağlantısı ve ekonomik faaliyetlerinin çoğunluğu iskeleye sağlanmaktadır. Rize ilinin 1937 yılına ait bütçesinden anlaşıldığı kadarıyla bu tarihte iskelenin işletmesi il özel idaresi tarafından yapılmaktadır. İlgili maddede belirtildiğine göre “*Hususî idareye ait iskele*”nin gümrük vergisi, İcra Vekilleri Heyeti’nin (Bakanlar Kurulu’nun) tasdik edeceği tarife üzerinden belirlenecektir. Buna göre 1937 yılında iskeleden 10.500 lira gelir sağlanacağı tahmin edilmektedir.⁵⁶ Rize iskelesinin bu durumu, İkinci Dünya Savaşı’nın etkisi ve savaş sonrası şartlar sebebiyle Demokrat Parti dönemine kadar çok fazla değişmeden devam edecektir.

Rize’nin dış dünyayla bağlantısını sağlayan limanın ve iskelenin fiziksel durumu, 1950 yılında şehri ziyaret eden İngiltere’nin Trabzon Konsolosu Vorley Harris⁵⁷ tarafından şöyle aktarılmaktadır: İskelenin bulunduğu koy kuzey rüzgârlarına açık olduğu için korunaksızdır. Özellikle fırtınaların sıklıkla görüldüğü Aralık-Şubat ayları arasında gemilerle tekneler arasında yük ve yolcu transferi mümkün olmamaktadır. Harris, iskelenin 60 yıllık ve yaklaşık olarak 50 metre olduğunu belirtmektedir. Kıyıdağın itibaren ilk 35 metrelik kısım, deniz yatağına gömülmüş çelik kazıklar ve çapraz desteklerle berkitilmiştir. Deniz tarafındaki 15 metrelik kısımda ise beton kazıklar yer almaktadır. İskelenin denizden yaklaşık olarak 1,82 metre yüksekte bulunan üst kısmı beş metre genişliğinde ve ahşaptır. Deniz seviyesine yakın olan uç kısımda bir merdiven bulunmaktadır. Eşyalar ve yolcular bu merdiveni kullanarak iskeleye inip çıkmaktadır. İskelede herhangi bir yükleme aleti yoktur, bu sebeple taşıma işini hamallar yapmaktadır. Ancak havanın bozuk olduğu zamanlarda haftalarca gemilerin uğramadığı görülür. Karantina memurunun olmadığı iskelenin hemen karşısındaki caddede gümrük ve polis binaları bulunmaktadır. Harris, her türlü hava şartlarına uygun bir liman için projeler hazırladığını, ancak bunların öngörülebilir bir gelecekte yapılmasının muhtemel olmadığını belirtmektedir. İskelenin işletmesinden tek başına sorumlu olan liman başkanı, ailesiyle birlikte ofisin üzerindeki birkaç odada kalmakta ve kendisinden başka çalışan olmadığı için 24 saat görev yerinde bulunmaktadır.⁵⁸

İskelenin bu eski ve kullanışsız hâli sık sık şikâyetlere konu olmaktadır. Bu şikâyetlerin zaman zaman yerel gazetelere yansıdığı görülmektedir. 6 Aralık 1950 tarihli Rize gazetesinde yer alan bir haberde, şehrin arazisinin dar, nüfusun ise yoğun olduğu, geçimini sağlamak maksadıyla yıllık 50 bin vatandaşın iskeleyi kullandığı belirtilmiştir. Yolcular, yer bulabilmek için birkaç gün öncesinden deniz yolları acentesine başvurmak durumundadır. Fırtınalı havalarda vapurların zamanında gelememesi sebebiyle uzak köylerden gelen yolcular kimi zaman günlerce beklemek zorunda kalmaktadır. Bu gibi hâllerde vatandaşlar iskelede, sahilde ya da belediye binasının önünde yatmaktadırlar. Yağışlı havalarda belediye binasının balkonunun altından başka sığınacak bir yerleri olmamaktadır. Yıllardır devam eden bu probleme işaret eden gazete, mevcut şartlar altında bir çözüm üretilebileceğini, bunun için deniz yolları acentesinin gümrük binasındaki tuz ambarının başka bir yere nakledilerek buranın yolcu bekleme salonuna dönüştürülmesinin mümkün olduğunu yazarak ilgilileri göreve çağırıştır.⁵⁹

Rize iskelesinde dikkat çeken bir başka problem, açıkta bekleyen vapurlarla iskele arasındaki yolcuların sevkiyle ilgilidir. Vapur ve iskele arasında yolcu taşıyan motorcular, önce iskeleden giden yolcuları alıp vapura götürmekte, dönüşte de vapurdaki yolcuları tekneye alıp iskeleye çıkarmaktadırlar. Ancak bu esnada büyük bir düzensizlik yaşanmaktadır. Yükleme ve boşaltma sırasında kargaşa çıkmakta, ayrıca tekne ve vapurların yükleme haddinin aşılması sebebiyle riskler oluşmaktadır. Gazete, daha fazla para kazanmak isteyen motorcuların bu yöntemden vazgeçirilmesi ve önce vapurdaki yolcuların tahliye edilip ardından iskeleden giden yolcuların vapurlara

⁵⁵ Yormaz, 2016: 56.

⁵⁶ BCA, 30-10/67-444-1.

⁵⁷ Harris’in bu ziyaretinden Rize’ye dair aktarmış olduğu diğer bilgiler için bkz: Güveloğlu, 2021: 727-744.

⁵⁸ Harris 2010: 45.

⁵⁹ “Yolcu Salonu Yapılmalıdır”, *Rize*, 6 Aralık 1950, No: 3: 1.

taşınması gerektiğini belirterek Sandalcılar ve Motorcular Cemiyeti ile belediye yetkililerinin dik-katini çekmeye çalışmıştır. Aynı haberde tedbir alınması istenen bir başka mesele de iskelenin aydınlatmasıyla ilgilidir. Rize'ye vapurlar çoğunlukla gece gelmektedir. Ancak elektrikler gece 12'de kesilmektedir. Bu sebeple iskeledeki lüks lamba sayısının artırılması gerekmektedir.⁶⁰

İskeleyle ilgili şikâyetler bununla da sınırlı değildir. Ahşap olan iskele harap ve tamire muhtaç bir hâldedir. İskele, üzerinde gezenler için tam bir tehlike oluşturmaktadır, zira yolcuların vapurlara gidiş gelişlerinde kullandıkları kısımlar uzun zamandır hiç tamir görmemiştir. İskele-nin üzerindeki kalasların çoğu çürümüş, bazıları gelişigüzel konulmuş ve aralarında açıklıklar oluşmuştur. İskeleyi kullananların bu kalasların üzerinden sekerek atılması gerekmektedir. Tehlike arz eden bu durum, 13 Ağustos 1951 gecesi ucuz atlatılan bir kazaya da sebep olmuştur. Vapur bekleyen yolculardan birinin 15 aylık kızı kalaslar arasındaki açıklıktan denize düşmüş, çevredekilerin yardımıyla kurtarılmıştır.⁶¹

4. İskeleden Limana Dönüşüm

1951 yılında Rize valiliği tarafından şehrin ihtiyaçlarına dair Başbakanlık'a sunulan raporda, iskelelerin durumuna ilişkin şu bilgiler yer almaktadır: *"Rize, Pazar ve Çayeli iskeleleri çok haraptır. Özel idare ve belediyeler tamir veya yeniden inşaya muktedir değildir. Bu işin de devlet tarafından ele alınması ve ilk yıllar programına konulması iktiza eder."*⁶² Rize valiliğinden gelen bu talepler karşısında Bayındırlık Bakanlığı'nın vermiş olduğu cevapta Rize iskelesinin 1951 yılı içinde ele alınmasının Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırıldığı, Pazar iskelesinin de programa dâhil edildiği ve inşasına aynı yıl içinde başlanacağı belirtilmiştir. Çayeli iskelesi programda yoktur, ancak bütçede tasarruf sağlanması hâlinde burası için de çalışmalar başlanacaktır.⁶³

Bakanlık'tan yazılan bu yazıyı teyit eder biçimde 1950 yılının sonlarında, Bayındırlık Bakan-lığı'nca görevlendirilmiş bir heyetin Ocak ayı içinde Rize'ye geleceği, 1951 yılında yapımına başlanacak iskele için gereken keşif ve projeleri hazırlayacağı gazetelere yansımıştır.⁶⁴ Haber, şehirde büyük bir sevinçle karşılanmış, Rize gazetesinde şu cümlelerle yorumlanmıştır:

"Yıllardır hasretini çektiğimiz bir iskelenin Ocak ayı haftasında etüdü yapılacak. Bu hayırlı müjde, ıstırap çeken Rize halkını sevindireceğini bildiğim için bu müjdenin ilk habercisi ben imişim gibi kaleme sarıldım. Yağmurlu, fırtınalı günlerde sahilten vapura gitmek, bir İstanbul seferinden daha çok eziyetli idi. İskele yok dalgalar büyük, kayığa yanaşan mavnanın içine binmek için ya bir gemicinin sırtıyla veyahut kendi ayağıyla yarı beline kadar ıslanmak suretile hele bu kadın için ne azaptır... Allah da böyle işkencelere razı olmadı ve alâkadarların kalbine bir merhamet ihsan ederek bu acıklı halin uzamasına bir son verdi."⁶⁵

İlerleyen aylarda Trabzon Liman İnşaatı Bölge Müdürlüğü tarafından gerekli etüt ve incelemeler yapılmış, hazırlanan proje Bayındırlık Bakanlığı'na gönderilmiştir. Hazırlanan projeye göre iskele, mevcut parkın hükümet binasına yakın olan köşesi istikametinde yapılacaktır. İskele imar planında, otopark olarak gösterilen ve doldurulacak sahaya ilave edilen yaklaşık 30 met-relik bir dolgu alanı olacaktır. Ayrıca denize doğru 230 metre uzunluğunda bir taş dolgu yapı-lacaktır. İskelenin uzanacağı alan 7-7,5 metre derinliğinde olacaktır. Ayakları ve üst tablası betondan yapılacak iskelenin sahile yakın kısmı 6 metre, deniz tarafındaki yolcu çıkış ve eşya boşaltma kısmı 10 metre genişliğinde olacaktır. Dolguyla elde edilecek sahaya ilerde yolcular için bekleme salonu, antrepo ve gümrük binaları yapılabileceği projede göz önünde tutulmuştur.

⁶⁰ "Yolcuları Çektiği Müşkülât", Rize, 20 Aralık 1950, No: 17: 1.

⁶¹ "İskelenin Acıklı Hali", Rize, 15 Ağustos 1951, No: 252: 1.

⁶² BCA, 30-10/66-438-5.

⁶³ BCA, 30-10/66-438-5.

⁶⁴ "Yeni Bir İskele Yapılacak", Rize, 29 Aralık 1950, No: 26: 1.

⁶⁵ "Yeni İskele", Rize, 30 Aralık 1950, No: 27: 1.

İskele, ilerde yapılması planlanan mendireğin iç tarafında kalacak şekilde planlanmıştır. Bu tas-lak proje, Bayındırlık Bakanlığı'ndaki çalışmalarından sonra son şeklini alacaktır.⁶⁶

Yapılan ilk etütler neticesinde yeni iskele için su derinliği sebebiyle mevcut iskele ile askerlik şubesi arasında bir mevki uygun görülmüştür. Ancak seçilen bu yer, şehirde tartışma ve itirazları da beraberinde getirmiştir. Rize gazetesinde Deniz Yolları Acentesi Nahit Özgen, ilerde Rize belediye başkanı olacak Ekrem Orhon, K. C. Yamakoğlu, C. Tecimer ve Memiş Usta imzalı yazılarla iskelenin yeriyle ilgili itirazlar yükselmiştir. Söz konusu isimler seçilen yerin doğru olmadığını, iskelenin ya yine vilâyet binası önündeki aynı yerine yapılmasını ya da daha uygun bir mevki olarak belediye ile vilâyet konağı arasındaki açık sahilin seçilmesini istemişlerdir. Bu itirazların arkasında yatan iki önemli sebep vardır. Birincisi, seçilen yerin deniz akıntısı ve fırtına olan zamanlarda kullanılamayacağı düşüncesidir. İkincisi ise ilerde liman trafiğinin artmasıyla zaten dar bir arazi üzerinde kurulmuş olan şehrin daha da sıkışık bir hâle geleceği öngörüsüdür.⁶⁷

Bu tartışmalar arasında Rize'de yapılması kararlaştırılan betonarme iskele için 1951'in Mayıs ayında ihale yapılmıştır.⁶⁸ İhaleyi Abdülkadir Akpir Kardeşler Kollektif Şirketi kazanmış, 31 Mayıs 1951 tarihinde sözleşme imzalanmış ve çalışmalara başlanmıştır.⁶⁹ Ancak iskelenin yeriyle ilgili tartışmalar bitmemiştir. Bu konuyla ilgili olarak şehir meclisinde olağanüstü bir toplantı düzenlenmiş ve alınan bir kararla seçilen mevkiin mahzurları hakkındaki görüşler Bayındırlık Bakanlığı'na çekilen bir telgrafla iletilmiştir. Ancak Bakanlık'tan gelen cevapta seçilen yerin doğru olduğu, inşaatın başladığı yerde devam edeceği ve halkı aydınlatmak için Trabzon liman inşaat müdürünün Rize'ye geleceği bildirilmiştir.⁷⁰

Rize Valisi Nazım Üner tarafından 15 Kasım 1951 tarihinde Başbakanlığa yazılan bir başka yazıda, Rize iskelesinin inşaatının müteahhide ihale edildiği ve çalışmalara başlandığı bildirilmiştir. Bütçe imkânlarının yetersizliği sebebiyle Pazar ve Çayeli iskeleleriyle ilgili çalışma başlatılmadığını ifade eden Vali Üner, bu ilçelerde iskele bulunmaması dolayısıyla vatandaşların her bakımdan mağdur olduklarını ve her fırsatta bu konudaki vaatlerin hatırlatıldığını vurgulamış, 1952 yılı bütçesinde gerekli ödeneğin temin edilmesini istemiştir.⁷¹

Gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla 1951 yılı bütçesinden Pazar iskelesi için iki buçuk milyon lira ödenek ayrılmış, bunun üç milyona tamamlanması durumunda aynı yıl içinde ihaleye çıkma imkânı doğmuştur. Eğer bu olursa Pazar iskelesinin inşaatının da 1952 yılı içinde başlayacağı temenni edilmektedir.⁷² Bu temennilere rağmen Pazar iskelesinin inşaatına ancak 1953 yazında başlanabilmiştir. Müteahhidi Selâhattin Özden olan Pazar iskelesi inşaatının temel atma töreni, ilçenin mülkî erkânının katılımıyla 7 Haziran 1953 günü yapılmıştır.⁷³

Yeni iskelenin inşası sırasında eski iskeleyle ilgili problemlerin giderilemediği, şikâyetlerin artarak devam ettiği görülmektedir. İskele ile vapurlar arasındaki nakliye sağlayan motorcuların kendi aralarında anlaşamamaları sebebiyle Rize Sandalcılar ve Motorcular Cemiyeti

⁶⁶ "Rize İskelesi", Rize, 5 Mart 1951, No: 92: 1.

⁶⁷ "Rize İskelesi Nerede İnşa Edilmeli?", Rize, 27 Mayıs 1951, No: 175: 1; Nahit Özgen, "İskele Nerede Yapılmalı?", Rize, 28 Temmuz 1951, No: 234: 1-2; Nahit Özgen, "İskele Nerede Yapılmalı?", Rize, 29 Temmuz 1951, No: 235: 1; Nahit Özgen, "İskele Nerede Yapılmalı?", Rize, 30 Temmuz 1951, No: 236: 1-2; K. C. Yamakoğlu, "İskele Hakkındaki Görüşlerim", Rize, 3 Ağustos 1951, No: 240: 1; K. C. Yamakoğlu, "İskele Hakkındaki Görüşlerim-II", Rize, 4 Ağustos 1951, No: 241: 1; Ekrem Orhon, "İskele Nerede Yapılmalı?-I", Rize, 13 Ağustos 1951, No: 250: 1; Ekrem Orhon, "İskele Nerede Yapılmalı?-II", Rize, 14 Ağustos 1951, No: 251: 1; C. Tecimer, "İskelenin Yeri Münakaşa ve Tenkit Edilirken", Rize, 2 Eylül 1951, No: 270: 1; C. Tecimer, "İskelenin Yeri Münakaşa ve Tenkit Edilirken-2", Rize, 3 Eylül 1951, No: 271: 1; Memiş Usta, "Rize İskelesi Nerede Yapılmalıdır", Rize, 17 Eylül 1951, No: 281: 1.

⁶⁸ "İskele İhale Edildi", Rize, 17 Mayıs 1951, No: 165: 1.

⁶⁹ BCA, 30-11-1-0/256-9-20.

⁷⁰ "Rize İskelesi Eski Yerinde Yapılacak", Rize, 1 Eylül 1951, No: 269 1; "Bayındırlık Bakanlığının İskele Hakkındaki Cevabı", Rize, 5 Eylül 1951, No: 273: 1.

⁷¹ BCA, 30-10/66-438-5.

⁷² "Pazar Vapur İskelesi", Rize, 1 Temmuz 1951, No: 210: 1.

⁷³ "Pazar'da İnşaat Faaliyeti", Rize, 29 Haziran 1953, No: 922: 1.

feshedilmiştir. Bu sebeple motorların yolcu taşıma tarifeleri de belirlenememiştir. Vapurla iskele arasındaki taşımalarda yaşanan karmaşa devam etmekle kalmamış, şimdi de yolcudan alınacak ücreti, yolcusunu motora aldıktan sonra denizin ortasında bizzat motorcular tayin etmeye başlamıştır.⁷⁴ Yolcu kapmak için birbiriyle yarışan motorcular, yükleme haddinden fazla yolcu almakta, bunun için yolcuların elinden bavulları adeta kapmakta, vapurların etrafında tam bir keşmekeş ve tehlike oluşmaktadır.⁷⁵

18 Mayıs 1953 tarihli bir habere göre Rize'de artık iskele inşaatı elle tutulur, gözle görülür bir hâle gelmiştir. Sahilden itibaren 50-60 metre ilerleyen yeni iskelenin bir yandan ahşap tecrübe kazıkları çakılırken bir yandan da ana beton ayakları ile çapraz ve bağlama kirişi betonları hazırlanmaktadır. Daha önceden çıkan fırtınalar sebebiyle çakılan tecrübe ayakları koptuğu için haberde havaların müsait gitmesi ve inşaatın bir an önce tamamlanması temenni edilmektedir.⁷⁶ Ancak ilerleyen aylarda karşımıza çıkan bir başka habere göre Rize ve Pazar iskele inşaatları, çıkan fırtınada hasar görmüştür. Fırtına Rize iskele inşaatının yirmi metrelik kısmında büyük tahribata yol açmış, inşaatın iyice yavaşlamasına sebep olmuştur. Pazar iskelesinde de tecrübe kazıkları dalgalar tarafından sökülüştür. Her iki iskelede de iskele ayaklarını çakan şahmerdan denize düşmüştür.⁷⁷

Yaşanan bu olumsuz gelişmeler, inşaatın istenilen hızla ilerlemesini engellemektedir. Bu sebeple 1953 yılında yapılan Demokrat Parti Rize İl Kongresi'nde, Ahmet Karali söz alarak iskele inşaatının durumu hakkında bilgi istemiş, iskelenin yapımında yaşanacak muhtemel gecikmeler karşısında neler yapılacağını sormuştur. Kongrede hazır bulunan Osman Kavrakoğlu iskele inşaatının devam ettiğini, yapılan ihaleye göre inşaatın teslimine henüz zaman olduğunu, eğer iskele zamanında bitirilemezse yüklenici firma için sözleşmede yer alan müeyyidenin uygulanacağını belirtmiştir.⁷⁸

Bu arada henüz iskele inşaatı tamamlanmadan, Rize'de liman yapılması için etüt çalışmalarının başladığına dair bir haber Rize gazetesine yansımıştır. Söz konusu haberde liman için gerekli sondaj ve etütlere Trabzon Bölge Liman İnşaat Müdürlüğü mühendislerinden Cahit Karakaş'ın çalışmalara başladığı yazılmaktadır.⁷⁹ Rize Milletvekili İzzet Akçal da 15 Ağustos 1953'te yaptığı bir konuşmada, liman işi için yakında tahsisat ayrılacağını, temelin atılacağını ve beş sene içinde limanın meydana çıkarılacağını söylemiştir.⁸⁰

1955 yılına gelindiğinde korkulan olmuş, inşaat malzemelerindeki fiyat artışlarını gerekçe gösteren yüklenici firma, iskelenin teslim tarihinin uzatılmasını ya da ödeneğin arttırılmasını istemiştir. Bayındırlık Bakanlığı ile yüklenici firma arasında ortaya çıkan anlaşmazlık, Başbakanlık'ın 17 Ağustos 1955 tarihli yazısıyla Danıştay'a taşınmıştır. Danıştay, 26 Eylül 1955 tarihli kararıyla fiyat artışlarını ve Karabük Fabrikası'nın bazı demir cinslerini üretmeyi bırakmasını gerekçe göstererek yüklenici firmanın talebini yerinde görmüş ve sözleşmeye bir madde eklenerek fiyat farkının verilmesi mütalâasında bulunmuştur.⁸¹

Sözleşmede yapılan değişikliklerle Rize betonarme iskele inşaatı 1957 yılına kadar devam etmiştir. 17 Ocak 1957 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararı, iskelenin bu tarihte tamamlandığını

⁷⁴ Aynı şikâyet iki yıl sonra, 1953'te benzer bir şekilde tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bkz: "Mürakabesizlik", Rize, 17 Temmuz 1953, No: 940: 1.

⁷⁵ "Hem Tuhaf ve Hem Acıklı Bir Hâl", Rize, 12 Temmuz 1951, No: 218: 1.

⁷⁶ Bu arada iskele inşaatı bu şekilde devam ederken, Ankara'dan yapılan radyo yayınlarında Rize iskelesinin bittiğine dair anonslar yapıldığı da aynı haberden anlaşılmaktadır. Bkz: "İskele İnşaatı Faaliyette", Rize, 18 Mayıs 1953, No: 883: 1.

⁷⁷ "Rize İskelesi", Rize, 16 Temmuz 1953, No: 939: 1; "Pazar İskelesi", 16 Temmuz 1953, No: 939: 1.

⁷⁸ "Rize Demokrat Parti İl Kongresi" Rize, 24 Haziran 1953, No: 917: 1; "Osman Kavrakoğlu'nun Kongre Konuşması", Rize, 26 Haziran 1953, No: 919: 1.

⁷⁹ "Rize'de Yapılacak Liman İçin Etütlere Başlanıldı", Rize, 23 Temmuz 1953, No: 946: 1.

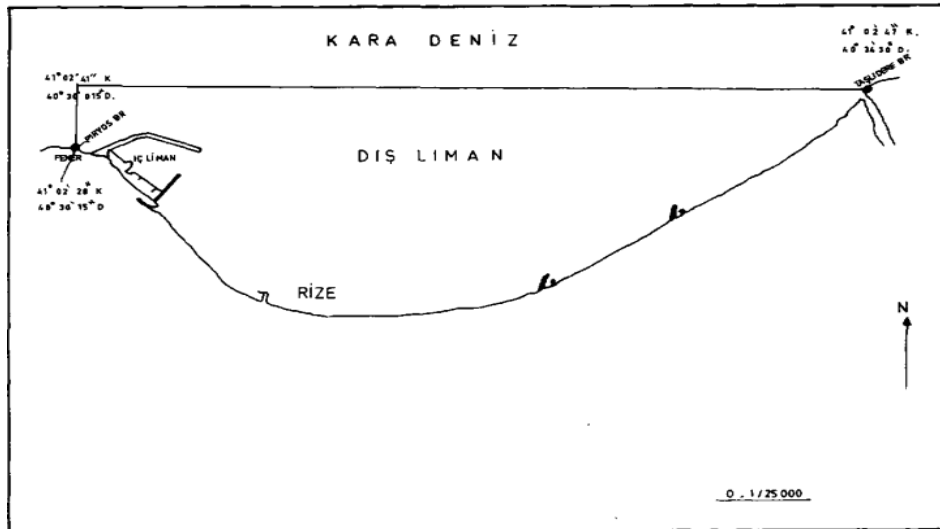
⁸⁰ "İzzet Akçal'ın Konuşması", Rize, 17 Ağustos 1953, No: 971: 1.

⁸¹ BCA, 30-11-1-0/256-9-20.

göstermektedir. Söz konusu karar ve Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerinin onayı ile bu iskelenin intifâ hakkı Rize il özel idaresine devredilmiştir.⁸²

İki yıl sonra, 27 Kasım 1959'da Rize Ticaret ve Sanayi Odası'nca Başbakanlık'a gönderilen bir telgraf, betonarme iskelenin Rize için çok yetersiz olduğunu ve bir liman özelliği taşımadığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Gönderilen telgrafta Başbakan Adnan Menderes'in 1953 ve 1957 yıllarında Rize'yi ziyaretleri sırasında Rize limanının inşaatına başlanacağına dair müjde verdiği hatırlatılmakta ve Rize için başta iktisadî kalkınma olmak üzere sayısız faydası olacak limanın inşaatına 1960 yılının yaz aylarında başlanması istihdam edilmektedir. Bu talebe verilen cevapta Rize limanının etüt ve projesinin uluslararası bir firma tarafından yapıldığı, projelerin sözleşme gereğince 1961 Ağustos'unda tamamlanacağı ve inşaatın bütçe imkânlarına göre ele alınacağı bildirilmiş,⁸³ ancak konuyla ilgili somut bir gelişme yaşanmamıştır. Bu arada 14 Şubat 1964 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle iskelenin intifâ hakkı bu kez de belediyeye devredilmiştir.⁸⁴

Rize'nin uzun zamandan beri talep ettiği limanın çekirdeğini oluşturacak ilk adım, balıkçı barınağı inşasıyla atılmıştır. Balıkçı barınağının inşasına, 15 Şubat 1966 tarihinde yapılan sözleşmeyle başlanmıştır. 1969 yılında bu sözleşme tadil edilerek barınağın inşasına devam edilmiştir.⁸⁵ 15 Ağustos 1974 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla balıkçı barınağının mendirekleri için gerekli olan fenerlerin Denizcilik Bankası Anonim Ortaklığı'nca karşılanması kararlaştırılmıştır.⁸⁶ Balıkçı barınağı yapmak için başlayan inşaat çalışmaları yıllar içinde genişleyerek 1985 yılına kadar devam etmiştir.⁸⁷ Bu arada 1980 yılında Ulaştırma Bakanlığı'nca 9 bölüm ve 64 maddeden oluşan *Rize Liman Yönetmeliği* yayınlanmıştır. Yönetmeliğe göre iç ve dış liman olarak ikiye ayrılan Rize limanının konumu, $41^{\circ} 02' 47''$ ve $41^{\circ} 02' 28''$ enlemi ile $40^{\circ} 34' 30''$ ve $40^{\circ} 30' 15''$ kuzey boylamları arasındaki alan olarak tespit edilmiştir.⁸⁸

Şekil 1. Rize Limanı'nı gösteren kroki⁸⁹

Yönetmeliğin üçüncü bölümünde yer alan veriler, Rize limanının sahip olduğu yapıyı ve kapasiteyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Buna göre kuzey mendireğinin iç kısmında bir ana

⁸² BCA, 30-18-1-2/145-107-14.

⁸³ BCA, 30-1/75-474-13.

⁸⁴ BCA, 30-18-1-2/176-9-3.

⁸⁵ BCA, 30-11-1/349-45-12.

⁸⁶ BCA, 30-18-1-2/319-56-15.

⁸⁷ *Rize Belediyesi 2011-2015 Stratejik Planı*, 2010: 76.

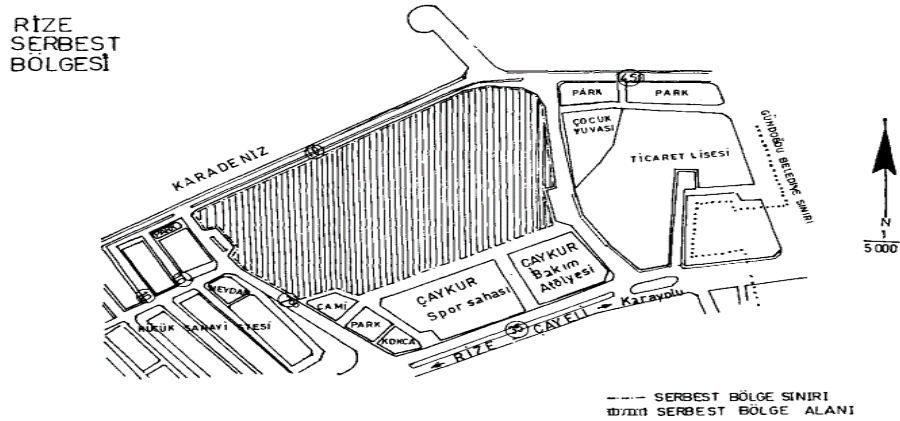
⁸⁸ Resmî Gazete, 4 Aralık 1980, Sayı: 1718: 7.

⁸⁹ Resmî Gazete, 4 Aralık 1980, Sayı: 1718: 12.

ticaret rıhtımı, bir motor rıhtımı ve bir balıkçı rıhtımı bulunmaktadır. Ana ticaret rıhtımı 300 ve daha yukarı gros tonilatodaki yük gemileri için ayrılmıştır. 300 gros tonilatodaki gemiler motor rıhtımını kullanacaktır. Ana mendirek üzerine inşa edilmiş olan balıkçı rıhtımı ise balıkçı gemileri, liman hizmet araçları, yatlar, kotralar ve amatör denizci teknelerine ayrılmıştır.⁹⁰ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Rize'de inşa edilmek istenen liman konusunda, 1980 yılına gelindiğinde oldukça mesafe alınmıştır. 1985 yılına kadar belirli bölümleri bitirilen liman transit nakliyata açılmış, işletme hakkı Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'ndan Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.⁹¹

5. Rize Limanının Bugünkü Durumu ve Kapasitesi

Rize limanı 28 Şubat 1991 tarihinde alınan bir Bakanlar Kurulu kararıyla yolcu giriş çıkışlarına açık bir sınır kapısı hâline getirilmiştir.⁹² Limanın yükleme ve boşaltma kapasitesi de artmaya başlamıştır. Liman yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle ana ticaret rıhtımına yanaşacak gemilerin kapasitesi 300 grostondan 600 grostona çıkarılmıştır. Ayrıca seyir güvenliği için yönetmeliğe bir ek madde konularak belirli tonajlardaki gemilere kılavuz ve römorkör kullanma mecburiyeti getirilmiştir.⁹³ Bu dönemde yaz aylarında yolcu vapuru seferleri yapılmakla birlikte Rize limanı esas olarak taşımacılık alanında hizmet vermiştir.⁹⁴

Şekil 2. Rize Serbest Ticaret Bölgesi'ni gösteren kroki⁹⁵

1997 yılında Rize limanında önce bir serbest ticaret bölgesi oluşturulmuştur.⁹⁶ Kısa bir süre sonra da liman özelleştirilmiştir. Limanın işletmesi 30 yıllık bir süre için Asım Çillioğlu, Ali Çillioğlu, Perihan Çillioğlu (A Grubu) ile Yardımcı Deniz Nak. A.Ş. (B Grubu), Er Denizcilik Nak. ve Tic. A.Ş. (C Grubu) ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. (D Grubu) ortaklığıyla kurulan *Rize Limanı İşletmesi Yatırım (RİPORT)* anonim şirketine verilmiştir. Şirket A, B ve C gruplarından ikiye, D grubundan bir temsilcinin yer aldığı 7 kişilik yönetim kuruluna sahiptir.⁹⁷ Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 7 Nisan 1997 ve 97/13 sayılı kararıyla gerçekleşen özelleştirmenin ardından limanın işletmesi 13 Ağustos 1997'de devredilmiştir.⁹⁸

Yapılan yatırımlarla yıllar içinde gelişen Rize limanının bugün itibariyle iç liman kısmında küçük gemilerin ve balıkçı teknelerinin hizmet alabildiği, 2.5-4.5 metre derinliğe sahip toplam 500 metre rıhtım bulunmaktadır. Bunun dışında 8-12 metre derinliğinde 3 adet ana ticaret rıhtımı

⁹⁰ Resmî Gazete, 4 Aralık 1980, Sayı: 17180: 8.

⁹¹ BCA, 30-18-1-2/526-329-4; Resmî Gazete, 26 Mart 1985, Sayı: 18706: 2.

⁹² Resmî Gazete, 28 Haziran 1991, Sayı: 20913: 2.

⁹³ Resmî Gazete, 21 Eylül 1994, Sayı 22058: 41.

⁹⁴ *Rize Belediyesi Stratejik Plan 2011-2015*, 2010: 76.

⁹⁵ Resmî Gazete, 28 Haziran 1997, Sayı 23033: 35.

⁹⁶ Resmî Gazete, 28 Haziran 1997, Sayı 23033: 34.

⁹⁷ "Ortaklık Yapısı", (14 Eylül 2023). <https://www.riport.com.tr/ortaklik-yapisi>

⁹⁸ Ünal, 2006: 53.

ile 1 adet Ro-Ro rıhtımı vardır. Tel örgülerle çevrili olan liman sahasının güvenliği gezici ekipler ve güvenlik kameralarıyla sağlanmaktadır.⁹⁹ Liman içinde Liman Başkanlığı, Liman Mülkî İdare Amirliği, Gümrük Müdürlüğü, Gümrük Muhafaza Kısım Amirliği, Sahil Güvenlik Bot Komutanlığı, Deniz Polisi Doğu Karadeniz Bölgesi Sualtı Grup Amirliği, Deniz Polisi Liman Şube Müdürlüğü, Defterdarlık, Sahil Sağlık ve Tarım İl Müdürlüğü'ne ait birimler yer almaktadır.¹⁰⁰

Rize limanının hinterlandı dar olmakla birlikte doğusunda Hopa ve Gürcistan, kuzeyinde Poti limanı, güneyinde Erzurum ve İran'a uzanan transit yolu bulunmaktadır. Dış limanda Petrol Ofisi'ne ait yıllık 200 bin ton kapasiteli bir akaryakıt dolum tesisi vardır. Limanın mevcut kapasitesi 1.2 milyon ton/yıldır. 2010 yılında mevcut yolcu kapasitesinin %1.1'i, dökme kuru yük kapasitesinin %16.1'i, genel kargo kapasitesinin %4'ü ve Ro-Ro kapasitesinin %20'si kullanılmıştır. 1996-2005 yılları arasında limanın yükleme işlemlerinde %25, boşaltma işlemlerinde ise %27 artış olmuştur. Limandan faydalanan en önemli endüstri tesisleri Çayeli Bakır ve Çinko İşletmeleri, çay, kömür, kereste ve tomruk fabrikalarıdır.¹⁰¹

Bugün Rize merkezinde bulunan limana ek olarak 16 Temmuz 2020'de ihalesi yapılan İyidere Lojistik Limanı'nın inşaa çalışmaları devam etmektedir. 13 milyon ton kapasiteli bu limanla Rize, yeni bir lojistik merkeze sahip olacaktır.¹⁰² Bu lojistik merkezin etkin biçimde kullanılabilmesi için açılan Ovit Tüneli'nin yanı sıra Rize-İspir-Erzurum-GAP hattını birbirine bağlayacak bölünmüş yol çalışmaları devam etmektedir.¹⁰³

Sonuç

Rize, sahip olduğu coğrafi konum sebebiyle bütün tarihi boyunca çok büyük oranda deniz ulaşımına bağımlı bir şehir olmuştur. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren buharlı gemi teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve Karadeniz ticaretinin artması, bütün Karadeniz sahilleriyle birlikte Rize'yi de etkilemiştir. Artan ticaret hacmi ve yolcu taşımacılığindeki hareketlilik, şehirde bulunan iki ahşap iskelenin artık ihtiyaçları karşılayamamasına yol açmıştır. Bu sebeple 1890'lı yıllardan itibaren demir bir iskele yapılması için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak Rize'nin ekonomik anlamda geniş bir hinterlanda sahip olmaması ve bütçe kısıtlılıkları, şehir için hayatî öneme sahip ulaşım problemlerinin çözümünü devamlı olarak geciktirmiştir.

Cumhuriyet döneminde ulaşım alanında takip edilen makro politikalar öncelikle demiryollarına odaklanmıştır. Bu sebeple yine engebeli arazisi ve nispeten durgun ekonomik yapısıyla Rize, beklediği yatırımları alamamıştır. Karayolu bakımından Trabzon ve Erzurum'a uzanan yollar son derece sarp ve bozuktur. Şehrin dış dünyayla bağlantısı ayakları demir ve beton kazıklarla berkitilmiş, üst kısmı ahşap iskeleye bağılı kalmıştır.

Türkiye'de deniz ulaşımına ve limanlara yatırımlar, İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle 1940'tan itibaren artmaya başlamıştır. Ancak bu alandaki esas atılım Demokrat Parti döneminde, 1950'li yıllarda yaşanacaktır. Yatırımlar, ticarî kapasitesi yüksek büyük limanlar öncelenecek yapılmış, Rize ise yeni iskele yapılacak bir şehir olarak 1951 yılı programına alınmıştır. Yeni iskele yapımı, nerede inşa edileceği tartışmalarının gölgesinde 1951 yılında başlamış ve 1957 yılında tamamlanmıştır. Bu arada aynı dönemde Çayeli ve Pazar iskeleleri de yenilenmiştir.

Betonarme olarak inşa edilen yeni iskelenin şehir için yetersiz olduğu çok kısa sürede anlaşılmış ve gelişmiş bir liman yapılması talepleri dillendirilmeye başlanmıştır. 1966 yılında şehirde bir balıkçı barınağının yapımına başlanmış, bu proje 1969 yılında gözden geçirilerek daha da

⁹⁹ "Liman Tarihçesi", (14 Eylül 2023). <https://www.riport.com.tr/liman-tarihcesi>

¹⁰⁰ "Ortaklık Yapısı", (14 Eylül 2023). <https://www.riport.com.tr/ortaklik-yapisi>

¹⁰¹ Rize Belediyesi Stratejik Plan 2011-2015, 2010: 76-77. Limanın 1997-2022 yılları arasındaki yükleme ve boşaltma verileri, ekler kısmında detaylı olarak verilmiştir.

¹⁰² "Rize İyidere Lojistik Limanı, Çevresel Açından En Doğru Yaklaşımlarla İnşaa Ediliyor", (15 Eylül 2023). <https://www.uab.gov.tr/haberler/rize-iyidere-lojistik-limani-cevresel-acidan-en-dogru-yaklasimlarla-insa-ediliyor>

¹⁰³ "Yatırım Destek&Tanıtım Stratejisi Rize", (10 Ağustos 2023). <https://www.doka.org.tr/dosyalar/editor/files/rize-ili-yatirim-destek-ve-tanitim-stratejisi.pdf>

genişletilmiştir. 1980 yılında Rize için bir liman yönetmeliği hazırlanarak Resmî Gazete'de yayınlanmış, devam eden çalışmalar sonucunda Rize Limanı 1985 yılında tamamlanmıştır. İlerleyen yıllarda transit geçişlere açılan ve bir serbest ticaret bölgesine kavuşan liman, 1997 yılında özelleştirilmiştir. Yapılan yatırımlarla limanın kapasitesi arttırılmış, kullanılan ekipmanlar modernize edilmiştir. Ancak Rize'nin nispeten kısıtlı hinterlandı sebebiyle liman, kapasitesinin oldukça altında kullanılmaktadır.

Yapılan yeni projelerle Rize için İyidere'de yeni bir lojistik merkezi inşasına başlanmıştır. Başta Ovit Tüneli olmak üzere bölünmüş yol çalışmalarıyla İspir-Erzurum-GAP bölgesine uzanan bir hattın bu yeni lojistik üssüne bağlanması planlanmaktadır. Böylece Rize'nin tarihi boyunca coğrafi konumundan kaynaklanan dezavantajlarının aşılması bölgenin üretim ve ticaret kapasitesinin arttırılması hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete

Trabzon Vilâyeti Salnâmesi (1322)

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Rize

Ulus

Diğer Yayınlar

19. *Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti* (1995), I, (Haz. Şevket Pamuk), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Arıkan, Mustafa (2022), "Birinci Dünya Savaşı'nda Rize'de Yaşanan Rus İşgali", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Harşit Savunması Sempozyumu Bildirileri*, (2-3 Kasım 2022, Giresun), Ankara: Kaf Yapım-Yayın, s.42-62.

As, Efdal (2013), *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Avcı, Müşerref (2014), "Atatürk Dönemi Demir Yolu Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, 14/54, s.39-58.

Bilgin, Mehmet (2014), *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, Trabzon: Serander Yayınları.

Çolak, Filiz (2013), "Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, 8/2, s.345-364.

Dığıroğlu, Filiz ve Albayrak, Gökçen C. (2013), "Rize İskelesi İnşa Projesi", *Rize Defteri-2*, (Ed. İsmail Kara), İstanbul: Dergâh Yayınları, s.99-113.

Doğancı, Kamil (2020), "Eski Çağ'da Rize ve Çevresinde Ulaşım: Limanlar ve Kara Yolları", *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi*, (Ed. Burak Gani Erol, Ali Güveloğlu ve Eyüp Kul), Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, s.43-63.

Güveloğlu, Gülşah Kurt (2021), “Trabzon İngiliz Konsolosu Vorley Harris’in Raporlarına Göre 1950’li Yıllarda Rize”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7/2, s.727-744.

Hanedar, Züleyha (2023), *XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Rize ve Çevresinde Haberleşme, Ulaşım ve Bayındırlık*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Harris, Christopher (2010), *The Reports of the Last British Consul in Trabzon, 1949-1956*, İstanbul: The Isis Press.

Hut, Davut (2016), “Rize’de Osmanlı Dönemi Vapur Ulaşımı”, *Rize Defteri-3*, (Ed. İsmail Kara), İstanbul: Dergâh Yayınları, s.27-46.

Karpuz, Haşim (1993), *Rize*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kopar, Metin (2016), “Atatürk Dönemi Deniz Taşımacılığı (1923-1938)”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, s.465-492.

Merdol, Arif (1983), “Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, X, İstanbul: İletişim Yayınları, s.2768-2772.

Polat, Pınar (2021), “Coğrafi Özellikler”, *Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950)*, (Ed. Zehra Aslan ve Mustafa Arıkan), Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, s.27-76.

“Rize” (1972), *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul: Arkın Kitabevi.

Rize Belediyesi Stratejik Plan 2011-2015 (2010), Rize: Rize Belediyesi Stratejik Planlama Yayını.

Sarıkaya, Makbule (2004), *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Temelli, Fatma (2016), “Trabzon Limanı’nın Genel Konumu, Özellikleri ve Ticaretteki Önemi”, *Ağrı Anıl Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/2, s.55-78.

Tekeli, İlhan ve İlkin Selim (1983), “Türkiye’de Ulaştırmanın Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, X, İstanbul: İletişim Yayınları, s.2758-2768.

Tuna, Işıl (2020), “Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Döneminde Rize-III (1950-1980)*, (Ed. Zehra Aslan ve Sinan Başaran), Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, s.82-100.

Turan, Resul (2022), “Rus İşgali Altında Rize”, *Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Harşit Savunması Sempozyumu Bildirileri*, (2-3 Kasım 2022, Giresun), Ankara: Kaf Yapım-Yayın, 219-240.

Ünal, Elif (2006), *Liman Özelleştirmesinin Türkiye’deki Ekonomik Boyutunun İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü.

Yıldırım, Özlem (2021), “Tarım, Hayvancılık, Ticaret, Sanayi ve Ekonomik Kuruluşlar”, *Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950)*, (Ed. Zehra Aslan ve Mustafa Arıkan), Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, s.221-247.

Yılmaz, Özgür, (2009), “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, s.359-382.

Yormaz, Elif (2016), *Rize Gazetesi’ne Göre Rize’de Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yurtoğlu, Nadir (2019) “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Liman ve İskele Politikaları (1923-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35/100, s.505-554.

Zihnioglu, Asım (1998), *Bir Yeşilin Peşinde*, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Elektronik Kaynaklar

“Liman Tarihçesi”, (14 Eylül 2023). <https://www.riport.com.tr/liman-tarihcesi>

“Limanlar Bazında Yükleme-Boşaltma Bilgileri”, (30 Ağustos 2023). <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/arsiv>

“Ortaklık Yapısı”, (14 Eylül 2023). <https://www.riport.com.tr/ortaklik-yapisi>

“Rize İyidere Lojistik Limanı, Çevresel Açından En Doğru Yaklaşımlarla İnşa Ediliyor”, (15 Eylül 2023). <https://www.uab.gov.tr/haberler/rize-iyidere-lojistik-limani-cevresel-acidan-en-dogru-yaklasimlarla-insa-ediliyor>

“Yatırım Destek&Tanıtım Stratejisi Rize”, (10 Ağustos 2023). <https://www.doka.org.tr/dosyalar/editor/files/rize-ili-yatirim-destek-ve-tanitim-stratejisi.pdf>

EKLER

Ek 1. 1997-2008 Yılları Arasında Rize Liman Başkanlığı Sınırları İçerisinde Gerçekleşen Yükleme Boşaltma Bilgileri¹⁰⁴

Rize Liman Başkanlığı	YÜKLEME (TON)					BOŞALTMA (TON)					TRANSİT	GENEL TOPLAM
	KABOTAJ	İHRACAT			YÜKLEME TOPLAM	KABOTAJ	İTHALAT			BOŞALTMA TOPLAMI		
		TÜRK BAYRAKLI	YABANCI BAYRAKLI	İHRACAT TOPLAMI			TÜRK BAYRAKLI	YABANCI BAYRAKLI	İTHALAT TOPLAMI			
1997	2.650	80.975	128.162	209.137	211.787	134.441	13.702	664	14.366	148.807	0	360.594
1998	0	63.548	141.446	204.994	204.994	153.742	10.237	2.349	12.586	166.328	0	371.322
1999	9.500	35.800	195.200	231.000	240.500	361.642	7.516	7.230	14.746	376.388	0	616.888
2000	0	0	0	0	0	5.346	0	0	0	5.346	30.269	35.615
2001	9.150	368.830	138.291	507.121	516.271	378.140	7.965	3.730	11.695	389.835	0	906.106
2002	0	46.550	211.960	258.510	258.510	308.848	4.784	0	4.784	313.632	0	572.142
2003	2.840	17.413	170.720	188.133	190.973	372.095	6.462	4.365	10.827	382.922	0	573.895
2004	4.950	24.326	193.078	217.404	222.354	299.234	47.142	5.399	52.541	351.775	0	574.129
2005	15.750	45.200	154.100	199.300	215.050	371.310	48.916	5.037	53.953	425.263	6.000	646.313
2006	200	59.050	157.850	216.900	217.100	523.048	10.286	3.674	13.960	537.008	0	754.108
2007	0	53.152	186.750	239.902	239.902	486.417	17.699	3.352	21.051	507.468	0	747.370
2008	0	5.650	220.253	225.903	225.903	483.014	3.614	8.573	12.187	495.201	450	721.554

¹⁰⁴ “Limanlar Bazında Yükleme-Boşaltma Bilgileri”, (30 Ağustos 2023). <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/arsiv>

Ek 2. 2009-2022 Yılları Arasında Rize Liman Başkanlığı Sınırları İçerisinde Gerçekleşen Yükleme Boşaltma Bilgileri¹⁰⁵

Rize Liman Başkanlığı	YÜKLEME (TON)							BOŞALTIMA (TON)						
	İHRACAT				KABOTAJ YÜKLEME	TRASİT YÜKLEME	TOPLAM	İTHALAT				KABOTAJ BOŞALTIMA	TRASİT BOŞALTIMA	TOPLAM
	TÜRK BAYRAKLI	KENDİ ÜLKE BAYRAKLI	DİĞER ÜLKE BAYRAKLI	TOPLAM				TÜRK BAYRAKLI	KENDİ ÜLKE BAYRAKLI	DİĞER ÜLKE BAYRAKLI	TOPLAM			
2009	18.420	58.500	197.800	274.720	100	0	274.820	0	0	3.989	3.989	467.893	0	471.882
2010	11.000	52.255	207.033	270.288	0	0	270.288	0	0	3.659	3.659	515.594	0	519.253
2011	7.850	37.000	193.400	138.250	17.147	0	255.397	0	2.915	31.218	34.133	730.020	0	764.153
2012	5.695	23.555	229.519	258.769	8.254	0	267.023	0	8.045	49.739	57.784	814.856	0	872.640
2013	33.750	40.600	196.101	270.451	1.200	0	271.651	0	0	47.951	47.951	819.379	0	867.330
2014	55.008	28.051	174.411	257.470	0	0	257.470	11.373	10.269	61.637	83.279	739.479	0	822.758
2015	32.100	0	145.349	177.449	200	0	177.649	14.774	6.716	113.088	134.578	557.472	0	692.060
2016	38.050	24.600	106.824	167.474	0	0	167.474	27.496	5.253	145.940	178.689	589.033	0	767.722
2017	10.500	18.000	78.300	106.800	0	0	106.800	0	4.729	154.693	159.422	563.495	0	722.917
2018	20.262	11.200	68.911	100.373	11.000	0	111.373	0	8.247	97.854	106.101	561.983	0	668.084
2019	16.400	14.091	87.664	118.155	13.276	0	131.431	0	10.727	113.482	124.209	421.828	0	546.037
2020	0	0	79.970	79.970	3.500	0	83.470	0	0	134.326	134.326	417.980	0	552.306
2021	11.500	0	103.437	114.937	0	4.795	119.732	0	0	92.332	92.332	291.440	0	383.772
2022	15.250	0	66.750	82.000	5.500	0	87.500	1.784	0	124.643	126.727	435.077	0	561.504

¹⁰⁵ "Yük İstatistikleri", (14 Eylül 2023), <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/yuk-istatistikleri>

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yılda dört sayı olarak yayımlanan açık erişimli bir dergidir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini ve telefon numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğeri özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Makalelerde Türkçe ve İngilizce özetlere yer verilmelidir.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

Makale sonunda araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı, Çatışma Beyanı ve varsa Destek ve Teşekkür Beyanına yer verilmelidir.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi**• Tek Yazarlı Kitaplar**

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• **Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf**

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Çevirisi Yapılmış Yayınlar**

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• **Gazete**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Ansiklopedi Maddesi**

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar

• **İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• **Yazarı Belli Olmayan Makale**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.”Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

- Yayınlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

The Journal of the Institute of Black Sea Studies (KAREN) is an open access journal publishes scientific studies four times a year, in March, June, September and December.

The publishing language of KAREN is Turkish and English.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses and phone numbers during submission.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board. Then the papers are evaluated by at least two independent referees selected by the recommendations of the Editorial Board. The name of the author is not notified to the referees and the name of the referee is not notified to the authors.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Journal of Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. Articles must include Turkish and English abstracts.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

At the end of the article; "Contribution Rate Statement by Researchers", "Conflict Statement" and "Support and Acknowledgment Statement" if exists, should be included.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography**• Book by a Single Author**

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film or Documentary

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.

KAREN

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 9 Sayı/Number: 20

- 439** Bolu/Seben/Alpagut Köyü'nün Kırsal Mimari- Kırsal Doku Özelliklerinin Belgelenmesi ve Korunması Üzerine Öneriler
- 457** Sinop Ayancık Yenikonak (Otmanlı) Köyü'nde Geleneksel Kırsal Mimari II
- 489** Arşiv Belgelerinde Kalan Bir Şaheser: Rize Hamidiye Camii Kebir ve Medresesi
- 523** Trabzon Halk Eğitimi Merkezi Bünyesinde Açılan Kursların, Kursiyerler ve Kurs Öğret-menleri Tarafından Değerlendirilmesi
- 557** Giresun Halk Kültüründe Hava Tahminine Yönelik İnanışlar
- 573** Balkanlardan Anadolu'ya Kesik Baş Türbelerinin Türk Halk Kültüründeki Yeri
- 585** Egzotik bir tür olan Deniz Salyangozu Balıkçılığının Türkiye'nin Karadeniz Kıyılarındaki Tarihsel Serüveni
- 621** Alfred Rosenberg'in Görev Birliği ve Kırım'daki Faaliyetleri
- 633** Kırızade Hasan Tahsin Bey'in Trabzon'un Eğitim ve İmar Hayatına Katkıları
- 643** Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rize İskelesinin Limana Dönüşümü